

2021

งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำกับการสร้างความเข้มแข็งไทย ทศวรรษ 2440 – ทศวรรษ 2500

นพยณุล กิจไพบูลทวี
คณะอักษรศาสตร์

Follow this and additional works at: <https://digital.car.chula.ac.th/chulaetd>

Part of the [History Commons](#)

Recommended Citation

กิจไพบูลทวี, นพยณุล, "งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำกับการสร้างความเข้มแข็งไทย ทศวรรษ 2440 – ทศวรรษ 2500" (2021). *Chulalongkorn University Theses and Dissertations (Chula ETD)*. 5277.
<https://digital.car.chula.ac.th/chulaetd/5277>

This Thesis is brought to you for free and open access by Chula Digital Collections. It has been accepted for inclusion in Chulalongkorn University Theses and Dissertations (Chula ETD) by an authorized administrator of Chula Digital Collections. For more information, please contact ChulaDC@car.chula.ac.th.

งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำกับการสร้างความเป็นไทย ทศวรรษ 2440 – ทศวรรษ
2500

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปีการศึกษา 2564
ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Travel Writing of Thai Elite and The Construction of Thainess, 1890s-1950s

Acting SubLt. Naphapadon Kitphaiboontavee

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy in History

Department of History

FACULTY OF ARTS

Chulalongkorn University

Academic Year 2021

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำกับการสร้าง

ความเป็นไทย ทศวรรษ 2440 – ทศวรรษ 2500

โดย

ว่าที่ ร.ต.นพปฎล กิจไพบูลทวี

สาขาวิชา

ประวัติศาสตร์

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภาวรรณ เรืองศิลป์

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยรับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... คณบดีคณะอักษรศาสตร์

(รองศาสตราจารย์ ดร.สุรเดช โชติอุดมพันธ์)

..... ประธานกรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภาวรรณ เรืองศิลป์)

..... กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.วาสนา วงศ์สุรวัฒน์)

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธนาพล ลิมอภิชิต)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย

(อาจารย์ ดร.ตามไท ดิลกวิทยรัตน์)

นพปฎล กิจไพบูลทวี : งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำกับการสร้างความ เป็นไทย ทศวรรษ 2440 – ทศวรรษ 2500. (Travel Writing of Thai Elite and The Construction of Thainess, 1890s-1950s) อ.ที่ปรึกษาหลัก : ผศ. ดร.ภาวรรณ เรือง ศิลป์

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ต้องการศึกษาประวัติศาสตร์ของการสร้างความเป็นไทยผ่านงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำไทยในช่วงทศวรรษ 2440 ถึงทศวรรษ 2500 โดยมุ่งพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างประสบการณ์การเดินทาง วิถีวิทยา และบริบททางประวัติศาสตร์ของผู้เขียน การศึกษาพบว่า กระบวนการสร้างความเป็นไทยของชนชั้นนำไทยในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นการผสมผสานระหว่างวาระทางการเมืองและเศรษฐกิจ การประมวลความรู้ที่สั่งสมอยู่ก่อน กับการใช้ข้อมูลที่ได้จากการมีประสบการณ์เชิงประจักษ์จากการเดินทาง วิทยานิพนธ์ให้ความสำคัญกับงานเขียนที่เกี่ยวกับการเดินทางในฐานะเครื่องมือที่สำคัญอย่างหนึ่งของการสร้างความเป็นไทยทั้งในแง่ของการสร้างค่านิยมและการกระจายความรู้

ผลจากการศึกษาพบว่า ชนชั้นนำประกอบสร้างความเป็นไทยอย่างสัมพันธ์กับบริบททางประวัติศาสตร์ที่เปลี่ยนไปใน 4 ช่วงเวลา ได้แก่ (1) ช่วงทศวรรษ 2440 ถึงทศวรรษ 2470 เมื่อชนชั้นนำต้องเผชิญกับความท้าทายที่มากับภาวะความเป็นสมัยใหม่และต้องการธำรงสิทธิธรรมในการปกครอง จึงพยายามใช้ประวัติศาสตร์และโบราณคดีมาค้นหาและยืนยันที่มาของความเป็นไทยในประเทศ (2) ช่วงทศวรรษ 2460 ถึงทศวรรษ 2470 การเติบโตของทุนนิยมและปัญหาทางเศรษฐกิจหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่งทำให้ชนชั้นนำต้องการสำรวจทรัพยากรและศักยภาพทางเศรษฐกิจทั่วประเทศ กลักรวมภูมิกำหนดอาณาเขตไม่เพียงในฐานะกิจกรรมสำคัญที่สุดในการพัฒนาเศรษฐกิจไทย แต่ยังถูกยกย่องในฐานะเครื่องแสดงอัตลักษณ์ของความเป็นไทยที่มาจากกำลังภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ (3) ช่วงทศวรรษ 2470 ถึง ทศวรรษ 2480 ด้วยบริบทการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และการพิพาทเชิงดินแดนกับประเทศเพื่อนบ้านในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ชนชั้นนำกลุ่มใหม่หันมาใช้แนวคิดเรื่องเชื้อชาติอธิบายความเป็นไทย ซึ่งกระตุ้นให้เกิดการเดินทางไปค้นหากลุ่มคนเชื้อชาติไทยนอกประเทศ และถูกใช้ในการเรียกร้องดินแดนคืนจากเจ้าอาณานิคมตะวันตก (4) ช่วงทศวรรษ 2490 ถึงทศวรรษ 2500 รัฐบาลปรับเปลี่ยนการอธิบายความเป็นไทยจากที่ยึดโยงกับแนวคิดเรื่องเชื้อชาติมาเป็นวัฒนธรรมไทยที่มีลักษณะเฉพาะตัว อันเป็นผลจากการปรับตัวให้เข้ากับระเบียบโลกหลังสงคราม ความต้องการลดความขัดแย้งกับประเทศเพื่อนบ้าน และการลดแรงเสียดทานจากขบวนการลัทธิคอมมิวนิสต์และแบ่งแยกดินแดนในประเทศ ความเป็นไทยถูกนำเสนอบนฐานของ "เอกภาพทางวัฒนธรรมบนความหลากหลาย"

สาขาวิชา ประวัติศาสตร์

ลายมือชื่อนิสิต .....

ปีการศึกษา 2564

ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาหลัก .....

5880502022 : MAJOR HISTORY

KEYWORD: Travel writing Elite Thainess

Naphapadon Kitphaiboonavee : Travel Writing of Thai Elite and The Construction of Thainess, 1890s-1950s. Advisor: Asst. Prof. Bhawan Ruangsilp, Ph.D.

This dissertation aims to write a history of the construction of Thainess through studying the travel writing of the Thai elite in the 1890s to 1950s. It examines the relations between travel experience, methodology, and historical contexts of the authors. The study finds that the process of constructing Thainess by the elite in this period was a combination of the political and economic agendas, reference to the pre-existing knowledge, and use of empirical data obtained from traveling. As a point of departure of this dissertation, travel writing is one of the most important tools for constructing Thainess both in terms of creating definitions and disseminating knowledge.

The findings of the study suggest that the elite contributed to the construction of Thainess in relation to four historical contexts. (1) the 1890s-1920s: when the challenges of modernity threatened their legitimacy to rule, the traditional elite relied on history and archaeology to research and establish the origins of the Thais and make a righteous claim over the land and the people. (2) the 1910s-1920s: the rise of capitalism and the post-World War I economic problems required the elite to explore resources and economic potential across the country. Agriculture was portrayed not only as the most important activity in Thai economic development. But it was also regarded as a symbol of Thainess that resulted from the accumulation of ancestral wisdom. (3) the 1920s-1930s: in the context of the 1932 regime change and territorial disputes with neighboring countries during World War II, new elites turned to embrace the concept of race to define Thainess. This attitude encouraged the travel to explore the "Thai race" outside the country and was used to claim back territories from the Western colonial powers. (4) the 1940s-1950s: the Thai government dropped the concept of race and adopted the uniqueness of Thai culture to define Thainess. This shift occurred as a result of Thailand's adaptation to the new world order, the need to avoid conflicts with neighboring countries, and to counter the advance of the communist and separatist movements within the country. Thainess was now presented on the basis of "cultural unity on diversity".

Field of Study: History

Student's Signature .....

Academic Year: 2021

Advisor's Signature .....

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ภาววรรณ เรืองศิลป์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ให้คำปรึกษาและแนะนำการทำวิทยานิพนธ์เสมอมาตลอดหลายปี จนสำเร็จลุล่วงด้วยดี

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ฉลอง สุนทรวาณิชย์, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุวิมล รุ่งเจริญ, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ และคณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ทุกท่าน ขอขอบคุณอาจารย์ ดร.ตามไท ดิลกวิทยรัตน์ ที่ให้คำแนะนำและข้อคิดในการทำวิทยานิพนธ์ ขอขอบคุณคุณเบญจา รุ่งเรืองศิลป์, คุณอนุรักษ มั่งมี, คุณวิภา จาริวงศ์ไพบูลย์ เจ้าหน้าที่ห้องหนังสือหายาก ขอขอบคุณคุณภัทรนถน, คุณบังอร, คุณกนกกร, กันตา และกรรณิการ์ เจ้าหน้าที่หอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ขอขอบคุณคุณคุณฐิตยารัตน์, คุณพิมพ์นภา, คุณธำรงค์, คุณนิพา, คุณสุธิดา, คุณพีรสันต์, คุณนริญา, คุณวิษสรา และคุณกชกร เจ้าหน้าที่ศูนย์เอกสารแห่งประเทศไทย (TIC) ที่ให้ความช่วยเหลือในการทำวิทยานิพนธ์เป็นอย่างดี ณ หอสมุดที่ชื่อได้ว่ามีอากาศเย็นหนาวราวกับดินแดนขั้วโลกเหนือ แต่ไร้ซึ่งแสงเหนือมาตลอดหลายปีที่ผ่านมา

ขอขอบคุณพนาวัลย์ จ่างแสง, พีนก และเจ้าหน้าที่สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติที่ให้คำแนะนำและช่วยเหลือผู้วิจัยอย่างดี ขอขอบคุณดร. ญาณินี ไพบยวัฒน์, คุณบุญพิสิฐ ศรีหงส์ และธียรราช พูนพิพัฒน์ สำหรับมิตรภาพที่มีให้แก่ผู้วิจัยอย่างเสมอมา

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณคุณมาโนช, คุณวีณา, คุณสุทธินี, คุณนันทวัน และคุณนวนันท์ อิศระวัฒนาที่ให้ความเอื้อเฟื้อที่พักพิง และสุดท้ายนี้ผู้วิจัยขอขอบคุณพ่อแม่ บ้าและพี ที่เลี้ยงดูและคอยดูแลผู้วิจัยมาเป็นอันดี

CHULALONGKORN UNIVERSITY

นพปฎล กิจไพบูลทวี

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย	ค
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ง
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ	ฉ
บทนำ: ชนชั้นนำ การเดินทาง และการสร้างความเป็นไทย ทศวรรษ 2440 - ทศวรรษ 2500.....	1
1.1 ที่มาและความสำคัญของประเด็นที่ศึกษา.....	1
1.2 ทบทวนวรรณกรรม: วิธีวิทยา การเดินทาง และความเป็นไทย	5
1.2.1 อาณาบริเวณศึกษา, สหวิทยาการ และการศึกษาวัฒนธรรม ทศวรรษ 2470 – 2500	6
1.2.2 ไทยศึกษา เอกลักษณ์ และความเป็นไทย ทศวรรษ 2500 ถึงทศวรรษ 2520	11
1.2.3 กรอบทางประวัติศาสตร์กับการศึกษาความต้องการทางการเมืองของชนชั้นนำที่มีส่วนในการสร้างแนวคิดความเป็นไทย ทศวรรษ 2530 ถึง ทศวรรษ 2540	20
1.2.4 ประวัติศาสตร์และโบราณคดี : อดีตทางการเมืองการปกครองที่มีต่อการสร้างความเป็นไทยในโบราณสถาน	26
1.2.5 กรอบทางประวัติศาสตร์กับการศึกษานโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาลที่มีส่วนในการสร้างแนวคิดความเป็นไทย ทศวรรษ 2530 ถึง ทศวรรษ 2540	28
1.2.6 กรอบทางมานุษยวิทยากับการศึกษาความเป็นไทยในภาคสนาม ทศวรรษ 2530 - 2540.....	30
1.2.7 งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางกับการศึกษาประสบการณ์เชิงประจักษ์ที่ชนชั้นนำมีต่อความเป็นไทย ทศวรรษ 2540	34
1.3 วัตถุประสงค์ เพื่อศึกษา.....	36
1.4 แนวเหตุผล ทฤษฎีสำคัญ หรือสมมติฐาน	37

1.5 ขอบเขตการวิจัย	37
1.6 โครงสร้างวิทยานิพนธ์	45
บทที่ 2 การเดินทางเพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีกับการแสวงหาที่มาของความเป็นไทย ทศวรรษ 2440 – ทศวรรษ 2470	46
2.1 เกริ่นนำ: ความเป็นสมัยใหม่, การสร้างประวัติศาสตร์ชาติ และที่มาของความเป็นไทย....	46
2.2 จากประวัติศาสตร์อยุธยาถึงประวัติศาสตร์ไทย: ชนชั้นนำต้นรัตนโกสินทร์กับการเดินทาง เพื่อค้นหาที่มาของตนเอง.....	49
2.3 การเดินทางกับการเรียนรู้ความสับสนเื่องระหว่างประวัติศาสตร์ก่อนและหลังการเข้ามาของ คนไทยจากโบราณสถานในหัวเมือง.....	56
2.4 การรื้อฟื้นและการสำรวจประวัติศาสตร์อยุธยาและสุโขทัยกับการแสวงหารากเหง้าของคน ไทย ทศวรรษ 2450	62
2.5 ประวัติการคงอยู่ของชนชาติอื่นบนแผ่นดินไทยกับการอธิบายคุณลักษณะไทย ทศวรรษ 2450 ถึง ทศวรรษ 2470	69
2.6 การเดินทางไปเยือนรัฐเพื่อนบ้านเพื่อเรียนรู้ความเป็นไทย ทศวรรษ 2460 ถึงทศวรรษ 2470	71
2.7 สรุป	75
บทที่ 3 การสำรวจศักยภาพทางเศรษฐกิจและการสร้างความเป็นไทยทางเศรษฐกิจ ทศวรรษ 2460 – ทศวรรษ 2470	78
3.1 เกริ่นนำ: ทฤษฎี, การพัฒนาเศรษฐกิจ, ความเป็นไทยทางเศรษฐกิจ	78
3.2 การสำรวจหัวเมืองและการค้นพบศักยภาพทางเศรษฐกิจ	83
3.3 ความสำคัญของการประกอบกิจกรรมในพัฒนาการของชาติไทย	87
3.4 ศักยภาพในการประกอบอาชีพในหัวเมือง.....	92
3.5 ลักษณะนิสัยของคนไทยในฐานะปัจจัยส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจ	94
3.6 การกิจกรรมในฐานะทางรอดในภาวะตกต่ำของเศรษฐกิจสมัยใหม่	98
3.7 การสำรวจศักยภาพทางเศรษฐกิจในหัวเมืองในช่วงเศรษฐกิจตกต่ำ.....	101

3.8 การประกอบกิจกรรมกับการพัฒนาเศรษฐกิจในหัวเมือง ทศวรรษ 2470	103
3.9 ความเป็นไทยทางเชื้อชาติกับการส่งเสริมการขยายตัวทางเศรษฐกิจสู่หัวเมือง ทศวรรษ 2470: คนจากส่วนกลาง	108
3.10 ความเป็นไทยทางเชื้อชาติกับการส่งเสริมการขยายตัวทางเศรษฐกิจสู่หัวเมือง ทศวรรษ 2470	111
3.11 สรุป	114
บทที่ 4 การเดินทางเพื่อแสวงหาเผ่าไทยกับการอธิบายความเป็นไทยทางเชื้อชาติ	116
ทศวรรษ 2470 – ทศวรรษ 2480	116
4.1 เกริ่นนำ: เชื้อชาติ, การแสวงหาคนไทยนอกเขตแดนรัฐ, ความเป็นไทยทางเชื้อชาติ	116
4.2 วิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์ กับการเดินทางเพื่อค้นหา “ถิ่นไทย” ทศวรรษ 2450-2460	121
4.3 อิทธิพลของดอดด์ในการศึกษาความเป็นไทยและคนไทยของชนชั้นนำ ทศวรรษ 2470-2480	127
4.3.1 หลวงวิจิตรวาทการกับการศึกษาคนไทยในพม่า ทศวรรษ 2470	129
4.3.2 บุญสิงห์ บุญคำกับการเดินทางตามรอยหมอดอดด์ในดินแดนของชนชาติไทยกลุ่มแม่น้ำสาละวิน พ.ศ. 2483	132
4.4 การสงครามระหว่างประเทศเพื่อนบ้านกับความเป็นไทยทางเชื้อชาติ ทศวรรษ 2480	137
4.4.1 กรณีพิพาทอินโดจีนกับการเข้าไปปลดปล่อยชนชาติไทย ทศวรรษ 2480	139
4.4.2 สงครามมหาเอเชียบูรพากับการสถาปนาสหรัฐไทยเดิม พ.ศ. 2484	142
4.4.3 การสำรวจดินแดนเผ่าไทย ทศวรรษ 2480	147
4.5 สรุป	154
บทที่ 5 การจรรโลงเอกภาพบนความหลากหลายกับการสร้างความเป็นไทยทางวัฒนธรรม ทศวรรษ 2490 – ทศวรรษ 2500	156
5.1 เกริ่นนำ: วัฒนธรรม, การพัฒนาประเทศหลังสงคราม, การสร้างความเป็นไทยทางวัฒนธรรม	156

5.2 การเดินทางเยือนดินแดนของชนเผ่าไทยนอกประเทศและความพยายามอธิบายความเป็นไทยทางเชื้อชาติช่วงสุดท้าย ทศวรรษ 2490 – 2500.....	159
5.3 สภาวัฒนธรรมกับการสร้างความเป็นไทยในยุคสงครามเย็น ทศวรรษ 2490 – ทศวรรษ 2500	166
5.3.1 สภาวัฒนธรรมกับการสำรวจวิถีชีวิตคนไทยในต่างจังหวัดในภาวะฉุกเฉินความมั่นคง ทศวรรษ 2490	167
5.3.2 พระยาอนุมานราชธน กับการวางรากฐานการศึกษาวัฒนธรรมไทย	175
5.3.3 วารสารสภาวัฒนธรรมกับการศึกษาอัตลักษณ์ท้องถิ่น ทศวรรษ 2490	177
5.3.4 “ทัศนสารไทย”, การท่องเที่ยว และการเสริมสร้างความเป็นไทย ทศวรรษ 2490 – ทศวรรษ 2500	181
5.4 คณะอนุกรรมการรวบรวมประวัติศาสตร์สุโขทัยกับการเผยแพร่ประวัติศาสตร์ไทย ทศวรรษ 2490	189
5.5 สรุป	192
บทที่ 6 สรุป	194
บรรณานุกรม	198
ภาคผนวก ก: ลำดับเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์	215
ภาคผนวก ข: ประวัติผู้เรียบเรียงงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทาง	217
ภาคผนวก ค: งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางที่ใช้ศึกษาในแต่ละบท	229
ภาคผนวก ง: แผนที่และภาพประกอบบทที่ 2	234
ภาคผนวก จ: แผนที่และภาพประกอบบทที่ 3	242
ภาคผนวก ฉ: แผนที่และภาพประกอบบทที่ 4	245
ภาคผนวก ช: แผนที่และภาพประกอบบทที่ 5	252
ประวัติผู้เขียน	256

บทนำ: ชนชั้นนำ การเดินทาง และการสร้างความเป็นไทย ทศวรรษ 2440 - ทศวรรษ 2500

1.1 ที่มาและความสำคัญของประเด็นที่ศึกษา

“Thainess” หมายถึง วัฒนธรรมไทย หรือ Thai Culture ซึ่งทุกสิ่งที่มีในประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นคน ประเพณี วิถีชีวิต สถาปัตยกรรม ธรรมชาติ ภาษา การแต่งกาย เป็นต้น ที่ถูกส่งมอบจากรุ่นสู่รุ่น หรือ ถูกปรับปรุง ให้สอดคล้องกับการดำรงชีวิตในปัจจุบัน ซึ่งอาจจะมีในลักษณะที่เป็นแบบดั้งเดิม (Traditional) และแบบร่วมสมัย (Contemporary)”¹

ค่านิยมความเป็นไทยในช่วงต้นนั้น เป็นคำสำคัญที่การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยนำมาใช้ประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวใน พ.ศ. 2558 ที่รัฐบาลประกาศให้เป็นปี “ท่องเที่ยววิถีไทย 2558” หรือในภาษาอังกฤษ “2015 Discover Thainess” การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยเห็นว่าความเป็นไทยเป็นจุดเด่นของสังคมไทยที่ไม่มีใครสามารถเลียนแบบได้² และผู้ที่ท่องเที่ยวตามวิถีไทยก็จะสามารถค้นหาความเป็นไทยได้จากการเที่ยวชมวัฒนธรรมไทย ถ้าหากวิเคราะห์บริบทการท่องเที่ยวในช่วงทศวรรษ 2550 ก็จะพบว่าสาระสำคัญหนึ่งที่ยังผลให้การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยเลือกใช้คำว่าวัฒนธรรมไทยมาเป็นความหมายของความเป็นไทยนั้น เนื่องด้วยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยปรับเปลี่ยนทิศทางการท่องเที่ยวมาเป็นการท่องเที่ยวยั่งยืน ซึ่งเป็นหลักการที่ให้ความสำคัญในด้านเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมอย่างเท่าเทียมกัน³ โดยเฉพาะวัฒนธรรมที่การประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวรูปแบบนี้ให้ความสนใจ เนื่องจากเป็นวัตถุดิบสำหรับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวที่มีความยั่งยืน และแสดงให้เห็นเอกลักษณ์ของสังคมไทย ปัจจุบันนี้อาจจะเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยจึงนิยามคำว่าความเป็นไทย ที่หมายถึงวัฒนธรรมไทย นอกจากนี้การนำวัฒนธรรมมาเป็นจุดขายในการ

¹ กองบรรณาธิการ, “Discover Thainess/ท่องเที่ยววิถีไทย ๒๕๕๘” TAT Review Magazine, มกราคม – มีนาคม, 2558, <http://www.etatjournal.com/mobile/index.php/menu-read-tat/menu-2015/menu-12015/219-12015-discover-thainess>. TAT Review Magazine 1, 2015 (มกราคม – มีนาคม, 2558), <http://www.etatjournal.com/mobile/index.php/menu-read-tat/menu-2015/menu-12015/219-12015-discover-thainess>.

² อภินันท์ บัวหภักดี, “บทบรรณาธิการ,” อนุสาร อสท. 55, 6 (มกราคม 2558): 7.

³ ประทีป เพ็งตะโก, แนวทางการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (กรุงเทพฯ: วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, 2556), หน้า 8.

ท่องเที่ยววนั้น ก็ยังเป็นจุดแข็งให้ภาครัฐและเอกชนสำหรับการแข่งขันในภาคอุตสาหกรรม การท่องเที่ยวกับต่างประเทศ

การอธิบายความเป็นไทยในวาทสารของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยตามข้างต้น ทำให้เห็นว่าความเป็นไทยเป็นลักษณะเฉพาะที่ค้นพบได้ภายในประเทศไทยเท่านั้น เพราะความเป็นไทยเป็นแนวคิดที่บรรพบุรุษได้ถ่ายทอดให้แก่คนทีอาศัยในประเทศไทยตั้งแต่อดีตจนถึงทศวรรษ 2550 ด้วยเหตุที่ความเป็นไทยเป็นแนวคิดที่ได้สืบทอดมาอย่างยาวนาน ก็ทำให้มีเรื่องราวที่บ่งบอกพัฒนาการของตนเอง ภาครัฐเห็นว่าวิธีการอย่างหนึ่งที่จะนำเรื่องราวของความเป็นไทยมาส่งเสริมการท่องเที่ยว คือ การนำเสนอข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่สอดคล้องกับสถานที่ท่องเที่ยวต่างๆ ได้แก่ ข้อมูลเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมไทย วัดวาอาราม อาคารประวัติศาสตร์ และอุทยานประวัติศาสตร์ นำมาใช้เป็นแรงจูงใจให้นักเดินทางออกเดินทางไปค้นพบพัฒนาการของความเป็นไทยในอดีตควบคู่กับการชมสถานที่ท่องเที่ยว การท่องเที่ยวรูปแบบนี้ทำให้นักเดินทางสามารถเข้าใจได้ว่าความเป็นไทยไม่ได้เกิดขึ้นมาอย่างเลื่อนลอย เพราะมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สนับสนุนเรื่องราวเหล่านี้⁴

หากพิจารณาแผนปฏิบัติการท่องเที่ยววิถีไทยในวาทสารการท่องเที่ยวของ ททท. ในทศวรรษ 2550 จะพบว่าการท่องเที่ยวลักษณะนี้มีรากฐานมาจากการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (cultural tourism) ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวรูปแบบหนึ่งที่ก่อตัวขึ้นตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง สหรัฐอเมริกาที่เป็นผู้นำโลกเสรีมีความต้องการที่จะเข้ามามีบทบาทในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อแสวงหาพันธมิตรต่อต้านการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ จึงเสนอให้ชาติพันธมิตรของตนนำการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมาสนับสนุนเศรษฐกิจ และยังเห็นอีกว่าการท่องเที่ยวระหว่างประเทศพันธมิตรจะช่วยส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจอันดีระหว่างกัน⁵

ประเทศไทยก่อตั้งองค์การการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (อศท.) ใน พ.ศ. 2502 เป็นหน่วยงานที่ทำหน้าที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวมาจวบจนทศวรรษ 2560 ก็ได้สนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและเชิงวัฒนธรรมในหลายรูปแบบ โดยเฉพาะการเผยแพร่งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางเพื่อประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวในวงกว้าง เหล่านี้เขียนผลงานการท่องเที่ยวของอศท. ออก

⁴ พรหมเมธ นาคมทอง, "วิถีไทยในกระแส," *IAT Review Magazine* 1 (มกราคม – มีนาคม 2558),

<http://www.etatjournal.com/mobile/index.php/menu-read-tat/menu-2015/menu-12015/218-12015-thai-stream>.

⁵ Matthew Philips, *Thailand in the Cold War* (New York: Routledge, 2016), pp 145-147.

เดินทางไปยังพื้นที่ต่างๆ ของไทย เพื่อแสวงหาจุดเด่นทั้งทางธรรมชาติและวัฒนธรรม พบว่าการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวของอสท. ในบางพื้นที่ก็ได้แทรกเรื่องราวของชนชั้นนำในยุคก่อนทศวรรษ 2500 มาเป็นส่วนหนึ่งของผลงาน เพื่อที่จะสร้างเรื่องราวให้แก่สถานที่ต่างๆ พร้อมทั้งเป็นการสร้างความรู้สึกถึงวิถีชีวิตที่ดี⁶ ซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งที่อสท. ใช้มาเป็นแรงดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเกิดความรู้สึกอยากจะทำกิจกรรมเดินทางไปสัมผัส “ความเป็นไทย” ในพื้นที่เหล่านั้น⁷

เรื่องราวการเดินทางของชนชั้นนำยังได้รับความสนใจจากนักเขียนหนังสือแนวสารคดีท่องเที่ยว ซึ่งนำงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำในสถานที่ต่างๆ มาเป็นต้นแบบของผลงานตนเอง เช่น พลาดิษฐ์ สิทธิธัญกิจ “ตามรอยพระพุทธรูปเจ้าหลวง” (พ.ศ. 2547) ที่ใช้พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสต้นของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาเป็นต้นแบบ เขาเห็นว่าพระราชนิพนธ์เรื่องนี้สามารถที่จะบอกเล่าสภาพของสถานที่ต่างๆ ในคราวที่พระองค์เสด็จ พร้อมทั้งมีพระราชวิจารณ์ประวัติศาสตร์โบราณคดี และตำนานสถานที่ต่างๆ จากชาวบ้าน ซึ่งคนรุ่นหลังสามารถใช้ผลงานเรื่องนี้ข้อมูลเดินทางตามรอยได้⁸

การวิเคราะห์นี้ทำให้เห็นว่าเรื่องราวของชนชั้นนำที่ดำรงอยู่ในงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทาง มิได้เป็นเพียงข้อมูลที่บอกเล่าประสบการณ์ในอดีต หากแต่แฝงไว้ด้วยความคิดและความรู้ที่ชนชั้นนำค้นพบจากสถานที่ที่สอดรับไปกับเรื่องราวของชาวบ้านในท้องถิ่น ด้วยลักษณะ

⁶ คู่มืออธิบายเรื่องความรู้สึกถึงวิถีชีวิตกับการท่องเที่ยวได้ใน พัทธนา กิตติธาดา, “บทบรรณาธิการ: มานุษยวิทยากับการศึกษาปรากฏการณ์ไทยในอดีตในสังคมไทยร่วมสมัย,” ใน มานุษยวิทยากับการศึกษาปรากฏการณ์ไทยในอดีตในสังคมไทยร่วมสมัย (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2546), หน้า 3-9.

⁷ พรหมเมธ นาคทอง, “วิถีไทยในกระแส,” TAT Review Magazine 1 (มกราคม – มีนาคม 2558),

ตัวอย่างจาก อสท. เช่น บทความเรื่อง “โลกใบเล็กกลางทะเลสาบบุรี: เกาะสีชัง” (พ.ศ. 2559) นำเสนอภาพของเกาะสีชังทั้งความงามของธรรมชาติควบคู่ไปกับโบราณสถาน เช่น พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างขึ้น ผู้เขียนเห็นว่าการเดินทางไปยังสถานที่แห่งนี้เหมือนกับการ “ย้อนไปในละครพีเรียด” พระราชฐานแห่งนี้ก็เปรียบเหมือนหลักฐานทางประวัติศาสตร์อย่างหนึ่งที่บอกเล่าเรื่องราวเกาะแห่งนี้ ซึ่งเป็นเรื่องราวความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำจากส่วนกลางที่มีต่อเกาะสีชัง ดู สุภากร โกมารกุล ณ นคร, “โลกใบเล็กกลางทะเลสาบบุรี: เกาะสีชัง,” อนุสาร อสท. 56, 10 (พฤษภาคม 2559): 67. เช่นเดียวกับบทความเรื่อง “ท่องไปในผืนป่าตะวันออก” (พ.ศ. 2560) ที่เสนอการท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติ แต่ก็มีมีการนำประวัติการเสด็จประพาสน้ำตกพลึง และการก่อสร้าง “สุนันทานุสาวรีย์” เป็นอนุสรณ์สถานแห่งความรักและอาลัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวีมาประกอบในผลงาน ดู ธนศ งามสม, “ท่องไปในผืนป่าตะวันออก,” อนุสาร อสท. 58, 1 (สิงหาคม 2560): 37. และบทความเรื่อง “ว่าไรต์ต้องห้ามพลาด: ตราด-ระยอง” (พ.ศ. 2559) ที่อ้างถึงกริธาประวัติของ “ศาลาท่าหลวง ท่าเสด็จ ร.5” ซึ่งเป็นที่ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาเยือนทุกครั้งที่คราวเสด็จประพาสตราด ดู เศรษฐา น้อยเล็ก, “ว่าไรต์ต้องห้ามพลาด: ตราด-ระยอง,” อนุสาร อสท. 56, 10 (2559): 103.

⁸ พลาดิษฐ์ สิทธิธัญกิจ, ตามรอยพระพุทธรูปเจ้าหลวง (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ภูมิธรรม, 2545), หน้า 28.

ของงานเขียนเหล่านี้ก็ยังมีกลุ่มนักประวัติศาสตร์ในรุ่นหลังนำมาใช้ศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นด้วยเช่นกัน ดังการศึกษาของวารุณี ไสธารมย์ “เมืองสุพรรณ: บนเส้นทางการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์พุทธศตวรรษที่ 8 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 25” (พ.ศ.2547) เผยให้เห็นว่ากรมศิลปากรใช้บันทึกการเดินทางของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์มาประกอบสร้างประวัติของเจดีย์ที่ อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรีให้เป็นเจดีย์ยุทธหัตถีของพระนเรศวรตามพระราชวิจารณ์ของสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมทั้งใช้ข้อมูลนี้ได้แย้งกับชาวพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งได้เสนอว่าเจดีย์สถานในเขตชุมชนของตนเป็นเจดีย์ยุทธหัตถีของจริง⁹

กล่าวได้ว่าเรื่องราวการเดินทางของชนชั้นนำในยุคก่อนทศวรรษ 2500 ยังสถานที่ต่าง ๆ นั้น ได้ถูกนำมาใช้ประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว และถูกนำมาใช้ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในการเรียบเรียงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นต่างๆ ซึ่งได้แสดงให้เห็นว่างานเขียนเหล่านี้มีอิทธิพลต่อการเข้าใจและนิยามความเป็นไทยผ่านการเดินทางท่องเที่ยวในปัจจุบัน

ด้วยเหตุที่งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำในยุคก่อนทศวรรษ 2500 ยังคงมีอิทธิพลต่อการเข้าใจและนิยามความเป็นไทยผ่านการเดินทางท่องเที่ยวในปัจจุบันอยู่ ผู้เขียนวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงมีความสนใจที่จะศึกษารูปแบบของความเป็นไทยและกระบวนการสร้างความไทยที่ชนชั้นนำเหล่านั้นนำเสนอในผลงานที่เรียบเรียงขึ้นจากประสบการณ์การเดินทางของตนเอง โดยมุ่งเป้าไปที่ผลงานของชนชั้นนำไทยในทศวรรษ 2440 ถึงทศวรรษ 2500 ซึ่งเป็นช่วงที่เกิดความตื่นตัวที่จะแสวงหาและอธิบายความเป็นไทย เพื่อที่จะนำองค์ความรู้นี้มาใช้ในการทำความเข้าใจ ตลอดจนกำกับสังคมและชาติที่กำลังก่อตัวขึ้นของตนเอง วิทยานิพนธ์จะเน้นศึกษาในสองประเด็นหลัก ได้แก่

1) วิธีการสร้างความไทยของชนชั้นนำในยุคก่อนทศวรรษ 2500 ซึ่งในประเด็นนี้ควรศึกษางานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของพวกเขาในฐานะหลักฐานชั้นต้น เพราะเป็นผลงานที่เกิดจากการประมวลผลของประสบการณ์จากการเดินทาง ที่แสดงให้เห็นการประนีประนอม/ทำงานร่วมกันระหว่างวิถีวิทยาต่าง ๆ กับประสบการณ์เชิงประจักษ์ เพื่อที่จะเข้าใจว่าชนชั้นนำอธิบาย

⁹ วารุณี ไสธารมย์, เมืองสุพรรณบุรีบนเส้นทางการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์พุทธศตวรรษที่ 8 - ต้นพุทธศตวรรษที่ 25 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547), หน้า 39-43.

ความเป็นไทยอย่างไร และการเลือกใช้วิธีวิทยาที่แตกต่างกันส่งผลต่อการอธิบายและเข้าใจความเป็นไทยอย่างไร

2) บริบททางประวัติศาสตร์ที่ส่งผลต่อการสร้างความเป็นไทยในงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของพวกเขา เพราะการเข้าใจบริบททางประวัติศาสตร์จะช่วยให้เข้าใจว่าอะไรคือปัจจัยที่ทำให้ชนชั้นนำเกิดความคิดที่อยากจะแสวงหาและศึกษาความเป็นไทย พร้อมกับที่เป็นแรงผลักดันให้เกิดการออกเดินทางไปยังสถานที่ต่างๆ ทั้งในและนอกพรมแดนประเทศ จนเกิดการนำประสบการณ์ที่ได้รับระหว่างการเดินทางมาประมวลเป็นงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางและความคิดเห็นว่าด้วยความเป็นไทย อีกทั้งบริบททางประวัติศาสตร์มีส่วนในการกำหนดการเลือกใช้วิธีวิทยาเพื่อศึกษาและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นไทยอย่างไร

1.2 ทบทวนวรรณกรรม: วิธีวิทยา การเดินทาง และความเป็นไทย

ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา การศึกษาความเป็นไทยในทางวิชาการสมัยใหม่ได้นำเสนอความเป็นไทยที่เป็นชุดความรู้ ซึ่งประมวลขึ้นจากวิธีการศึกษา การแสวงหาหลักฐาน และขอบเขตการศึกษา สำหรับการศึกษาศึกษาความเป็นไทยในลักษณะดังกล่าวนี้ ขอบเขตการศึกษาทางภูมิศาสตร์และภูมิรัฐศาสตร์นับว่ามีความสำคัญ เพราะเป็นตัวแบ่งความเป็นไทยออกจากความเป็นอื่น อีกทั้งยังเป็นกรอบให้ผู้วิจัยสามารถแสวงหาหลักฐานมาศึกษาได้ ในส่วนของการศึกษาความเป็นไทยในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองมีการนำแนวทางการศึกษามาจากอาณานิคมศึกษา ซึ่งเป็นสาขาวิชาที่ใช้เส้นเขตแดนรัฐชาติเป็นขอบเขตในการศึกษาเพื่อที่จะทำให้นักวิชาการสามารถค้นหาความแตกต่างระหว่างสังคมที่ตนศึกษากับสังคมอื่นได้¹⁰ ลักษณะเช่นนี้ทำให้การศึกษาศึกษาความเป็นไทยเป็นเน้นค้นคว้าเรื่องราวเกี่ยวกับภายในประเทศไทย

ในส่วนของวิธีวิจัยที่ใช้ศึกษาศึกษาความเป็นไทยพบว่านักวิชาการใช้การศึกษาแบบสหวิทยาการ (Interdisciplinary) คือ การศึกษาข้ามศาสตร์สาขาวิชาในสังคมศาสตร์เพื่อที่จะทำให้อธิบายความเป็นไทยในองค์รวมได้ จึงทำให้วิธีวิทยาที่ใช้ศึกษามีความหลากหลาย¹¹ วิทยานิพนธ์

¹⁰ ดู Benno Werlen, *Society, action and space : An alternative human geography* (London: Routledge, 1992).

¹¹ ดู สำราญ ผลดี, *ไทยศึกษา* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2561).

เรื่องนี้เห็นว่าการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาความเป็นไทยจึงควรพิจารณาแนวทางของอาณานิคมศึกษา, ไทยศึกษา, ประวัติศาสตร์, เศรษฐกิจ และมานุษยวิทยา เพื่อที่จะเข้าใจแนวทางการศึกษา, การสร้างคำอธิบาย และข้อจำกัดของวิธีวิทยาที่ใช้ศึกษาความเป็นไทย และด้วยเหตุที่วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ใช้งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางเป็นเอกสารชั้นต้น ก็จะมีอภิปรายแนวทางของนักวิจัยที่ศึกษางานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางเป็นลำดับสุดท้าย

1.2.1 อาณานิคมศึกษา, สหวิทยาการ และการศึกษาวัฒนธรรม ทศวรรษ 2470 – 2500

พัฒนาการของวิธีวิทยาทางสังคมศาสตร์ในช่วงทศวรรษที่ 2470 -2500 ในโลกตะวันตกพบว่ามุ่งไปทางการศึกษาทางวัฒนธรรม เป็นผลสืบเนื่องจากการแสวงหาคำอธิบายภาพสะท้อนตัวตนของสังคมที่แตกต่างไปจากการศึกษาของนักวิชาการในยุคอาณานิคม ซึ่งนักวิชาการในยุคนั้นนำแนวทางของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติมาใช้จำแนกตัวตนของสังคมต่างๆ ออกจากกันเป็นเชื้อชาติ (race) แนวคิดนี้ถูกปฏิเสธโดยนักวิชาการรุ่นต่อมา ที่สำคัญคือ ฟรันทซ์ โบแอส (Franz Boas, 2401-2485) นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกันที่เห็นว่าความเป็นตัวตนของสังคมต่างๆ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากวัฒนธรรม (culture) มากกว่าเชื้อชาติ¹² ต่อมา รุธ ฟุลตัน เบเนดิกต์ (Ruth Fulton Benedict, 2430 – 2491) ในผลงานเรื่อง “Patterns of culture” (พ.ศ. 2477) ก็ปฏิเสธการเข้าใจตัวตนสังคมต่างด้วยกรอบของเชื้อชาติ และให้ความสำคัญกับการศึกษาในเรื่องวัฒนธรรมแทน¹³ เบเนดิกต์ได้พัฒนาแนวคิดนี้จากการศึกษาครอบครัวซึ่งเป็นหน่วยที่เล็กที่สุดของสังคม ทำให้เบเนดิกต์พบว่าครอบครัวแต่ละครอบครัวมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป เพราะมีวิธีการอบรมสั่งสอนที่ต่างจากกัน เบเนดิกต์นำหลักการนี้มาขยายไปสู่การศึกษาสังคม และพบว่า สังคมก็มีคุณลักษณะใกล้เคียงกับครอบครัว กล่าวคือเหตุที่สังคมต่างๆ มีความแตกต่างจากกัน เป็นเพราะการสั่งสมองค์ความรู้ที่แตกต่างกันออกไป นักวิชาการสามารถเข้าใจความแตกต่างเหล่านี้ได้จากการศึกษาวัฒนธรรมในประเทศต่างๆ โดยวิธีการสังเกตการณ์วิถีชีวิตและกิจวัตรประจำวัน (their

¹² ดูการวิเคราะห์แนวคิดของฟรันทซ์ โบแอส (Franz Boas) ใน ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, เมื่อมานุษยวิทยาพบกับวัฒนธรรมศึกษา: สัมพันธภาพที่น่ากระวนกระวาย (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2551), หน้า 5.

¹³ Ruth Benedict, Patterns of culture (Boston: Houghton Mifflin, 1989).

way of life and regularity of their customary behavior) อันจะทำให้สามารถค้นพบลักษณะเฉพาะของสังคมนั้นๆ ได้¹⁴

การศึกษาของเบเนดิกต์เป็นแนวทางให้กับสาขาวิชาอาณาบริเวณศึกษา (Area studies) ซึ่งเติบโตขึ้นนับแต่ช่วงสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา และมีเป้าหมายเพื่อศึกษาพัฒนาการทางวัฒนธรรมของสังคมต่างๆ ภายในเส้นเขตแดนของรัฐสมัยใหม่ที่ใช้เป็นกรอบในการจำแนกสังคมที่ตนศึกษาออกจากสังคมอื่นๆ อันจะทำให้นักวิชาการสามารถที่จะค้นหาวัฒนธรรมร่วมของผู้คนที่อาศัยในประเทศที่ตนศึกษาได้

แนวทางการศึกษาวัฒนธรรมของสาขาวิชาอาณาบริเวณศึกษาในช่วงทศวรรษ 2480 นั้นยังได้รับอิทธิพลจากเฟอร์นันโด ออร์ติซ เฟร์นันเดซ (Fernando Ortiz Fernández, 2424 - 2512) นักมานุษยวิทยาชาวคิวบาที่ได้รับการศึกษาจากยุโรป ซึ่งได้พัฒนาวิธีการของสหวิทยาการ เพื่อนำมาใช้ศึกษาวัฒนธรรมในช่วงทศวรรษ 2480 วิธีศึกษาแบบสหวิทยาการมีหลักการ คือ การศึกษาข้ามศาสตร์ต่างๆ ในสายสังคมศาสตร์ เช่น ประวัติศาสตร์, สังคมวิทยา และมานุษยวิทยา พร้อมกับนำเส้นเขตแดนของประเทศที่ตนศึกษามากำหนดขอบเขตการศึกษา เพื่อที่จะเข้าใจวัฒนธรรมในประเทศเหล่านั้นอย่างรอบด้าน¹⁵

ออร์ติซใช้แนวทางดังกล่าวเพื่อศึกษาประเทศคิวบา เขาใช้การทำวิจัยภาคสนามตามแนวทางของมานุษยวิทยาเพื่อสังเกตวัฒนธรรมของชุมชน และนำวิธีการศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์มาใช้เป็นแนวทางในการค้นหาความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของคิวบาตั้งแต่ก่อนการเข้ามาของชาวตะวันตก เพื่อค้นหาลักษณะของวัฒนธรรมดั้งเดิมของคิวบามีลักษณะอย่างไร เขาพบว่าการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นหลังจากที่ชาวตะวันตกได้เข้ามาในคิวบาและมีปฏิสัมพันธ์กับชาวพื้นเมือง ซึ่งนำไปสู่การที่ชาวพื้นเมืองเริ่มที่จะเลือกรับวัฒนธรรมตะวันตกมาเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมตนเอง ซึ่งเขาเรียกปรากฏการณ์นี้ว่า “การข้ามผ่านทางวัฒนธรรม (Transculturation)” พร้อมทั้งมีการทำลายวัฒนธรรม (Enculturation) คือวัฒนธรรมเดิมที่ไม่สอดคล้องกับวัฒนธรรมใหม่ที่รับเข้ามา เขาเห็นว่าทั้งสองกระบวนการจะนำไปสู่การสร้างวัฒนธรรมใหม่ของชาวพื้นเมือง (Neo-culture) ที่แตกต่างไปจาก

¹⁴Ruth Benedict, *Thai culture and Behavior: an Unpolished War-Time* (Ithaca: Cornell university, 1952), p. ii.

¹⁵Bronislaw Malinowski, "Introduction to the Duke University Press Edition," in *Cuban Counterpoint: Tobacco and Sarga* by Fernando Ortiz (London: Duke University, 1995), pp. X-XI.

เดิม¹⁶ ต่อมานักวิชาการในยุคหลังอาณานิคมได้นำแนวทางดังกล่าวมาใช้อธิบายวัฒนธรรมของประเทศเกิดใหม่ในยุคหลังสงครามโลก นักวิชาการเล็งเห็นว่าวัฒนธรรมชาวพื้นเมืองในยุคนี้มี ความแตกต่างจากวัฒนธรรมดั้งเดิม เพราะมีการรับวัฒนธรรมจากตะวันตกเข้ามาใช้ผสมผสานกับ วัฒนธรรมของตนเอง¹⁷ ดังเช่น พาร์ธา ชัตเตอร์จี (Partha Chatterjee, 2490) เรียกวัฒนธรรมนี้ว่า เป็น “วัฒนธรรมชาติ (Nation Culture)”¹⁸

หลุยส์ มอร์ตัน (Louis Morton, 2451-2523) เห็นว่าวิธีการของอาณานิคมศึกษาที่ เลือกใช้เส้นเขตแดนเป็นเครื่องกำหนดขอบเขตในการวิจัย กลายเป็นจุดเด่นที่ทำให้สาขาวิชานี้ ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลสหรัฐอเมริกาในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองและสงครามเย็น เพราะ รัฐบาลสหรัฐอเมริกาดำเนินการให้กลุ่มนักวิชาการในสาขาวิชานี้ผลิตผลงานที่สามารถให้ข้อมูลเรื่อง วัฒนธรรมของประเทศที่เป็นพันธมิตรและคู่สงครามกับตนเองได้¹⁹ โด널ด์ เค. เอ็มเมอร์สัน (Donald K. Emmerson) มองว่าแนวทางของอาณานิคมศึกษาได้ถูกนำมาปรับใช้กับการศึกษา ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง เพราะได้กลายมาเป็นภูมิภาคที่มี ความสำคัญในเชิงยุทธศาสตร์สำหรับสหรัฐอเมริกาทั้งในด้านการเมืองและเศรษฐกิจ เอ็มเมอร์สัน เห็นว่าการก่อตัวของการศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสหรัฐอเมริกาได้เกิดขึ้นพร้อมกับการ ก่อตั้งแผนกกิจการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Division of Southeast Asian Affairs) ซึ่งเป็น หน่วยงานหนึ่งในกระทรวงการต่างประเทศของสหรัฐอเมริกาใน พ.ศ. 2488 ซึ่งทำให้เอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้กลายเป็นสนามวิจัยแห่งใหม่ทางด้านสังคมศาสตร์²⁰ นอกจากนี้รัฐบาล สหรัฐอเมริกาได้เชิญนักวิชาการที่มีชื่อเสียงมาช่วยผลิตความรู้ให้ ที่สำคัญได้แก่ รูธ เบเนดิกต์, ลอริ

¹⁶ Fernando Ortiz, *Cuban Counterpoint: Tobacco and Sugar* (London: Duke University, 1995), pp. 97-103.

¹⁷ Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, and Helen Tiffin, *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-colonial Literatures* (New York: Routledge, 2008), pp.7-8.

¹⁸ Partha Chatterjee, *Nationalist Thought and The Colonial World: A Derivative Discourse* (London: Zed Book, 1986), pp. 10-11.

¹⁹ Sonia Ryang, "Chrysanthemum's Strange Life: Ruth Benedict in Postwar Japan," *Asian anthropology* 1, 1 (2002):87-116.

²⁰ Donald K. Emmerson, "Southeast Asia': What's in a Name?," *Journal of Southeast Asian Studies* 15, 1 (March. 1984): 7-9.

สตัน ชาร์ป (Lauriston Sharp, 2450-2536) และมาร์กาเร็ต มีด (Margaret Mead, 2444 – 2521)²¹

ในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองนั้น แนวทางของเบเนดิกต์เป็นแบบแผนสำคัญของการศึกษาภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะการศึกษาประเทศไทยและประเทศญี่ปุ่นที่เป็นประเทศคู่สงครามกับสหรัฐอเมริกา เบเนดิกต์ได้เรียบเรียงงานวิจัยสองเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประเทศคู่สงครามนี้ คือ “Thai culture and Behavior: An Unpublished War-time Study Date September, 1943”²² (พ.ศ. 2486) และ “The Chrysanthemum and the Sword: Patterns of Japanese culture”²³ (พ.ศ. 2489)

โดยหลักเบเนดิกต์ยังคงทำการศึกษาตามแบบผลงานเรื่อง “Patterns of Culture” ที่ค้นหาความร่วมมือกันของวัฒนธรรมภายในเส้นเขตแดนรัฐ เพื่อที่จะรู้ว่าผู้คนในประเทศทั้งสองมีทัศนคติอย่างไร แต่ก็ได้หยิบยืมแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์เข้ามาเป็นตัวช่วยในการสร้างความเข้าใจในความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรม ซึ่งเป็นไปตามแนวทางของโบแอสที่มองว่าวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่นมีสายวิวัฒนาการเป็นของตนเอง การเข้าใจประวัติศาสตร์จึงเป็นวิธีสำคัญที่จะช่วยให้นักวิชาการสามารถค้นหาสายวิวัฒนาการของพื้นที่ที่ตนศึกษาได้²⁴

การศึกษาของเบเนดิกต์กลายเป็นแบบแผนในการวิเคราะห์วัฒนธรรมให้กับนักวิชาการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา โดยเฉพาะชาร์ป ผู้ก่อตั้งโครงการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Southeast Asia Program) ที่มหาวิทยาลัยคอร์เนลในช่วงทศวรรษ 2480 ที่ได้นำการวิเคราะห์วัฒนธรรมมาปรับใช้ในการวิจัย พร้อมกับการเลือกใช้การศึกษาแบบประจักษ์นิยม (Empirical study) โดยการนำรูปแบบของการวิจัยในภาคสนามมาเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาวัฒนธรรมเพื่อให้ผู้วิจัยสามารถค้นหาความร่วมมือกันทางวัฒนธรรมของพื้นที่ต่างๆ จากการสังเกตการณ์ และ

²¹ มาร์กาเร็ต มีด (Margaret Mead, 2444 – 2521) เป็นนักมานุษยวิทยาวัฒนธรรมมีชื่อเสียงจากผลงานเรื่อง “Coming of Age in Samoa” (พ.ศ. 2471) ดูการถกเถียงการศึกษาสังคมชาวเมืองมิดได้ใน ธเนศ วงยานนาวา, ม(ว)นุษย์ไร้แมนติค (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม, 2556), หน้า 22-42.

²² Ruth Benedict, Thai culture and Behavior: an Unpolished War-Time. (Ithaca: Cornell university, 1952).

²³ Ruth Benedict, The Chrysanthemum and the Sword : pattern of Japanese culture (Boston: Houghton Mifflin, 1959).

²⁴ Franz Boas, "Introduction," in The Chrysanthemum and the Sword by Ruth Benedict (Boston: Houghton Mifflin 1989), p. 5.

จะทำให้ผลการศึกษาสามารถสะท้อนความเข้าใจในวัฒนธรรมพื้นเมืองเหมือนดังเช่นที่ชาวพื้นเมืองเข้าใจวัฒนธรรมของตนเอง²⁵

บทความของชาร์ปเรื่อง “Cultural continuities and Discontinuities in Southeast Asia” (พ.ศ. 2505) แสดงความคิดเห็นว่าการศึกษาด้านประวัติศาสตร์สำคัญต่อการเข้าใจวัฒนธรรมพื้นเมือง เพราะสามารถที่จะชี้ให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของสังคมจากการวิเคราะห์การขาดช่วงและความขัดแย้งที่ปรากฏในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นจุดสำคัญที่ทำให้สังคมเกิดความคิดที่จะพัฒนาวัฒนธรรมของตนเองใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับบริบททางประวัติศาสตร์ที่เปลี่ยนแปลงไป²⁶

การศึกษาวัฒนธรรมกลายเป็นหัวใจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา เพราะเป็นวิธีการที่จะทำให้สามารถเข้าใจตัวตนของสังคมพื้นเมืองได้ แนวทางนี้ถูกนำมาปรับใช้ในกลุ่มนักประวัติศาสตร์ที่ศึกษาภูมิภาคนี้ด้วยเช่นเดียวกัน ดังผลงานของ แดเนียล จอร์จ เอ็ดเวิร์ด ฮอลล์ (Daniel George Edward Hall, 2434 -2522) เรื่อง “A History of South East Asia” (พ.ศ. 2498)²⁷ และแอนโทนี รีด (Anthony Reid, 2482-) นักประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ศึกษาการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมพื้นเมืองโดยวิเคราะห์ว่าการข้ามผ่านทางวัฒนธรรมส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมพื้นเมืองอย่างไร และอะไรเป็นปัจจัยที่ทำให้ชาวพื้นเมืองต้องการที่จะพัฒนาวัฒนธรรมของตนเอง นักประวัติศาสตร์กลุ่มนี้เห็นว่าการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการที่สังคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รับวัฒนธรรมจากภายนอกภูมิภาค เช่น อินเดีย จีนและตะวันตก ที่ได้เข้ามาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่มาก่อนที่จะถูกยึดครองโดยชาติตะวันตก ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษ 21 บ้างก็เลือกใช้ประเด็นเรื่องการค้าระหว่างภูมิภาคมาช่วยอธิบายการข้ามผ่านทางวัฒนธรรม เพราะเห็นว่าการค้าเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนจากภูมิภาคอื่นๆ เข้ามาปฏิสัมพันธ์กับชาวพื้นเมือง²⁸ กล่าวได้ว่าการข้ามผ่านทางวัฒนธรรมเป็นปรากฏการณ์ที่ทำให้ชาว

²⁵ ดูการวิเคราะห์ลักษณะการศึกษาของลอริสตัน ชาร์ปได้จาก G. William Skinner and A. Thomas Kirsch, "Introduction," in *Change and Persistence in Thai Society: Essays in Honor of Lauriston Sharp* ed. G. William Skinner and A. Thomas Kirsch (Ithaca: Cornell University, 1975), pp. 9-24.

²⁶ Lauriston Sharp, "Cultural Continuities and Discontinuities in Southeast Asia," *Journal of Asia Studies* 22, 1 (1962): 3-11.

²⁷ Daniel George Edward Hall, *A History of South-east Asia* (London: Macmillan, 1968).

²⁸ Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450 – 1680, Volume One: the Land Below the Winds* (New Haven Yale University, 1988), pp. 1-3.

เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สามารถที่จะเลือกรับวัฒนธรรมจากภายนอกและนำมาใช้ดัดแปลงและปรับปรุงให้กลายเป็นวัฒนธรรมของตนเองขึ้นได้

ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ นักประวัติศาสตร์ชาวตะวันตกได้ปรับเปลี่ยนแนวทางการเลือกใช้หลักฐานชั้นต้น มาสู่การเลือกใช้หลักฐานพื้นเมืองแทนหลักฐานจากตะวันตกเพียงอย่างเดียว เพื่อค้นหามุมมองที่ชาวพื้นเมืองเข้าใจตนเอง เช่น การศึกษาของโอลิเวอร์ วิลเลียม โวลเทอร์ส (Oliver William Wolters 2458-2543) เรื่อง “The Fall of Srivijaya in Malay history” (พ.ศ. 2513) เป็นตัวอย่างหนึ่งที่มีการเลือกใช้หลักฐานภาษาพื้นเมืองมาประกอบกับหลักฐานจากภาษาอื่นๆ เพื่อที่จะทำให้สามารถเข้าใจประวัติศาสตร์ในมุมมองชาวพื้นเมืองได้²⁹

1.2.2 ไทยศึกษา เอกลักษณ์ และความเป็นไทย ทศวรรษ 2500 ถึงทศวรรษ 2520

พัฒนาการของอาณาบริเวณศึกษาข้างต้นเป็นแนวทางให้แก่การพัฒนาสาขาวิชาไทยศึกษา อานันท์ กาญจนพันธุ์ตั้งข้อสังเกตว่าความสัมพันธ์ระหว่างสองสาขาวิชานี้เกิดขึ้นอย่างเด่นชัดภายในมหาวิทยาลัยคอร์เนล ซึ่งรวมนักวิชาการที่มีความสนใจในการศึกษาประเทศต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งประเทศไทยที่เป็นพื้นที่สำคัญทางยุทธศาสตร์ของสหรัฐอเมริกาในการดำเนินนโยบายทั้งด้านการเมืองและเศรษฐกิจในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง อานันท์เห็นว่าบริบทหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นปัจจัยที่ทำให้รัฐบาลสหรัฐอเมริกาให้ทุน³⁰ ชาร์ปก่อตั้งโครงการ “Cornell-Thailand Project” พ.ศ. 2490 เขาเลือกศึกษาหมู่บ้านบางชัน เขตมีนบุรี จังหวัดกรุงเทพมหานคร เพื่อศึกษาว่าอิทธิพลของเทคโนโลยีและวัฒนธรรมสมัยใหม่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านอย่างไร³¹ ต่อมาชาร์ปและลูเซียน

²⁹ O.W. Wolter, *The Fall of Srivijaya in Malay History* (Kuala Lumpur: Oxford University 1975).

³⁰ อานันท์ กาญจนพันธุ์, *ทวนคลื่นความคิดถึงศตวรรษไทยศึกษา* (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2555), หน้า 13-12. และดูการวิเคราะห์บริบทสงครามเย็นกับการศึกษาของนักมานุษยวิทยาชาวอเมริกันในไทยได้ใน เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, *เขียนชนบทให้เป็นชาติ* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2562), หน้า 71-79.

³¹ Skinner and Kirsch, "Introduction," p.15.

เอ็ม. แฮงส์ (Lucien M. Hanks, 2453-2531) ได้ตีพิมพ์ผลงานวิจัยในชื่อว่า “Bang Chan: Social History of a Rural Community in Thailand” (พ.ศ. 2521)³²

การศึกษาของชาร์ปสะท้อนให้เห็นอิทธิพลของผลงานเรื่อง “Thai culture and behavior: an unpublished war-time study dated September, 1943” ของเบเนดิกต์ที่ได้ศึกษาไว้ในช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง แม้ว่าผลงานเรื่องนี้ไม่ได้อยู่บนฐานของการศึกษาเชิงประจักษ์ เพราะเบเนดิกต์ไม่สามารถเดินทางมาศึกษาในประเทศไทยได้ เบเนดิกต์เลือกใช้ผลงานก่อนหน้าที่ศึกษาเกี่ยวกับประเทศไทย เช่น ดับบลิว. เอ. เกรแฮม (W. A. Graham) เรื่อง “Siam” (พ.ศ. 2455), วิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์ (William Clifton Dodd) เรื่อง “The Tai Race” (พ.ศ. 2466) และ เวอร์จิเนีย ทอมป์สัน (Virginia Thompson) เรื่อง “Thailand: The New Siam” (พ.ศ. 2482) เป็นต้น³³ มาเป็นข้อมูลพื้นฐานในการสร้างความเข้าใจเรื่องความเป็นไทย³⁴ อย่างไรก็ตามงานของเบเนดิกต์ชิ้นนี้ก็ได้กลายเป็นผลงานที่วางแนวทางการศึกษาเชิงประจักษ์ให้แก่โครงการของชาร์ป และนักวิชาการของมหาวิทยาลัยคอร์เนล³⁵ และยังเป็นงานที่วางแบบแผนสำคัญในการวิเคราะห์ความเป็นไทยที่ความเป็นรูปธรรม โดยการนิยามความเป็นไทยออกเป็นลักษณะสามประการ คือ ชีวิตที่รักความสนุกสนาน, ใจเย็น, และความมีอำนาจของชาย ซึ่งแตกต่างจากผลงานก่อนหน้าที่ไม่ได้ให้ภาพของตัวตนความเป็นไทยอย่างชัดเจน เพียงแต่เป็นการอธิบายความเป็นไทยที่กว้างๆ มากกว่า³⁶

แนวทางของเบเนดิกต์ยังเป็นพื้นฐานให้แก่งานวิชาการในโลกตะวันตกอย่างมาก ดังเช่น จอห์น เอฟ. เอ็มบรี (John F. Embree, 2451-2493) นักมานุษยวิทยาแห่งมหาวิทยาลัยเยล เรียบเรียงผลงานเรื่อง “Thailand – A Loosely Structure Social System” (พ.ศ. 2493) เขานำแนวคิดจากผลงานของเบเนดิกต์ที่ได้วิเคราะห์เปรียบเทียบวัฒนธรรมของญี่ปุ่นกับไทย และสรุปว่าโครงสร้างของวัฒนธรรมไทยเป็นแบบโครงสร้างหลวม (Loosely Structure) ทำให้คนในสังคมไทย

³² Lauriston Sharp and Lucien M. Hanks, *Bang Chan: Social History of a Rural Community in Thailand* (Ithaca: Cornell University, 1978).

³³ Benedict, *Thai culture and Behavior: an Unpolished War-Time*, p. ii.

³⁴ Benedict, *Thai culture and Behavior: an Unpolished War-Time*, p. iii.

³⁵ อานันท์ กาญจนพันธุ์, “บทกล่าวนำ: หนังสือของ รุท เบเนดิกต์,” ใน *วัฒนธรรมและพฤติกรรมของไทย*, บรรณาธิการโดย แปลโดย พรวิณี จัตรรักษ์ (กรุงเทพฯ: เจ้าพระยา, 2525), หน้า (16).

³⁶ Benedict, *Thai culture and Behavior: an Unpolished War-Time*, pp. 33-44.

สามารถที่จะเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางสังคมได้ง่าย³⁷ อานันท์เห็นว่าแนวคิดนี้ได้ส่งผลต่อการวิเคราะห์สังคมไทยของชาร์ป และนักวิชาการไทยศึกษาคนอื่น ๆ ที่นำแนวคิดนี้มาปรับใช้ในงานวิจัยของตนเอง³⁸

อานันท์เห็นว่าแนวทางของเบเนดิกต์ยังปรากฏในงานวิจัยของโครงการอื่นๆ ที่ชาร์ปเป็นผู้ดูแล ได้แก่โครงการย่อยของจอร์จ วิลเลียม สกินเนอร์ (Gorge William Skinner, 2468 - 2551) เรื่อง "Chinese society in Thailand: an analytical history" (พ.ศ. 2500) เป็นการวิเคราะห์ลักษณะทางวัฒนธรรมของคนจีน และความสัมพันธ์ระหว่างคนจีนกับสังคมไทย³⁹ จะเห็นได้ว่ากลุ่มชาร์ปที่ได้เข้ามาทำวิจัยในประเทศไทยเน้นการศึกษาความเป็นไทยเพื่อทำความเข้าใจวัฒนธรรมร่วมกันของผู้ที่อาศัยในประเทศไทย แนวทางนี้นับได้ว่าเป็นการเริ่มต้นของสาขาวิชาไทยศึกษาในประเทศไทย⁴⁰ แนวทางของชาร์ปยังได้ส่งผ่านไปสู่ ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์ (Charles F. Keyes 2480-) ลูกศิษย์ของเขาที่เข้ามาทำวิจัยภาคสนามที่หมู่บ้านหนองตื้น อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดมหาสารคาม ใน พ.ศ. 2506⁴¹

คายนศึกษาลักษณะทางวัฒนธรรมเพื่อเข้าใจความเป็นไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และเพื่อสร้างผลงานทางวิชาการมาสนับสนุนนโยบายของรัฐบาลสหรัฐอเมริกาและไทยซึ่งมองภาคตะวันออกเฉียงเหนือในยุคสงครามเย็นว่าเป็นพื้นที่ที่มีความอ่อนไหวต่อการเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ที่ได้เริ่มแผ่ขยายมาจากประเทศลาว ขณะนั้นรัฐบาลไทยมองว่าวัฒนธรรมของชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่คล้ายคลึงกับประเทศลาวอาจจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้พรรคคอมมิวนิสต์เกิดความได้เปรียบในการชักนำให้ชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือค่อยๆ ตามคำชักชวนของพรรคคอมมิวนิสต์ลาวได้ ในบทความเรื่อง "Ethnic Identity and Loyalty of Villager in Northeastern Thailand" (พ.ศ. 2509) คายนเลือกศึกษาชาวบ้านหนองตื้นเป็นตัวอย่างของทัศนคติของชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือต่อรัฐบาลไทยและรัฐบาลลาว เขาเห็นว่าวัฒนธรรมท้องถิ่น (Local culture) หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า "เป็นพื้นบ้าน" มีความคล้ายคลึงกับของคนใน

³⁷ John F. Embree, "Thailand – A Loosely Structured Social System," *American Anthropologist* (1950): 181-193.

³⁸ อานันท์ กาญจนพันธุ์, *ทวนคลื่นความคิดถึงศตวรรษไทยศึกษา*, หน้า 20.

³⁹ ดู George William Skinner, *Chinese society in Thailand : an analytical history* (Ithaca: Cornell University, 1962).

⁴⁰ วสันต์ ปัญญาแก้ว, *มนุษยวิทยา-ล้านนาคดี* (เชียงใหม่: วนดาการพิมพ์, 2562), หน้า 5.

⁴¹ พัฒนากิตติอาษา และ สุริยา สมุทคุปต์, "จากชาร์ปถึงคายน: เส้นทางของกระบวนทัศน์วิธีวิทยาศึกษาสังคมไทย," *วารสารสังคมศาสตร์* 19, 3 (2550): 39.

ประเทศลาว ทั้งในด้านภาษา, ความเชื่อเรื่องผีปอบ และศาสนาพุทธ สิ่งเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านหนองต้นที่ได้เข้ามาในกรุงเทพมหานครเกิดความคิดว่าตนเองไม่ได้เป็นกลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมเหมือนกับคนในภาคกลางแต่อย่างใด ในทางกลับกันเมื่อชาวหนองต้นบางคนที่ได้เดินทางไปยังเวียงจันทน์กลับรู้สึกว่าการมีวัฒนธรรมตนเองเหมือนกับของชาวลาว อย่างไรก็ตามชาวลาวกลุ่มนี้กลับเห็นว่าการมีวัฒนธรรมร่วมกับชาวเวียงจันทน์ก็ได้ทำให้พวกเขามีความรู้สึกเป็นลาวร่วมกับชาวเวียงจันทน์ เพราะพวกเขายึดมั่นว่าตนเป็นประชาชนของประเทศไทย ตามคำที่พวกเขาพูดว่า “เป็นผู้ลาวแต่ชาติไทย” คายส์เห็นว่าคำตอบนี้จะสะท้อนให้เห็นว่าชาวตะวันออกเฉียงเหนือสำนึกว่าตนเป็นคนลาว ขณะเดียวกันก็มีสำนึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยหรือเป็นคนไทย ผลการศึกษานี้ทำให้เขาสรุปว่าความยึดมั่นในชาติพันธุ์ไม่ได้เป็นอันตรายต่อความมั่นคงของรัฐบาลกลางที่มีเหนือดินแดนนี้แต่อย่างใด เพราะชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีสำนึกว่าตนเองเป็นคนไทย⁴²

ความกังวลของรัฐบาลไทยที่มีต่อท้องถิ่นที่ห่างไกลในประเทศนั้นเป็นแรงกระตุ้นให้มีการส่งคนไปเรียนต่างประเทศและสร้างนักวิชาการที่มีความรู้แบบใหม่ อาทิ สุเทพ สุนทรภัสส์ที่ได้รับทุนไปศึกษามานุษยวิทยาที่มหาวิทยาลัยลอนดอนเมื่อ พ.ศ. 2507 ต่อมาได้บรรจุเป็นอาจารย์คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สุเทพเป็นผู้หนึ่งที่มีโอกาสร่วมงานกับชาร์ปในการทำวิจัยสังคมในภาคเหนือของไทยและได้รับแนวทางการศึกษามาจากชาร์ปด้วยเช่นกัน ต่อมาในช่วงทศวรรษ 2510 เขาได้มีโอกาสร่วมทำงานวิจัยเรื่องลักษณะผู้นำท้องถิ่นของกรมการพัฒนารัฐบาลทางกรมการพัฒนารัฐบาลยังสนับสนุนทุนวิจัยแก่นักวิชาการคนอื่นๆ ให้ทำการศึกษาหมู่บ้านในต่างจังหวัด ดังเช่น พัทยา สายหนู อาจารย์คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ศึกษาพื้นที่อำเภอกุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ⁴³

⁴² Charles F. Keyes, "Ethnic Identity and Loyalty of Villagers in Northeastern Thailand," *Asian Survey* 6, 7 (1966): 362-369.

⁴³ พัทยา สายหนู, รายงานการวิจัยเรื่องการศึกษาสภาพหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างใกล้ชิดระยะยาว ตอนที่ 1 ภาคทั่วไป: การปฏิบัติงานของพัฒนาการในเขตพัฒนา อำเภอกุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ (กรุงเทพฯ: กองวิจัยและประเมินผล กรมการพัฒนารัฐบาล, 2509).

ต่อมาสุเทพตีพิมพ์บทความเรื่อง “โครงสร้างสังคมของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”⁴⁴ จากการเข้าไปศึกษาครอบครัว, ภาษา และความเชื่อในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เขาสรุปว่าแม้ว่าชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะมีลักษณะทางวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกับคนลาว แต่ไม่ได้สำนึกว่าตนเองเป็นคนลาวแต่อย่างใด ปัจจุบันนี้ทำให้พรรคคอมมิวนิสต์ลาวที่เน้นการใช้ความเป็นลาวในการรวบรวมกำลังคนในฝั่งไทยไม่ประสบความสำเร็จ แตกต่างจากพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยที่ชูประเด็นการกดขี่ทางชนชั้น สุเทพเห็นว่ารัฐบาลควรที่จะให้การสนับสนุนทางเศรษฐกิจเพื่อที่จะทำให้ชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือไม่คล้อยตามกับการชักชวนของพรรคคอมมิวนิสต์⁴⁵

ในช่วงทศวรรษ 2500 ถึงทศวรรษ 2510 การศึกษาความเป็นไทยของเบเนดิกต์ที่เน้นการค้นคว้าวัฒนธรรมร่วมกัน ได้ส่งผลต่อแบบแผนการศึกษาวัฒนธรรมในไทย ดังเช่น โครงการคอร์เนล-ไทยที่นำโดยชาร์ป ซึ่งเน้นการศึกษาวัฒนธรรมด้วยวิธีการเชิงประจักษ์และส่งผลให้นักวิชาการเลือกใช้การทำวิจัยภาคสนามในท้องถิ่นต่างๆ เพื่อจะเข้าใจวัฒนธรรมตามอย่างที่คนในท้องถิ่นเข้าใจ พร้อมทั้งนำมุมมองของคนภายนอกสังคมที่ตนศึกษาเข้ามาประกอบกับข้อมูลที่ได้รับจากท้องถิ่น อันเป็นวิธีการที่จะทำให้ให้นักวิชาการสามารถเข้าใจวัฒนธรรมไทยในภาพรวมได้⁴⁶

แนวทางการศึกษาของโครงการคอร์เนล-ไทยยังส่งผลต่อนักประวัติศาสตร์บางส่วนที่สนใจศึกษาวัฒนธรรมของไทย เช่น เดวิด เค. วยอจ (David K. Wyatt, 2480-22549) ที่ได้เขียนบทความ “Education and the Modernization of Thai Society” (พ.ศ. 2518) เพื่อสรรเสริญคุณูปการของชาร์ปที่มีต่อไทยศึกษา บทความนี้มาจากวิทยานิพนธ์เรื่อง “The Beginnings of Modern Education in Thailand, 1868-1910” (พ.ศ. 2509) อธิบายความเปลี่ยนแปลงทางสังคมของไทยผ่านมุมมองการข้ามผ่านทางวัฒนธรรม โดยมีข้อสมมติฐานที่เห็นว่าการเข้ามาของความเป็นสมัยใหม่ตามแบบตะวันตกเป็นเหตุการณ์ที่นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมเดิมของประเทศไทยในภาพรวม วยอจเลือกใช้ยุคของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นยุค

⁴⁴ สุเทพ สุนทรภัสร์, “โครงสร้างสังคมของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ,” ใน สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, บรรณาธิการโดย สุเทพ สุนทรภัสร์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2511), หน้า 45-138.

⁴⁵ สุเทพ สุนทรภัสร์, หมู่บ้านอีสานยุค “สงครามเย็น”: สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2548), หน้า (18).

⁴⁶ พัฒนา กิตติอาษา และ สุริยา สมุทคุปต์ เห็นว่าการศึกษากลุ่มนักมานุษยวิทยาในช่วงทศวรรษ 2500 เป็นการศึกษาที่เน้นการเข้าใจลักษณะทางวัฒนธรรมของหมู่บ้านในภาพเล็ก เพื่อที่จะอธิบายลักษณะทางวัฒนธรรมของชาติและภูมิภาคที่เป็นภาพใหญ่กว่าได้ ดู พัฒนา กิตติอาษา และ สุริยา สมุทคุปต์, “จากชาร์ปถึงคาสส์: เส้นทางของกระบวนทัศน์วิธีวิทยาศึกษาสังคมไทย,” หน้า 41.

แรกเริ่มของความเป็นสมัยใหม่ โดยอาศัยการวิเคราะห์ยุคจารีตและยุคสมัยใหม่ของไทยจากผลงานของ ม.ร.ว. อคิน รัฟพิพัฒน์ (2476-2561) เรื่อง “The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period 1782-1873” ซึ่งเป็นผลงานที่ศึกษาสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อคินเห็นว่าโครงสร้างทางสังคมในยุคจารีตของรัตนโกสินทร์ได้สิ้นสุดลงหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูประบบข้าราชการ และการตั้งโรงเรียนและการจัดการศึกษาตามแบบตะวันตก ซึ่งส่งผลให้ไทยเข้าสู่ยุคสมัยใหม่⁴⁷

วัยอาจเห็นว่าความเปลี่ยนแปลงจากยุคเก่าสู่ยุคใหม่เกิดจากที่พระมหากษัตริย์ทรงต้องการปรับเปลี่ยนประเทศไทยให้กลายเป็นรัฐสมัยใหม่ เขาพบว่าสิ่งหนึ่งที่รัฐเลือกใช้ เป็นเครื่องมือในการพัฒนาสังคมคือการนำการศึกษาแบบตะวันตกเข้ามาใช้ในประเทศไทย ทำให้การศึกษาแบบจารีตที่มีวัดเป็นศูนย์กลางเปลี่ยนมาเป็นสถานศึกษาสมัยใหม่ที่ดำเนินการโดยรัฐแทน วัยอาจอธิบายว่าการเข้ามาของความเป็นสมัยใหม่ส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมการศึกษาแบบเดิม เพราะรัฐใช้การศึกษาเพื่อสร้างวัฒนธรรมแบบใหม่ที่ยึดโยงกับรัฐสมัยใหม่⁴⁸ การวิเคราะห์นี้ได้สอดคล้องกับการศึกษาของคาสีในท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่พบว่า การเข้ามาของการศึกษาที่จัดโดยรัฐบาลกลavn นั้นนอกจากจะทำให้คนในท้องถิ่นสำนึกว่าตนเป็นพลเมืองของใครแล้ว ยังทำให้สถาบันทางการเมืองถูกหยิบยกขึ้นมาเป็นวัฒนธรรมร่วมกันของคนในท้องถิ่น และส่วนกลางด้วย⁴⁹

การศึกษาความเป็นไทยทางประวัติศาสตร์ของวัยอาจนั้นสะท้อนให้เห็นการปรับใช้แนวทางของชาร์ป ที่เน้นค้นหาจุดเปลี่ยนของประวัติศาสตร์ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในประเทศไทย พร้อมทั้งมีการเลือกใช้หลักฐานขั้นต้นที่เป็นภาษาไทยเป็นส่วนหนึ่งของการผลิตผลงานของตนเอง เพื่อที่จะทำให้ผลงานทางประวัติศาสตร์ของตนสอดคล้องกับที่คนในประเทศไทยมองประวัติศาสตร์ตนเอง นอกจากนี้พบว่าการพัฒนาของแนวทางดังกล่าวทำให้รูปแบบของการเข้าใจวัฒนธรรมไทยเริ่มพัฒนาไปสู่ประเด็นของความพยายามกลับไปค้นหารากเหง้าของวัฒนธรรมไทยด้วยเช่นเดียวกัน ดังเช่นผลงานร่วมของ อเล็กซานเดอร์ บราวน์ กริส

⁴⁷ ดู Akin Rabibhadana, *The Organization of Thai society in the early Bangkok period. 1782-1873* (Bangkok: Amarinn Printing, 1996).

⁴⁸ David K. Wyatt, "Education and the Modernization of Thai Society," in *Change and Persistence in Thai Society*, ed. G. William Skinner and A. Thomas Kirsch (Ithaca: Cornell University, 1975), pp. 125-150.

⁴⁹ Keyes, "Ethnic Identity and Loyalty of Villagers in Northeastern Thailand," pp. 362-369.

ไวลด์ (Alexander Brown Griswold, 2450 – 2538) กับ ประเสริฐ ณ นคร (2462 - 2562) เรื่อง “On Kingship and Society at Sukhodaya” (พ.ศ. 2518) เป็นผลงานที่สะท้อนความร่วมมือระหว่างนักวิชาการตะวันตกและนักวิชาการไทยที่ได้มีการสำรวจรากเหง้าของวัฒนธรรมไทยจากการกลับไปศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยจากหลักฐานในกลุ่มจารึก เพื่อค้นหาลักษณะทางวัฒนธรรมดั้งเดิมของไทย ผลงานเรื่องนี้ได้สรุปว่าวัฒนธรรมของสุโขทัยนั้นก่อตัวขึ้นทั้งในส่วนปัจจัยภายใน คือ วัฒนธรรมดั้งเดิมของชนชาติไท (Tai) ก่อนที่จะอพยพมาก่อตั้งเมืองสุโขทัย และปัจจัยภายนอกจากการรับพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทจากอินเดีย ผู้เรียบเรียงเห็นว่าปัจจัยทั้งสองทำให้วัฒนธรรมของสุโขทัยมีลักษณะเด่นสองประการ คือ อิสระภาพ (Freedom) และการให้คุณค่ากับมนุษย์ (Human values) อันเป็นลักษณะที่ไม่ได้ปรากฏในวัฒนธรรมอื่นๆ⁵⁰

กระแสการศึกษาความเป็นไทยในช่วงทศวรรษ 2500 ถึงทศวรรษ 2510 ทำให้เห็นว่ นักวิชาการพิจารณาว่าการศึกษาวรรณกรรมภายในพรมแดนประเทศไทยเป็นวิธีการที่จะทำให้สามารถเข้าใจความเป็นไทยที่ดำรงอยู่ในสังคมไทยมาอย่างยาวนาน ปัจจุบันยังผลให้นักวิชาการจำเป็นต้องอาศัยการศึกษาแบบประจักษ์นิยมจากการวิจัยภาคสนาม เป็นวิธีการที่จะสามารถทำให้ค้นหาวรรณกรรมร่วมกันของชุมชนที่ตนศึกษาจากการสังเกตการณ์ ดังเช่น การศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาของคาสส์และสุเทพเป็นผลงานที่ใช้การวิจัยภาคสนามเพื่อทำความเข้าใจวัฒนธรรมของชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ของ วัยอาจ, กริสไวลด์ และประเสริฐ เป็นการศึกษาที่เลือกใช้หลักฐานพื้นเมืองเพื่อที่จะทำให้นักวิชาการสามารถเข้าใจวัฒนธรรมไทยตามอย่างที่คนไทยในอดีตที่มีต่อสังคมตนเอง

แนวทางการศึกษาความเป็นไทยในช่วงต้นได้รับการนำมาปรับใช้เป็นแนวทางการศึกษาความเป็นไทยในช่วงทศวรรษ 2520 ถึง ทศวรรษ 2530 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่รัฐบาลและสังคมไทยมีความต้องการองค์ความรู้ที่สามารถอธิบายพัฒนาการของความเป็นไทยตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน และอนาคต เพื่อใช้ประโยชน์ในงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี (พ.ศ. 2525) กระแสการศึกษาความเป็นไทยในยุคนี้ได้เริ่มขึ้นตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษ 2520 ซึ่งรัฐบาลมีความประสงค์ที่จะเผยแพร่แนวคิดเรื่องความเป็นไทยให้แก่ประชาชนในวงกว้าง เช่น ผ่านการจัดรายการเรื่อง “อยู่อย่างไทย” ของโครงการเผยแพร่เอกลักษณ์ของไทยทางโทรทัศน์และวิทยุกระจายเสียง (สังกัดสำนัก

⁵⁰ A.B. Griswold and Prasert na Nagara, "On Kingship And Society At Sukhodaya," in *Change And Persistence In Thai Society* ed. G. William Skinner and A. Thomas Kirsch (Ithaca: Cornell University, 1975),p. 83.

เลขาธิการนายกรัฐมนตรีภายหลังได้ออนให้กระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้รับผิดชอบแทน) รายการอยู่อย่างไทยได้เริ่มออกอากาศวันที่ 20 ธันวาคม 2520 มี พ.ต.หญิง ละเอียด โปชะกะฤษณะเป็นผู้ดำเนินรายการ ในรายการมีการอธิบายความเป็นไทยว่าคือเอกลักษณ์ของไทยที่เป็นจุดรวมของคนไทยที่สามารถจำแนกออกได้เป็นสามหัวข้อใหญ่ คือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์⁵¹

ความคิดเห็นของผู้ดำเนินรายการสะท้อนให้เห็นการสืบทอดการอธิบายความเป็นไทยตามหลักการของนักวิชาการในช่วงทศวรรษ 2510 ในฐานะวัฒนธรรมร่วมกันของคนที่ย้ายในประเทศไทย มีเอกลักษณ์ที่สัมพันธ์กับระบอบการปกครองของรัฐเป็นศูนย์กลาง ลักษณะเช่นนี้ปรากฏในบทความเรื่อง “ความเป็นไทย” (พ.ศ. 2524) ของสัญญา สัญญาวิวัฒน์อธิบายว่าแต่ละประเทศก็จะมีลักษณะเฉพาะที่ไม่เหมือนใคร หรือที่เรียกว่า “เอกลักษณ์” ซึ่งเอกลักษณ์จะเป็นตัวบ่งชี้ว่าชาติใดเป็นชาติใด เช่นเดียวกับชาติไทยก็จะมีเอกลักษณ์ของตนที่ไม่เหมือนกับประเทศเพื่อนบ้าน เช่น การพูดและเขียนภาษาไทย การแต่งกายอย่างไทย อยู่บ้านไทย กินข้าวและอาหารอย่างไทย เป็นต้น เขาเห็นว่า “เอกลักษณ์เช่นนี้เราเรียกง่ายๆ ว่า “ความเป็นไทย”⁵² และด้วย เหตุที่ความเป็นไทยเป็นผลผลิตจากการบำรุงรักษาและพัฒนาโดยคนที่อาศัยในประเทศไทย จึงทำให้ผู้คนสามารถพบเห็นความเป็นไทยได้จากการ “มองไปรอบๆ ตัวเราจะเห็นสิ่งของต่างๆ มากมายเป็นของแบบไทย” ⁵³

การอธิบายความเป็นไทยในช่วงทศวรรษ 2520 แสดงว่าความเป็นไทยไม่ได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างเลื่อนลอย แต่เป็นความคิดที่เกิดขึ้นมาอย่างยาวนานจากกลุ่มบรรพบุรุษคนไทยที่ได้อาศัยภูมิปัญญาในการบ่มเพาะความเป็นไทยให้มีความโดดเด่นกว่าชาติอื่นๆ

นักวิชาการในช่วงทศวรรษ 2520 จึงได้พยายามที่จะอธิบายลักษณะเด่นของความเป็นไทยที่สามารถรับรู้ผ่านประสาทสัมผัสได้ เช่นผลงานชุด “ลักษณะไทย” (พ.ศ. 2525) ที่มีศีกฤทธิ ปราโมชเป็นบรรณาธิการ แบ่งการอธิบายลักษณะเด่นของความเป็นไทยเป็นหัวข้อหลักๆ เป็น 4 เล่ม ได้แก่ (1) ภูมิหลังพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของไทย (2) ทักษะศิลป์ (3) ศิลปะการแสดง

⁵¹อยู่อย่างไทย: บทโทรทัศน์ พ.ศ. 2520 (กรุงเทพ: โครงการเผยแพร่เอกลักษณ์ของไทยทางโทรทัศน์และวิทยุ กระทรวงศึกษาธิการ, 2521), หน้า 3.

⁵²สัญญา สัญญาวิวัฒน์, “ความเป็นไทย” (การสัมภาษณ์เรื่อง “เอกลักษณ์ของชาติกับการพัฒนาชาติไทย”, ณ ตึกสันติไมตรี ทำเนียบรัฐบาล, เมษายน 2526): 1.

⁵³สัญญา สัญญาวิวัฒน์, “ความเป็นไทย.” หน้า 2.

(4) วัฒนธรรมพื้นบ้าน อย่างไรก็ตามโครงการเรียบเรียงหนังสือชุดดังกล่าวเกิดอุปสรรคและจัดพิมพ์เล่มหนึ่งออกมาเพียงเล่มเดียว ต่อมาหนังสือชุดนี้ได้มีการปรับเปลี่ยนบางหัวข้อใหม่ โดยเรื่องวัฒนธรรมพื้นบ้านได้จัดพิมพ์เป็นเล่มสุดท้าย พ.ศ. 2549⁵⁴

หนังสือลักษณะไทยเล่มที่ 1 ศึกษาพัฒนาการทางลักษณะทางวัฒนธรรมไทยตามประวัติศาสตร์กระแสหลักที่เน้นยุคทางประวัติศาสตร์ คือ สุโขทัย, อยุธยา และรัตนโกสินทร์ ตามกรอบการข้ามผ่านทางวัฒนธรรมเพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมไทยด้วยสองปัจจัยหลัก ได้แก่ ปัจจัยภายใน คือ วัฒนธรรมดั้งเดิมของชนชาติไทย และปัจจัยภายนอก คือ วัฒนธรรมจากภายนอกที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางวัฒนธรรมของไทย คือ ทัศนคติเห็นว่าการพัฒนาลักษณะทางวัฒนธรรมจากปัจจัยทั้งสองนี้ไม่ได้ทำให้วัฒนธรรมไทยสูญเสียความเป็นตัวตน หรือไม่ได้เปลี่ยนแปลงให้วัฒนธรรมไทยกลายเป็นวัฒนธรรมของชนชาติอื่นๆ เช่น อินเดีย จีน หรือตะวันตกแต่อย่างใด เพราะบรรพบุรุษชาวไทยได้ใช้ภูมิปัญญาคัดเลือกวัฒนธรรมจากภายนอกมาปรับใช้ให้เข้ากับวัฒนธรรมไทย การวิเคราะห์วัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นส่วนหนึ่งของหนังสือชุดนี้ได้สะท้อนมุมมองของนักมนุษยวิทยาในช่วงทศวรรษ 2500 ถึง ทศวรรษ 2510 ที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาวัฒนธรรมท้องถิ่น หรือ “เป็นพื้นบ้าน”⁵⁵ ตามแนวทางของนักวิชาการคอร์แนลที่เห็นว่าการศึกษาวัฒนธรรมควรที่จะมองจากมุมมองท้องถิ่นที่มีความเชื่อมโยงกับภาพของชาติและภูมิภาคด้วยเช่นเดียวกัน⁵⁶

ในช่วงทศวรรษ 2500 ถึงทศวรรษ 2520 การศึกษาความเป็นไทยวางอยู่บนแนวคิดเรื่องวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่สะท้อนตัวตนของสังคมตามอย่างแนวทางของนักวิชาการมหาวิทยาลัยคอร์แนล แม้ว่าการศึกษาวัฒนธรรมในแต่ละพื้นที่ของไทยจะพบความแตกต่างกันไปบ้างตามแต่ภูมิภาค แต่กลับมีลักษณะบางประการร่วมกัน ได้แก่ ศาสนาพุทธ, ภาษาไทย และสถาบันพระมหากษัตริย์ นักวิชาการเห็นว่าลักษณะทั้งสามเป็นลักษณะที่เกิดจากความเห็นพ้องร่วมกันของคนในสังคมไทย เหตุนี้ทำให้เมื่อนักวิชาการออกไปสำรวจวัฒนธรรมในประเทศไทยก็จะค้นพบความเป็นไทยที่คล้ายคลึงกันนี้จากการสังเกตสิ่งแวดล้อม และการมีปฏิสัมพันธ์กับคนไทยได้

⁵⁴ พิริยะ ไกรฤกษ์, “ลักษณะไทยเล่ม 1: พระพุทธปฏิมาอัครลักษณะพุทธศิลป์ไทย,” บรรณาธิการโดย นิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2551), , หน้า (12).

⁵⁵ การศึกษาการวิเคราะห์ความคิดเรื่องการรับรู้เรื่องวัฒนธรรมท้องถิ่นกับวัฒนธรรมส่วนกลางของชาวชนบท ใน Keyes, "Ethnic Identity and Loyalty of Villagers in Northeastern Thailand," : 364.

⁵⁶ พัฒนา กิตติอาษา และ สุริยา สมุทคุปต์, “จากชาธิปไตยสู่ชาตินิยม: เส้นทางของกระบวนการค้นคว้าวิจัยศึกษาสังคมไทย,” : 41.

1.2.3 กรอบทางประวัติศาสตร์กับการศึกษาความต้องการทางการเมืองของชนชั้น นำที่มีส่วนในการสร้างแนวคิดความเป็นไทย ทศวรรษ 2530 ถึง ทศวรรษ 2540

การศึกษาความเป็นไทยในช่วงทศวรรษ 2500 ถึง ทศวรรษ 2520 ตามข้างต้นทำให้เห็นว่าการศึกษาความเป็นไทยเป็นการศึกษาที่อยู่บนฐานของการศึกษาเชิงประจักษ์และทำให้นักวิชาการต้องออกเดินทางไปลงภาคสนาม เพื่อจะสามารถเข้าใจความเป็นไทยเหมือนดังที่คนไทยเข้าใจ อย่างไรก็ตามในช่วงทศวรรษ 2530 ก็ได้มีการตั้งคำถามกับการศึกษาเชิงประจักษ์ว่าวิธีการเช่นนี้สามารถทำให้เข้าใจความเป็นไทยได้แบบเดียวกับที่สังคมไทยเข้าใจได้จริงหรือไม่? และการศึกษาเชิงประจักษ์นี้เป็นวิธีการที่ทำให้ผลงานการศึกษาเรื่องความเป็นไทยมีความเป็นภาวะวิสัยหรือไม่อย่างไร?

การตั้งข้อสมมติฐานในช่วงทศวรรษ 2530 เป็นผลสืบเนื่องจากการนำเสนอวิธีการแบบวิพากษ์วิธีของเฮเดน ไวท์ (Hayden White, 2471-2561) ที่มองว่าความรู้ทางประวัติศาสตร์เป็นสิ่งที่นักประวัติศาสตร์สร้างขึ้นจากการวางโครงเรื่อง (emplotment) โดยการตั้งคำถามทางประวัติศาสตร์ พร้อมทั้งใช้คำถามนี้มาคัดเลือกหลักฐานทางประวัติศาสตร์ให้สอดคล้องกัน กระบวนการนี้กลายเป็นกรอบที่กำหนดทิศทางของการศึกษาประวัติศาสตร์ โดยการชี้ให้นักวิชาการคัดเลือกหลักฐานทางประวัติศาสตร์เพื่อมาสนับสนุนแนวคิดของตนเอง เหตุนี้ทำให้ผลงานทางประวัติศาสตร์ถูกครอบงำโดยอัตวิสัยของผู้วิจัย⁵⁷

เจมส์ คลิฟฟอร์ด (James Clifford, 2488-) เป็นนักมานุษยวิทยาที่ได้นำแนวทางของไวท์มาปรับใช้ในการตรวจสอบผลงานของนักมานุษยวิทยา เขาและจอร์จ อี. มาร์คัส (George E. Marcus) เป็นบรรณาธิการร่วมของหนังสือ “Writing culture: The poetics and politics of ethnography” (พ.ศ. 2529)⁵⁸ เป็นหนังสือที่รวบรวมบทความวิเคราะห์งานเขียนทางด้านมานุษยวิทยาที่ใช้วิธีวิเคราะห์ตามอย่างไวท์ พร้อมทั้งชี้ให้เห็นว่าการศึกษาแบบประจักษ์นิยมที่ถูกใช้เพื่อทำการศึกษาวฒนธรรมไม่อาจจะนับได้ว่าเป็นวิธีการที่จะทำให้ผลงานทางมานุษยวิทยาสะท้อนความเป็นภาวะวิสัยได้ทั้งหมด เพราะผลงานของนักมานุษยวิทยาเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดแล้ว

⁵⁷ ดู Hayden White, *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation* (London: The Johns Hopkins University, 1990).

⁵⁸ ดู James Clifford and George E. Marcus, *Writing culture : The poetics and politics of ethnography* (Berkeley: University of California, 1986).

ก่อนที่จะทำการศึกษาคณะสนาม ทั้งในด้านการกำหนดคำถามและสนามวิจัย ปัจจัยเหล่านี้ส่งผลให้นักมานุษยวิทยาจำเป็นต้องคัดเลือกข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเชิงประจักษ์เพื่อให้สอดคล้องกับคำถามวิจัยที่วางไว้ก่อนหน้านี้ ลักษณะนี้จึงกล่าวได้ว่านักมานุษยวิทยาเป็นผู้กำหนดผลในการศึกษาก่อนที่จะทำการลงภาคสนามเสียอีก⁵⁹

กระแสการศึกษาในช่วงต้นทำให้เกิดการกลับมาทบทวนวิธีวิทยาของสาขาอาณานิคมศึกษาที่ได้มีการพัฒนามาตั้งแต่ทศวรรษ 2500 ว่าวิธีวิทยาของอาณานิคมศึกษามีความเป็นภาวะวิสัยมากน้อยเพียงใด และผลการศึกษาของสาขาวิชานี้สามารถสร้างความเข้าใจวัฒนธรรมตามอย่างที่เราพื้นเมืองเข้าใจหรือไม่? เหตุนี้ทำให้วิธีวิทยาของอาณานิคมศึกษาจึงได้รับการตรวจสอบจากนักวิชาการกลุ่มหนึ่งที่มีความเห็นสอดคล้องกับแนวทางของไวท์และคลิฟฟอร์ดในช่วงต้น โดยวิพากษ์การเกิดขึ้นของสนามวิจัยด้านวัฒนธรรมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ถือได้ว่าเป็นตัวกำหนดทิศทางการศึกษาวัฒนธรรมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่ยุคหลังสงครามโลกเป็นต้นมา เช่นผลงานของเอ็มเมอร์สัน เรื่อง “Southeast Asia: what's in a name?” ที่ได้ค้นพบว่าเส้นเขตแดนของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในบริบททางการเมือง อาจมีส่วนสำคัญในการกำหนดทิศทางการศึกษาวัฒนธรรมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของนักวิชาการได้⁶⁰ กล่าวได้ว่าการเลือกใช้เส้นเขตแดนของรัฐมาเป็นกรอบในการศึกษาวัฒนธรรม ทำให้ผลการศึกษาตามแนวทางนี้เจือปนด้วยความต้องการทางการเมือง เพราะผลงานการศึกษาเหล่านี้เป็นผลการศึกษาที่มุ่งสร้างเสริมความเข้าใจของผู้คนในท้องถิ่นที่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐ โดยการแสวงหาวัฒนธรรมร่วมกันของคนในเขตอิทธิพลทางการเมือง

วสันต์ ปัญญาแก้วเห็นว่าวิธีการดังกล่าวทำให้ผลการศึกษาวัฒนธรรมต้องปรับตัวให้เข้ากับความต้องการทางการเมืองของประเทศต่างๆ เพราะเป็นการศึกษาที่เลือกใช้อำนาจรัฐเป็นขอบเขตในการศึกษาวัฒนธรรม เขาอธิบายเพิ่มเติมว่ากระแสนี้ยังส่งผลให้นักวิชาการหันกลับมาทบทวนปัญหาของระเบียบวิธีวิจัยของอาณานิคมศึกษาที่มีต่อวงวิชาการไทยศึกษาด้วย ดังเช่น

⁵⁹ ดูการวิเคราะห์แนวคิดของอิทธิพลที่ผลงานเรื่อง “Writing culture : The poetics and politics of ethnography” มีต่อการศึกษา มานุษยวิทยาได้ใน ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล, “คำนำ,” ใน คนใน: ประสพการณ์ ภาคสนามของนักมานุษยวิทยาไทย, บรรณาธิการโดย ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2545), หน้า (11)-(12).

⁶⁰ ดู Emerson, “Southeast Asia: What's in a Name?,” : 1-21.

กรณีของคายนส์ที่ได้กลับมาทบทวนปัญหาของการใช้เส้นเขตแดนเป็นกรอบในการศึกษาวัฒนธรรม เขาได้มุ่งประเด็นไปสู่การทำความเข้าใจรัฐสมัยใหม่ที่ส่งผลต่อการเกิดขึ้นของวัฒนธรรมในไทย⁶¹

กระแสดังกล่าวยังนำไปสู่การศึกษากลุ่มชนชั้นนำไทย คือ กลุ่มที่มีอำนาจทางด้านการเมืองการปกครอง และสถานภาพทางสังคมระดับสูงในประเทศไทย ซึ่งนักวิชาการมองว่าเป็นผู้มีส่วนในการกำหนดความเข้าใจเรื่องความเป็นไทย สมเกียรติ วันทะนะ เป็นผู้หนึ่งที่ได้นำแนวทางของไวท์มาใช้วิเคราะห์มุมมองของชนชั้นนำและนักวิชาการไทย ตั้งแต่สมัยยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์จนถึงทศวรรษ 2530 มีต่อความเป็นไทย จำนวน 4 ท่าน ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, หลวงวิจิตรวาทการ, จิตร ภูมิศักดิ์ และนิธิ เอียวศรีวงศ์ ทำให้ได้ข้อสรุปว่าสังคมไทยที่เข้าใจกันนั้นเป็นองค์ความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นจากวิธีวิทยาและความคิดของปัญญาชนในอดีตมากกว่า สืบเนื่องจากข้อจำกัดของผู้ศึกษาที่ไม่สามารถอธิบายภาพรวมสังคมไทยในอดีตได้ ทำให้ผู้ศึกษาทั้งสี่คนที่เลือกมานั้นใช้วิธีวิทยาคัดเลือกข้อมูลบางส่วนเพื่อทำความเข้าใจความเป็นไทยที่สอดคล้องกับความคิดของตนเอง⁶² กล่าวได้ว่าความเป็นไทยจึงเป็นแนวคิดที่เกิดจากความคิดเห็นของผู้ศึกษามากกว่าจะเป็นแนวคิดที่สะท้อนความคิดของคนในสังคมไทยตามที่วงวิชาการในช่วงทศวรรษ 2520 เข้าใจกัน

ขณะเดียวกันก็มีผู้ที่พยายามศึกษาอดีตอื่นๆ นอกเหนือจากความคิดส่วนตัวของผู้ศึกษาที่ส่งผลต่อการเข้าใจความเป็นไทย ดังเช่น ธงชัย วินิจจะกุล ผลงานของเขาเรื่อง “Siam Mapped: A History of The Geo-Body of A Nation” (พ.ศ. 2537) เป็นการวิพากษ์วิชาไทยศึกษาที่นำเส้นเขตแดนมาเป็นกรอบในการศึกษาความเป็นไทย ซึ่งทำให้ผลของการศึกษาได้รับอิทธิพลจากความต้องการทางการเมือง เพราะเส้นเขตแดนเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นอำนาจทางการเมืองของชนชั้นนำที่มีเหนือดินแดนของตนเอง ธงชัยเห็นว่าแนวคิดความเป็นไทยที่ยึดติดกับเส้นเขตแดนของรัฐสมัยใหม่ได้ก่อตัวอย่างเป็นรูปธรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ริเริ่มการทำแผนที่ตามแบบตะวันตกมาและนำมาใช้แบ่งแยกดินแดนตนเองออกจากประเทศใกล้เคียงตาม

⁶¹ วสันต์ ปัญญาแก้วเห็นว่าผลงานของคายนส์ในช่วงหลังทศวรรษ 2530 มีแนวโน้มที่จะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐสมัยใหม่กับการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางวัฒนธรรมเป็นไปตามกรอบของ วงศ์วิทยา (Genealogy) เป็นแนวทางที่วงวิชาการไทยศึกษาในสมัยนั้นนำมาใช้วิเคราะห์อำนาจของรัฐสมัยใหม่ที่ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงในสังคม ดู วสันต์ ปัญญาแก้ว, “มานุษยวิทยา อุษาคเนย์ และชาร์ลส์ คายนส์,” *วารสารสังคมศาสตร์* 19, 1 (2550): 234-236.

⁶² สมเกียรติ วันทะนะ, “สังคมไทยในนิมิตภาพของสำนักคิดไทยสมัยใหม่,” *จดหมายเหตุสังคมศาสตร์* 10, 4 (พ.ศ. – ก.ศ. 2531): 91-114.

แนวคิดเรื่องอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดน⁶³ ต่อมาชนชั้นนำในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันได้แก่ เชื้อพระวงศ์และข้าราชการระดับสูง ได้ใช้เส้นเขตแดนมาเป็นขอบเขตในการศึกษาความเป็นไทยตามแนวทางประวัติศาสตร์ ทำให้ความเป็นไทยถูกสร้างขึ้นให้สอดคล้องกับอำนาจการเมืองการปกครอง โดยมีลักษณะเด่นคือเป็นการศึกษาที่เชิดชูสถานภาพสถาบันพระมหากษัตริย์ให้เป็นหัวใจของการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ธงชัยเห็นว่าชนชั้นนำไทยในสมัยดังกล่าวข้างต้นยังใช้หลักการทางชาติพันธุ์วรรณาเพื่อที่จะสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับพลเมืองของตนเองภายใต้เส้นเขตแดน ซึ่งในบทความเรื่อง “The Other Within: Travel and Ethno-Spatial Differentiation of Siam Subject 1885-1910” (พ.ศ. 2533) ธงชัยทำการศึกษางานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางในกลุ่มชาติพันธุ์วรรณาเป็นหลักฐานชั้นต้น และเสนอว่าเหตุผลที่ชนชั้นนำเลือกใช้แนวคิดชาติพันธุ์วรรณามาเป็นกรอบในการศึกษาพลเมืองของตน ก็เพื่อทำการจัดจำแนกสถานภาพทางสังคมให้สอดคล้องกับสายวิวัฒนาการของชาติพันธุ์ต่างๆ และเพื่อสร้างเสริมสถานภาพของชนชั้นนำให้อยู่ในระดับที่สูงกว่าพลเมืองของตนเอง อันเป็นวิธีการที่จะทำให้ชนชั้นนำสามารถรักษาอำนาจตามระบอบการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่ได้วางตำแหน่งให้ชนชั้นนำเป็นผู้ปกครองที่มีความสูงส่งทั้งชาติวุฒิและคุณวุฒิ พร้อมทั้งทำให้ชนชั้นนำมีสิทธิอันชอบธรรมในการปกครองพลเมืองที่มีสถานภาพต่ำกว่าตนเอง⁶⁴

การศึกษาของธงชัยทำให้เห็นว่าความเป็นไทยเป็นแนวคิดที่เจือปนด้วยความต้องการทางการเมืองของชนชั้นนำ ทั้งในด้านการกำหนดพื้นที่ในการศึกษาโดยอ้างอิงอำนาจของตนเองที่มีเหนือพื้นที่ที่ตนปกครอง และการใช้วิธีวิทยาเข้าไปศึกษาเพื่อสร้างค่านิยมกลุ่มคนภายใต้การปกครอง เพื่อที่จะทำให้ตนเองมีสิทธิอันชอบธรรมในการปกครองดินแดนของตนเอง เหตุนี้ทำให้เห็นว่าการเลือกใช้ผลการศึกษาของชนชั้นนำไทยในยุคสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเป็นต้นมาใช้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์จึงไม่ได้เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นความเข้าใจเรื่องความเป็นไทยตามอย่างที่คุณอยู่ภายใต้การปกครองของไทยเข้าใจ แต่เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นความคิดของชนชั้นนำที่เป็นผู้ปกครองที่มีอำนาจในการสร้างความเป็นไทยมาใช้ครอบงำผู้ใต้ปกครอง

⁶³Thongchai Winichakul, *Siam Mapped : A History of the Geo-Body of A Nation* (Chiang Mai: Silkworm Book, 1994).

⁶⁴Thongchai Winichakul, "The Other Within: Travel and Ethno-Spatial Differentiation of Siam Subject 1885-1910," in *Civility and Savagery: Social Identity in Tai States*, ed. Andrew Turton (Richmond: Curzon, 2000).

เท่านั้น เขาจึงเสนอว่าความเป็นไทยไม่ได้ดำรงอยู่โดยธรรมชาติ หากถูกสร้างขึ้นจากความคิดและการนิยามทางภาษาของชนชั้นนำ จึงทำให้ “ความเป็นไทยเป็นมโนทัศน์ เป็นวาทกรรมที่พยายามเสนอแทน (represent) มรดกนั้น และ “สื่อสร้าง” ความเป็นจริงขึ้นมาตามวาทกรรมของตนเอง”⁶⁵ เพื่อที่ชนชั้นนำจะใช้ความรู้นี้มาเสริมสร้างสถานภาพของตนเอง

แนวทางของสมเกียรติและธงชัยได้ปรากฏในผลงานของสายชล สัตยานุรักษ์ (2496-) ซึ่งได้เลือกศึกษากลุ่มชนชั้นนำที่ถือได้ว่าเป็นกลุ่มคนที่สร้างสรรค์แนวคิดความเป็นไทยที่สอดคล้องกับรูปแบบการเมืองการปกครอง และศึกษาลงานที่ชนชั้นนำเรียบเรียง ได้แก่ งานเขียนทางประวัติศาสตร์, บันทึกประจำวัน และงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทาง เป็นต้น เพื่อที่จะนำมาใช้เป็นหลักฐานในการเข้าใจแนวคิดเรื่องความเป็นไทยกับความต้องการทางการเมืองของชนชั้นนำไทย⁶⁶ สายชลจำแนกความรู้เรื่องความเป็นไทยออกเป็นสองช่วงตามบริบททางการเมืองไทย ช่วงแรกคือรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถือได้ว่าเป็นยุคที่การปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มีความเข้มแข็ง ซึ่งเป็นจากการที่ชนชั้นนำในยุคนี้นำรูปแบบการเมืองการปกครองแบบตะวันตกเข้ามาปรับใช้ เพื่อบริหารประเทศภายในเส้นเขตแดนที่ชัดเจนตามแบบสมัยใหม่ สายชลเห็นว่าในยุคนี้ความเป็นไทยเกิดขึ้นเพื่อตอบสนองกับความต้องการของชนชั้นนำสองประการ คือ ความต้องการที่จะสร้างความเป็นไทยที่มีลักษณะเป็นแบบสากลเพื่อที่จะนำเสนอให้สังคมภายนอกประเทศเห็นว่าประเทศไทยไม่ได้เป็นประเทศป่าเถื่อน แต่เป็นประเทศที่เจริญทัดเทียมกับตะวันตก และความเป็นไทยที่ยึดถือระบอบชนชั้นตามแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เพื่อที่จะทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์มีความชอบธรรมในการปกครองสังคมภายใต้เส้นเขตแดนของตนเอง สายชลเห็นว่าลักษณะของความเป็นไทยที่ชัดเจนที่สุดตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึง พ.ศ. 2475 คือ สถาบันพระมหากษัตริย์ที่เป็นศูนย์กลางของประเทศไทย⁶⁷

⁶⁵ ธงชัย วินิจจะกุล, คนไทย/คนอื่น (กรุงเทพฯ: ฟาเคียวกัน, 2560), หน้า (17).

⁶⁶ สายชล สัตยานุรักษ์, สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ: การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “ชน” ของชาวสยาม (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546), หน้า 3-7.

⁶⁷ สายชล สัตยานุรักษ์, “ประวัติศาสตร์การสร้าง “ความเป็นไทย” กระแสหลัก,” ใน จินตนาการความเป็นไทย, บรรณาธิการโดย กฤตยา อาชวนิจกุล (นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิดล, 2551), หน้า 61-82.

สายชลเห็นว่าแนวคิดเรื่องความเป็นไทยได้เปลี่ยนแปลงอีกครั้งหนึ่งหลังจากเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ในยุคนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงศูนย์กลางของความเป็นไทยมาเป็นเชื้อชาติและวัฒนธรรมแทน สายชลเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงนี้เป็นผลจากสถานะภาพของชนชั้นนำในยุคหลัง พ.ศ. 2475 ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสามัญชน ทำให้ชนชั้นนำในยุคนี้ต้องการแสวงหาคำอธิบายเรื่องความเป็นไทยให้เหมาะสมกับสถานะภาพของตนเอง สายชลเห็นว่าแนวคิดเรื่องความเป็นไทยที่ยึดเชื้อชาติและวัฒนธรรมเป็นศูนย์กลางของความเป็นไทยได้ปรากฏอย่างเด่นชัดในช่วงทศวรรษ 2580 จอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรีในขณะนั้นประกาศนโยบายสร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง และนำประเด็นเชื้อชาติมาใช้เป็นเครื่องมือกระตุ้นให้คนในประเทศไทยเกิดสำนึกความเป็นไทยร่วมกัน และผลักดันให้รัฐบาลสามารถดำเนินนโยบายเรียกร้องดินแดนที่เคยเสียให้แก่ฝรั่งเศสเมื่อ พ.ศ. 2439 กลับคืนมาได้⁶⁸

การศึกษาความเปลี่ยนแปลงแนวคิดความเป็นไทยในแต่ละช่วงเวลานั้น ทำให้สายชลเห็นพ้องกับธงชัยว่าความเป็นไทยมิได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ แต่หากเป็นความรู้ที่ขึ้นอยู่กับการนิยามโดยผู้มีอำนาจทางการเมืองการปกครองในแต่ละยุคสมัย ซึ่งผู้มีอำนาจเหล่านั้นต่างใช้ความคิดและวิธีการศึกษาตลอดจนข้อมูลต่างๆ เพื่อสร้างความรู้ความเป็นไทยที่สอดคล้องกับความต้องการทางการเมืองของตนเอง สำหรับสายชลแล้วความเป็นไทยเป็นวาทกรรม (discourse) ที่ได้รับการสร้างขึ้น มีสถานะภาพเป็นภาพแทนความจริง (representation) มิใช่เป็นความจริง ชนชั้นนำได้ใช้ความเป็นไทยจริงใจโครงสร้างรัฐแบบรวมศูนย์อำนาจ โดยถ่ายทอดความเป็นไทยที่ตนสร้างขึ้นผ่านสื่อต่างๆ จนสามารถครอบงำวิธีคิดของคนไทยอย่างลึกซึ้ง และได้สร้างความจริงขึ้นมา⁶⁹

จากแนวคิดของธงชัยที่เสนอว่างานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำได้นำเอาแนวคิดการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์วรรณนามาเป็นกรอบในการศึกษาและการสร้างความเป็นไทยผ่านการเดินทาง แต่ผู้วิจัยมีความเห็นว่าชนชั้นนำยังใช้ประสบการณ์ที่เรียนรู้แตกต่างไปจากกรอบวิจัยด้านชาติพันธุ์วรรณนามาเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างความเป็นไทย ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าวิธีวิทยาไม่ได้มี

⁶⁸ สายชล สัตยานุรักษ์, ชาติไทยและความเป็นไทยโดยหลวงวิจิตรวาทการ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), หน้า 7.

⁶⁹ สายชล สัตยานุรักษ์, 10 ปัญญาชนสยาม เล่ม 1: ปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (กรุงเทพฯ: Openbooks, 2547), หน้า (31).

อิทธิพลเพียงอย่างเดียวต่อการประกอบสร้างความเป็นไทยในงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำ

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้จะเสนอว่าความเป็นไทยมิได้เป็นความรู้ที่เกิดจากการนิยามโดยผู้มีอำนาจแต่เพียงอย่างเดียว หากเป็นความรู้ที่เกิดจากการประมวลจากวิธีวิทยาและความรู้เชิงประจักษ์ที่ได้รับจากการเดินทาง ทำให้ความเป็นไทยเป็นความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นจากวิธีวิทยาและค้นพบจากความรู้เชิงประจักษ์ที่ชนชั้นนำพบเห็นด้วยตนเอง

1.2.4 ประวัติศาสตร์และโบราณคดี : อดีตทางการเมืองการปกครองที่มีต่อการสร้างความเป็นไทยในโบราณสถาน

การศึกษาความเป็นไทยในข้างต้น ทำให้เห็นว่าการต้องการทางการเมืองมีบทบาทสำคัญในการกำหนดองค์ความรู้เรื่องความเป็นไทย โดยเฉพาะการกำเนิดเส้นเขตแดนรัฐชาติสมัยใหม่ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้กำหนดมุมมองของชนชั้นนำให้มีการสร้างคำอธิบายความเป็นไทยที่ยึดโยงกับอำนาจการปกครองที่ส่วนกลางสามารถแผ่ขยายไปถึงชายขอบชั้นนอกของตนเอง การอธิบายความเป็นไทยที่ยึดติดกับอำนาจของส่วนกลางนี้ยังผลให้ชนชั้นนำมีการสร้างคำอธิบายผู้คนและสิ่งปลูกสร้าง โดยเฉพาะโบราณสถานในพื้นที่ต่างๆ ให้เป็นภาพสะท้อนของพัฒนาการของสังคมไทยที่มีมาอย่างยาวนาน

แมริซิโอ เปเลจจี (Maurizio Peleggi) เห็นว่ากระบวนการสร้างให้โบราณสถานเป็นภาพสะท้อนอดีตของไทย เกิดขึ้นหลังจากที่ชนชั้นนำไทยสร้างวิธีวิทยาการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลทางประวัติศาสตร์ให้สอดคล้องกับโบราณสถานเหล่านั้นได้ โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษ 2450 ชนชั้นนำไทยได้ก่อตั้ง “โบราณคดีสโมสร” ที่ได้วางรากฐานวิธีวิทยาในการศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดี ที่ได้ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนทัศนคติของสังคมไทยที่มีต่อโบราณสถานและโบราณวัตถุภายในเส้นเขตแดน ซึ่งในยุคจารีตมองว่าสิ่งปลูกสร้างเหล่านี้สะท้อนความเชื่อเรื่อง

เหนือธรรมชาติมาเป็นวัตถุที่บอกเล่าความเป็นมาในอดีตแทน โดยการสร้างคุณค่าทางประวัติศาสตร์เพื่อทำการเปลี่ยนแปลงโบราณสถานวัตถุต่างๆ ให้กลายเป็นสัญลักษณ์ของชาติ⁷⁰

เขาอธิบายว่าความรู้ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่ได้รับการพัฒนาขึ้นจาก “โบราณคดีสมัยใหม่” เป็นความรู้ที่ส่งผลต่อการกำหนดคุณค่าของโบราณวัตถุสถานเพื่อเปลี่ยนแปลงความเชื่อ (Cult) ของโบราณสถานเหล่านั้นจากความเชื่อเพื่อการสักการบูชา เป็นคุณค่าทางด้าน “ความงาม”⁷¹ เปเลจียังกล่าวอีกว่าการเพิ่มเติมคุณค่าแก่โบราณสถานยังเป็นในเรื่องของการเลือกชุดข้อมูลทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ที่สามารถนำมาใช้เสริมสร้างความต้องการทางการเมืองของตน⁷²

แนวคิดนี้สอดคล้องกับ กรณรงค์ เจริญระวี เรื่อง “อำนาจขององค์ความรู้ในงานนาฏกรรมทางประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีขอมในประเทศไทย” เสนอว่าปัญหาของการสร้างค่านิยมศิลปะลพบุรีส่วนหนึ่งเกิดขึ้นจากรัฐไทยพยายามสถาปนาความรู้ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเพื่อที่จะใช้แยกอารยธรรมของไทยออกจากอารยธรรมเขมร⁷³ ซึ่งการจำแนกอารยธรรมไทยออกจากอารยธรรมอื่นเช่นนี้นับได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างความเป็นไทย แต่การอธิบายเช่นนั้นเพียงลำพัง เพียงพอหรือไม่ และเหตุใดความเป็นไทยที่ถูกสร้างขึ้นจึงได้รับการยอมรับในสังคมไทย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

⁷⁰ Maurizio Peleggi, "From Buddhist Icons to National Antiquities: Cultural Nationalism and Colonial Knowledge in the Making of Thailand's History of Art," *Modern Asia Studies* 47, 5 (2013): 1502-1548.

⁷¹ ดูการวิเคราะห์เรื่องการเปลี่ยนแปลงคุณค่าของผลงานศิลปะได้ใน Walter Benjamin, "The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction," in *Illuminations: Essays and Reflections*, ed. Hannah Arendt (New York: Schocken, 1991), pp. 217-224.

⁷² Maurizio Peleggi, "Royal Antiquarianism, European Orientalism and the Production of Archaeological Knowledge in Modern Siam," in *Asia in Europe, Europe in Asia* ed. M. Rutten S. Ravi and B. Goh (Singapore: ISEAS–Yusof Ishak Institute, 2004), pp.134-161.

⁷³ กรณรงค์ เจริญระวี, "อำนาจขององค์ความรู้ในงานนาฏกรรมทางประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีขอมในประเทศไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศิลปวัฒนธรรม บัณฑิต ประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2545).

1.2.5 กรอบทางประวัติศาสตร์กับการศึกษานโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาลที่มีส่วนในการสร้างแนวคิดความเป็นไทย ทศวรรษ 2530 ถึง ทศวรรษ 2540

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความต้องการทางการเมืองกับความเป็นไทยดังกล่าว ทำให้เห็นว่านักวิชาการมีแนวโน้มที่จะศึกษาความเป็นไทยจากทัศนะของชนชั้นนำ เพราะนักวิชาการมองว่าความเป็นไทยเป็นสิ่งที่ชนชั้นนำสร้างขึ้นเพื่อนำมาใช้ในการสนับสนุนความต้องการทางการเมืองของตนเองมากกว่าจะเป็นคำอธิบายตัวตนของสังคมไทยในภาพรวม แนวทางนี้ยังเป็นพื้นฐานให้แก่กลุ่มนักวิชาการที่สนใจศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างนโยบายทางเศรษฐกิจกับการสร้างภาพของความเป็นไทยโดยรัฐบาล อันเป็นผลสืบเนื่องจากที่รัฐบาลไทยจัด “ปีท่องเที่ยวไทย” พ.ศ. 2541-2542 (Amazing Thailand 1998-1999) ที่หวังนำรายได้จากการท่องเที่ยวมาพยุงเศรษฐกิจของไทยที่กำลังประสบปัญหาอันเป็นผลมาจากวิกฤติการเงินเอเชีย พ.ศ. 2540 รัฐบาลไทยนำความเป็นไทยมาเป็นแกนกลางในการประชาสัมพันธ์ เพราะมองว่าความเป็นไทยที่แตกต่างจากชาติอื่นจะสามารถดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเกิดความคิดที่จะมาท่องเที่ยวในประเทศไทยได้⁷⁴

พัฒนาการดังกล่าวทำให้นักวิชาการกลุ่มหนึ่งเลือกศึกษางานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำ เพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างวิกฤติเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว เช่น อรรถพร ศรีอุตม และปิ่นเพชร จำปา ทั้งสองเห็นว่าการท่องเที่ยวในประเทศไทยเกิดขึ้นในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้วิจัยเห็นว่าการเริ่มต้นท่องเที่ยวเพื่อสุขภาพของชนชั้นนำซึ่งรวมตั้งแต่พระมหากษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ ถึงกลุ่มข้าราชการและครอบครัว ทำให้การท่องเที่ยวหัวเมืองเริ่มขยายตัวมากขึ้นและหลังจากที่ประเทศไทยได้ประสบปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจในช่วงสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง รัฐบาลในยุคนั้นเกิดความคิดที่จะใช้การท่องเที่ยวเป็นแหล่งรายได้มาสร้างความมั่นคงทางการคลัง เหตุนี้ทำให้รัฐบาลพัฒนาหัวเมือง เช่น หัวหินและเชียงใหม่ ให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สร้างรายได้ขึ้น⁷⁵

⁷⁴ ศิริลักษณ์ อริยบุญญะ, "ประสิทธิภาพของการใช้สื่อประชาสัมพันธ์ในโครงการอะเมซิงไทยแลนด์ของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ นิเทศศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 7.

⁷⁵ อรรถพร ศรีอุตม, "การศึกษาเรื่องการท่องเที่ยวในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453 - 2468)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ นิเทศศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2543). และ ปิ่นเพชร จำปา, "วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทย พ.ศ. 2394 - 2544" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545).

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวิกฤติเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 การศึกษาความคิดของชนชั้นนำที่มีต่อหัวเมืองที่เป็นสถานที่ท่องเที่ยวด้วยเช่นกัน ดังปรากฏในผลงานของดารุณี สมศรี (2523-) เรื่อง “การสร้างภาพลักษณ์ความงามของเชียงใหม่ พ.ศ. 2464-2500” (พ.ศ. 2549) ที่วิเคราะห์ความคิดของชนชั้นนำจากกลุ่มหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ประกอบด้วยเอกสารราชการ บันทึกส่วนตัว และงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทาง เพื่อเข้าใจว่าชนชั้นนำมีทัศนคติต่อเมืองเชียงใหม่อย่างไร และอะไรเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางความคิดที่ชนชั้นนำมีต่อเมืองเชียงใหม่?

ดารุณีเห็นว่าในช่วงก่อนที่ชนชั้นนำจะรับแนวคิดการท่องเที่ยวเข้ามานั้น ชนชั้นนำมีทัศนคติต่อเมืองเชียงใหม่ในฐานะที่เป็นหัวเมืองหนึ่งภายใต้ระบอบการปกครองของตนเอง ซึ่งมีกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในสถานภาพที่ต่ำกว่าตนเอง แต่เมื่อชนชั้นนำได้รับแนวคิดการท่องเที่ยวเข้ามาในช่วงทศวรรษ 2460 ประกอบกับเป็นช่วงที่รถไฟจากกรุงเทพมหานครสามารถเดินทางมายังเมืองเชียงใหม่ได้โดยสะดวก ชนชั้นนำที่ได้เดินทางมาท่องเที่ยวในเมืองเชียงใหม่เห็นว่าเมืองนี้มีความเหมาะสมกับการท่องเที่ยว เพราะมีเส้นทางคมนาคมที่สะดวกสบายและมีอากาศที่บริสุทธิ์ รวมทั้งธรรมชาติในเมืองเชียงใหม่ก็มีความงดงามมาก ดารุณีเห็นว่ากระแสการท่องเที่ยวในช่วงทศวรรษ 2460 จึงเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ชนชั้นนำเปลี่ยนแปลงทัศนคติต่อเมืองเชียงใหม่จากเมืองที่มีความต่ำล้าด้อยกว่าทางชาติพันธุ์ให้กลายเป็นเมืองที่มีความงดงามทางธรรมชาติ ดารุณีเห็นว่าแนวคิดเรื่องความงามของเมืองเชียงใหม่ได้เปลี่ยนแปลงอีกครั้งหนึ่งในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งเป็นยุคที่รัฐบาลนำแนวคิดชาตินิยมมาใช้อธิบายความเป็นไทยทางเชื้อชาติ จึงทำให้ชนชั้นนำในยุคนี้มีการสร้างค่านิยมความงามของเมืองเชียงใหม่ให้กลายเป็น “ถิ่นไทยงาม” หมายถึงถิ่นฐานของคนที่มีสายเลือดของชนชาติไทยที่มีวัฒนธรรมและธรรมชาติที่งดงาม รัฐบาลได้นำแนวคิดนี้มาใช้ในการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวเพื่อชักจูงและโน้มน้าวใจให้กลุ่มนักท่องเที่ยวเกิดความคิดที่จะเดินทางมาท่องเที่ยวเมืองเชียงใหม่⁷⁶

การศึกษาของดารุณีแสดงให้เห็นว่าความเป็นไทยเป็นภาพที่สะท้อนอุดมคติของชนชั้นนำที่มีต่อสถานที่ต่างๆ ภายใต้เขตการปกครองตนเอง ซึ่งรัฐบาลได้มีการสร้างภาพอุดมคติของสถานที่เหล่านี้ให้ปรากฏต่อสายตาสาธารณชน โดยการเลือกใช้สื่อประชาสัมพันธ์ที่ได้มีการเรียบ

⁷⁶ ดารุณี สมศรี, "การสร้างภาพลักษณ์ความงามของเชียงใหม่ พ.ศ. 2464-2500" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549).

เรียงทั้งภาพและข้อมูลที่เป็นไปตามความต้องการของรัฐบาล แนวคิดนี้สอดคล้องกับรีนฤทัย สัจจะพันธุ์ ที่เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านวรรณกรรมซึ่งได้วิเคราะห์อนุสาร อสท. อันเป็นสื่อการประชาสัมพันธ์ การท่องเที่ยวของรัฐบาลตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา รีนฤทัยเห็นว่าอนุสาร อสท. สะท้อนความคิดของรัฐบาลไทยที่มองว่าภาพของความเป็นไทยสามารถที่จะดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เกิดความคิดที่จะเดินทางมายังประเทศไทยได้ และภาพของความเป็นไทยมีการปรับเปลี่ยนไปตามกระแสการท่องเที่ยว และนโยบายรัฐบาลที่แตกต่างกันออกไป⁷⁷

การศึกษาของนักวิชาการดังกล่าวข้างต้นทำให้เห็นว่าความเป็นไทยอาจจะเป็นภาพแทน (representation) ของประเทศ สังคม และคนไทยที่เกิดจากความคิดของชนชั้นนำและรัฐบาลไทยที่สามารถนำมาสนับสนุนนโยบายของรัฐบาลได้ เช่น การนำความเป็นไทยมาใช้ดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเห็นคุณค่าที่จะเดินทางไปตามแหล่งท่องเที่ยวที่รัฐบาลส่งเสริม เพื่อที่จะทำให้เศรษฐกิจของประเทศไทยเติบโตขึ้น

1.2.6 กรอบทางมานุษยวิทยากับการศึกษาความเป็นไทยในภาคสนาม ทศวรรษ 2530 -2540

การศึกษาความเป็นไทยตามมุมมองประวัติศาสตร์ในข้างต้น ทำให้เห็นว่าความเป็นไทยเป็นแนวคิดที่ชนชั้นนำไทยสร้างขึ้นจากการใช้วิธีวิทยา เพื่อให้ได้ผลการศึกษาที่สามารถนำมาใช้สนับสนุนนโยบายต่างๆ ของรัฐบาล ทั้งในด้านการสร้างสำนึกความเป็นไทยทางการเมืองการปกครอง และการนำภาพความเป็นไทยมาใช้เพื่อสนับสนุนอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว กล่าวได้ว่าชนชั้นนำได้สร้างความเป็นไทยขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อนำแนวคิดนี้มาสนับสนุนนโยบายต่างๆ ของตนเอง

อย่างไรก็ตามการอธิบายว่าความเป็นไทยเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นจากชนชั้นนำเพียงกลุ่มเดียวนั้น กลับได้รับการตั้งคำถามจากนักมานุษยวิทยากลุ่มหนึ่ง ได้แก่ ปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันทกุลที่ได้กลับไปทำการวิเคราะห์ปัญหาการศึกษาเชิงประจักษ์ตามที่คลิฟฟอร์ดได้ตั้งข้อสังเกตไว้ ปริตตาเห็นว่าวิธีวิทยาที่นักมานุษยวิทยาได้ตระเตรียมก่อนการศึกษาภาคสนามไม่อาจจะกำหนด

⁷⁷รีนฤทัย สัจจพันธุ์, "จากวันนั้น ถึงวันนี้ : เปิดตำนาน 40 ปี อนุสาร อสท.," อนุสาร อสท. 40, 1 (สิงหาคม 2542) : 42-54.

ผลการศึกษาได้ เพราะเมื่อนักมานุษยวิทยาได้ลงไปทำการศึกษาในภาคสนาม ก็จำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนข้อสมมติฐานให้สอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ได้รับจากภาคสนามด้วยเช่นกัน⁷⁸ ข้อวิเคราะห์ของปริตดาจึงทำให้เห็นว่าการศึกษาวฒนธรรมในภาคสนามเป็นการศึกษาที่เกิดจากความเห็นร่วมกันระหว่างผู้ศึกษาและผู้ถูกศึกษาด้วยเช่นเดียวกัน ความคิดเห็นของปริตดาทำให้เห็นว่าวิธีวิทยาไม้อาจจะกำหนดผลการศึกษาทางวัฒนธรรมได้ทั้งหมด เหมือนดังเช่นการวิเคราะห์ของนักประวัติศาสตร์ในข้างต้น เสนอว่าชนชั้นนำได้สร้างวิธีวิทยามาศึกษาความเป็นไทยที่สามารถนำมาสนับสนุนความต้องการทางการเมืองของตนเอง

แนวคิดเช่นนี้ทำให้นักมานุษยวิทยากลุ่มหนึ่งต้องการที่จะทำการสำรวจการศึกษาเชิงประจักษ์ที่มีต่อความเข้าใจเรื่องความเป็นไทย โดยมีข้อสมมติฐานที่เห็นว่าความเป็นไทยอาจจะเป็นไม่ได้เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นจากการกำหนดของชนชั้นนำและรัฐบาลเท่านั้น แต่อาจจะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาก่อนที่ชนชั้นนำไทยที่ได้รับแนวคิดแบบสมัยใหม่จะเข้ามามีบทบาทต่อการกำหนดความเป็นไทยมากกว่า แนวทางนี้ทำให้นักมานุษยวิทยากลุ่มนี้เห็นว่าวิธีการหนึ่งที่จะทำให้สามารถศึกษาความเป็นไทย คือ การศึกษาจากกลุ่มชนชาติไท อันเป็นกลุ่มคนที่ใช้ภาษาตระกูลไทที่มีมานานก่อนการก่อตั้งรัฐไทย⁷⁹

เหตุผลที่นักมานุษยวิทยาช่วงทศวรรษ 2520 ถึงทศวรรษ 2530 เกิดความต้องการที่จะศึกษากลุ่มชนชาติไท ส่วนหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องจากสงครามเย็น ทำให้ชนกลุ่มน้อยจากประเทศเพื่อนบ้านอพยพเข้ามาตามแนวชายแดน ทำให้สังคมไทยต้องการองค์ความรู้ทางด้านมานุษยวิทยาเพื่อที่จะทำความเข้าใจชนต่างๆ ว่าคนกลุ่มนี้จะส่งผลต่อความมั่นคงทางการเมืองของไทยหรือไม่ นักวิชาการที่ได้ทำการศึกษากลุ่มคนตามแนวชายแดนก็ได้พบว่ามียุทธศาสตร์ที่มีวัฒนธรรมเหมือนกับตนอาศัยปะปนกับกลุ่มคนเหล่านี้ด้วยเช่นกัน เช่น การจัดสัมมนาวิชาการเรื่องไทลื้อของมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ พ.ศ. 2529 เพื่อเป็นเวทีให้นักวิชาการผู้สนใจเกี่ยวกับคนชนชาติไทมาอภิปรายข้อศึกษาของตนเอง⁸⁰ นอกจากนี้พบว่าความสนใจที่จะศึกษากลุ่มคนชาติไทนอกเส้นเขตแดนรัฐไทยยังเกิดจากการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ระหว่างนักวิชาการไทยและ

⁷⁸ ปริตดา เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล, "คำนำ," หน้า (9)-(20).

⁷⁹ ดู จักรทิพย์ นาถสุภา, "การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชนชาติไท," ใน *บทความวิชาการและความทรงจำเนื่องในโอกาสเกษียณอายุราชการ รองศาสตราจารย์สุมิตร ปิติพัฒน์*, บรรณาธิการโดย เทียมจิตร พวงสมจิตร (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สันต้า เพลส, 2546), หน้า 40-61.

⁸⁰ *รวมบทความทางวิชาการไทลื้อ: เชียงคำ, (เชียงใหม่: ชมรมล้านนาคดีร่วมกับวิทยาลัยครูเชียงใหม่, 2529).*

นักวิชาการต่างประเทศด้วยเช่นกัน ดังเช่น การที่นักวิชาการไทยเข้าร่วมประชุมไทยศึกษาที่อินเดีย พ.ศ. 2524 ทำให้การศึกษากลุ่มไทอาหมทั้งในและต่างประเทศได้เฟื่องฟูขึ้น⁸¹

การขยายตัวของการศึกษาร่วมกันระหว่างนักวิชาการในต่างประเทศและนักวิชาการไทยก็ได้พุ่งเป้าไปที่การศึกษาหลักฐานของชนชาติไทยอื่นๆ ที่ยังเหลืออยู่ ได้แก่ การศึกษาประวัติศาสตร์และความเชื่อของกลุ่มไทอาหมที่ปรากฏในเอกสารอาหมโบราณ⁸² และการศึกษาตำนานลาวเรื่องน้ำเต่าปรง เป็นต้น นักวิชาการเหล่านี้เห็นว่าการศึกษาประวัติศาสตร์และความเชื่อของชนชาติไทกลุ่มอื่นๆ จะทำให้สามารถเข้าใจความร่วมมือกันทางวัฒนธรรมของชนชาติไท ดังเช่น รณี เลิศเลื่อมใส เสนอว่าจากการศึกษาจักรวาลวิทยาไทอาหม ทำให้ทราบว่าต้นรากความเชื่อเดิมของไทอาหม คือ การนับถือ “ฟ้า-ขวัญ-เมือง” เป็นความเชื่อที่ดำรงอยู่ในกลุ่มไทอาหมและกลุ่มไทอื่นๆ เป็นต้น⁸³ อีกด้านหนึ่งการศึกษาวรรณกรรมร่วมของชนชาติพันธุ์ไทก็เพื่อที่จะทดสอบข้อสมมติฐานกลุ่มนักประวัติศาสตร์ที่มองว่าเส้นเขตแดนเป็นตัวกำหนดคำอธิบายเรื่องความเป็นไทยขึ้น โดยการเลือกศึกษากลุ่มคนที่อยู่นอกเหนือเส้นเขตแดนประเทศไทยแทน⁸⁴

ชลธิรา สัตยารัตนาเป็นผู้หนึ่งที่ให้ความสนใจกับการศึกษากลุ่มคนไท ซึ่งในบทความเรื่อง “ไจบ้าน ไจเมือง และไจคน: ปัญหาการสืบสาวกำเนิดและเอกลักษณ์ไทย” (พ.ศ.2531) เป็นภาพสะท้อนผลงานวิจัยที่ประกอบขึ้นจากการศึกษาหลักฐานพื้นเมืองและการทำวิจัยภาคสนาม เพื่อทำการศึกษาวรรณกรรมของกลุ่มคนไทบริเวณทางตอนใต้ของจีน การศึกษานี้ทำให้พบว่าคนกลุ่มนี้มีวัฒนธรรมบางอย่างที่คล้ายคลึงกับคนในประเทศไทย ได้แก่ ความเชื่อดั้งเดิม (Animism) และตำนานพื้นเมืองที่มีความคล้ายคลึงกับตำนานพื้นเมืองในเขตภาคเหนือของไทย ชลธิราเห็นว่าเมื่อทำการวิเคราะห์ตำนานพื้นเมืองเหล่านี้ ทำให้พบว่าความเป็นไท/ไทยอาจเป็นสิ่งที่เกิดจากความคิดร่วมกันของคนในกลุ่มชาติพันธุ์ไท เพราะเมื่อทำการวิเคราะห์จากหลักฐานกลุ่มตำนาน

⁸¹ จัตรทิพย์ นาถสุภา และ เรณู วิชาศิลป์, "ความเชื่อและพิธีกรรมของชาวไทอาหมจากการอ่านอาหม-โบราณจิ ภาษาไทย" (การสัมมนาล้านนาคดีศึกษา: ประวัติศาสตร์และโบราณคดี, วิทยาลัยครูเชียงใหม่, 2528), หน้า 3.

⁸² จัตรทิพย์ นาถสุภา และ เรณู วิชาศิลป์, "ความเชื่อและพิธีกรรมของชาวไทอาหมจากการอ่านอาหม-โบราณจิ ภาษาไทย.", หน้า 7-10.

⁸³ รณี เลิศเลื่อมใส, ฟ้า-ขวัญ-เมือง จักรวาลทัศน์ดั้งเดิมของไทย: ศึกษาจากคัมภีร์โบราณไทยอาหม (โครงการประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมชนชาติไท สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2541).

⁸⁴ "คำแถลงของโครงการประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมไท" ใน ยศ สันตสมบัติ, หลักช้าง: การสร้างใหม่ของอัตลักษณ์ไทในได้คอง (กรุงเทพ อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2543).

และความเชื่อดังเดิมทำให้พบว่าความเป็นไท/ไทยเป็นสิ่งที่พัฒนาจากหน่วยเล็กที่สุดของสังคม คือ พัฒนาจากหมู่บ้านก่อนที่จะพัฒนาไปสู่การตั้งรัฐไทในภายหลัง ลักษณะนี้ทำให้เห็นว่าวัฒนธรรม อาจจะเกิดก่อนที่จะกลุ่มชนชาติไทจะสามารถรวบรวมกำลังพลเพื่อก่อตั้งรัฐเสียอีก⁸⁵

การศึกษากลุ่มคนไทในพื้นที่นอกประเทศไทยยังพบในผลงานของยศ สันตสมบัติเรื่อง “หลักช้าง: การสร้างใหม่ของอัตลักษณ์ไทในได้คง” (พ.ศ.2543) ที่ประมวลขึ้นจากการลงภาคสนามไปสำรวจความเป็นไทในบริเวณลุ่มแม่น้ำสาละวิน มณฑลยูนนาน ประเทศจีน เขาเสนอว่าความเป็นไทในพื้นที่ดังกล่าวมี 3 ประการ คือ สถาบันเจ้าฟ้า, ภาษาไทย และความเชื่อ อันเป็นแกนกลางที่ยึดเหนี่ยวให้ชนชาติไทในบริเวณดังกล่าวเกิดความรู้สึกร่วมกัน เขาเห็นว่าความเปลี่ยนแปลงได้เกิดขึ้นหลังจากที่ประเทศจีนกลายเป็นคอมมิวนิสต์ และมีนโยบายที่จะล้มล้างสถาบันเจ้าฟ้าและวัฒนธรรมต่างๆ ของชนชาติไท ยศเห็นว่าภาวะเช่นนี้ทำให้กลุ่มชนชาติไทในยุคหลังพยายามที่จะรื้อฟื้นความเป็นไทขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง⁸⁶

การศึกษาทางมานุษยวิทยาในช่วงต้นทำให้เห็นว่าความเป็นไท/ไทยอาจจะไม่ได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากความต้องการทางการเมืองของชนชั้นนำในสมัยใหม่เพียงด้านเดียว เพราะความเป็นไท/ไทยมีพัฒนาการมาจากหน่วยที่เล็กที่สุดของสังคมคือบ้าน เป็นหน่วยที่เกิดก่อนที่จะกลุ่มคนไท/ไทยจะก่อตั้งรัฐของตนเอง อย่างไรก็ตามวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ไม่สามารถหลุดพ้นจากความต้องการทางการเมืองได้ เพราะชนชั้นนำเป็นกลุ่มคนที่นำวัฒนธรรมดั้งเดิมมาปรับใช้ให้เข้ากับระบอบการปกครองของตนเอง ขณะเดียวกันการนำวัฒนธรรมมาใช้เพื่อปกครองชุมชนหรือสังคมนั้นยังเป็นเรื่องที่ผู้ได้ปกครองเกิดความเห็นชอบ จึงทำให้วัฒนธรรมนี้สามารถถูกใช้เพื่อขับเคลื่อนสังคมได้ด้วยเช่นกัน กล่าวได้ว่าความเป็นไท/ไทยเป็นผลผลิตร่วมกันระหว่างชนชั้นนำและผู้ได้ปกครองที่ได้สะท้อนให้เห็นตัวตนของสังคมไทยมากกว่าที่จะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากชนชั้นนำเพียงกลุ่มเดียว หากว่าชนชั้นนำเป็นผู้กำหนดความเป็นไท/ไทยขึ้นจากความคิดของกลุ่มตนเพียงกลุ่มเดียวก็จะเป็นไปไม่ได้ที่จะใช้ความเป็นไท/ไทยมาจัดการและบริหารรัฐได้ เช่นการศึกษาของยศที่ทำให้เห็นว่า การที่รัฐบาลคอมมิวนิสต์จีนนำเอกลักษณ์จากส่วนกลางเข้ามาบังคับใช้ ทำให้เกิดการต่อต้านจากชาวบ้านจนนำไปสู่การรื้อฟื้นความเป็นไทขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง

⁸⁵ ชลธิรา สัตยวัฒนา, คำ ถิ่น กำเนิดรัฐไท: สวรรค์จากต้นตอ คนไท ชุมชนไท-ลาว และความเป็นไท/ไต/ไทย/สยาม (กรุงเทพฯ: อีสาน, 2561).

⁸⁶ ยศ สันตสมบัติ, หลักช้าง: การสร้างใหม่ของอัตลักษณ์ไทในได้คง (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2543).

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้จึงเห็นว่าการวิพากษ์ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีวิทยากับการเดินทางของนักมานุษยวิทยาในช่วงต้นนั้น อาจจะนำมาปรับใช้ในการศึกษางานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำกับการสร้างความเป็นไทย เพราะเป็นการศึกษาที่สะท้อนให้เห็นว่าผู้เรียบเรียงผลงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางไม่สามารถที่จะใช้วิถีวิทยาที่ตนนำไปศึกษาเพื่อสร้างค่านิยมสิ่งที่ตนพบเห็นระหว่างการเดินทางได้ทั้งหมด เพราะวิถีวิทยาจำเป็นต้องปรับตัวให้เข้ากับข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ได้รับระหว่างทำการศึกษา นอกจากนี้การศึกษากลุ่มคนไทที่อยู่นอกพรมแดนรัฐไทยก็อาจจะให้ข้อคิดหนึ่งที่น่าจะนำมาใช้วิเคราะห์การเดินทางไปยังเผ่าไทยของชนชั้นนำในช่วงทศวรรษ 2480 ซึ่งเป็นยุคที่สนใจคนไทที่อาศัยอยู่นอกประเทศไทยได้

1.2.7 งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางกับการศึกษาประสบการณ์เชิงประจักษ์ที่ชนชั้นนำมีต่อความเป็นไทย ทศวรรษ 2540

การสำรวจการศึกษาเรื่องความเป็นไทยในช่วงต้นทำให้เห็นว่าเส้นเขตแดนอาจจะไม่ได้เป็นปัจจัยเดียวในการสร้างความเป็นไทยขึ้น เพราะความเป็นไทยอาจเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในสังคมไทยมาตั้งแต่ก่อนที่รัฐชาติสมัยใหม่จะเกิดขึ้น เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐสมัยใหม่กับความเป็นไทยพบว่า การก่อรูปของรัฐสมัยใหม่ในยุคหลังได้นำความเป็นไทยที่มีอยู่เดิมมาดัดแปลงและนำเสนอให้เหมาะสมกับสถานการณ์มากกว่าที่จะสร้างความเป็นไทยขึ้นมาใหม่ทั้งหมด

ปัจจุบันกล่าวทำให้นักวิชาการบางกลุ่มเกิดความสนใจในศึกษาเชิงประจักษ์ของชนชั้นนำในการสร้างคำอธิบายความเป็นไทยขึ้น เช่น กลุ่มนักวิชาการด้านภาษาไทยทำการศึกษางานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำ เพื่อที่จะเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างความคิดของชนชั้นนำและเหตุการณ์ในโลกภายนอกที่ส่งผลต่อการสร้างองค์ความรู้เรื่องความเป็นไทยขึ้น ดังเช่นผลงานวิทยานิพนธ์ของ วรณศิริ ตั้งพงสคติ เรื่อง “พระนิพนธ์ประเภทสารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ” (พ.ศ. 2544) ซึ่งเห็นว่าพระนิพนธ์เกี่ยวกับการเดินทางของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ประกอบขึ้นจาก 2 ส่วนสำคัญ กล่าวคือ ส่วนแรกเป็นผลงานที่เกิดจากความสนพระทัยด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีของพระองค์ ซึ่งมีส่วนในการกำหนดเป้าหมายในการเดินทางและวิถีวิทยาเพื่อศึกษาความเป็นไทย

ส่วนที่สองคือการสืบค้นข้อมูลจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในกลุ่มพงศาวดารและตำนานพื้นเมืองต่างๆ พร้อมกับการเก็บข้อมูลจากผู้อยู่อาศัยในสถานที่ที่ได้ทรงเดินทางไปและแหล่งโบราณสถานในท้องถิ่น⁸⁷

สรตี ใจสอาดพบว่าวิธีการเรียบเรียงงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางตามอย่างการศึกษาข้างต้นยังพบในพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงมีวัตถุประสงค์ในการเดินทางท่องเที่ยวไม่เพียงแต่เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ แต่ยังทรงต้องการให้บันทึกการเดินทางของพระองค์เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นที่คิดจะเดินทางตามรอย พระองค์มักจะเรียบเรียงสิ่งที่พบเห็นในระหว่างการเดินทางวันต่อวัน หรืออาจจะทิ้งเวลาไว้ไม่นานนัก เพื่อที่จะทำได้ข้อมูลที่ตรงกับประสบการณ์ที่ได้รับมา⁸⁸ สรตีเห็นว่าวัตถุประสงค์ดังกล่าวก็เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นความสำคัญในการรวบรวมข้อมูลจากท้องถิ่นที่พระองค์ทรงไปเยือน ได้แก่ ข้อมูลด้านประวัติศาสตร์, สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ, สภาพความเป็นอยู่ของประชาชน และแหล่งโบราณสถานต่างๆ เป็นต้น⁸⁹

การศึกษาธรรมชาติของงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของทั้งสอง ทำให้เห็นว่างานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางเป็นการประมวลขึ้นจากวัตถุประสงค์ในการเดินทางที่ต้องการจะท่องเที่ยวพักผ่อน และต้องการให้ผลงานของตนเป็นข้อมูลสำหรับผู้ที่ต้องการจะเดินทางตามรอย ก็เป็นเหตุผลให้ชนชั้นนำไม่สามารถละเลยข้อมูลจากชาวบ้าน และข้อมูลเชิงประจักษ์ที่พบเห็นระหว่างการเดินทางไปเสียได้ จึงทำให้งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำจำเป็นต้องเรียบเรียงให้สัมพันธ์กับองค์ความรู้ท้องถิ่นด้วย งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำจึงมีสถานภาพเป็นผลิตผลของประสบการณ์ร่วมกัน (co-experience) ของชนชั้นนำและผู้ให้ข้อมูลในท้องถิ่นที่ได้มีปฏิสัมพันธ์กัน (interaction) ในช่วงเวลาที่ชนชั้นนำได้ออกเดินทางไปเยือนท้องถิ่นต่างๆ ผลงานกลุ่มนี้ยังได้สะท้อนให้เห็นการประนีประนอมระหว่างวัตถุประสงค์ในการเดินทางและวิถีชีวิตที่ชน

⁸⁷ วรรณศิริ ตั้งพงศศิริ, “พระนิพนธ์ประเภทสารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544).

⁸⁸ สรตี ใจสอาด, “จดหมายเหตุรายวันพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), หน้า 5-6.

⁸⁹ สรตี ใจสอาด, “จดหมายเหตุรายวันพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542).

ชั้นนำได้เตรียมก่อนการเดินทางกับข้อมูลที่ชนชั้นนำได้รับจากผู้ให้ข้อมูลในท้องถิ่นที่ได้พบระหว่างการเดินทางด้วยเช่นกัน

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีจุดตั้งต้นว่าการอธิบายความเป็นไทยของชนชั้นนำไทยในทศวรรษ 2440 ถึงทศวรรษ 2500 ส่วนหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องจากความต้องการทางการเมืองของชนชั้นนำที่ผลักดันให้ชนชั้นนำเดินทางไปแสวงหาข้อมูลมาสร้างคำอธิบายความเป็นไทย แต่ความต้องการทางการเมืองก็ไม่สามารถที่จะครอบงำข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ชนชั้นนำได้รับมาทั้งหมด เนื่องด้วยข้อมูลเหล่านี้เป็นผลผลิตของประสบการณ์ร่วมกันระหว่างชนชั้นนำและผู้ให้ข้อมูลในท้องถิ่นที่ได้มีปฏิสัมพันธ์กันในช่วงที่ชนชั้นนำได้ออกเดินทางไปท้องถิ่นนั้นๆ โดยจะทำการศึกษางานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำเป็นหลัก นอกจากนี้วิทยานิพนธ์เรื่องนี้เห็นว่าการศึกษางานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำอาจจะช่วยขยายความเข้าใจประเด็นของนักมานุษยวิทยาที่ได้เสนอว่าความเป็นไทยอาจจะเป็นแนวคิดที่ไม่ได้ถูกครอบงำจากความคิดของชนชั้นนำไทยทั้งหมด แต่อาจจะเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นจากความเห็นร่วมกันระหว่างชนชั้นนำและผู้ถูกปกครองเพิ่มเติม

อย่างไรก็ตามวิทยานิพนธ์เรื่องนี้เห็นว่าประเด็นปัจจัยด้านการเมือง และเศรษฐกิจเป็นสิ่งที่ไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้ เพราะประเด็นปัจจัยทางการเมืองเป็นแรงขับเคลื่อนให้ชนชั้นนำเกิดความคิดที่จะศึกษาความเป็นไทยขึ้นมา ดังเช่นการตั้งข้อสังเกตของกลุ่มนักประวัติศาสตร์ที่สนใจศึกษาปัจจัยทางการเมือง และเศรษฐกิจเป็นต้น

CHULALONGKORN UNIVERSITY

1.3 วัตถุประสงค์ เพื่อศึกษา

- 1) พัฒนาการทางความคิดของชนชั้นนำไทยในช่วงทศวรรษ 2440 - ทศวรรษ 2500 ว่าด้วยความเป็นไทย และการสร้างความเป็นไทย ที่ปรากฏในงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของคนกลุ่มดังกล่าว
- 2) บริบททางประวัติศาสตร์ของผู้ผลิตและการผลิตงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางดังกล่าว

1.4 แนวเหตุผล ทฤษฎีสำคัญ หรือสมมติฐาน

1) งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำไทยในช่วงทศวรรษ 2440 – ทศวรรษ 2500 สะท้อนให้เห็นการก่อตัวของความคิดเรื่องความเป็นไทยในหมู่ชนชั้นนำไทยในช่วงเวลาดังกล่าว งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางในที่นี้ หมายถึง ผลงานที่เรียบเรียงและนำเสนอจากประสบการณ์ที่ชนชั้นนำไทยกลุ่มดังกล่าวได้รับจากการเดินทางไปยังต่างถิ่น รูปแบบที่สำคัญ ได้แก่ รายงานตรวจราชการ บันทึกการเดินทาง จดหมาย ระยะเวลา และสารคดีท่องเที่ยว งานเขียนเหล่านี้มีวิธีค้นหาละเอียดอธิบายความเป็นไทย 2 วิธีหลัก คือ การศึกษาผ่านมุมมองทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์กับการศึกษาผ่านมุมมองแบบชาติพันธุ์วรรณา

2) ชนชั้นนำไทยที่เป็นผู้ผลิตงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางที่นำมาศึกษาในที่นี้ เป็นกลุ่มบุคคลที่มีบทบาทและความสำคัญในการเมือง การปกครอง และสังคมไทย ตั้งแต่ยุคปฏิรูปประเทศ ยุคเปลี่ยนแปลงการปกครอง จนถึงยุคสงครามเย็นตอนต้น ในช่วงทศวรรษ 2440 - ทศวรรษ 2500 และผลิตงานเขียนเหล่านี้ภายใต้อิทธิพลของแนวคิดชาตินิยม แนวคิดเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรม และแนวคิดเรื่องความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ส่งผลให้งานเขียนเหล่านี้สะท้อนความคิดเรื่องความเป็นไทยในเชิงพื้นที่ เชื้อชาติ และวัฒนธรรม

1.5 ขอบเขตการวิจัย

เพื่อให้กรอบการศึกษาของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีความชัดเจน ผู้วิจัยจึงขอกำหนดคำนิยามสำหรับประเด็นสำคัญต่างๆ ที่ทำการศึกษา ดังต่อไปนี้

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้เลือกจะนิยามชนชั้นนำไทย โดยแบ่งเป็นสองกลุ่ม คือ (1) ชนชั้นนำช่วงทศวรรษ 2440 ถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และ (2) ชนชั้นนำหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง จนถึงทศวรรษ 2500

ชนชั้นนำกลุ่มแรก คือ กลุ่มบุคคลที่มีบทบาทและความสำคัญในการเมือง การปกครอง และสังคมไทย ได้แก่ พระมหากษัตริย์, เชื้อพระวงศ์ และ ข้าราชการ ซึ่งเป็นผลผลิตจากการปฏิรูประบบการปกครองของไทยเมื่อปลายทศวรรษ 2410 การปฏิรูปนี้ยังผลให้เกิดการรวมศูนย์อำนาจ

เข้าสู่ส่วนกลาง เพื่อที่จะเสริมสร้างให้สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นหัวใจของระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เข้มแข็งขึ้น⁹⁰ สำหรับคนที่ได้รับเลือกให้เข้ามาสู่ระบอบการปกครองนั้นก็มักจะเป็นผู้ที่จะต้องเข้าหลักเกณฑ์ คือ ความจงรักภักดี และชาติกำเนิดเป็นสำคัญ จึงทำให้คนส่วนใหญ่ไม่อาจจะทำงานใกล้ชิดกับองค์พระมหากษัตริย์ได้⁹¹

สำหรับการให้ความหมายของชนชั้นนำกลุ่มที่ 2 พบว่าขณะที่ในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 กลุ่มเชื้อพระวงศ์ และข้าราชการบางคนหมดสิ้นอำนาจไป ผลของการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้นำมาสู่การยกสถานะภาพกลุ่มข้าราชการชั้นผู้น้อย, ชนชั้นกลาง และเชื้อพระวงศ์บางคนที่สนับสนุนการปกครองประชาธิปไตยให้กลายเป็นชนชั้นนำกลุ่มใหม่แทน

อย่างไรก็ดีชนชั้นนำหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองยังคงสืบทอดแนวคิดของชนชั้นนำก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองบางประการอยู่ ดังเช่นแนวคิดเรื่อง “ความเป็นไทย” ของชนชั้นนำในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งชนชั้นนำในยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองเลือกที่จะรักษาแนวคิดนี้หลายส่วนไว้เพื่อ “จรรโลงโครงสร้างทางการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ผู้นำ” อันเป็นสิ่งที่ปรากฏเด่นชัดในสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม⁹² เหตุนี้จึงส่งผลให้ “ข้าราชการ” เหล่านี้ยังคงมีแนวคิดบางประการที่มีลักษณะสอดคล้องกับ “ชนชั้นนำ” ตามอย่างยุคปฏิรูป ดังนั้นงานวิจัยนี้จึงเลือกที่จะใช้ความหมายของ “ชนชั้นนำ” ในยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองที่หมายรวมถึงกลุ่มผู้ปกครองตั้งแต่ทศวรรษ 2470 มาจนถึง ทศวรรษ 2500 อันเป็นยุคที่จอมพล ป. พิบูลสงครามหมดสิ้นอำนาจในการปกครอง และถือเป็นการยุติการมีบทบาทสำคัญของกลุ่มชนชั้นนำที่มีช่วงชีวิตในสมัยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์จนถึงยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองด้วยเช่นกัน

งานวิจัยฉบับนี้ใช้คำว่า “ไทย” แทนคำว่า “ไท” และ “สยาม” เพราะชนชั้นนำในช่วงที่ศึกษามีการใช้คำทั้ง “ไทย” กับ “ไท” สลับไปมาสำหรับความหมายเดียวกัน⁹³ และจำกัดความหมายของคำว่า “ประเทศไทย” “รัฐไทย” และ “รัฐบาลไทย” แทนคำว่า “ประเทศสยาม”

⁹⁰ สายชล สัตยานุรักษ์, “ประวัติศาสตร์การสร้าง “ความเป็นไทย” กระแสหลัก”, หน้า. 62-63.

⁹¹ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2535), หน้า 7.

⁹² ดู สายชล สัตยานุรักษ์, 10 ปีญาชนสยาม เล่ม 2: ปีญาชนหลังการปฏิวัติ 2475 (กรุงเทพฯ: Openbooks, 2547), หน้า 11. และ ธงชัย วินิจจะกูล, โฉมหน้าราชาชาตินิยม (กรุงเทพฯ: ฟาเดียวัน, 2559), หน้า 12-14.

⁹³ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์อธิบายว่าคำว่ามีการใช้คำว่า “ไทย” มาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยา ดู บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, ราชอาณาจักรลาว (กรุงเทพฯ: ศยาม, 2557), หน้า 8.

“รัฐสยาม” และ “รัฐบาลสยาม” นอกจากนี้วิทยานิพนธ์เรื่องนี้จะใช้คำว่า “ความเป็นไทย” แทนคำว่า “เป็นคนไทย” “วัฒนธรรมไทย” และ “วิถีไทย”

การให้ความหมายของคำว่า “การเดินทาง (Travel)” จะใช้ตามความหมายของ ไบรอัน มัสโกรฟ (Brian Musgrove) อธิบายว่า “การเดินทาง” เป็นกิจกรรมที่มนุษย์เคลื่อนที่จากภูมิลำเนาไปยังพื้นที่อื่นเป็นการชั่วคราว⁹⁴ และยังหมายรวมถึง “การท่องเที่ยว” ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของการเดินทาง ที่ผู้เดินทาง (Traveler) จะต้องเคลื่อนย้ายจากที่อยู่อาศัยปกติไปยังที่อื่นเป็นการชั่วคราว ซึ่งเป็นไปตามความสมัครใจ หรือวัตถุประสงค์อื่นๆ ที่มีได้เป็นการประกอบอาชีพหรือหารายได้ระหว่างการเดินทาง⁹⁵

ด้วยวิทยานิพนธ์ทำการศึกษางานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของกลุ่มชนชั้นนำตั้งแต่ทศวรรษ 2440 จนถึงทศวรรษ 2500 จึงเห็นว่าควรที่จะเพิ่มเติมความหมายของการเดินทางให้สอดคล้องกับยุคสมัยที่ศึกษา กล่าวคือ ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปการปกครองเป็นต้นมา ทำให้กลุ่มชนชั้นนำจากส่วนกลางบางคนจำเป็นต้องออกเดินทางไปปฏิบัติหน้าที่ยังหัวเมืองมากขึ้น ในระหว่างเดินทางของกลุ่มชนชั้นนำในส่วนนี้ยังใช้เวลาว่างเว้นจากการตรวจราชการเพื่อแสวงหาความรู้ในด้านต่างๆ เช่น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงใช้เวลาระหว่างตรวจราชการในการค้นหาความรู้ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี⁹⁶ ดังนั้นวิทยานิพนธ์เรื่องนี้จึงให้ความหมายของการเดินทางว่าเป็นกิจกรรมที่มนุษย์เคลื่อนที่จากภูมิลำเนาชั่วคราวเพื่อ โดยมีวัตถุประสงค์ตั้งแต่เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ, การปฏิบัติหน้าที่ทางราชการ, การไปทำสงคราม, การทัศนศึกษา, จารึกแสวงบุญ และเพื่อธุระส่วนตัว

การนิยาม “การเดินทาง” ตามข้างต้นยังส่งผลต่อการกำหนดประเภทของหลักฐานกลุ่มหลักที่เลือกศึกษาในวิทยานิพนธ์ คือ “งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทาง” (Travel Writing) หมายถึงข้อเขียนที่ประมวลขึ้นจากประสบการณ์ที่เกิดจากการเดินทางออกนอกภูมิลำเนาเป็นการชั่วคราว ทำให้ผู้เดินทางเกิดความคิดที่จะบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหรือสภาพแวดล้อมที่แตกต่าง

⁹⁴ Brian Musgrove, "Travel and Unsettlement: Freud on Vocation," in *Travel Writing and Empire: Postcolonial Theory in Transit*, ed. Steven Clark (New York: Zed Books, 1999), p 31.

⁹⁵ นิศดา ศิลปเสวรัฐ, *อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว* (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2560), หน้า 2-5.

⁹⁶ อธิกร ทองแกมแก้ว, "การตรวจราชการหัวเมืองของกระทรวงมหาดไทยในสมัยสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พ.ศ. 2435-2458" (ปริญญาวิทยานิพนธ์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2562),

จากภูมิลำเนาหรือสิ่งที่ต่างจากที่ตนเคยประสบมาก่อนการเดินทาง ด้วยเหตุนี้ข้อมูลในงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางจึงมักแสดงการเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างการปฏิบัติ ความรู้ และประสบการณ์ของตัวผู้เดินทางกับสิ่งที่พบเห็นระหว่างการเดินทาง การเปรียบเทียบเป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้ผู้เรียบเรียงงานเขียนสามารถเข้าใจพื้นที่ที่ตนเองไปเยือนได้⁹⁷ การแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างตนเองและผู้ที่มีปฏิสัมพันธ์ด้วยระหว่างการเดินทางถูกใช้เป็นกรอบในการคัดแยกและเลือกเรื่องราวที่จะนำมาเรียบเรียง

นอกจากนี้วัตถุประสงค์ในการเดินทางก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่น่าไปสู่การกำหนดทิศทางการเรียบเรียงงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทาง และทำให้งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางมีรูปแบบที่หลากหลาย พร้อมทั้งสะท้อนทัศนคติของผู้เขียนที่มีต่อการเมือง, เศรษฐกิจ, สังคม และวัฒนธรรมที่ผู้เดินทางเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์ด้วย กล่าวได้ว่างานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางจะมีลักษณะของการเล่าเรื่องและรูปแบบที่แตกต่างกันออกไปตามแต่วัตถุประสงค์ของผู้เดินทาง อย่างไรก็ตามลักษณะที่งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางมีร่วมกัน คือ การแสดงให้เห็นความคิดที่ผู้เดินทางมีต่อพื้นที่และผู้คนที่ได้เข้าไปมีปฏิสัมพันธ์ด้วย ประเภทของงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางที่นำมาใช้ในการศึกษาวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ได้แก่

1. **นิราศ** เป็นงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางที่เรียบเรียงขึ้นในลักษณะร้อยกรองโดยมีขอบของการพรรณนาความยากลำบากในการเดินทางและการแสดงความคิดถึงคนรัก ในขณะที่แสดงความคิดของผู้เดินทางที่มีต่อพื้นที่และผู้คนที่มีปฏิสัมพันธ์ในระหว่างการเดินทาง รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ เห็นว่านิราศเป็นงานเขียนประเภทหนึ่งที่เป็น “การพรรณนาการเดินทางพร้อมกับการสอดแทรกการรำพันถึงคู่รัก” นิราศจึงเป็น “อนุสรณ์แห่งการเดินทางที่ไพเราะสละสลวยกว่าบันทึกจดหมายเหตุธรรมดา”⁹⁸ ข้อเสนอนี้ทำให้เห็นว่าประสบการณ์ในการเดินทางที่ถูกพรรณนาในงานประเภนี้เป็นข้อมูลที่อาจจะนำมาใช้ศึกษาความคิดของชนชั้นนำจากส่วนกลางที่เดินทางไปยังหัวเมืองเพื่อที่จะทำความเข้าใจว่าประสบการณ์ในการเดินทางส่งผลต่อการประกอบสร้างความเป็นไทยอย่างไร ผลงานในกลุ่มนี้จะนำมาศึกษาได้แก่ผลงานของสุนทรภู่ ซึ่งสะท้อนให้เห็นการนำเรื่องเล่า

⁹⁷ Tim Young, *The Cambridge introduction to Travel Writing* (New York Cambridge university, 2013), p1.

⁹⁸ รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, "นิราศคำโคลง: การวิเคราะห์และเปรียบเทียบกับนิราศชนิดอื่น" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516), หน้า 1-2.

ในหัวเมืองมาเป็นส่วนประกอบในผลงาน ซึ่งสามารถที่จะนำข้อมูลส่วนนี้มาสร้างความเข้าใจความเป็นไทยได้

2. **รายงานตรวจราชการ** นับเป็นงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางรูปแบบหนึ่งที่ประมวลขึ้นจากประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจากการเดินทางของชนชั้นปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าราชการระดับสูง ไปยังพื้นที่ต่างๆ ทั่วประเทศอันเป็นผลสืบเนื่องจากการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435 ที่ทำให้ชนชั้นนำต้องการที่จะแสวงหาความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นเพื่อประโยชน์ในการปกครอง ผลงานกลุ่มนี้มีลักษณะร่วมกันคือจะพรรณนาสภาพท้องที่ที่เดินทางไปสำรวจในด้านภูมิศาสตร์ ทรัพยากรธรรมชาติ ลักษณะประชากร การคมนาคม การค้า การประกอบอาชีพ และการปกครองเป็นหลัก เพื่อเป็นประโยชน์แก่รัฐบาลในการวางแผนการบริหารราชการแผ่นดินต่อไป⁹⁹ ผลงานในกลุ่มนี้จะมีทั้งที่เป็นผลงานของชนชั้นปกครองไทยและของนักสำรวจชาวตะวันตกที่รัฐบาลไทยได้ว่าจ้างมาทำการสำรวจด้านต่างๆ เช่น ผลงานของคาร์ล ซี. ซิมเมอร์แมน (Carl C. Zimmerman) เรื่อง “Siam Rural Economic Survey 1930-1931” (2474)¹⁰⁰

อย่างไรก็ดี ผลงานกลุ่มนี้ยังมีข้อมูลประเด็นอื่นๆ นอกจากที่สำคัญต่อการบริหารปกครอง ซึ่งสะท้อนให้เห็นความสนใจส่วนตัวของผู้เขียน เช่น รายงานตรวจราชการของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพที่ปรากฏข้อมูลด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี เป็นต้น¹⁰¹ สำหรับวิทยานิพนธ์เรื่องนี้เห็นว่าผลรายงานตรวจราชการสามารถที่จะนำมาศึกษาความคิดที่ชนชั้นนำมีต่อความเป็นไทยได้ เพราะแสดงให้เห็นความคิดของชนชั้นนำที่เกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์กับพื้นที่และบุคคลในพื้นที่ที่ตนมีอำนาจในการปกครอง

3. **สารคดีท่องเที่ยว** เป็นผลงานร้อยแก้วที่ชนชั้นนำเขียนเพื่อถ่ายทอดประสบการณ์ในการเดินทางท่องเที่ยวให้แก่กลุ่มผู้อ่าน การให้ความรู้เรื่องภูมิประเทศ, ประวัติศาสตร์, ประเพณี พิธีกรรม, วิถีชีวิต และลักษณะผู้คน รวมถึงรายละเอียดอื่นๆ ที่ผู้อ่านสามารถนำมาใช้ประโยชน์ต่อการเดินทางของตนเองได้ งานเขียนประเภทนี้จะมีการสอดแทรกเกร็ดตำนานของสถานที่ต่างๆ

⁹⁹ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, เอกสารตรวจราชการเมืองนครไชยศรี ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อเดือนสิงหาคม ร.ศ.117 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ, 2511), หน้า (2)-(3).

¹⁰⁰ Carle C. Zimmerman, *Siam: Rural Economic Survey 1930 – 31* (Bangkok: Bangkok Time 1931).

¹⁰¹ อธิกร ทองแกมแก้ว, "การตรวจราชการหัวเมืองของกระทรวงมหาดไทยในสมัยสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พ.ศ. 2435-2458.", หน้า 3.

และข้อคิดเห็นของชนชั้นนำที่มีต่อพื้นที่เหล่านั้นด้วย¹⁰² ชนชั้นนำบางคนที่ได้รับความรู้แบบสมัยใหม่ก็จะมีการออกเดินทางไปศึกษาเรื่องราวที่ตนสนใจ เช่น ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี ดังปรากฏว่ามีพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อง “เที่ยวเมืองพระร่วง” (2450)¹⁰³ เป็นต้น บ้างก็เน้นการพรรณนาประสบการณ์จากการเดินทางตามกรอบทางชาติพันธุ์วรรณนา เช่น ผลงานของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) เรื่อง “ว่าด้วยคนป่าชาติต่างๆ” (2432)¹⁰⁴

นอกจากนี้พบว่ายังมีผลงานบางเรื่องที่สามารถรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของงานกลุ่มสารคดีท่องเที่ยวได้ เช่น ผลงานเรื่อง “หมายเหตุระยะทางเสด็จหัวเมืองเหนือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เป็นภาษามครเมื่อเสด็จจุลจอมเกล้าในปั้มะเสง พ.ศ. 2376”¹⁰⁵ แม้ว่าผลงานเรื่องนี้จะเป็นการพรรณนาสถานที่อย่างสั้นๆ เหมือนจดหมายเหตุ แต่ก็สะท้อนความรู้เชิงประจักษ์ที่ได้จากประสบการณ์ในการเดินทาง

ผลงานในกลุ่มนี้ยังรวมคู่มือแนะนำเที่ยว (guide book) ที่สามารถนับได้ว่าเป็นงานประเภทสารคดี เพราะไม่ใช่เรื่องแต่ง แต่มีข้อมูลที่ให้อ่านรับทราบลักษณะภูมิประเทศ, ภูมิอากาศ, การคมนาคม, ทรัพยากรธรรมชาติ, ประชากร, การประกอบอาชีพ, สถานภาพการปกครอง, การเมือง, เศรษฐกิจ และสถานที่ที่น่าสนใจ ซึ่งชนชั้นนำในช่วงเวลาที่ศึกษาได้เรียบเรียงหนังสือแนะนำเที่ยวขึ้นจากประสบการณ์ที่ตนเองได้พบเห็นในการเดินทางไปยังพื้นที่ต่างๆ ของประเทศไว้เป็นจำนวนมาก ซึ่งผลงานในกลุ่มนี้ที่จะนำมาใช้ในการศึกษานั้นจะเป็นหนังสือที่ออกโดยหน่วยงานรัฐบาล เช่น “ที่รกรกแห่งการเปิดทางรถไฟหลวงสายใต้ 2459” (2459)¹⁰⁶

4. บันทึกความทรงจำ เป็นข้อเขียนที่บันทึกเหตุการณ์และเรื่องราวต่างๆ ที่ผู้เขียนประสบมาด้วยตนเอง ซึ่งรวมถึงประสบการณ์ที่ชนชั้นนำได้จากการออกเดินทางไปยังพื้นที่อื่นๆ ซึ่ง

¹⁰² สรตี ใจสอาด, “จดหมายเหตุรายวันพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542).

¹⁰³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เที่ยวเมืองพระร่วง (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2560).

¹⁰⁴ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต), ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ ภาคที่ 5: ว่าด้วยชาวป่าชาติต่างๆ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2462).

¹⁰⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุระยะทางเสด็จหัวเมืองเหนือ: พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เป็นภาษามคร เมื่อเสด็จจุลจอมเกล้าในปั้มะเสง พ.ศ. 2376 (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2468).

¹⁰⁶ ที่รกรกแห่งการเปิดทางรถไฟหลวงสายใต้ 2459 (พระนคร: กระทรวงคมนาคม, 2459).

สามารถนำมาใช้ในการศึกษาความคิดที่ชนชั้นนำมีต่อพื้นที่และผู้คนต่างๆ ทั้งในไทยและต่างประเทศ ดังเช่นผลงานเรื่อง “ชีวิตกับเหตุการณ์ของจอมพลผิน ชุณหะวัณ”¹⁰⁷ ซึ่งมีบางส่วนของพรรณนาการเดินทางไปทำสงครามและการปกครองดินแดนที่ยึดมาได้ระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง

แม้ว่างานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางในช่วงต้นจะมีลักษณะที่แตกต่างกันไปตามแต่วัตถุประสงค์ของผู้เรียบเรียง แต่ผลงานเหล่านี้กลับมีสิ่งที่มีร่วมกันคือเป็นผลงานที่พรรณนาประสบการณ์ของผู้เขียนที่ได้ออกเดินทางไปนอกภูมิลำเนาของตนเอง ซึ่งวิทยานิพนธ์เรื่องนี้เห็นว่าข้อมูลจากประสบการณ์ในการเดินทางเหล่านี้จะช่วยให้สามารถเข้าใจความคิดของชนชั้นนำที่มีต่อความเป็นไทยได้

สำหรับงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางที่นำมาใช้ในการศึกษานี้ก็เพื่อที่จะแสดงให้เห็นว่ากระบวนการสร้างความรู้ไม่ได้เกิดขึ้นด้วยการควบคุมและการเอาตัวเองเป็นศูนย์กลางของทุกสิ่งของชนชั้นนำแต่เพียงอย่างเดียวและเสมอไป ด้วยเหตุผลสองประการ

ประการแรก คือ ในหลายกรณีชนชั้นนำไม่ได้อธิบายสิ่งที่พบเห็นระหว่างการเดินทางตามอำเภอใจเสียทีเดียว หากแต่เป็นการทำความเข้าใจและอธิบายโดยมี “วิธีการ” ซึ่งจากการสำรวจงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำไทยช่วงทศวรรษ 2440 ถึง ทศวรรษ 2500 พบว่ามีสองวิธีการหลัก อย่างแรก คือ “ประวัติศาสตร์และโบราณคดี” เป็นการศึกษาข้อมูลจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ก่อนการเดินทาง เพื่อเป็นแนวทางให้ชนชั้นนำค้นคว้าหลักฐานเพิ่มเติมเมื่อถึงจุดหมายของการเดินทาง อย่างที่สอง คือ “ชาติพันธุ์วรรณา”¹⁰⁸ เป็นการเก็บข้อมูลและพรรณนาวิถีชีวิตขนบธรรมเนียมประเพณี หรือวัฒนธรรมเฉพาะ ตลอดจนสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและทรัพยากรของสังคมหนึ่ง ๆ ที่ชนชั้นนำพบเห็นระหว่างการเดินทาง

ประการที่สอง คือ การกำหนดองค์ความรู้เรื่องความเป็นไทยไม่ได้เป็นไปตามความต้องการของชนชั้นนำทั้งหมด เพราะเมื่อชนชั้นนำต้องเดินทางไปปฏิสัมพันธ์กับผู้คนและสถานที่ต่างๆ บางครั้งก็จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนมุมมองให้เข้ากับชุดข้อมูลที่ตนเองได้รับมาใหม่จากผู้คนและสถานที่เหล่านั้นด้วยเช่นกัน เหตุนี้งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำจึงมีเสียงของ

¹⁰⁷ จอมพลผิน ชุณหะวัณ, ชีวิตกับเหตุการณ์ของจอมพลผิน ชุณหะวัณ (กรุงเทพฯ: อุดมสมพรบ้านและสวน 2552).

¹⁰⁸ งามพิศ สัตย์สงวน, การวิจัยเชิงคุณภาพทางมานุษยวิทยา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551), หน้า 7.

ท้องถิ่น เช่น คำบอกเล่า , ตำนาน และความเชื่อ ฯลฯ สอดแทรกอยู่ด้วยบ่อยครั้ง ข้อนี้ทำให้เห็นว่าการเรียบเรียงงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำจึงเป็นในลักษณะการประนีประนอมระหว่างวิธีวิทยาของผู้เขียนกับข้อมูลของท้องถิ่นที่ได้มาจากประสบการณ์เชิงประจักษ์ ซึ่งทำให้ผลงานเหล่านี้สะท้อนประสบการณ์ร่วมกันระหว่างชนชั้นนำผู้ไปเยือนกับคนในท้องถิ่น มากกว่าจะเป็นแค่มุมมองหรืออุดมการณ์ของชนชั้นนำ

สำหรับวิทยานิพนธ์เรื่องนี้จะมอง “ความเป็นไทย” เป็นชุดความรู้ที่ประมวลขึ้นจากวิธีวิทยาที่ชนชั้นนำใช้มาศึกษา ได้แก่ การศึกษาประวัติศาสตร์โบราณคดี การศึกษาเศรษฐกิจ การศึกษาชาติพันธุ์ และการศึกษาวัฒนธรรม เข้ากับการเดินทางที่เป็นวิธีการแสวงหาข้อมูลเชิงประจักษ์ ซึ่งการศึกษาความเป็นไทยของชนชั้นนำจะไม่ได้มีความก้าวหน้าอย่างสม่ำเสมอจากจุดเริ่มต้นจนถึงปัจจุบัน แต่จะมีบางช่วงที่ชนชั้นนำให้การศึกษาความเป็นไทยเป็นพิเศษ หรือในบางช่วงการศึกษาความเป็นไทยก็อาจจะซบเซา อาจจะกล่าวได้ว่าการศึกษาความเป็นไทยมีลักษณะเป็น “จังหวะ”¹⁰⁹ ที่ขึ้นอยู่กับบริบททางประวัติศาสตร์ในแต่ละช่วงเวลา

เมื่อมองว่าความเป็นไทยเป็นชุดความรู้แล้ว ก็พบว่าชุดความรู้ที่ชนชั้นนำศึกษาในแต่ละจังหวะจะมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป โดยขึ้นอยู่กับบริบททางประวัติศาสตร์ที่ชนชั้นนำเผชิญ และวิธีวิทยาที่เลือกใช้ โดยมองผ่านการเดินทางของชนชั้นนำเป็นเครื่องมือที่ถูกใช้ค้นหาความรู้ ดังนั้นวิทยานิพนธ์เรื่องนี้จะศึกษาความเป็นไทยในฐานะชุดความรู้ที่สัมพันธ์กับบริบททางประวัติศาสตร์ วิธีวิทยาและการเดินทาง เพื่อที่จะเข้าใจว่าบริบททางประวัติศาสตร์มีความสำคัญต่อการสร้างชุดความรู้เรื่องความเป็นไทยอย่างไร และชุดความรู้เรื่องความเป็นไทยในแต่ละชุดมีลักษณะอย่างไร

¹⁰⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์เสนอการศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยไม่ได้มีพัฒนาการตามแนวลำดับ แต่เป็นการศึกษาที่เป็นไปตามจังหวะ กล่าวคือ ในบางช่วงการศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์ก็จะคึกคัก และบางช่วงเวลาก็อาจจะซบเซา สำหรับวิทยานิพนธ์เรื่องนี้คล้ายตามความเห็นของนิธิว่าการศึกษาความเป็นไทยก็เป็นไปตามจังหวะ ซึ่งขึ้นอยู่กับบริบททางประวัติศาสตร์และสถานการณ์ที่ชนชั้นนำเผชิญ ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, กรุงแตก, พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย: ว่าด้วยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์ (กรุงเทพ: มติชน, 2557), หน้า 5.

1.6 โครงสร้างวิทยานิพนธ์

ในการศึกษางานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำไทยในทศวรรษ 2440 ถึงทศวรรษ 2500 วิทยานิพนธ์ฉบับนี้วางโครงสร้างเนื้อหาตามลำดับเวลาและหัวข้อ ด้วยเห็นว่าบริบททางประวัติศาสตร์ที่เปลี่ยนแปลงไปและแตกต่างกันไปตามแต่ละช่วงเวลาส่งผลต่อรูปแบบและกระบวนการสร้างความเป็นไทย ซึ่งบริบททางประวัติศาสตร์ที่วิทยานิพนธ์ใช้ในการแบ่งบท ได้แก่ การเข้ามาของภาวะความเป็นสมัยใหม่, วิฤติเศรษฐกิจหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง, การเปลี่ยนแปลงการปกครอง สงครามโลกครั้งที่สอง และสงครามเย็น

บทแรก จะเป็นการชี้แจงความสำคัญของประเด็นปัญหาที่ศึกษาและการทบทวนวรรณกรรม ใน**บทที่ 2** จะเริ่มต้นการอธิบายเรื่องภาวะความเป็นสมัยใหม่และความสนใจศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดี ว่าส่งผลต่อมุมมองของชนชั้นนำไทยที่มีต่อดินแดนและผู้คนที่ได้สำรวจจะหว่างการเดินทางและการอธิบายความเป็นไทยว่ามีที่มาร่วมกันอย่างไร **บทที่ 3** เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวิฤติเศรษฐกิจหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอกที่ได้ส่งผลกระทบต่อชนชั้นนำ ว่าทำให้เกิดความคิดที่จะออกเดินทางไปแสวงหาศักยภาพด้านเศรษฐกิจในหัวเมือง และสร้างคำอธิบายเรื่องความเป็นไทยที่สอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจในยุคนั้นอย่างไร

ส่วนใน**บทที่ 4** เป็นการศึกษาว่า ในบริบทความขัดแย้งระหว่างไทยและประเทศเพื่อนบ้านและเจ้าอาณานิคมในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ส่งผลให้แนวคิดเรื่องเชื้อชาติ (race) กลายเป็นแนวทางหลักในการอธิบายความเป็นไทยของชนชั้นนำไทยได้อย่างไร และเมื่อชนชั้นนำใช้แนวคิดเรื่องเชื้อชาติเป็นธงนำในการออกเดินทางไปสำรวจกลุ่มคนเชื้อชาติไทยที่อยู่นอกเขตแดนรัฐไทยแล้ว ทำให้ชนชั้นนำได้ข้อสรุปอย่างไรเกี่ยวกับความเป็นไทย **บทที่ 5** มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างภาวะสงครามเย็นกับการปรับเปลี่ยนแนวทางอธิบายความเป็นไทยจากการยึดแนวคิดเรื่องเชื้อชาติไปสู่แนวคิดเรื่องวัฒนธรรม ว่าได้ส่งผลต่อการเดินทางและผลิตงานเขียนเพื่อสร้างความเข้าใจความเป็นไทยในต่างจังหวัดของคนในส่วนกลางอย่างไร

บทที่ 2 การเดินทางเพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีกับการแสวงหาที่มา ของความเป็นไทยทศวรรษ 2440 – ทศวรรษ 2470

2.1 เกริ่นนำ: ความเป็นสมัยใหม่, การสร้างประวัติศาสตร์ชาติ และที่มาของความเป็นไทย

ภาวะความเป็นสมัยใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยเป็นหัวข้อที่ได้รับการศึกษาในหลายมิติ ทั้งในด้านการปฏิรูปการเมืองการปกครอง, การพัฒนาเศรษฐกิจ, และการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมไทยให้สอดคล้องกับความเป็นสมัยใหม่ตามอย่างตะวันตก การเข้ามาของความเป็นสมัยใหม่จากโลกตะวันตกส่งผลกระทบต่อการรับรู้อัตลักษณ์ของชนชั้นนำไทย ที่สำคัญสำหรับบทนี้คือทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากมุมมองแบบโลกจารีตมาเป็นแบบโลกสมัยใหม่ที่อยู่บนฐานของความรู้แบบประจักษ์นิยม นิธิ เอียวศรีวงศ์เสนอว่าการมองโลกแบบประจักษ์นิยมก่อตัวขึ้นในราชสำนักของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งแสดงออกผ่านการปรับเปลี่ยนราชประเพณีต่างๆ ให้สอดคล้องกับการปฏิบัติอย่างตะวันตก นิธิเห็นว่าผลจากการส่งคณะทูตเยือนราชสำนักอังกฤษในสมัยรัชกาลที่ 4 ทำให้ชนชั้นนำไทยรู้สึกที่ตนเองยังคงล้าหลังกว่าชาวตะวันตก หรืออีกนัยหนึ่งความเป็นไทยยังไม่ได้มีการพัฒนาเป็นสมัยใหม่ตามอย่างตะวันตก ทำให้เกิดคำถามเกี่ยวกับอัตลักษณ์ของตนเอง นิธิเห็นว่า “การคุกคามของฝรั่งในทางวัฒนธรรมเช่นนี้กระทบต่อความเป็นตัวเองของไทยยิ่งเสียกว่าการคุกคามด้วยเรือปืน นั่นก็คือ เอกลักษณ์ไทยที่เคยยึดถือในอุดมคติถูกปฏิเสธ และชนชั้นสูงต้องหันกลับมาถามตัวเองใหม่อีกครั้งหนึ่ง “ฉันคือใคร และฉันจะอยู่ในโลกยุคใหม่นี้ได้อย่างไร?”¹¹⁰ ข้อศึกษาของนิธิทำให้เห็นว่าชนชั้นนำในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องการศึกษาความเป็นไทย เพื่อที่จะนำมาอธิบายอัตลักษณ์และการดำรงอยู่ของตนเองในโลกสมัยใหม่

ธงชัย วินิจจะกูลเห็นว่าการอธิบายความเป็นไทยของชนชั้นนำในรัชสมัยถัดมานั้นอิงกับเส้นเขตแดนของรัฐสมัยใหม่ ซึ่งทำหน้าที่จำแนกพื้นที่และผู้คนของประเทศไทยออกจากประเทศเพื่อนบ้าน เพื่อที่จะนำข้อมูลเหล่านี้มาอ้างสิทธิในการปกครองทั้งดินแดนและผู้คน อีกด้านหนึ่งการใช้เส้นเขตแดนยังทำหน้าที่แสดงให้เห็นอำนาจจากส่วนกลางที่มีเหนือหัวเมือง เพื่อปกป้องหัว

¹¹⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, กรุงแตก, พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย: ว่าด้วยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์, หน้า 11.

เมืองเหล่านั้นจากอาณานิคมตะวันตกที่พยายามจะอ้างสิทธิเหนือดินแดนและผู้คนตามแนวชายแดนของไทย (อย่างไรก็ดีการกระทำเช่นนี้ก็มิอาจจะรักษาพื้นที่บางส่วนของไทยไว้ได้)¹¹¹

ในการศึกษาเรื่องความเป็นไทยตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา จะเห็นว่าวิธีการที่สำคัญยิ่งวิธีการหนึ่งคือการศึกษาความเป็นไทยจากมุมมองทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ชนชั้นนำมีการพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ให้สัมพันธ์กับแนวคิดเชิงประจักษ์นิยมตามอย่างตะวันตก โดยการเดินทางไปยังสถานที่ที่เอกสารทางประวัติศาสตร์กล่าวถึง เพื่อแสวงหาข้อเท็จจริงและหลักฐานที่จะมายืนยันข้อมูลที่ปรากฏอยู่ในเอกสารทางประวัติศาสตร์จากยุคก่อนหน้า เช่น กรณีของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เสด็จพระราชดำเนินไปทรงศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่เมืองสุโขทัย

พิริยะ ไกรฤกษ์ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า พระองค์ทรงใช้การเดินทางไปสำรวจสุโขทัยเพื่อค้นหาหลักฐานมายืนยันข้อมูลที่ทรงได้รับการอ่านเอกสารทางประวัติศาสตร์¹¹² ข้อสังเกตนี้ทำให้เห็นว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ของชนชั้นนำอยู่บนฐานของการแสวงหาข้อมูลเชิงประจักษ์ ซึ่งรวมถึงการสำรวจทางโบราณคดี จึงมีความแตกต่างจากยุคก่อนหน้านี้ที่เน้นการศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์เพียงอย่างเดียว

การเดินทางในลักษณะนี้อาจจะเป็นไปในแนวทางเดียวกันกับกลุ่มนักเดินทางชาวตะวันตกที่มีความต้องการจะออกเดินทางไปยังดินแดนนอกเหนือจากยุโรป อันได้แก่ กลุ่มนักเดินทางชาวฝรั่งเศสที่ได้เข้ามาทำการสำรวจทางโบราณคดีในแถบอินโดจีนตั้งแต่ทศวรรษ 2420 ดังเช่น อ็องรี มูโอดต์ (Henri Mouhot) เป็นผู้ที่มีความรอบรู้ด้านธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ ภาษาศาสตร์ และการวาดภาพ ออกเดินทางสำรวจแหล่งโบราณคดีในกัมพูชา และเรียบเรียงงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางที่พรรณนาการค้นพบนครวัด ซึ่งทำให้ทำให้บันทึกการเดินทางของเขามีชื่อเสียง¹¹³ เวกเช่นเดียวกับเอเตียน อายโมนีเยร์ (Etienne Aymonier) ซึ่งได้มาทำการศึกษา

¹¹¹ ธงชัย วินิจจะกูล, กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิภคยาของชาติ (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2556).

¹¹² พิริยะ ไกรฤกษ์, จารึกพ่อขุนรามคำแหง: วรรณคดีประวัติศาสตร์การเมืองแห่งกรุงสยาม (กรุงเทพฯ: มติชน, 2547), หน้า 4 -6.

¹¹³ อ็องรี มูโอดต์, "บันทึกการเดินทางของอ็องรี มูโอดต์ในราชอาณาจักรสยาม กัมพูชา ลาว และอินโดจีนตอนกลางส่วนอื่นๆ", บรรณาธิการโดย กรรณิกา จรรย์แสง (กรุงเทพฯ: มติชน, 2558), หน้า (14) - (17).

โบราณสถานในอินโดจีน และหลักศิลาจารึกไทย ช่วงทศวรรษ 2420¹¹⁴ ก็เป็นตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นความสำคัญการศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีเชิงประจักษ์ ต่อมาหลังจากฝรั่งเศสก่อตั้งสถาบันสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ พ.ศ. 2440 ณ กรุงฮานอย ก็ได้ส่งผลให้ผลงานค้นคว้าของชาวฝรั่งเศสช่วงทศวรรษ 2420 เป็นที่รู้จักมากขึ้น¹¹⁵ จากบริบทนี้อาจจะเป็นไปได้ว่าการเดินทางของชนชั้นนำไทยเพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีเป็นไปในลักษณะเดียวกับชาวตะวันตก

บทนี้จะนำการวิเคราะห์ลักษณะการเดินทางของชนชั้นนำเพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีในช่วงทศวรรษ 2440 ถึงทศวรรษ 2470 ตามอย่างข้างต้น มาตั้งข้อสังเกตว่าการเดินทางไปศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีในหัวเมืองนั้น ชนชั้นนำได้ใช้วิถีวิทยาทางด้านการศึกษาประวัติศาสตร์ในการตีความหลักฐานลายลักษณ์อักษร การศึกษาประวัติศาสตร์ศิลปะคือการสังเกตและเปรียบเทียบโบราณวัตถุสถาน ซึ่งพบระหว่างการเดินทางมาประมวลเป็นชุดความรู้เรื่องความเป็นไทย เพื่อที่จะนำความรู้นี้มาแสวงหาและสร้างคำอธิบายถึงที่มาที่ไปของประเทศไทย

บทนี้จะทำการศึกษาความคิดของชนชั้นนำ ซึ่งเป็นกลุ่มเชื้อพระวงศ์และข้าราชการในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีความต้องการจะสืบค้นอดีตของตนเองโดยใช้การเดินทางไปยังหัวเมือง เพื่อที่จะให้ได้ข้อมูลเรื่องสถานที่สำคัญและตำนานต่างๆ จากคนในหัวเมือง ซึ่งจะช่วยให้ชนชั้นนำกลุ่มนี้สามารถเข้าใจอดีตของตนเอง โดยจะทำการศึกษาผ่านงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของคนกลุ่มนี้

¹¹⁴ กรณรงค์ เจริญระวี, "อำนาจขององค์ความรู้ในงานวาทกรรมทางประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีขอมในประเทศไทย.", หน้า 20.

¹¹⁵ กรณรงค์ เจริญระวี, "อำนาจขององค์ความรู้ในงานวาทกรรมทางประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีขอมในประเทศไทย.", หน้า 17.

2.2 จากประวัติศาสตร์อยุธยาถึงประวัติศาสตร์ไทย: ชนชั้นนำรัตนโกสินทร์กับการเดินทางเพื่อค้นหาที่มาของตนเอง

ชนชั้นนำไทยนับแต่ยุคนบุรีและรัตนโกสินทร์เป็นต้นมาให้ความสำคัญกับการรวบรวมและเรียบเรียงข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมาของไทย จีรพล เกตุชุมพลอธิบายว่าความคิดของชนชั้นนำรัตนโกสินทร์ที่มีต่อพงศาวดารสามารถแบ่งออกได้เป็นสองช่วง คือ 1) ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ชนชั้นนำมองว่าพงศาวดารเป็นเอกสารที่เก็บรวบรวมจารีตประเพณีของราชสำนัก เป็นเหตุให้ชนชั้นนำยุคนี้ต้องการเรียบเรียงพงศาวดารใหม่แทนพงศาวดารเดิมที่สูญหายพร้อมกับเอกสารทางประวัติศาสตร์จำนวนมากในคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง พ.ศ. 2310 2) ชนชั้นนำในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมาเห็นว่าพงศาวดารมีความสำคัญในฐานะ “ความรู้ทางประวัติศาสตร์ของบ้านเมือง” ซึ่งจะทำให้ผู้ศึกษาสามารถเข้าใจจากเหง้าของตนเองได้¹¹⁶

ชนชั้นนำยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นใช้อุทยานเป็นต้นแบบในการสร้างสรรค์กรุงเทพฯ มุ่งหมายสร้างพระนครใหม่ให้เหมือนกับกรุงศรีอยุธยาในสมัยที่ยังคงรุ่งเรืองอยู่¹¹⁷ เพื่อที่จะใช้อำนาจสิทธิธรรมในการปกครองสืบต่อจากกษัตริย์อยุธยาที่ล่มสลายไป และเพื่อเรียกคืนขวัญและกำลังใจของประชาชน ผลงานของกวีราชสำนักก็มักจะให้ภาพกษัตริย์กรุงรัตนโกสินทร์ว่าเป็นผู้ชุบชีวิตอยุธยาที่ล่มสลายไปขึ้นมาอีกครั้ง ดังเช่น พระขำนิโวหารที่ประพันธ์ “โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์”¹¹⁸ ได้กล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอด

¹¹⁶ ดู จีรพล เกตุชุมพล, “การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างขององค์ความรู้ ของกลุ่มชนชั้นนำสยามรุ่นใหม่ พ.ศ. 2367-2468 (ศึกษากรณีการชำระพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539).

¹¹⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์วิเคราะห์ว่าเหตุผลที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสถาปนากรุงธนบุรีก็เพื่อที่จะใช้เป็นฐานที่มั่นในการรวบรวมกำลังทัพและกำลังพลในการฟื้นฟูอยุธยาขึ้นมาใหม่ ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงเห็นว่าการฟื้นฟูอยุธยาเป็นเป้าหมายสำคัญในรัชสมัยพระองค์ หากพระองค์ทรงสามารถบูรณะอยุธยาได้สำเร็จก็เท่ากับว่าพระองค์สามารถอ้างสิทธิธรรมในการปกครองต่อจากกษัตริย์อยุธยาพระองค์อื่นๆ ได้ ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี (กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, 2548).

¹¹⁸ พระราชวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงสันนิษฐานว่าผู้ประพันธ์น่าจะเป็นผู้ที่อยู่ร่วมยุคสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงสามารถที่จะพรรณนาเหตุการณ์ต่างๆ ได้ราวกับเห็นด้วยตาของตนเอง ต่อมาได้มีการชำระบทประพันธ์และพิมพ์ครั้งแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดู พระขำนิโวหาร, โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2470), หน้า คำนำ.

ฟ้าจุฬาโลกทรงเป็นผู้ฟื้นฟูและขึ้นครองบัลลังก์อยุธยาที่ทรงสถาปนาขึ้นใหม่ที่กรุงเทพฯ ดังความว่า

“สรวม แสดงพระเกียรติก้อง โกลา หลลเฮย

สรวม เสด็จอภิวัดอยู่อยุธยา ยิ่งใช้

สรวม เปนปิ่นราชา จอมจักร พรดิพ่อ

สรวม ชีพชูปชีพไว้ วอดแล้วคืบคง ฯ”¹¹⁹

เช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง “โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย” ทรงใช้คำว่าอยุธยาแทนกรุงเทพฯ เพื่อแสดงให้เห็นว่าอาณาจักรของพระราชาธิบดีมีความเจริญรุ่งเรืองในด้านการค้าระหว่างประเทศ ดังความว่า “ในพระนครศรีอยุธยา นานาประเทศเที่ยวค้า”¹²⁰ นอกจากนี้พระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ทรงจำลองสถานที่และขนานนามให้พ้องกับสถานที่เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา เช่น การสร้างภูเขาทอง ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่ากษัตริย์ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์เข้าใจว่าตนเองเป็นผู้สืบทอดสิทธิธรรมในการปกครองอยุธยาต่อมาจากอาณาจักรที่ล่มสลาย

ความตั้งใจที่จะสืบทอดกรุงศรีอยุธยานั้นอาจจะเห็นได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงนำพระพุทธรูปที่ได้รับพระราชทานนามว่า “พระเจ้าอู่ทอง” ไปประดิษฐานที่ปราสาทพระเทพบิดร ดังความว่า

“อนึ่งให้เชิญพระเทพบิดร-คือสมเด็จพระเจ้ารามาริบัติอู่ทอง ซึ่งเป็นปฐมกระษัตริย์สร้างกรุงเก่า, มาแปลงเป็นพระพุทธรูปหุ้มเงินปิดทอง, แล้วประดิษฐานไว้ในพระวิหารฯ นั้นให้นามว่าหอพระเทพบิดร”¹²¹

¹¹⁹ พระชันโฆหาร, โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์, หน้า 1.

¹²⁰ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, โคลงเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 พระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2468), หน้า 3.

¹²¹ กรมศึกษา, หนังสือพระราชพงษาวดาร ฉบับพิมพ์ ร.ศ. 120 เล่ม 3 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2550), หน้า 201.

ข้อนี้ทำให้เห็นว่าชนชั้นนำสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นให้ความสำคัญกับเรื่องราวของอาณาจักรอยุธยา โดยเฉพาะพระเจ้าอู่ทองที่รับการยกย่องในฐานะปฐมกษัตริย์ทั้งของอยุธยาและรัตนโกสินทร์ ซึ่งชนชั้นใหม่ในยุครัตนโกสินทร์ต้องกล่าวอ้างถึงเพื่อสร้างความชอบธรรมในการปกครองสืบทอดจากพระองค์ ชนชั้นนำในช่วงต้นรัตนโกสินทร์มีการรวบรวมเรื่องเล่า, ตำนาน และพงศาวดารจากหัวเมือง ซึ่งจำนวนไม่น้อยมีความเกี่ยวข้องกับประวัติของพระเจ้าอู่ทอง

พระวิชิตปริชากร (น้อย) เรียบเรียง “พงศาวดารเหนือ” (พ.ศ. 2350) ตามพระราชกระแสรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย¹²² โดยใช้ข้อมูลจากพงศาวดาร, ตำนาน และเรื่องเล่าจากหัวเมืองฝ่ายเหนือ ได้แก่ เรื่องพระยาแก่งพระยาพาน, พระพันวสา, พระเจ้าสายน้ำผึ้ง, และพระร่วง¹²³ เมื่อวิเคราะห์แก่นของงานชิ้นนี้แล้วจะเห็นว่าการรวบรวมเรื่องราวเหล่านี้ก็มีจุดประสงค์เพื่อที่จะแสวงหาคำอธิบายความเป็นมาของพระเจ้าอู่ทองตามความรับรู้ของคนในหัวเมืองด้วย ข้อนี้ทำให้ท่านเลือกรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับท้าวแสนปม (ต่อมาเฉลิมพระนามเป็นพระเจ้าศิริไชยเชียงแสน) ผู้เป็นพระราชบิดาของพระเจ้าอู่ทองมาไว้ในพงศาวดารฉบับนี้ด้วย¹²⁴

ข้อมูลของพระเจ้าอู่ทองที่ปรากฏในงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ทำให้เห็นว่าชนชั้นนำเลือกที่จะแสวงหาข้อมูลทางประวัติศาสตร์ในพื้นที่หัวเมือง ซึ่งมีการเก็บรักษาเอกสาร เช่น พงศาวดาร และคัมภีร์ต่างๆ ทั้งที่เป็นสมบัติของข้าราชการในหัวเมืองและที่ติดมากับผู้ที่อพยพหลบหนีภัยสงครามเมื่อคราวเสียกรุง อีกทั้งข้อมูลเกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์บางช่วงก็ยังดำรงอยู่ในความทรงจำของผู้คนในหัวเมือง เช่น เรื่องราวของสถานที่ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าอู่ทอง ก็ได้ถูกเก็บรักษาในรูปแบบของมุขปาฐะที่เล่าขานภายในชุมชนต่างๆ สืบต่อกันมา เหตุนี้ทำให้ชนชั้นนำจากส่วนกลางบางท่านที่ได้มีโอกาสออกไปปฏิบัติภารกิจในหัวเมืองได้ทำการรวบรวมข้อมูลที่สืบเนื่องกับพระเจ้าอู่ทองจากปากคำของชาวบ้านด้วย

¹²² สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่าพระยาวิชิตปริชากรรวบรวมเรื่องราวก่อนสมัยอยุธยาจากตำนานและคำบอกเล่าของผู้คนที่รู้เรื่องราวในอดีตมาเรียบเรียงเป็นพงศาวดารเรื่องนี้นั้น กล่าวได้ว่าผลงานเรื่องนี้แสดงให้เห็นความต้องการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ก่อนสมัยอยุธยา เพื่อให้ทราบที่มาที่ไปของตนเอง ดู พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2548), หน้า 4.

¹²³ ดู พระวิเชียรปริชา (น้อย), พระราชพงศาวดารเหนือ, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพมหาเสวกเอก เจ้าพระยาศรีพิพัฒนราชโกษาธิบดี ณ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2501.

¹²⁴ ประภาศิริเรียกพงศาวดารเหนือว่าเป็น “ตำนานสยาม” เพราะเป็นตำนานที่มีเรื่องเกี่ยวกับพระเจ้าอู่ทอง ดู ประภาศิริ, “บันทึกสืบหา ‘สยาม’,” วารสารศิลปากร 2, 1 (มิถุนายน 2491): 42.

สุนทรภู่ (2329 - 2398) กวีเอกแห่งยุค ก็เป็นผู้หนึ่งที่ประพันธ์เรื่องราวของพระเจ้าอยู่ทง ซึ่งกล่าวถึงไว้ในผลงานเรื่อง “เสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร” (คาดว่าแต่งขึ้นใน พ.ศ. 2397) ใช้ข้อมูลจากพระราชพงศาวดารเริ่มเรื่องจากเหตุการณ์ที่พระเจ้าอยู่ทงทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยา มาจนถึงสมัยพระมหาจักรพรรดิ¹²⁵ นอกจากนี้สุนทรภู่มักได้เรียนรู้ข้อมูลเกี่ยวกับพระเจ้าอยู่ทงจากคำบอกเล่าของคนในหัวเมืองต่างๆ และนำมาเรียบเรียงเป็นงานประเภทนิราศซึ่งเป็นบันทึกการเดินทางตามแบบจารีตอย่างหนึ่ง¹²⁶ สุนทรภู่มักจะเขียนนิราศเพื่อที่จะบรรยายการเดินทางไปประกอบภารกิจต่างๆ เช่น การเดินทางไปแสวงหาอายุวัฒนะที่เมืองสุพรรณบุรี ก็นำมาสู่การเขียนผลงานเรื่อง “โคลงนิราศสุพรรณ” (พ.ศ. 2374) ขึ้น ผลงานเรื่องนี้สอดแทรกตำนานเรื่องพระเจ้าอยู่ทงจากคำบอกเล่าของสองตายายที่อาศัยอยู่ที่ “บ้านทิง” (ปัจจุบันตั้งอยู่ในอำเภอสามชูก จังหวัดสุพรรณบุรี) ซึ่งอยู่บนเส้นทางไปสืบหาอายุวัฒนะ สุนทรภูได้กล่าวถึงเรื่องเล่าของพระเจ้าอยู่ทงที่เกี่ยวกับสถานที่ดังกล่าวไว้ว่า

“ผู้เฒ่าเล่าเรื่องหย้า นบ้านทิง
ทำอยู่ทงมาถึง ถิ่นถุ้ง
แวะขอเชือกหนักซึ่ง เขาไม่ให้ แส
สาบย่านบ้านเขตคั่ง คีตั้งถึงแปลง”¹²⁷

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

นอกจากนี้ท่านยังกล่าวถึงเรื่องพระเจ้าอยู่ทงที่เกี่ยวกับสามโคก (ในปัจจุบันอยู่ในจังหวัดปทุมธานี) ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นสถานที่ที่พระเจ้าอยู่ทงนำทองคำมาเก็บรักษาไว้เพื่อเป็นทุนรอนในการก่อตั้งกรุงศรีอยุธยา ดังความว่า

¹²⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่าสุนทรภู่มักแต่งเสภาขึ้นตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งนำข้อมูลจากพระราชพงศาวดารมาแต่งเป็นคำกลอนขึ้น ดู สุนทรภู่, เสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร: สุนทรภู่แต่งถวายในรัชกาลที่ ๔ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2465), หน้า (2) –(5).

¹²⁶ รื่นฤทัย สัจจพันธุ์อธิบายว่านิราศเป็นงานเขียนประเภทหนึ่งที่เป็น “การพรรณนาการเดินทางพร้อมกับการสอดแทรกการรำพันถึงคู่รัก” นิราศจึงเป็น “อนุสรณ์แห่งการเดินทางที่ไพเราะสละสลวยกว่าบันทึกจดหมายเหตุธรรมดา” ดู รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, “นิราศคำโคลง: การวิเคราะห์และเปรียบเทียบกับนิราศชนิดอื่น.”, หน้า 1-2.

¹²⁷ สุนทรภู่, โคลงนิราศสุพรรณ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2467), หน้า 59.

“พอเลณาคบากข้ามถึงสามโคก   เป็นคำโลกสมมติสุดสงไสย
 ถามบิดาว่าผู้เฒ่าท่านกล่าวไว้   ว่าทำวไทพระอุทองเธอกองทรัพย์
 หวังจะไว้ให้ประชาเป็นค่าจ้าง   ด้วยจะสร้างบ้านเมืองเครื่องประดับ
 พอห่ากินสินบุญไปสูญลับ   ทองก็กลับกลายสิ้นเป็นดินแดง
 จึงที่นี้มีนามชื่อสามโคก   เป็นคำโลกสมมติสุดแกล้ง¹²⁸”

เหตุผลหนึ่งที่สุนทรภู่นำเรื่องของพระเจ้าอุทองมาเป็นส่วนหนึ่งของงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทาง อาจจะเป็นผลสืบเนื่องจากการสืบทอดประวัติของอาณาจักรอยุธยาในช่วงเวลาเดียวกัน ข้อพรรณนาประวัติของพระเจ้าอุทองในผลงานของสุนทรภู่ เป็นตัวอย่างหนึ่งที่แสดงว่าชนชั้นนำในยุคต้นรัตนโกสินทร์ให้ความสนใจกับประวัติศาสตร์อยุธยา

การเรียบเรียงพงศาวดารเหนือและการค้นหาประวัติพระเจ้าอุทองในงานของสุนทรภู่ เผยให้เห็นว่าชนชั้นนำเริ่มเปลี่ยนแปลงรูปแบบการศึกษาดีดจากการศึกษาเอกสารส่วนกลางอย่างเดียว มาเพิ่มการสืบค้นประวัติจากเอกสารหัวเมืองและความทรงจำของผู้คนที่อาศัยในสถานที่ที่ปรากฏในพงศาวดารอีกด้วย เพื่อขยายความรู้เรื่องประวัติศาสตร์นอกเหนือจากสิ่งที่ตนได้รับรู้จากเอกสารในส่วนกลางเพียงด้านเดียว โดยเฉพาะข้อมูลเรื่องพระเจ้าอุทองที่ถูกมองว่ามีความสำคัญในแง่มุมมองของการอธิบายการเกิดขึ้นของอาณาจักรอยุธยา เพื่อที่จะทำให้ผู้เดินทางสามารถเข้าใจที่มาที่ไปของตนได้ เพราะชนชั้นนำในยุครัตนโกสินทร์มองว่าตนเองเป็นผู้สืบทอดของอาณาจักรอยุธยาที่ล่มสลายไป

การเดินทางไปค้นหาที่มาของตนเองในสถานที่ต่างๆ นอกกรุงเทพฯ เป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้ชนชั้นนำไทยสามารถออกไปเรียนรู้ประวัติศาสตร์ได้ ปฐมฤกษ์ เกศทัตตั้งข้อสังเกตการเดินทางของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในขณะดำรงสมณเพศว่าการเดินทางไปพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม พ.ศ. 2375 และเมืองเก่าสุโขทัย พ.ศ. 2376 ไม่น่าจะเป็นการเดินทาง

¹²⁸ สุนทรภู่, ประชุมนิราศสุนทรภู่ เล่ม 4: นิราศวัดเจ้าฟ้า ฉบับมีในหอพระสมุดวชิรญาณ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2465), หน้า 13.

จุดมุ่งหมายเหมือนดังภิกษุ หรือฆราวาสที่จะเดินทางไปแสวงบุญยังสถานที่ศักดิ์สิทธิ์¹²⁹ แต่น่าจะเป็นการเดินทางเพื่อสำรวจโบราณสถานมากกว่า¹³⁰

ข้อเสนอของปฐมฤกษ์ที่ว่า การเสด็จพระราชดำเนินไปพระปฐมเจดีย์มีลักษณะของการศึกษาประวัติศาสตร์ ก็อาจจะเป็นไปได้ หลังจากนั้นเป็นเวลาหนึ่งปีก็ทรงเสด็จประพาสหัวเมืองเหนือเมื่อ พ.ศ. 2376 พระองค์ทรงเรียบเรียงผลงานเรื่อง “จดหมายเหตุระยะทางเสด็จหัวเมืองเหนือทรงพระราชนิพนธ์เป็นภาษามคร เมื่อเสด็จจุดดงค์ในปีมะเส็ง พ.ศ. 2376” ซึ่งเป็นบันทึกประสบการณ์ในการเสด็จพระราชดำเนินไปสมโภชวันวิสาขบูชาในจังหวัดพิจิตรและสถานที่ใกล้เคียง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงล่องเรือจากกรุงเทพฯ ไปตามแม่น้ำเจ้าพระยา และแม่น้ำน่านเพื่อเสด็จไปยังเมืองพิจิตร ระหว่างทางทรงแวะเยือนโบราณสถานต่างๆ เช่น วัดจุฬามณี และวัดพระศรีมหาธาตุ เพื่อสักการะบูชาพระพุทธชินราชในเมืองพิษณุโลก ทรงเดินทางต่อไปยังพระบรมธาตุทุ่งยั้งที่เมืองอุดรดิตถ์ จากนั้นวกกลับมาทางแม่น้ำยมเพื่อเข้าสู่เมืองสุโขทัย ก่อนเดินทางกลับกรุงเทพฯ ผ่านเมืองกำแพงเพชร เมื่อพิจารณาสถานที่ต่างๆ ที่เสด็จเยือนในการเดินทางครั้งนี้ พบว่ามีความเกี่ยวข้องกับสถานที่ที่กล่าวถึงในพงศาวดารเหนือของพระวิสุทธิวงศาจารย์ โดยเฉพาะเมืองกำแพงเพชรที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกล่าวถึงว่าเป็นเมืองที่พระเจ้าแสนปมผู้เป็นพระราชบิดาของพระเจ้าอู่ทองเคยประทับตั้งความว่า “แรม ๗ ค่ำ นอนพักที่วัดมหาธาตุ อันประดับด้วยต้นตาลมียอดโน้มลงมา ในเมืองไตรตรึงส์ อันเป็นที่ประทับของพระเจ้าแสนปม”¹³¹

การเดินทางไปสำรวจหัวเมืองเหนือในครั้งนั้น ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงค้นพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญจากเมืองสุโขทัย คือ หลักศิลาจารึก และ

¹²⁹ สุนทรภู่เป็นผู้หนึ่งที่เคยเดินทางไปพระปฐมเจดีย์เมื่อ พ.ศ. 2485 หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปเป็นเวลา 10 ปี พรรณนาว่าพบเห็นกลุ่มพระสงฆ์เดินทางมาจุดดงค์และปักกลดพักแรมที่พระเจดีย์แห่งนี้ ในขณะที่ฆราวาสจะเดินทางมาเพื่อสักการะบูชาในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่นเดียวกับตนเองที่เดินทางมาเพื่อขอพร ดู สุนทรภู่, นิราศพระปฐมของสุนทรภู่ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2505), หน้า 49.

¹³⁰ ปฐมฤกษ์ เกตุทัต, “พัฒนาการโบราณคดีในประเทศไทย,” เมืองโบราณ 21 (2538):15-44.

¹³¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุระยะทางเสด็จหัวเมืองเหนือ: พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เป็นภาษามคร เมื่อเสด็จจุดดงค์ในปีมะเส็ง พ.ศ. 2376 (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร 2468), หน้า 11.

พระแท่นมนังคศิลาบาตร¹³² ซึ่งพระองค์ได้ทรงนำกลับมากรุงเทพฯ และทรงถอดข้อความในจารึกออกเป็นตัวอักษรไทยตามยุคสมัยของพระองค์

ผลจากการเสด็จประพาสหัวเมืองเหนือ พ.ศ. 2376 ทำให้ชนชั้นนำสามารถที่จะขยายขอบเขตการศึกษาประวัติศาสตร์ให้กว้างไปกว่าประวัติศาสตร์ของอยุธยา ซึ่งแต่เดิมถือว่าเป็นต้นกำเนิดของประเทศไทย ข้อนี้ปรากฏในผลงานของเรื่อง “พงษาวดารเหนือลิลิต” ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (2352-2435) พระองค์เป็นหนึ่งในผู้ร่วมตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปยังเมืองสุโขทัยเมื่อ พ.ศ. 2376 และยังทรงร่วมคณะถอดคำจากหลักศิลาจารึกที่ค้นพบในคราวนั้นด้วย พระนิพนธ์ฉบับนี้มีการลำดับวงศ์ษัตริย์ที่เคยปกครองแผ่นดินไทย โดยนับวงศ์พระร่วงแห่งเมืองสุโขทัยเป็นลำดับแรก ถัดลงมาเป็นวงศ์ของพระเจ้าศิริธรรมปิฎกแห่งเมืองเชียงใหม่ และวงศ์ของพระเจ้าอู่ทองเป็นลำดับที่สาม¹³³

การเรียบเรียง “พงษาวดารเหนือลิลิต” สะท้อนให้เห็นว่าการค้นพบหลักฐานเชิงประจักษ์จากการเดินทางส่งผลให้ชนชั้นนำเกิดความคิดที่จะขยายการศึกษาประวัติศาสตร์ต้นกำเนิดของตนเองไปสู่ประวัติศาสตร์สุโขทัย ซึ่งมีหลักฐานทั้งหลักศิลาจารึกและโบราณสถานเป็นสิ่งที่ยืนยันการคงอยู่ในอดีตของรัฐแห่งนี้ อย่างไรก็ตามการค้นพบในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังคงไม่สามารถยืนยันความสืบเนื่องของประวัติศาสตร์อาณาจักรสุโขทัยกับอยุธยา เพียงแต่เสนอว่าอาณาจักรทั้งสองมีความเชื่อมโยงกับตนเองในฐานะที่เคยตั้งอยู่ในดินแดนที่ตนครอบครองในปัจจุบัน ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงนิยามอาณาจักรเหล่านี้ที่เคยดำรงอยู่ในดินแดนไทยว่าเป็นส่วนหนึ่งของ “สยามราชอาณาจักร”¹³⁴

¹³² พระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, เรื่องอุกนิหารการประจักษ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณวดี โปรดให้พิมพ์เมื่อปีชวด พ.ศ. 2466, หน้า 12-13.

¹³³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, พงษาวดารเหนือลิลิต (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2451), หน้า 98 – 99.

¹³⁴ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, “เรื่องพระปฐมเจดีย์” ใน เรื่องพระปฐมเจดีย์กรมศิลปากรตรวจชำระใหม่และการบูรณะและปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์, บรรณาธิการโดย กรมศิลปากร (กรุงเทพฯ: บริษัท ยูนิคส์ ไพรเกอร์ส จำกัด, 2528), หน้า 70.

2.3 การเดินทางกับการเรียนรู้ความสับสนเนื่องระหว่างประวัติศาสตร์ก่อนและหลังการเข้ามาของคนไทยจากโบราณสถานในหัวเมือง

การเขียนประวัติของรัฐต่างๆ ที่เคยดำรงอยู่ในดินแดนไทยของพระวิจิตรปริชากรและสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เป็นการนำเรื่องราวของรัฐเหล่านั้นมาร้อยเรียงกันตามลำดับเวลา เพื่อแสดงให้เห็นว่าดินแดนแห่งนี้ตกทอดมาสู่ยุคของตนได้อย่างไร แต่จะเห็นว่าการเรียบเรียง “พงษาวดารเหนือลิลิต” สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ได้จากการสำรวจพื้นที่ที่ปรากฏในพงศาวดารมาใช้อย่างยืนยันข้อเท็จจริงในพงศาวดารเหนืออีกชั้นหนึ่ง ชนชั้นนำที่ก่อนหน้านี้ให้ความสนใจค้นคว้าประวัติศาสตร์อยุธยาในฐานะต้นธารของประวัติศาสตร์ของตนเอง มาตอนนี้ได้สถาปนาความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของดินแดนไทยย้อนกลับไปถึงยุคก่อนอยุธยา

การเขียนประวัติศาสตร์แบบดังกล่าวยังส่งผลให้มีการผนวกเรื่องราวของชนชาติอื่นที่เคยดำรงอยู่ในดินแดนไทยเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ไทย ดังเช่น การเรียนรู้ประวัติของพระปฐมเจดีย์ ใน พ.ศ. 2375 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯไปยังพระปฐมเจดีย์ ทรงเห็นว่าพระเจดีย์แห่งนี้น่าจะเป็นสิ่งปลูกสร้างที่ชนชาติอื่นได้สร้างเอาไว้ก่อนที่ชนชาติไทยจะย้ายถิ่นเข้ามาในภายหลัง เพราะลักษณะของพระเจดีย์ทำให้เห็นว่าลักษณะรูปทรงมีความแตกต่างจากลักษณะพระเจดีย์ของไทยทั่วไป¹³⁵ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงอธิบายว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำหลักฐานอื่นๆ เข้ามาวิเคราะห์ร่วมด้วย เช่น พระพิมพ์ที่มีจารึกคาถา “เยธุมมา” และศิลาจารึก “ที่เขียนไว้นั้นเป็นหนังสือโบราณคนอ่านไม่ออก แล้วเป็นภาษามคธเก่าข้อหนึ่ง”¹³⁶ และอาจจะเป็นไปได้ว่าพระองค์ทรงใช้ “คัมภีร์มหาวงษ์พงศาวดารลังกา” ซึ่งเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ได้รับการชำระขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมาเป็นข้อมูลประกอบด้วย¹³⁷ ข้อมูลเหล่านี้สนับสนุนให้เห็นว่าคนไทยไม่น่าจะเป็นผู้สร้างพระเจดีย์องค์นี้ และผู้สร้างน่าจะเป็นกลุ่มคนที่อยู่ร่วมยุคกับพระ

¹³⁵ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, “เรื่องพระปฐมเจดีย์”, หน้า 71.

¹³⁶ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, “เรื่องพระปฐมเจดีย์”, หน้า 70.

¹³⁷ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมีการรวบรวมคัมภีร์มหาวงษ์พงศาวดารลังกาขึ้น เพราะมองว่าเป็นคัมภีร์ที่มี การอธิบายการเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย คัมภีร์ฉบับนี้กลายเป็นเอกสารสำคัญที่ชนชั้นนำใช้ในการอธิบายที่มาของพระพุทธศาสนาในไทย ดูพิชญา สุ่มจินดา, ถอดรหัสพระจอมเกล้า (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), หน้า 53.

เจ้าอโศกมหาราชที่ส่งสมณทูตเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทย (ขณะนั้นมีความเห็นว่ากลุ่มผู้สร้างน่าจะเป็นชาวมอญ)¹³⁸

อย่างไรก็ดีในการศึกษาประวัติของพระปฐมเจดีย์ในสมัยดังกล่าว ชนชั้นนำยังคงไม่สามารถที่จะหาความสืบเนื่องระหว่างผู้สร้างพระปฐมเจดีย์กับพวกตนในด้านการสืบทอดอำนาจทางการเมืองและเชื้อสายของคนไทยได้ เพียงแต่เห็นว่าควรที่จะเรียนรู้ประวัติศาสตร์ส่วนนี้ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของ “สยามราชอาณาจักร” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่ากลุ่มชนชาติไทยเข้ามาฟื้นฟูเมืองแห่งนี้และตั้งเป็นถิ่นฐานของตนในยุคหลัง (ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวินิจฉัยว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวน่าจะทรงมองว่าพระเจ้าอู่ทองเข้ามาฟื้นฟูเมืองนี้ เพราะตั้งอยู่ใกล้กับเมืองหลวงของพระองค์)¹³⁹

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงหันเหความสนใจไปสืบค้นประวัติพระพุทธศาสนาในต่างประเทศ พระองค์ทรงขอให้ชนชั้นนำที่ไปเยือนต่างประเทศเก็บรวบรวมหลักฐานการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจากที่ต่างๆ รวมทั้งรูปถ่ายพระเจดีย์ กลับมาถวาย¹⁴⁰ พระองค์ทรงมองว่าประวัติของพระพุทธศาสนาน่าจะเป็นกรอบหนึ่งที่ทำให้เห็นความสืบเนื่องของประวัติศาสตร์ชนชาติอื่นกับประวัติศาสตร์ชนชาติไทย เพราะคนไทยที่เข้ามาภายหลังก็ได้ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งได้กล่อมเกลาลักษณะของคนไทยให้เป็นไปตามอย่างคำสอนทางศาสนาพุทธ อาจกล่าวได้ว่าการนับถือพระพุทธศาสนาก็เป็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งของคนไทย การค้นหาความสืบเนื่องระหว่างประวัติศาสตร์ของชนชาติอื่นๆ ในข้างต้น ทำให้ชนชั้นนำเห็นว่าศาสนาพุทธเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นความสืบเนื่องระหว่างประวัติศาสตร์ในยุคก่อนและยุคของตนเองเข้าด้วยกัน

ในอีกกรณีหนึ่ง ชนชั้นนำยังไม่มีคำอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างการมีอยู่ของกลุ่มชนชาติขอมในดินแดนไทยกับยุคของตนเองได้ ชนชั้นนำรับรู้การดำรงอยู่ของกลุ่มชนนี้จากโบราณสถาน

¹³⁸ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “เรื่องพระปฐมเจดีย์,” ใน เรื่องพระปฐมเจดีย์กรมศิลปากรตรวจชำระใหม่และการบูรณะและปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์, บรรณาธิการโดย กรมศิลปากร (กรุงเทพฯ: บริษัท ยูนิต์ โพรเกรส จำกัด, 2528), หน้า 63.

¹³⁹ ดูพระราชวินิจฉัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประมวลพระบรมราชโองการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สยาม: พระราชวินิจฉัยในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร: กรมศิลปากร, 2496).

¹⁴⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมธุวานาภาพ, นิทานโบราณคดี (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2556), หน้า 101-103.

แบบปรางค์ และรับทราบว่าเป็นผู้นำบิณฑบาตพราหมณ์ และอีกเหตุผลหนึ่งที่ชนชั้นนำไม่สามารถแสวงหาความสัมพันธ์ระหว่างยุคสมัยของขอมและยุคตนเองได้ เป็นผลจากการทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ไทย-ขอมด้วยแง่มุมทางการเมือง ทำให้ชนชั้นนำมองประวัติของชาวขอมในทางที่เป็นปรปักษ์กับชนชาติไทย¹⁴¹

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงค้นพบปราสาทเมืองสิงห์ในระหว่างเสด็จประพาสน้ำตกไทรโยค ทรงบันทึกว่าในการเสด็จประพาส พ.ศ. 2416 ซึ่งเป็นครั้งที่สองที่ได้ทรงเสด็จเยือนสถานที่นี้ พระองค์ทรงวิเคราะห์ว่าโบราณสถานแห่งนี้ น่าจะเป็นสิ่งปลูกสร้างของชาวขอมเพื่อเป็นเทวสถานในศาสนาพราหมณ์¹⁴² โดยมีความเกี่ยวข้องกับแนวคิดการสร้างปราสาทจากนครวัด ดังความว่า

“ถ้าประมาณการดูก็เห็นว่าจะเปนของสร้างมาช้านานแล้ว จะเรื่องเดียวกันกับสร้างนครวัดที่หลังมา เมื่อยังเล่นฝีมือช่างชนิดนี้อยู่ตามแถบนี้ คงจะเปนเมืองใหญ่ ในแผ่นดินสยามครั้งหนึ่งคราวหนึ่ง แต่จะไม่รู้ใหญ่โตบริบูรณ์มากนัก แต่อย่างจะไว้เกียรติดูให้เลื่องภาต่อผู้ข้างฝ่ายตัวนอกเขาบ้าง”¹⁴³

อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมิได้ทรงสร้างความสืบเนื่องระหว่างประวัติของผู้สร้างปราสาทแห่งนี้กับยุคของพระองค์เอง เหมือนดังประวัติของพระปฐมเจดีย์ ข้อนี้อาจจะเป็นผลจากที่ผู้สร้างปราสาทแห่งนี้เป็นกลุ่มคนที่มีเชื้อชาติต่างจากพระองค์ และมิได้มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่จะแสดงความสัมพันธ์ระหว่างชนชาติขอมและไทยได้

การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ของชนชาติอื่นๆ ในดินแดนไทยได้ขยายตัวไปพร้อมกับการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล พ.ศ. 2435 ทำให้ชนชั้นนำจากส่วนกลางออกเดินทางไปยังหัวเมืองต่างๆ เพื่อปฏิบัติงานด้านการบริหารแผ่นดิน และยังผลให้ข้าราชการที่มีความสนใจในประวัติศาสตร์และโบราณคดีมีโอกาสที่จะเดินทางไปเยี่ยมชมโบราณสถานหลังจากว่างเว้นภารกิจด้วยเช่นเดียวกัน

¹⁴¹ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องพระร่วง: พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2511), หน้า 8.

¹⁴² ดู สมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข, เรื่องเที่ยวไทรโยค: คราวสมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุขเสด็จประพาส เมื่อ พ.ศ. 2464 (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2471), หน้า 20.

¹⁴³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค (พระนคร: ครุสภา, 2504), หน้า 103.

ดังเช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย (พ.ศ. 2435-2458) พระองค์ทรงแสวงหาคำอธิบายความสืบเนื่องระหว่างประวัติศาสตร์ชนชาติอื่น กับประวัติศาสตร์ชนชาติไทยจากการศึกษาโบราณสถานในหัวเมือง ดังสะท้อนให้เห็นในพระนิพนธ์เรื่อง “เที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์” (พ.ศ. 2447) ในระหว่างที่เสด็จกลับกรุงเทพฯ โดยการล่องเรือลงมาตามแม่น้ำป่าสัก พระองค์ทรงรับทราบจากชาวบ้านว่ามีเมืองโบราณตั้งอยู่ในละแวกใกล้เคียง จึงทรงออกเดินทางเพื่อไปค้นหาพระพุทธรูปโบราณ ตามพระบัญชาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเพื่อค้นคว้าหาความรู้อันเป็นสนใจส่วนพระองค์¹⁴⁴ แม้ว่าจะไม่ทรงพบพระพุทธรูปตามประสงค์ แต่ทรงรับทราบข้อมูลเรื่องการตั้งถิ่นฐานของชนชาติอื่นๆ ในเมืองวิเชียรบุรีจากการค้นพบศิลปะของชนชาติขอมที่ปรากฏในโบราณสถานเมืองศรีเทพ ดังความว่า

“เมืองศรีเทพนี้เห็นจะสร้างเป็น 2 ยุค คือ เป็นเมืองขอมสร้างรุ่นเดียวกับเมืองพิมายยุค 1 แล้วและหักพังทรุดโทรมไป มีใครมาสร้างอีกยุค 1 แต่ทำค้างหาสำเร็จไม่ สันฐานและลวดลายปรากฏคือรูปที่สร้างขึ้นใหม่ เหมือนกับปรากฏวัดศรีสวายเมืองสุโขทัย และเทวสถานในเมืองลพบุรี ถ้าจะสันนิษฐานว่าสร้างเมื่อใดในชั้นหลัง คงจะเป็นของไทยสร้างเมื่อตอนก่อนหรือตอนต้นราชวงศ์พระร่วง สมัยเมื่อผู้ครองเมืองสุโขทัยเมืองลพบุรีและเมืองศรีเทพ ทำนองจะเป็นเจ้าด้วยกัน”¹⁴⁵

การวิเคราะห์เมืองโบราณแห่งนี้ทำให้พระองค์ทรงทราบว่าแต่เดิมพื้นที่แห่งนี้เคยเป็นถิ่นฐานของชนชาติขอมมาก่อน เพราะโบราณสถานแห่งนี้มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับศิลปะของชนชาติขอม อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาอย่างละเอียดก็ทำให้ทรงทราบว่ายังมีลักษณะศิลปะแบบไทยผสมอยู่ด้วย ข้อนี้ทำให้พระองค์ทรงเห็นว่าชนชาติไทยคงจะเข้ามาอาศัยในพื้นที่นี้ในภายหลังและไม่ได้ทำลายโบราณสถานแห่งนี้ หากแต่ดัดแปลงและเสริมแต่งให้เป็นไปตามแบบฉบับของชนชาติไทย กล่าวคือ ชนชาติไทยเปลี่ยนแปลงโบราณสถานของขอมที่นับถือศาสนาพราหมณ์ให้กลายเป็นวัดในพระพุทธศาสนาแทน ดังที่พระองค์ทรงเคยพบเห็นจากการเดินทางไปชมวัดพระพายหลวง

¹⁴⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “เที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์,” ใน เรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาค 1-5 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2550), หน้า 15.

¹⁴⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “เที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์,” หน้า 16-17.

เมืองสุโขทัย ทำให้ทราบว่าสถานที่แห่งนี้แต่เดิมเคยเป็นวัดของศาสนาพราหมณ์มาก่อนที่ชนชาติไทยจะดัดแปลงให้กลายเป็นวัดของศาสนาพุทธ

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่า “พระเจ้าลือไทย” หรือ “ลือไทย” ผู้เป็นกษัตริย์สุโขทัยพระองค์หนึ่งมีบทบาทสำคัญในการผสมผสานความเชื่อแบบศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธเข้าด้วยกัน ดังปรากฏว่าในรัชสมัยของพระองค์มีการสร้างเทวรูปและการจัดระเบียบศาสนาพราหมณ์ขึ้น พร้อมทั้งมีการสร้างคติว่าเทวดาในศาสนาพราหมณ์เป็นผู้ที่ช่วยรักษาพระพุทธรูปศาสนาด้วย สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่าข้อนี้เป็นกุศโลบายของพระยาลือไทยที่ต้องการจะประสานพระพุทธรูปศาสนาพุทธกับศาสนาพราหมณ์¹⁴⁶ คำอธิบายนี้ทำให้เห็นว่าพระองค์ทรงกำลังเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างขอมและไทยว่ามีการสืบทอดความเชื่อระหว่างสองชนชาติเข้าด้วยกัน

การแสวงหาคำอธิบายความสับสนเนื่องทางประวัติศาสตร์ระหว่างชนชาติอื่นกับชนชาติไทยยังขยายไปสู่การเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ไทยกับประวัติศาสตร์โลก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีโอกาสเสด็จไปเยี่ยมชมโบราณสถานในเมืองลักซอร์ และได้เรียนรู้ประวัติศาสตร์อียิปต์โบราณจากนักวิชาการต่างประเทศที่นำเสนอความคล้ายคลึงกันของอารยธรรมอียิปต์กับอินเดีย โดยอธิบายว่าสองชนชาติมีต้นกำเนิดร่วมกัน จึงทำให้มีคติในการสร้างสถาปัตยกรรมที่คล้ายคลึงกัน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่า การสร้างสระน้ำของชาวอียิปต์เพื่อที่จะนำเทวรูปไปลอยในสระสอดคล้องกับคติการสร้างพระธาตุในสุโขทัยที่มีการขุดสระแล้วนำพระธาตุใส่ผอบไปลอยน้ำก่อนที่จะสร้างเจดีย์ครอบไว้อีกชั้นหนึ่ง ซึ่งชนชาติไทยน่าจะรับคตินี้มาจากอินเดียอีกทอดหนึ่ง ฉะนั้นอารยธรรมไทยก็อาจสามารถสืบทอดกลับไปถึงต้นกำเนิดร่วมกันกับอารยธรรมระดับโลกได้ด้วย แต่ไทยก็มีการดัดแปลงรูปแบบทางอารยธรรมให้เป็นไปตามแบบตนเอง¹⁴⁷

¹⁴⁶ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องพระร่วง: พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, หน้า 23.

¹⁴⁷ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประมวลพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สยาม: พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 10 -13.

อาจกล่าวได้ว่าการขยายตัวของระบบราชการไปสู่หัวเมืองในยุคปฏิรูปประเทศที่ทำให้เกิดการเดินทางของข้าราชการและเจ้านายประการหนึ่ง และการรับรองความรู้เรื่องการศึกษาอารยธรรมจากโลกตะวันตกอีกประการหนึ่ง ส่งผลให้ชนชั้นนำในช่วงทศวรรษ 2450 เกิดความคิดที่จะขยายขอบเขตการศึกษาประวัติศาสตร์ของตนเองให้ไกลออกไปกว่าประวัติศาสตร์นับตั้งแต่การเข้ามาของชนชาติไทย เพื่อที่จะสร้างความเข้าใจว่าภายในประเทศตนเองนั้นเคยมีชนชาติใดอาศัยอยู่บ้าง การดำรงอยู่ของคนและรัฐเหล่านั้นช่วยขยายองค์ความรู้เรื่องพัฒนาการของประเทศไทยได้อย่างไร และอารยธรรมของชนชาติอื่นมีผลต่อการเสริมสร้างอารยธรรมไทยอย่างไร

ความสนใจในประเด็นเหล่านี้มีส่วนสำคัญที่นำไปสู่การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศก่อตั้ง “โบราณคดีสโมสร” เมื่อ พ.ศ. 2450 เพื่อเป็นพื้นที่รวบรวมและแลกเปลี่ยนความรู้ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทย ซึ่งหมายถึงว่าพระองค์ทรงกำหนดขอบเขตของการค้นคว้าในเชิงพื้นที่ภายในเส้นเขตแดนของประเทศไทย (ซึ่งเป็นองค์ประกอบของความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่) เป็นหลัก และในการนี้ยังทรงขยายเวลาสืบค้นประวัติศาสตร์ย้อนกลับไปถึงพันปี ดังความว่า

“ความหลงในพระราชพงสาวดารนี้ ทำให้ทอดธุระเสียว่า เรื่องราวของชาติและประเทศของเราอยู่เพียงสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ สร้างกรุงทวารวดีศรีอยุธยา เรื่องราวที่เก่ากว่านี้น่าจะพิจารณา ก็ได้ละเลยเสียสิ้น.. ชาวท่านทั้งหลายในสโมสรที่ประชุมกันครั้งนี้ได้กระทำในใจไว้ว่า เราจะค้นหาข้อความเรื่องราวของประเทศสยามไม่ว่าเมืองใด ชาติใด วงษ์ใด สมัยใด รวบรวมเรียบเรียงขึ้นเป็นเรื่องราวของประเทศสยามจำเดิมตั้งแต่ ๑,๐๐๐ ปีลงมา เรื่องราวเหล่านี้ต้องจับตั้งแต่เมืองหลวงไทย...ซึ่งเป็นเมืองที่ตั้งของชนชาติไทยตั้งแต่ต้นเดิมลงมาจนถึงเมืองเชียงแสน เชียงราย เชียงใหม่ สวรรคโลก โคกโขทัย อยุธยาเก่า อยุธยาใหม่ และเมืองลโวล์พบุรี นครไชยศรี นครพิษณุโลก เมืองสวรรค สุพรรณ กาญจนบุรี เพชรบุรี เหล่านี้ เป็นต้น บรรดาซึ่งได้เป็นใหญ่ในกาลครั้งหนึ่ง แล้วรวบรวมมาเป็นประเทศสยามอันหนึ่งอันเดียว”¹⁴⁸

ความคิดของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อการสืบค้นประวัติศาสตร์ของไทย ทำให้เห็นว่าเหตุที่พระองค์ต้องการขยายเวลาไปเป็นพันปี ส่วนหนึ่งอาจจะเป็นผลมาจาก

¹⁴⁸ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “สมาคมสืบสวนของโบราณในประเทศสยาม,” *วารสารศิลปากร* 12, 2 (2511): 43-

การศึกษาเรื่องอารยธรรมโลกที่เห็นว่าชาติต่างๆ มีการสังสมอารยธรรมมาเป็นพันปี อีกด้านหนึ่งก็เพื่อที่จะแสวงหาความสืบเนื่องทางอารยธรรมระหว่างประวัติศาสตร์ของชาติอื่นและชนชาติไทย ทำให้พระองค์ทรงเห็นว่าการศึกษาประวัติศาสตร์จากข้อมูลพงศาวดาร อาจจะไม่สามารถสร้างความเข้าใจในเรื่องสายวิวัฒนาการทางอารยธรรมที่สามารถสืบค้นไปได้ไกลกว่ากรอบเวลาที่ปรากฏในพงศาวดาร แนวทางของโบราณคดีสมัยใหม่ทำให้การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างประวัติศาสตร์ก่อนและหลังชนชาติไทยจึงเป็นไปในด้านของการศึกษาความสืบเนื่องของคติความเชื่อและประเพณีบางประการ ที่ชนชาติไทยรับและพัฒนาให้กลายเป็นอารยธรรมตนเองด้วย

กล่าวได้ว่าการขยายตัวของการปกครองส่วนท้องถิ่นได้เปิดโอกาสให้ชนชั้นนำที่สนใจประวัติศาสตร์และโบราณคดีสามารถจะออกเดินทางไปยังหัวเมืองได้มากขึ้น และใช้เวลา นอกเหนือจากการปฏิบัติหน้าที่เดินทางไปยังโบราณสถานต่างๆ เพื่อที่จะแสวงหาโบราณวัตถุและโบราณสถาน ซึ่งทำให้ชนชั้นนำเหล่านี้สังเกตว่าโบราณสถานในหัวเมืองมีศิลปะที่ผสมผสานระหว่างชาติอื่นและชนชาติไทย อันนำไปสู่การตั้งข้อสมมติฐานว่าชนชาติไทยมิได้มีปฏิสัมพันธ์กับชาติอื่นในแง่การทำสงครามอย่างเดียว หากมีการแลกเปลี่ยนความเชื่อระหว่างกันดังเช่น การเปลี่ยนแปลงโบราณสถานของชาติอื่นให้มารับใช้พุทธศาสนาของคนไทย และการประสานความเชื่อของศาสนาอื่นให้เข้ากับศาสนาของตน เช่น การยอมรับเทวดาในศาสนาพราหมณ์ให้มาเป็นผู้ทำนุบำรุงศาสนาพุทธ อันแสดงให้เห็นความสามารถในการประสานประโยชน์ และทำให้เห็นว่าชนชาติไทยสามารถอยู่ร่วมกับชาติอื่นในประเทศไทย

2.4 การรื้อฟื้นและการสำรวจประวัติศาสตร์อยุธยาและสุโขทัยกับการแสวงหารากเหง้าของคนไทย ทศวรรษ 2450

การศึกษาประวัติศาสตร์ในช่วงทศวรรษ 2450 ดังกล่าวข้างต้น ทำให้เห็นว่าทิศทางของการศึกษาประวัติศาสตร์ในช่วงเวลานี้เป็นผลจากการสังสมความรู้ทางประวัติศาสตร์ทั้งด้วยการศึกษาเอกสารประวัติศาสตร์และด้วยข้อค้นพบจากการเดินทางไปเยี่ยมชมโบราณสถานต่างๆ ที่ตั้งอยู่ในประเทศไทย อาจกล่าวได้ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยและอยุธยาในช่วงทศวรรษ 2450 ทำให้ชนชั้นนำขณะนั้นสร้างข้อสมมติฐานเรื่องที่มาของคนไทยว่าอพยพมาจากเชียงราย

โดยสายหนึ่งไปตั้งถิ่นฐานที่เมืองสุโขทัย และอีกสายหนึ่งสร้างเมืองไตรตรึงษ์ที่กำแพงเพชร ซึ่งเป็นต้นทางของอยุธยาอีกชั้นหนึ่ง

ความสนใจของชนชั้นนำที่จะศึกษาที่มาจากกลุ่มชนชาติไทยซึ่งได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานและก่อตั้งอาณาจักรในดินแดนไทย จะเห็นได้จากการแลกเปลี่ยนความรู้เรื่องประวัติศาสตร์อยุธยา ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์, 2414 - 2479) ซึ่งรับราชการปกครองมณฑลอยุธยาระหว่าง พ.ศ. 2440-2468

พระยาโบราณราชธานินทร์เป็นผู้ที่มีความรู้เรื่องประวัติศาสตร์อยุธยาอย่างกว้างขวาง ท่านใช้เวลาที่ว่างเว้นจากการปฏิบัติหน้าที่ทำการขุดค้นและศึกษาประวัติศาสตร์ภายในมณฑลที่ปกครอง เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปประทับที่พระราชวังบางปะอิน ก็มักจะเชิญให้พระยาโบราณราชธานินทร์มาร่วมเสวนาประวัติศาสตร์อยุธยา เช่น “คดีแก่พระเจ้าปราสาททอง”¹⁴⁹ และทรงให้พระยาโบราณราชธานินทร์นำเสด็จพระราชดำเนินชมโบราณสถานต่างๆ ในเมืองอยุธยา

การแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระยาโบราณราชธานินทร์ก็อาจจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้พระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะเสด็จประพาสต้นไปยังเมืองกำแพงเพชรใน พ.ศ. 2447 ทรงออกเดินทางจากกรุงเทพฯ และทรงแวะรับพระยาโบราณราชธานินทร์ที่เมืองอยุธยา คณะเดินทางหยุดแรมชมโบราณสถานระหว่างทางในหลายท้องที่ เช่น บึงนกกวาง (ปัจจุบันตั้งอยู่ที่อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์) ซึ่งพงศาวดารกล่าวว่าพระเจ้าเสือได้มาคล้องช้างสำคัญในบริเวณนี้ หลังจากนั้นคณะเดินทางไปแวะพักที่บ้านโคก (จังหวัดกำแพงเพชร) คาดว่าน่าจะเป็นที่ตั้งของเมืองเทพนครของพระเจ้าอู่ทองก่อนที่จะทรงย้ายมาตั้งราชธานีที่อยุธยา (ภายหลังจากเสด็จกลับมาแล้วพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพบว่าศิลาจารึกสุโขทัยเรียกเมืองนี้ว่าเมืองคนตี) อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงพบหลักฐานอื่นๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับเมืองของพระเจ้าอู่ทองแต่อย่างใด

¹⁴⁹ พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์), ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 63: เรื่องกรุงเก่า (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2479).

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเดินทางต่อไปยังวังพระธาตุ (จังหวัดกำแพงเพชร) เพื่อค้นหาเมืองไตรตรึงษ์ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยเสด็จมายังเมืองแห่งนี้ เมื่อ พ.ศ. 2376) พระองค์ทรงเห็นว่าพื้นที่วังพระธาตุนั้นไม่น่าจะเป็นเมืองขนาดใหญ่ได้ จึงเสด็จไปยังตอนเหนือของวังพระธาตุประมาณ 26 เส้น (ประมาณ 1 กิโลเมตร) พระองค์ทรงค้นพบซากโบราณสถานขนาดใหญ่ และมูลดินที่คาดว่าน่าจะเป็นที่ตั้งวังเดิม ทรงตั้งข้อสังเกตว่าลักษณะของพื้นที่ป่าในบริเวณนี้แวดล้อมไปด้วยต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่ แตกต่างจากเมืองอยุธยา สันนิษฐานว่าเมืองแห่งนี้คงจะมีความเก่าแก่กว่า และอาจจะเป็นเมืองไตรตรึงษ์ที่กษัตริย์ในวงศ์เชียงรายมาสร้างไว้ อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเกิดข้อสงสัยในความสัมพันธ์ระหว่างเมืองไตรตรึงษ์และเมืองสุโขทัย เพราะว่าเมืองทั้งสองแห่งนี้ตั้งอยู่ไม่ไกลกันมากนัก ข้อนี้พระองค์ทรงสันนิษฐานว่าอาจจะมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสองเมืองนี้ หรือผู้ปกครองทั้งสองเมืองอาจจะเป็นเครือญาติกัน ความว่า

“ที่เขาค้นซากถางเข้ามาให้ดูได้เพียงนี้ นอกจากนั้นยังเปนป่าทึบอยู่มาก ไม่ใช่ว่าอย่างกรุงเก่า เปนป่าสูงไม้ใหญ่ ข้างล่างโปร่งทั้งในเมืองนอกเมือง เหตุด้วยทิ้งร้างเปนปามาช้านานกว่ากันมาก ข้อซึ่งจะโจทยสงสัยว่าเปนเมืองไตรตรึงษ์แน่ละฤา เพราะมีข้อที่พากันสงสัยว่าเจ้าแผ่นดินลงมาแต่เชียงราย เวลานั้นเมืองกำแพงเพชรมีเจ้า เหตุไฉนจะข้ามลงไปสร้างเมืองไตรตรึงษ์ขึ้นในที่ไกลห่างกันเพียง ๔๐๐ เส้น ความที่ได้ว่าเมืองกำแพงเพชรมีเจ้าอยู่ในเวลานั้น น่าจะเดาจากบาปฐีเมืองประเทศราชครั้งแผ่นดินพระเจ้าอู่ทอง ในท้องเรื่องที่ว่าเจ้าเชียงรายยกลงมา ไม่ได้กล่าวว่าดีเมืองกำแพงเพชร ไปตั้งเมืองแบบเปนเมืองไตรตรึงษ์ทีเดียวจึงเกิดสงสัย ที่จริงคงจะได้เมืองกำแพงเพชรแล้ว แต่หากจะย้ายไปสร้างเมืองใหม่ ให้เปนเกียรติยศด้วยความขัดข้องประการใด เมืองกำแพงเพชรที่อยู่ฝั่งตะวันออก คงจะเกยวอดองฤาอยู่ในอำนาจเมืองสวรรคโลก สุโขทัย พิษณุโลก จึงตั้งทางที่เปนแผ่นดินเดียวกัน ถ้าพวกเชียงรายจะมาจะไปตั้งฝั่งตะวันตกก็จะได้ เพราะถูกต้องความในจดหมาย ว่าข้ามแม่น้ำโพตั้งฝั่งตะวันตกเมืองกำแพงเพชร เห็นจะเปนเมืองไตรตรึงษ์แน่”¹⁵⁰

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังเสด็จไปในบริเวณที่เชื่อว่าเป็น “ถนนพระร่วง” ตามที่กล่าวถึงในจารึกสุโขทัย พระองค์พรรณนาว่าถนนนี้สร้างขึ้นเป็นคันดิน ดังความว่า

¹⁵⁰ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์เรื่องเสด็จประพาสต้นครั้งที่สอง (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2467), หน้า 65-66.

“เมื่อไปพ้นบ่อนั้นจึงขึ้นถนน ขุดดินเป็นร่อง ๒ ข้าง ขึ้นพูนเป็นถนนสูง กว้างประมาณ ๘ วาตรงลี้ว เรียกว่าถนนพระร่วง ถนนพระร่วงชนิดนี้มีในระหว่างสุโขทัยกับสวรรคโลก เหมือนถนนสายนี้ๆ ไปสุโขทัย แต่ขาด เป็นหัวงเป็นตอน เชื่อแน่ว่าเป็นถนนพระร่วงจริง”¹⁵¹

พระองค์ลงเสด็จตามถนนนี้ไปประมาณ 20 เส้น (800 เมตร) ก็ถึงวัดกำแพงงาม สุโขทัย และยังเสด็จเที่ยวชมโบราณสถานหลายแห่ง โดยมีจุดหมายที่วัดพระยืนเป็นลำดับสุดท้าย ก่อนที่จะทรงเดินทางกลับ¹⁵²

การเดินทางไปสืบค้นประวัติของพระเจ้าอู่ทองในข้างต้น ทำให้ชนชั้นนำเริ่มเข้าใจที่มาที่ไปของชนชาติไทยก่อนที่จะเข้ามาสร้างบ้านเมืองในดินแดนไทยนั้น ชนกลุ่มนี้จะอพยพมาจากเมืองเชียงรายได้และมาสร้างเมืองที่ไตรตรึงษ์ ตำนานในพงศาวดารเหนือกล่าวว่าพระมารดาของพระเจ้าอู่ทองเป็นธิดาของเจ้าเมืองไตรตรึงษ์ ต่อมาอภิเษกกับท้าวแสนปมซึ่งเป็นชาวเมืองแห่งนี้ และย้ายไปสร้างเมืองใหม่ที่มีชื่อว่าเมืองเทพนครอันเป็นที่ประสูติของพระเจ้าอู่ทอง พระยาโบราณราชธานินทร์ได้เรียบเรียงหนังสือเรื่อง “ตำนานกรุงเก่า” (พ.ศ. 2450) ภายหลังจากที่ได้ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านอธิบายว่าบรรพบุรุษของพระเจ้าอู่ทองเป็นกษัตริย์เชียงรายได้มาตั้งรกรากในเมืองไตรตรึงษ์ และอธิบายมูลเหตุที่พระเจ้าอู่ทองต้องอพยพลงมาสร้างเมืองที่อยุธยาว่า เป็นเพราะเมืองเดิมถูกขนาบด้วยรัฐที่มีอำนาจมากกว่าคือสุโขทัยและกำแพงเพชร จึงทำให้ไม่สามารถที่จะขยายเมืองออกไปได้¹⁵³

ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสุโขทัยและเมืองไตรตรึงษ์ และความเป็นมาของพระเจ้าอู่ทองนั้น อาจจะเป็นแรงบันดาลใจหนึ่งให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำริที่จะเสด็จเยือนสุโขทัยเมื่อ พ.ศ. 2450 เส้นทางไปยังสุโขทัยที่ทรงใช้ในครั้งนี้น่าสอดคล้องกับเส้นทางที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสต้นเมื่อ พ.ศ. 2447

¹⁵¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์เรื่องเสด็จประพาสต้นครั้งที่สอง, หน้า 77-78.

¹⁵² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์เรื่องเสด็จประพาสต้นครั้งที่สอง, หน้า 78-81.

¹⁵³ พระยาโบราณราชธานินทร์, ตำนานกรุงเก่า (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2450), หน้า 1-2.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จโดยรถไฟพระที่นั่งไปยังนครสวรรค์ จากนั้นเดินทางต่อไปยังบึงทุ่งโพธิ์ เมื่อได้เสด็จไปถึงสถานที่นั้นด้วยพระองค์เองแล้ว ก็ทรงมีพระราชวินิจฉัยจากสิ่งที่ประจักษ์ด้วยสายพระเนตรบางประการ เช่น สาเหตุที่ช้างของพระเจ้าเสือตกหล่มตามที่กล่าวในพงศาวดาร คงเป็นเพราะสร้างทางข้ามบึงอย่างรีบเร่ง และด้วยสภาพพื้นที่แห่งนี้เป็นบึงใหญ่ที่มีดินอ่อนนุ่ม จึงทำให้ทางที่สร้างไม่สามารถรองรับน้ำหนักของช้างพระที่นั่งได้¹⁵⁴

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จต่อไปยังบ้านโคก เพื่อสืบหาว่าเมืองนี้ “จะเป็นที่ตั้งเมืองเทพนครของพระเจ้าศิริไชยเชียงแสนหรือมิใช่”¹⁵⁵ ทั้งนี้เหตุที่พระองค์ทรงต้องการที่จะศึกษาประวัติเมืองที่พระเจ้าศิริไชยเชียงแสนสร้างขึ้น อาจจะเป็นผลสืบเนื่องจากข้อสันนิษฐานที่ยังหาข้อสรุปมิได้ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องที่ตั้งของเมืองเทพนคร พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพบว่าบ้านโคกเป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่ ดังความว่า

“ข้ามลำน้ำเก่าบ่ยหน้าลงไปทางลำน้ำใหม่มีหมู่บ้านซึ่งเรียกว่าบ้านโคกนั้น ตั้งแต่มาน้ำเก่าตลอดลงไปจนถึงฝั่งน้ำแควน้อย สังเกตว่าบ้านเรือนตามแถบนี้แน่นหนา และปลูกไว้เป็นสองแถวข้างถนน ดูท่วงที่เป็นบ้านเป็นเมืองทางที่ลึกเข้ามาจากลำน้ำแควน้อยมีบ้านเรือนห่างๆ กัน แต่ยิ่งใกล้ลำน้ำลงไปบ้านเรือนยิ่งหนาเข้า มีสวนมีไร่นาดูอยู่กับเรือนดูท่าทางมั่นคง ทั้งราษฎรในบ้านโคกนี้ ก็ดูกิริยาเป็นชาวเมือง จะเปรียบเทียบกับเมืองกำแพงเพชรก็คล้ายกัน แลเห็นผิดกับราษฎรที่ได้พบแล้วตามทางที่ไปมาก ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าสันนิษฐานว่า ที่บ้านโคกนี้คงจะเป็นเมืองมาแต่โบราณกาล แต่หาคูหรือเทินและกำแพงไม่ได้เลย จึงเข้าใจว่าคงจะเป็นเมืองชั่วคราว ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินได้มาตั้งพักอยู่ในระหว่างที่จะเที่ยวหาชัยภูมิสร้างเมืองใหม่ จึงทำแต่ค่ายระเนียดขึ้นไว้เป็นขอบเขต เมื่อสร้างเมืองใหม่แล้วยกราษฎรลำนกไป ค่ายนั้นก็รื้อหรือทิ้งให้ไหม้ไปเองโดยมิได้ซ่อมแซมอีก เพราะมิได้ตั้งใจให้เป็นที่ตั้งถาวรต่อไป ถ้าเป็นเช่นนั้นแล้วก็จะกินกับข้อความที่กล่าวในเรื่องต้นแห่งพระราชพงศาวดารกรุงทวารวดีว่าพระเจ้าศิริไชยเชียงแสนได้สร้างเมืองเทพนครขึ้น”¹⁵⁶

พระบรมราชาธิบายเรื่องบ้านโคกนี้ ทำให้เห็นว่าพระองค์ทรงเลือกใช้ข้อมูลแวดล้อมอื่นๆ นอกจากพงศาวดาร มาประกอบการค้นหาเมืองเทพนครซึ่งไม่มีโบราณสถานหลงเหลือเป็นเครื่อง

¹⁵⁴ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เที่ยวเมืองพระร่วง, หน้า 1-3.

¹⁵⁵ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เที่ยวเมืองพระร่วง, หน้า 3.

¹⁵⁶ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เที่ยวเมืองพระร่วง, หน้า 16.

ยืนยัน ทรงเห็นว่าบรรพบุรุษของชาวบ้านโคนอาจจะเป็นกลุ่มคนที่ติดตามพระเจ้าศิริไชยเยียงแสน มาในครั้งที่แสวงหาพื้นที่สร้างเมืองใหม่ โดยพิจารณาจากขนาดของชุมชนที่ใหญ่กว่าชุมชนใกล้เคียง ซึ่งน่าจะเป็นผลมาจากการตั้งถิ่นฐานอย่างยาวนาน รวมทั้ง “กิริยาเป็นชาวเมือง” ของชาวบ้านโคน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงใช้วิธีการเดียวกันในการศึกษาความเป็นมาของเมืองโบราณอีกแห่งหนึ่ง คือ บ้านพรานกระต่าย (ที่อยู่ทางตอนเหนือของจังหวัดกำแพงเพชร) พระองค์ทรงค้นพบชุมชนนี้ระหว่างการเดินทางไปตามถนนพระร่วง ซึ่งเป็นการทดลองเดินทางไปตามเส้นทางที่ศิลาจารึกหลักที่ 2 พรรณนาว่า พระสังฆราชชาวลังกาที่พระยาสิทธิพรนิมนต์มาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่สุโขทัย เดินทางทางตามถนนพระร่วงจากกำแพงเพชรเข้าสู่สุโขทัย¹⁵⁷ ระหว่างทางที่เสด็จตามรอยพระสังฆราช พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสังเกตว่ามีประชาชนตั้งบ้านเรือนอยู่ริมทางนี้เป็นระยะ จนมาถึงบ้านพรานกระต่ายที่มีคนตั้งถิ่นฐานและประกอบสิกรรมอยู่อย่างหนาแน่น อีกทั้งบ้านเรือนมีรั้วกันขอบเขตชัดเจน สะอาดและเป็นระเบียบ ชาวบ้านพรานกระต่ายยังเป็นผู้มีกิริยามารยาทเรียบร้อย และมีความเป็นชาวเมือง นอกจากนี้พระองค์ค้นพบโบราณวัตถุที่ยืนยันความเป็นมาของชาวบ้านที่นั่นน่าจะเป็นกลุ่มชาวเชียงรายได้พบมาตั้งถิ่นฐาน ดังความว่า

“ที่นี่ได้เห็นความประหลาดอย่างหนึ่ง คือกระเจกหอบัวสาว กระเจกนี้เป็นของนายมากผู้ใหญ่บ้านกรอบทำด้วยไม้สลักกลดลายแปลก มีกระเจกอยู่ที่ตอนข้างบนได้ยอดกรอบลงมานิดเดียว กระเจกนั้นกับานเล็กกรอบโตกว่าเป็นอันมาก ถ้าดูมาดๆ ก็นึกว่ากระดาน ทำรูปคล้ายพระเจดีย์ ยอดสลักเป็นหงส์ แต่กระเจกนี้เป็นของสำคัญมาก ใครจะแต่งงานก็ต้องมาเยี่ยมกระเจกบานนี้ไปแต่งเรือนหอ พอเสร็จงานแล้วก็นำไปส่งคืนเจ้าของว่าเป็นธรรมเนียมเช่นนี้มานานแล้ว กระเจกนี้นายมากว่าได้รับมรดกสืบต่อกันมาหลายชั่วคน ว่าเดิมเป็นของพวกชาวเมืองเชียงรายได้ เมื่อถูกพวกเมืองเชียงแสนตีแตกกระเจกหายหนีมาอยู่ที่พรานกระต่าย”¹⁵⁸

¹⁵⁷ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เที่ยวเมืองพระร่วง, หน้า 35.

¹⁵⁸ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เที่ยวเมืองพระร่วง, หน้า 28.

ข้อมูลเหล่านี้ทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอนุมานว่าบ้านพรานกระต่ายน่าจะเป็นเมืองพรานที่กล่าวถึงในหลักศิลาจารึกหลักที่ 2¹⁵⁹

การเสด็จประพาสบ้านโค่นและบ้านพรานกระต่ายด้วยพระองค์เอง มีส่วนทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีข้อสรุปเกี่ยวกับความเป็นมาของคนไทยดังนี้ ประการที่หนึ่ง สุขุทัยและไตรตรึงษ์มีความเกี่ยวข้องกัน และเป็นเมืองของคนไทยด้วยกัน ประการที่สอง ผู้ที่อาศัยอยู่ในสองพื้นที่นี้เป็นกลุ่มคนที่มีประวัติว่าอพยพมาจากเชียงรายได้ก่อนที่จะอพยพมายังพื้นที่ทางตอนกลางของไทย¹⁶⁰ และประการที่สาม พระเจ้าอู่ทองน่าจะเป็นผู้ที่สืบเชื้อสายเชียงรายได้ ไม่ใช่ผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากเจ้านายเมืองสุพรรณบุรีตามที่เข้าใจกัน พระองค์ทรงเห็นว่าความเกี่ยวข้องระหว่างพระเจ้าอู่ทองกับเจ้านายเมืองสุพรรณบุรีน่าจะเป็นผลจากการอภิเษกกับพระธิดาของเจ้านายสุพรรณบุรีมากกว่า¹⁶¹

อย่างไรก็ดีหลังจากที่พระองค์ทรงค้นคว้าข้อมูลประวัติศาสตร์อย่างละเอียด และเสด็จไปชมเมืองอู่ทองเมื่อ พ.ศ. 2456 พร้อมกับสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยราชานุภาพและพระยาโบราณราชธานินทร์ ทำให้ทั้งสามตั้งกระทู้ถึงต้นกำเนิดของพระเจ้าอู่ทองขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ในคราวนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสนอข้อวินิจฉัยที่แตกต่างไปจากครั้งที่ไปเสด็จประพาสสุขุทัย กล่าวคือ จากที่พระองค์ทรงค้นคว้าตำนานโยนกเพิ่มเติม ทำให้ทรงได้ข้อมูลว่าพระเจ้าศิริไชยเชียงแสนไม่ใช่ผู้ปกครองเชียงแสน หากแต่เป็นขุนแสนญี่ที่เป็นหลานของพระยามังราย และผู้เรียบเรียงพงศาวดารน่าจะบันทึกชื่อเมืองคลาดเคลื่อน ส่วนพระมารดาของพระเจ้าอู่ทองนั้นน่าจะมีสืบเชื้อสายมาจากเจ้านายเมืองฝาง¹⁶² กรณีนี้แสดงให้เห็นว่า แม้ว่าประสบการณ์เชิงประจักษ์จะให้ข้อมูลและมุมมองใหม่ แต่การแสวงหาความรู้แบบเดิมยังคงสำคัญอยู่

¹⁵⁹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เที่ยวเมืองพระร่วง*, หน้า 4.

2.

¹⁶⁰ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เที่ยวเมืองพระร่วง*, หน้า 5.

¹⁶¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เที่ยวเมืองพระร่วง*, หน้า 5.

¹⁶² ขอนนี้มีพงศาวดารกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เมืองฝางถูกพม่าตีแตก ทำให้เจ้านายฝ่ายเหนือที่เป็นต้นตระกูลของพระมารดาพระเจ้าอู่ทองต้องละทิ้งเมืองของตนเองไปยังพื้นที่อื่นๆ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าเจ้านายฝ่ายเหนือที่หนีมานั้นคงจะมาสวมทับกับกลุ่มคนไทยที่เป็นชาวพื้นถิ่นกำแพงเพชร ขนกลุ่มนี้ได้ยอมรับเจ้านายจากทางเหนือจึงร่วมกันตั้งเมืองไตรตรึงษ์ขึ้นที่กำแพงเพชร ดู พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *ประมวลพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สยาม: พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว*, หน้า 56.

2.5 ประวัติการคงอยู่ของชนชาติอื่นบนแผ่นดินไทยกับการอธิบายคุณลักษณะไทย ทศวรรษ 2450 ถึง ทศวรรษ 2470

การเรียนรู้เรื่องการตั้งถิ่นฐานของชนชาติไทยในประเทศไทย ทำให้ชนชั้นนำรู้ว่าประเทศไทยเคยเป็นถิ่นฐานของชนชาติอื่นๆ มาก่อน ชนชั้นนำไทยในระยะแรกเห็นว่าคุณลักษณะระหว่างชนชาติไทยและชนชาติอื่นๆ มีลักษณะของการต่อต้านกันหรือทำสงครามระหว่างกัน ซึ่งแนวทางนี้จะทำให้สร้างคำอธิบายได้ว่าชนชาติไทยสามารถสร้างอาณาจักรของตนเองจากความสามารถในการขับไล่ชนชาติอื่นออกไป และแนวทางนี้ยังเป็นการนำประวัติศาสตร์มาสร้างความภาคภูมิใจของคนภายในชาติ ดังเช่น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ “บทละครเรื่องพระร่วง” ซึ่งนำข้อมูลจากตำนานและการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยมาแต่งเป็นบทละครขึ้น โดยมุ่งหวังจะให้บทละครนี้เตือนใจแก่ผู้อ่านให้ทราบถึงความเหนียวแน่นของการก่อตั้งอาณาจักรของคนไทย ดังความว่า

“หวังใจว่าจะเป็นเครื่องบำรุงใจให้ผู้อ่านรำพึงถึงตำนานแห่งชาติไทยเรา และให้รู้สึกว่ชาติเราไม่ใช่ชาติที่เกิดขึ้นใหม่ เป็นชาติเก่าอันมีตำนานดีมาแล้ว จะได้แลเห็นว่าชนกของเราได้พยายามตั้งตนขึ้นเป็นอิสระภาพ พ้นจากความเป็นข้าของพวกขอมซึ่งเป็นชนต่างชาติต่างภาษาได้อย่างไร และเราทั้งหลายจะได้มีมานะตั้งใจรักษาความเป็นไทยแห่งชาติเราอันได้มาโดยยากนั้นไว้ ให้นั่นคงอยู่ ข้าพเจ้าเห็นว่าพระร่วงเป็นตัวอย่างอันดีแห่งผู้ที่รักชาติยิ่งกว่าตัว ยอมตกระกำลำบากและแม้แต่ชีวิตก็ยอมสละ เพื่อมิให้ชนที่อยู่ในความปกครองต้องได้รับความเดือดร้อนพลอยล้มพลอยตายทั้งฝ่ายไทยชาวละโว้ด้วยความจงรักภักดีต่อผู้ปกครอง ก็อุส่าห์ออกรบพุ่งพวกขอม ซึ่งเคยคร่ำคร่าอำนาจกันมาช้านานแล้วนั้น จนมีชัยชนะได้โดยความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน”¹⁶³

อย่างไรก็ดีแนวคิดนี้จะแตกต่างจากข้อเสนอของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ได้ปรากฏในพระนิพนธ์ในช่วงปลายทศวรรษ 2460 ถึงทศวรรษ 2470 ที่ได้สร้างคำอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างชนชาติไทยและชนชาติพื้นเมืองอื่นๆ ก็ได้รับการพิจารณาในแง่ของการ

¹⁶³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องพระร่วงหรือขอมดำดิน: แฉลงเรื่องตามตำนาน และสันนิษฐานโบราณคดี และเป็นบทกลอนละคร, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาธิบดี ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 20 เมษายน พ.ศ. 2490, หน้า 3-4.

แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมเพิ่มเติมอีกแง่มุมหนึ่ง ดังเช่น สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงมีพระนิพนธ์ที่แสดงให้เห็นผลของการอยู่ร่วมกันระหว่างชนชาติไทยและชนชาติอื่นๆ ในดินแดนไทย ได้แก่ “ปาฐกถาพงศาวดารสยาม” (พ.ศ. 2468) และ “ลักษณะการปกครองประเทศไทยแต่โบราณ” (พ.ศ. 2470) ซึ่งผลงานเหล่านี้มีการประมวลความรู้จากการเดินทางไปเยือนสถานที่จริงอยู่ด้วยอย่างสำคัญ

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเห็นว่าจากการเที่ยวชมโบราณสถานของชนชาติอื่นๆ ในไทย เช่น เมืองเพชรบุรีเก่า (ข้างดอนวัดมหาธาตุ) เมืองราชบุรีเก่า และเมืองซำกักราว (กำแพงเพชร) เป็นต้น ก็ทำให้สามารถอนุมานได้ว่าดินแดนไทยคงจะเป็นถิ่นฐานของกลุ่มคนลาวมอญ และเขมรมาก่อน กลุ่มคนไทยที่เข้ามาภายหลังสามารถที่จะรวบรวมไพร่พลและขับไล่ผู้ปกครองเดิมออกไป เมื่อคนไทยสร้างบ้านเมืองของตนเองขึ้น ผู้ปกครองไทยสามารถที่ปกครองชนชาติอื่นๆ ที่อยู่มาแต่เดิมได้ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงอธิบายว่าเป็นเพราะลักษณะนิสัยดั้งเดิมที่ติดตัวคนไทยมา¹⁶⁴ กล่าวคือ “ปราศจากวิหิงสนั้น คือ อารีต่อบุคคลจำพวกอื่นซึ่งอยู่ในปกครอง” ซึ่งผู้ปกครองไทยมิได้รังเกียจชนชาติอื่นหรือคนที่นับถือศาสนาอื่น หากยังให้การอุปถัมภ์เป็นอย่างดี¹⁶⁵ และด้วยนิสัยที่มี “ความฉลาดในการประสานประโยชน์” พระองค์ทรงยกตัวอย่างการปกครองในยุคสุโขทัย ซึ่งกษัตริย์มิได้กดขี่ขับไล่ข่มที่มีอยู่จำนวนมากออกจากพระราชอาณาจักร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Chulalongkorn University

“ยกตัวอย่างดังเช่นพระเจ้ารามคำแหงมหาราชทรงคิดตั้งแบบหนังสือไทย ให้ใช้เขียนได้ทั้งภาษาไทยและภาษาขอมด้วยตัวอักษรอย่างเดียวกัน และจารีตประเพณีขอมอย่างใดดีไทยก็รับมาประพฤติเป็นประเพณีของไทยไม่ถือถือวิหิงสนั้นที่ฉลาดประสานประโยชน์อันนี้ คงเป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่งในโบราณสมัย ซึ่งทำให้ขอมกับไทยกลายเป็นชาวสยามพวกเดียวกัน”¹⁶⁶

¹⁶⁴ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช, ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2470), หน้า 9.

¹⁶⁵ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช, ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ, หน้า 10.

¹⁶⁶ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช, ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ, หน้า 12.

คำอธิบายเรื่องการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างชนชาติไทยกับชนชาติอื่นๆ มีผลปรับเปลี่ยนความเห็นของชนชั้นนำที่มีต่อประวัติการก่อตั้งอาณาจักรของคนไทย สมเด็จพระปาดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่าการก่อร่างของประเทศไทยมิได้เกิดขึ้นเพียงแต่โดยกลุ่มชนชาติไทยเท่านั้น หากต้องอาศัยความร่วมมือของชนชาติอื่นๆ ในดินแดน เช่น กษัตริย์สุโขทัยที่สามารถกล่อมเกลาชวชนอมให้กลายเป็นคนไทยได้ พระองค์ยังเห็นอีกว่าคนไทยในยุคหลังก็ยังสืบทอดลักษณะนิสัยความฉลาดใน “การประสานประโยชน์” พร้อมทั้งนำนิสัยนี้มาใช้กับคนจีนที่ได้อพยพเข้ามาในภายหลัง ซึ่งปรากฏว่าคนจีนที่เกิดในไทยก็มักจะกลายเป็นคนไทยไปในที่สุด

2.6 การเดินทางไปเยือนรัฐเพื่อนบ้านเพื่อเรียนรู้ความเป็นไทย ทศวรรษ 2460 ถึงทศวรรษ 2470

การขยายขอบเขตการศึกษาประวัติความเป็นมาของคนไทยและรัฐไทยดังกล่าวข้างต้น ทำให้ชนชั้นนำเล็งเห็นแนวทางที่จะใช้ในการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างคนไทยและชนชาติอื่นๆ ในประเทศไทย ตอบคำถามว่ากลุ่มชนชาติอื่นๆ ปรับเปลี่ยนเป็นคนไทยได้อย่างไร และนำความสัมพันธ์นั้นมาอธิบายความเป็นไทย ข้อนี้ทำให้ชนชั้นนำเลือกที่จะทำความเข้าใจวิถีชีวิตของคนกลุ่มอื่น และการอยู่ร่วมกันระหว่างคนไทยและกลุ่มชนชาติอื่นๆ

ชนชั้นนำในช่วงทศวรรษ 2460 ถึงทศวรรษ 2470 ให้ความสนใจกับการศึกษาอารยธรรมของชนชาติอื่นๆ ที่เคยอาศัยในไทย ที่สำคัญคือ การศึกษาอารยธรรมของขอม ซึ่งเป็นผู้สร้างโบราณสถานจำนวนมากที่ยังคงอยู่ในไทย ในจำนวนนี้มีสมเด็จพระปาดำรงราชานุภาพซึ่งเสด็จเยือนนครวัดใน พ.ศ. 2467 ในครั้งนั้นพระยาโบราณราชธานินทร์มีความประสงค์ที่จะตามเสด็จด้วย เพื่อค้นหาข้อมูลพิสูจน์ข้อสมมติฐานว่ายอดปราสาทพระราชวังโบราณในอยุธยา น่าจะถ่ายแบบมาจากกัมพูชา อย่างไรก็ตามพระยาโบราณราชธานินทร์ไม่ได้ตามเสด็จเพราะติดภารกิจ

สำคัญ¹⁶⁷ ต่อมาสมเด็จพระ ๙ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ก็เสด็จไปทอดพระเนตรนครวัดด้วยอีกพระองค์หนึ่งใน พ.ศ. 2472¹⁶⁸

สมเด็จพระ ๙ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงตอบรับคำเชิญจากยอร์ช เซเดส์ นักวิชาการชาวฝรั่งเศสที่ดำรงตำแหน่งบรรณารักษ์ของหอพระสมุดระหว่าง พ.ศ. 2461-2472 เพื่อที่จะไปศึกษาคติการสร้างปราสาทหินของขอมจากผู้เชี่ยวชาญชาวฝรั่งเศสที่ทำงานอยู่ในกัมพูชา พระองค์ทรงเห็นว่าความรู้นี้อาจจะช่วยสร้างความเข้าใจเรื่องปราสาทหินในไทยและการเผยแพร่ศาสนาพราหมณ์จากกัมพูชาสู่ไทยได้

ระหว่างการเดินทาง สมเด็จพระ ๙ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพบว่าปราสาทหิน (ซึ่งถูกสร้างขึ้นเป็นศาสนสถานในศาสนาพราหมณ์) บางแห่งได้ถูกดัดแปลงให้กลายเป็นวัดในพระพุทธศาสนา จึงอาจเป็นได้ว่าคนไทยรับรูปแบบศิลปะนี้ไปจากเทวสถานขอม แต่ดัดแปลงให้เข้ากับค่านิยมของตนเอง เช่น พระปรางค์ที่วัดพระศรีมหาธาตุ เมืองสวรรคโลก เมืองพิษณุโลก ตลอดจนกรุงเทพฯ นั้น ข้อนี้แสดงให้เห็นการเรียนรู้ระหว่างทั้งสองชนชาติ¹⁶⁹

เมื่อสมเด็จพระ ๙ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จถึงปราสาทหินนครวัด พระองค์ทรงประทับใจกับความยิ่งใหญ่ของสถานที่แห่งนี้เกินกว่าที่ทรงคาดคิดจากคำบอกเล่าและรูปถ่ายที่ทรงรับรู้มาก่อนการเดินทาง ทรงเห็นความคล้ายคลึงกันระหว่างปราสาทหินในกัมพูชาและโบราณสถานในไทย ที่เป็นสิ่งบ่งชี้ถึงการเรียนรู้วิถีของกันและกันระหว่างไทยและกัมพูชา ทรงมองว่าการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเป็นสองช่วง กล่าวคือ ช่วงที่ขอมเข้าไปมีอำนาจในดินแดนไทย และสมัยกรุงศรีอยุธยาที่เป็นช่วงที่ไทยสามารถยึดดินแดนกัมพูชาเป็นประเทศราชได้ พระองค์ทรงเห็นว่าในทั้งสองยุคคนไทยนำอารยธรรมเขมรเข้ามาพัฒนาจนกลายเป็นอารยธรรมของตนเองในที่สุด นอกจากนี้เมื่อทรงเห็นภาพจำลองหลักพระปรางค์ในนครวัดเป็นเรื่องราวรามเกียรติ์ที่ใช้ในการสอนใจประชาชน ก็ทรงเห็นว่าไทยอาจจะรับแนวคิดนี้ไปปรับใช้ในการสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งมีการเขียนภาพรามเกียรติ์ที่ระเบียงแก้วของวัด และต่อมาสมเด็จพระนโรดม

¹⁶⁷ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สบ.2.52/213 เอกสารส่วนพระองค์สมเด็จพระ ๙ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เรื่องพระยาโบราณราชธานินทร์ (15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2457 - 27 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2478).

¹⁶⁸ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.0701.26.1/4 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ เสด็จไปทอดพระเนตรนครวัด (พ.ศ. 2471 - 2472).

¹⁶⁹ สมเด็จพระ ๙ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, นิราศนครวัด (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), หน้า 122.

กษัตริย์กัมพูชาทรงโปรดให้นำภาพที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามไปเขียนที่ระเบียงวัดพระแก้ว กัมพูชาด้วย ลักษณะนี้สะท้อนให้เห็นการแลกเปลี่ยนทางอารยธรรมระหว่างกัมพูชาและไทยอีกเช่นกัน¹⁷⁰

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่าการพัฒนาอารยธรรมของไทยที่ยาวนาน ทำให้ได้รับการยอมรับจากเจ้านายกัมพูชาในยุคหลัง โดยเฉพาะในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ หลังจากที่พระบรมมหาราชวังเข้ามาประทับที่กรุงเทพฯ ก็ทำให้ราชสำนักกัมพูชารับเอาอารยธรรมไทยไปเป็นส่วนหนึ่งของอารยธรรมราชสำนักของตนในหลายด้าน เช่น การสร้างปราสาทราชวังที่มีความคล้ายคลึงกับกรุงเทพฯ รวมทั้งรสนิยมทางศิลปวัฒนธรรมของราชสำนักกัมพูชาที่ได้มีครูชาวไทยไปสอนและหัดโขนให้แก่ราชสำนักกัมพูชา¹⁷¹ นอกจากนี้พระองค์ทรงพบกับเจ้านายกัมพูชาที่สืบสายเลือดของราชวงศ์ไทย คือพระองค์เจ้าผิวซึ่งเป็นพระราชธิดาของสมเด็จพระศรีสุวดีและพระมารดาที่เป็นชาวไทย ซึ่งพระองค์เจ้าผิวทรงสามารถ “พูดไทยชัด กิริยามารยาทก็เป็นอย่างผู้ดีชาวกรุงเทพฯ”

ต่อมาใน พ.ศ. 2478 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จไปเยือนพม่า ซึ่งเป็นช่วงที่ทรงย้ายไปประทับที่ปิ่นเกล้า ครั้นนั้นพระองค์ทรงต้องการไปสืบค้นเรื่องชาวอยุธยาที่ถูกกวาดต้อนไปยังประเทศพม่าหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง พ.ศ. 2310 ทรงมอบหมายให้นายสมบุญ โชติจิตร มหาเด็กรประจักษ์วงศ์กุลส่งเอกสารทางประวัติศาสตร์จากกรุงเทพฯ มายังปิ่นเกล้า โดยเฉพาะตำราพจนานุกรม¹⁷² เพราะทรงได้รับข้อมูลว่าชาวอยุธยาที่ย้ายถิ่นไปพม่านั้นได้มีการถ่ายทอดศิลปการรำว่าซึ่งเรียกกันว่า “ระบำโยเดีย”

เมื่อเสด็จถึงพม่า พระองค์ทรงเดินทางไปตามแหล่งโบราณสถานต่างๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ไทย เช่น วัดพระมหาหมัณเฑียร เมืองอมรปุระ ซึ่งมีรูปหล่อสำริดที่พม่านำกลับไปเมื่อคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่หนึ่ง¹⁷³ ในระหว่างที่เดินทางท่องเที่ยวในพม่านั้น ชาวพม่าต่างเรียกพระองค์ว่า “โยเดีย” พระองค์ทรงอธิบายว่าน่าจะเป็นการเรียกคนตามชื่อราชธานีตามแบบอย่าง

¹⁷⁰ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, นิราศนครวัด, หน้า 81.

¹⁷¹ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, นิราศนครวัด, หน้า 227.

¹⁷² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สบ.2.52/507 เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เรื่องนายสมบุญ โชติจิตร (2478), หน้า 45.

¹⁷³ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, เที่ยวเมืองพม่า (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2489), หน้า 216.

โบราณ เหมือนกับที่ราชสำนักไทยก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรียกชื่อประเทศว่า “กรุงศรีอยุธยา”¹⁷⁴ พระองค์ทรงนำความนี้กราบทูลสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ว่า

“เมื่ออยู่ในเมืองร่างกุ้งไปเที่ยวตลาด มีพวกพม่าที่ขายของถามว่า “โยเดีย” หรือ ก็เข้าใจว่าเขาหมายความว่า “ชาวโยธยา” หรือเป็นแต่ลำเหนียกไว้ ครั้นไปถึงเมืองมณฑล เราไปบอกว่าเป็น Siamese ดูพม่าไม่เข้าใจทีเดียว ลองบอกว่าเป็น “โยเดีย” ก็พากัน “อ้อ” และเลยเกิดไม่ตรึงจิต พระองค์เป็นบอกหม่อมฉันว่ามีอะไรๆ ต่างๆ ที่พม่าเอาอย่างไทยมาใช้มาก เป็นต้นว่าลวดลายจำหลักที่เรียกว่าลายโยเดียมีหลายอย่าง เครื่องดนตรีและกระบวนพ็อนรำและขับร้องก็ยังนับถือแบบโยเดียอยู่จนทุกวันนี้ แต่กลายจะเป็นข้อเสียใจด้วย (เฉพาะหญิงเหลือ) ตั้งใจหมายจะดูพม่าร้องรำอย่างไทยที่ได้แบบแผนมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ที่ได้คุ้นเคยกับเจ้านายพม่าก็เป็นโอกาสที่จะวานให้หาพวกครูบาอาจารย์มาร้องรำให้ดู แต่เผอิญประจวบเวลาไว้ทุกข์ถวายพระเจ้ายอร์ช จดเล่นมหรสพ เลยไม่ได้ดู เสียดายยิ่งนัก ลองไปหาซื้อแผ่นคราโมโฟนเพลงพม่าหลายแห่ง ก็มีแต่ร้องอย่างสมัยใหม่เข้ากับเปียโนและไวโอลิน บอกว่าแผ่นเสียงร้องเพลงเข้าเครื่องดนตรีอย่างโบราณเล็กทำมาเสียนานแล้ว”¹⁷⁵

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่าชาวมุขมานั้นต่างยกย่องศิลปะต่างๆ ของชาวไทยว่าเป็นของดีงาม ทรงได้รับการยืนยันความคิดนี้จากการเดินทางไปเข้าเฝ้าพระองค์หญิงตะรังงาที่เมืองมณฑลเย่ พระองค์เป็นเจ้านายพม่าที่มีเชื้อสายเจ้านายอยุธยาที่ถูกกวาดต้อนไปคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง พระองค์หญิงตะรังงาทรงอธิบายว่าชาวมุขมาชื่นชมชาวไทย เพราะเป็นชาติที่สามารถรักษาอิสรภาพและไม่ตกเป็นเมืองขึ้นของจักรวรรดินิยมตะวันตก อีกทั้งราชสำนักพม่าก็รับอารยธรรมไทยไปเป็นส่วนหนึ่งอารยธรรมตนเช่นกัน

“พม่าพากันชมไทยอยู่เสมอที่สามารถทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองและรักษาอิสรภาพมาได้ แล้วตรัสต่อไปว่าแต่ก่อนมาไทยจะเอาแบบอย่างอะไรของพม่าไปใช้บ้างเธอไม่ทราบ แต่ถึงเอาไปก็ไม่มากเท่าพม่า

¹⁷⁴ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, เที่ยวเมืองพม่า, หน้า 148.

¹⁷⁵ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, เที่ยวเมืองพม่า, หน้า 487-488.

เอาแบบอย่างของไทยมาใช้ เป็นต้นว่าเครื่องดนตรี กระบวนพौนรำการเล่นตลอดจนลวดลายกระบวนช่าง พม่า เอาแบบของไทยไปใช้มาก อะไรเรียกว่า “แบบโยเดีย” เป็นที่นิยมกันว่าดีทั้งนั้น”¹⁷⁶

แม้ว่าสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพบว่าการที่จริงแล้วความเป็นโยเดีย (ไทย) ในพม่านั้นจะได้รับการดัดแปลงให้เปลี่ยนแปลงไปตามอย่างพม่า เช่น ระบุว่าโยเดียที่แทบไม่เหลือเค้าโครงว่าเป็นนาฏศิลป์ไทย แต่พระองค์ยังทรงคิดว่าสิ่งเหล่านี้ก็เป็นตัวแทนของความเป็นไทยในแง่ของอารยธรรมไทยที่มีความโดดเด่นจนทำให้พม่ายอมรับและนำมาดัดแปลงให้เป็นอารยธรรมตนเอง

ผลจากที่สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเดินทางไปกัมพูชาและพม่า ทำให้เข้าใจว่าไทยพัฒนาวัฒนธรรมตนเองจากการแลกเปลี่ยนกับประเทศเพื่อนบ้าน เช่น การรับคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์มาจากเขมร ซึ่งได้กลายเป็นรากฐานความเชื่ออย่างหนึ่งที่คนไทยยังคงปฏิบัติ อีกทั้งการเดินทางไปยังกัมพูชาก็ทรงทำให้พบว่าราชสำนักกัมพูชาก็ยังได้รับวัฒนธรรมของไทยที่ได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของราชสำนักตนเอง สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพบลักษณะนี้ในประเทศพม่าที่มีการนำวัฒนธรรมของชาวอยุธยา เช่น ระบุว่าโยเดียมาเป็นการแสดงที่สำคัญของราชสำนักพม่า ข้อนี้จึงทำให้เห็นว่าวัฒนธรรมไทยเป็นวัฒนธรรมที่ได้รับการยกย่องจากต่างชาติ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

2.7 สรุป

การเดินทางไปยังสถานที่จริงกับการศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่ยุคต้นรัตนโกสินทร์ที่นำมาพิจารณาในที่นี้ เกิดขึ้นจากความต้องการเรียนรู้ประวัติศาสตร์อยุธยา ซึ่งถูกนับว่าเป็นต้นธารของชนชั้นนำกรุงเทพฯ ที่สามารถนำมาใช้อ้างความชอบธรรมในการปกครองได้ แต่เหตุการณ์เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง พ.ศ. 2311 ทำให้หลักฐานทางประวัติศาสตร์สูญหายเป็นจำนวนมาก ชนชั้นนำในยุคนี้จึงเกิดความคิดใช้มุมมองประวัติศาสตร์

¹⁷⁶ สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เที่ยวเมืองพม่า, หน้า 240.

และโบราณคดี กับการเดินทางไปยังหัวเมืองต่างๆ ได้ปกครองเพื่อรวบรวมข้อมูลและหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ที่บ่งบอกที่มาของพวกตน

การเดินทางไปเรียนรู้ประวัติศาสตร์ไทยจากโบราณสถานในหัวเมือง นอกจากจะทำให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยา (แม้ว่าจะไม่ทำให้ได้ข้อยุติ เช่น กรณีประวัติพระเจ้าอู่ทอง) ยังทำให้พบหลักฐานที่เผยให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของประวัติศาสตร์ของชนชาติไทยที่เก่าแก่กว่าประวัติศาสตร์อยุธยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งประวัติศาสตร์สุโขทัย และพบหลักฐานของการตั้งถิ่นฐานของชนชาติอื่นๆ ในดินแดนไทย ที่สามารถสืบย้อนไปได้ว่าเป็นยุคสมัยก่อนที่ชนชาติไทยจะเข้ามาปกครอง ชนชั้นนำจึงเกิดความคิดที่จะขยายขอบเขตการศึกษาประวัติศาสตร์ตนไปไกลกว่าประวัติศาสตร์อยุธยา เพื่อที่จะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างชนชาติไทยกับชนชาติต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งพยายามที่จะอธิบายการกลืนกลายชนชาติอื่นๆ เข้าเป็นคนไทย ซึ่งถูกอธิบายด้วยความสามารถในการปกครองและคุณลักษณะทางวัฒนธรรมที่ดีของคนไทย

อาจกล่าวได้ว่า การเดินทางไปเยือนประเทศเพื่อนบ้านของชนชั้นนำไทยในยุคที่รัฐชาติสมัยใหม่ที่ขีดเส้นพรมแดนระหว่างประเทศอย่างชัดเจนถือกำเนิดขึ้นในภูมิภาคแล้ว ทั้งเพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ของเพื่อนบ้านและตามรอยชนชาติไทยในต่างแดน ก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ความสำนึกและความภูมิใจในความเป็นไทยชัดเจนขึ้นด้วย

การยึดข้อมูลจากพงศาวดารซึ่งเป็นเรื่องของสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นหลักในการอธิบายที่มาของชนชาติไทยและรัฐไทย บทบาทของพระมหากษัตริย์ในการตั้งถิ่นฐาน ทำสงคราม ขัปลั้กลุ่มอื่น หรือรวบรวมผู้คนชนต่างๆ ส่งผลให้สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางของการขับเคลื่อนประวัติศาสตร์ไทยและความเป็นไทย ข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ได้มาจากการเดินทางไปยังสถานที่ตามพงศาวดารมีส่วนสนับสนุนข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์ให้มีความหนักแน่นยิ่งขึ้น

การความเป็นไทยถูกสร้างขึ้นโดยเครื่องมือทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ร่วมกับหลักฐานเชิงประจักษ์ในการเดินทางไปเยือนโบราณสถานของชนชั้นนำ ก็ทำให้ความเป็นไทยที่ชนชั้นนำสร้างขึ้นกลายเป็นความรู้ที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง และกลายเป็นชุดความรู้เรื่องความเป็นไทยอย่างหนึ่ง ซึ่งถูกนำมาใช้เพื่อสนับสนุนระบอบการปกครองในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แม้ว่าความเป็นไทยชุดนี้จะลดบทบาทลงไปในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองจนถึงสงครามโลกครั้งที่สอง แต่ชุดความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นมานี้ก็กลับมามีบทบาทและสำคัญ

ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งสถาบันพระมหากษัตริย์กลายเป็นอัตลักษณ์หนึ่งของความเป็นไทยมาตอบได้กับการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ (ซึ่งจะกล่าวต่อไปในบทที่ 5)

บทที่ 3 การสำรวจศักยภาพทางเศรษฐกิจและการสร้างความเป็นไทยทางเศรษฐกิจ ทศวรรษ 2460 – ทศวรรษ 2470

3.1 เกริ่นนำ: ทฤษฎี, การพัฒนาเศรษฐกิจ, ความเป็นไทยทางเศรษฐกิจ

นักวิชาการที่ศึกษาประวัติศาสตร์ไทยช่วงเปลี่ยนผ่านเข้าสู่สมัยใหม่เห็นพ้องกันว่า นับตั้งแต่การลงนามสนธิสัญญาเบาว์ริงใน พ.ศ. 2398 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดการเติบโตของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในไทยและเศรษฐกิจไทยเชื่อมต่เป็นส่วนหนึ่งของตลาดโลก ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลพวงของการขยายตัวของลัทธิอาณานิคมในดินแดนเพื่อนบ้านที่ได้แรงเร้าให้ไทยต้องปรับตัว ไมเคิล อาดาส (Michael Adas) เห็นว่าที่เจ้าอาณานิคมขยายอำนาจในบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปได้ต้องการดินแดนเพียงอย่างเดียว หากแต่ต้องการทรัพยากรธรรมชาติและสินค้าพื้นเมืองในพื้นที่ที่ตนเองครอบครองและจากพื้นที่ใกล้เคียง โดยเฉพาะสินค้ากสิกรรมจากที่ราบลุ่มแม่น้ำอิรวดี (พม่า), และสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง (เวียดนาม) นอกจากนี้ชาวตะวันตกก็ยังให้ความสนใจสินค้ากสิกรรมจากพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในประเทศไทย ซึ่งส่งผลทำให้ชนชั้นนำไทยต้องดำเนินการพัฒนาเศรษฐกิจให้สอดคล้องกับความต้องการนี้¹⁷⁷ นันทนา กปิลาภุญจน์เห็นว่าผลพวงของสนธิสัญญาเบาว์ริงยังผลให้ชนชั้นนำตระหนักว่าไม่สามารถที่จะใช้ระบบผูกขาดสินค้าตามแบบเดิมมาแสวงหารายได้เข้ารัฐได้แล้ว จึงเริ่มคิดที่จะหาวิธีการแสวงหารายได้แบบใหม่ที่สอดคล้องกับเศรษฐกิจแบบทุนนิยมแทน เช่น การเก็บภาษีต่างๆ¹⁷⁸

สมภพ มานะรังสรรค์เห็นว่าการขยายตัวของการค้าระหว่างประเทศในยุครัชกาลที่ 5 นั้น ยังมีปัจจัยเรื่องการพัฒนาเทคโนโลยีเรือเดินสมุทรที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งทำให้การวางขนส่งสินค้าระหว่างประเทศลดลง ด้วยเหตุนี้สินค้ากสิกรรมของไทยจึงมีต้นทุนที่ต่ำลงและสามารถแข่งขันกับสินค้าจากประเทศอื่นๆ ได้ดีขึ้น โดยเฉพาะการค้าข้าวระหว่างไทยกับอเมริกาเหนือที่ได้เฟื่องฟูขึ้น¹⁷⁹

¹⁷⁷ Michael Adas, "Continuity and Transformation: Colonial Rice Frontiers and Their Environmental Impact on the Great River Deltas of Mainland Southeast Asia " in *The Environment and World History*, ed. Edmund Burke and Kenneth Pomeranz (California: University of California Press 2009), pp. 191-196.

¹⁷⁸ นันทนา กปิลาภุญจน์, ผลกระทบของระบบผูกขาดทางเศรษฐกิจที่มีต่อสังคมเกษตรกรรมไทย: สมัยอยุธยาจนถึงสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2398 (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2534), หน้า 1-2.

¹⁷⁹ สมภพ มานะรังสรรค์, แนวโน้มพัฒนาการเศรษฐกิจไทยในช่วงก่อนและหลังการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544), หน้า 21-23.

แม้ว่าความต้องการสินค้ากสิกรรมจากภายนอกจะเป็นแรงผลักดันให้เกิดการเติบโตของเศรษฐกิจเพื่อการส่งออก (ในช่วงทศวรรษ 2400 ยังคงกระจุกตัวอยู่ที่กลุ่มชาวนาในเขตภาคกลางตอนล่าง ซึ่งเป็นกลุ่มชนที่มีศักยภาพในการผลิตสินค้าเพื่อค้าขายกับต่างชาติได้)¹⁸⁰ แต่เมื่อมองในระดับการบริหารราชการแผ่นดินของไทยยังคงมิได้ปรับเปลี่ยนให้เข้ากับสถานการณ์นี้อย่างเหมาะสมนัก เนื่องจากรัฐบาลไทยในช่วงต้นทศวรรษ 2400 ยังขาดความสามารถในการรวมศูนย์อำนาจทางการเงินการคลัง ซึ่งทำให้รัฐบาลไม่สามารถประเมินได้ว่าสินค้าชนิดใดจะสร้างรายได้แก่ประเทศเป็นหลัก เดวิด เค. ้วยอาจมองว่าหลังจากรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทำการปฏิรูปประเทศ และจัดตั้งกระทรวงการคลังให้เป็นหน่วยงานที่รวมอำนาจการเงินและการคลังเข้าสู่ศูนย์กลาง ก็เป็นช่วงที่ทำให้รัฐบาลสามารถประเมินได้ว่ารายรับและรายจ่ายของประเทศเกิดจากแหล่งและปัจจัยใดบ้าง และสามารถวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดโลก¹⁸¹

ในระยะแรกการเปลี่ยนแปลงวิธีคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจไทยส่งผลต่อภาคการเกษตรอย่างเห็นได้ชัด เจมส์ ซี. อินแกรม (James C. Ingram) เห็นว่าการปรับตัวให้เข้ากับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมยังผลให้รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเห็นความสำคัญของการส่งเสริมการประกอบกิจการที่คนไทยใช้หาเลี้ยงปากท้องมาอย่างยาวนาน และรัฐบาลสามารถเก็บภาษีจากการขยายตัวของการประกอบกิจการมาเป็นรายได้ใช้จ่ายในการบริหารประเทศได้¹⁸²

การขยายตัวของการส่งออกสินค้ากสิกรรมในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังผลให้รัฐบาลเกิดการปรับตัวให้สอดคล้องกับรูปแบบการค้าที่เปลี่ยนแปลงไป รัฐบาลมีความต้องการที่จะเพิ่มจำนวนผลผลิตทางกสิกรรมเพื่อส่งออกมากขึ้น พวงเพชร สุรัตน์กวีกุลเสนอว่าภาวะความเป็นสมัยใหม่และระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเป็นแรงขับเคลื่อนให้กระทรวงเกษตรธิการซึ่งเป็นหน่วยงานที่ทำหน้าที่ดูแลภาคกสิกรรมของประเทศมุ่งแสวงหาวิธีการที่จะขยายพื้นที่และจำนวนผลผลิตทางกสิกรรมให้เพิ่มสูงขึ้น เพื่อที่จะสามารถเรียกเก็บรายได้จากผู้ประกอบกิจการในรูปแบบภาษีค่าที่นาเป็นอาทิ¹⁸³ สอดรับกับที่ฮัน แด็น บรีมเมิลแอส (Han ten

¹⁸⁰ Francois Molle, "Social and Economic Patterns of Landlord-Tenant Relationships in the Chao Phraya Delta, Thailand: An Historical Perspective," *Southeast Asian Studies* 33, 3 (October 2002): 518.

¹⁸¹ David K. Wyatt, *Thailand: A Short History* (Chaing Mai: Silksworm Books, 1984), pp. 199-201.

¹⁸² James C. Ingram, *Economic Change in Thailand: 1850 – 1970* (Stanford: Stanford University, 1971), pp. 36-43.

¹⁸³ พวงเพชร สุรัตน์กวีกุล, "เปรียบเทียบผลงานของเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ พ.ศ. 2435-2475 (ค.ศ. 1892-1932)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516).

Brummelhuis) เห็นว่าความต้องการขยายพื้นที่และผลผลิตทางการเกษตรทำให้รัฐบาลไทยเกิดความคิดที่จะนำวิทยาการสมัยใหม่เข้ามาใช้พัฒนาภาคกลกรรมในประเทศ และนำไปสู่การว่าจ้างผู้เชี่ยวชาญชาวตะวันตกมาเป็นที่ปรึกษาในกระทรวงเกษตรธิการ ที่สำคัญคือโฮมัน ฟัน แดร์ ไฮเดอ (Homan Van der Heide) ซึ่งเป็นวิศวกรชาวดัตช์ที่เข้ามาวางระบบการชลประทานเพื่อสนับสนุนการขยายพื้นที่ประกอบกลกรรมในประเทศให้มากขึ้นตามโครงการชุดคลองรังสิต (พ.ศ. 2433)¹⁸⁴ สุนทรี อาสะโวชัยเสนอว่า การสร้างคลองรังสิตสะท้อนความเปลี่ยนแปลงในแนวคิดทางเศรษฐกิจของชนชั้นนำไทย จากเดิมที่มองว่าการชุดคลองมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างเส้นทางคมนาคมขนส่งมาเป็นการสร้างคลองส่งน้ำเพื่อหล่อเลี้ยงภาคกลกรรมโดยมีเป้าหมายเพื่อเพิ่มผลผลิตส่งออก¹⁸⁵

สมใจ ไพโรจน์ธีระรัตนอธิบายการสร้างระบบรถไฟด้วยแนวทางใกล้เคียงกัน โดยเห็นว่าการสร้างทางรถไฟในสมัยรัชกาลที่ 5 มีแรงจูงใจที่สำคัญคือการป้องกันประเทศในภาวะคุกคามจากมหาอำนาจจักรวรรดินิยม รถไฟจะช่วยลำเลียงกำลังพลจากส่วนกลางไปป้องกันหัวเมืองได้อย่างรวดเร็วขึ้น แต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากที่มีมหาอำนาจตะวันตกยุคใดความต้องการขยายอาณานิคมเข้ามาในเขตแดนไทยหลังวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 แล้ว การขยายเส้นทางรถไฟไปหัวเมืองต่างๆ มีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยส่งเสริมการขนส่งสินค้า¹⁸⁶ คำอธิบายนี้สอดคล้องกับข้อเสนอของอิชิโร คาชิซากิ ที่ว่าการควบรวมกิจการกรมรถไฟเหนือและใต้เข้าด้วยกัน รวมถึงการเปลี่ยนขนาดรางรถไฟภายใต้การดูแลของทั้งสองกรมให้เป็นมาตรฐานเดียวกัน (จากเดิมที่เคยใช้รางต่างกันเพื่อขัดขวางการยึดครองทั้งประเทศ) เพื่อส่งเสริมความสะดวกในการเดินทางขนส่ง ทำให้ระบบรถไฟเป็นเครื่องมือของส่วนกลางในการเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในหัวเมืองที่ห่างไกล¹⁸⁷

ในทศวรรษ 2460 พบว่าภัยธรรมชาติยังเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้รัฐบาลไทยเล็งเห็นความสำคัญของการพัฒนาพื้นที่กลกรรมแบบสมัยใหม่เพิ่มขึ้น ในช่วงต้นรัชสมัย

¹⁸⁴ Han ten Brummelhuis, *King of the Waters: Homan van der Heide and the origin of modern irrigation in Siam* (Chiang Mai: Silkworm Books, 2007).

¹⁸⁵ สุนทรี อาสะโวชัย, *ประวัติคลองรังสิต : การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่องังคม พ.ศ. 2431-2457* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530).

¹⁸⁶ สมใจ ไพโรจน์ธีระรัตน, "บทบาทของประเทมหาอำนาจตะวันตกในการสร้างทางรถไฟของประเทศไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" (ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517).

¹⁸⁷ อิชิโร คาชิซากิ, *ย่อยรอยรถไฟไทย: สืบสานและต่อยอด* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2562), หน้า 35.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวประเทศไทยต้องประสบกับทั้งปัญหาภัยแล้งและอุทกภัยครั้งใหญ่ที่ส่งผลให้พื้นที่กิจกรรมของภาคกลางเสียหาย ปัจจุบันนี้มีส่วนทำให้รัฐบาลมีแนวคิดที่จะพัฒนาสาธารณูปโภคพื้นฐานอื่นๆ ต่อไป เช่น การขยายเส้นทางรถไฟและการสร้างถนนในพื้นที่ที่ไม่มีทางรถไฟเพื่อเชื่อมกับหัวเมือง¹⁸⁸ เพื่อช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจด้วยการส่งเสริมการขนส่งสินค้าและการบุกเบิกพื้นที่ให้ประชาชนเข้าไปประกอบอาชีพกิจกรรมในพื้นที่ต่างๆ ทั่วประเทศ

การศึกษาของนักวิชาการในช่วงต้นได้สะท้อนให้เห็นว่าการพัฒนาเศรษฐกิจของไทยนับตั้งแต่หลังการลงนามสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นต้นมา มีเป้าหมายเพื่อบรรลุดำเนินงานทางเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับแนวคิดแบบทุนนิยม ด้วยการปรับเปลี่ยนโครงสร้างการบริหารราชการแผ่นดิน เช่น การปฏิรูประบบการคลังและการเก็บภาษี, การผลิตสินค้าเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดโลกที่มีความต้องการสินค้ากิจกรรมเพิ่มสูงขึ้น, การสร้างสาธารณูปโภคต่างๆ, การใช้ประโยชน์จากผู้เชี่ยวชาญต่างชาติ เป็นต้น

แม้ว่าตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ชนชั้นนำจะมุ่งพัฒนาระบบเศรษฐกิจของตนเองให้สอดคล้องกับทิศทางตลาดโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้วยการสนับสนุนการกิจกรรมในฐานะแกนหลักในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของประเทศ แต่ในช่วงปลายทศวรรษ 2450 ถึงต้นทศวรรษ 2460 พบว่าการส่งออกสินค้ากิจกรรมของไทยเริ่มเข้าสู่ภาวะตกต่ำ เพราะการขยายตัวของพื้นที่กิจกรรมในดินแดนอาณานิคม เช่น อินเดีย, พม่า และเวียดนาม พื้นที่เหล่านี้มีความสามารถที่จะผลิตสินค้ากิจกรรมได้เป็นจำนวนมาก จนทำให้เกิดภาวะสินค้าการเกษตรล้นตลาดในระดับโลกซึ่งมาถึงจุดต่ำสุดในช่วงภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก (The Great Depression) กระนั้นก็ตามรัฐบาลไทยยังคงยึดมั่นว่าการกิจกรรมจะเป็นวิธีการที่จะทำให้ประเทศรอดพ้นจากวิกฤตทางเศรษฐกิจได้

ทศวรรษ 2460 ถึงทศวรรษ 2470 เป็นช่วงเวลาที่คนไทยเริ่มคิดถึงเศรษฐกิจในฐานะการบริหารจัดการทรัพยากรและการส่งเสริมความมั่งคั่งที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและการบริโภค จากงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางในช่วงเวลานี้ จะเห็นว่าชนชั้นนำจากส่วนกลางที่เดินทางออกไปเยี่ยมเยือน “หัวเมือง” ซึ่งในที่นี้หมายถึงจังหวัดที่อยู่นอกเขตเมืองหลวง มีการประเมินศักยภาพทางเศรษฐกิจของท้องถิ่นๆ ด้วย โดยเฉพาะในกรณีที่เป็นพื้นที่ที่มีการหาเลี้ยงชีพด้วยการประกอบ

¹⁸⁸ อัจฉรา ชุมดีให้ข้อมูลว่าใน พ.ศ. 2457 รัฐบาลจัดตั้งคณะกรรมการพิจารณากำหนดวงหลักเกณฑ์ทำถนนหนทางในมณฑลหัวเมืองต่างๆ มีวัตถุประสงค์สามประการ คือ 1) สร้างเพื่อประโยชน์ทางด้านการพาณิชย์เป็นประการแรก, 2) เพื่อประโยชน์ด้านการปกครอง และ 3) เพื่อประโยชน์ในราชการทหาร ดู อัจฉรา ชุมดี, "งานด้านการเกษตรและการคมนาคมของเจ้าพระยาวงษาานุประพัทธ์ พ.ศ. 2452-2468" (ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 151-152.

กลีกรรรมเป็นหลัก มีการนำเสนอภาพของการเกษตรว่าเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นความรู้ที่บรรพบุรุษไทยได้สั่งสมมาและถ่ายทอดให้ชนรุ่นหลังได้ใช้เลี้ยงชีพ กลีกรรรมถูกอธิบายว่าเป็นมรดกทางประวัติศาสตร์และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่แสดงความเป็นไทย ชุดคำอธิบายว่าด้วย “ความเป็นไทยทางเศรษฐกิจ” นี้จะถูกนำมาใช้เป็นแรงจูงใจอีกประการหนึ่งในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ

บทนี้ต้องการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมของชนชั้นนำไทยในช่วงเปลี่ยนผ่านจากยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์สู่ยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองในทศวรรษ 2460-2470 กับการสร้างความเป็นไทยทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นชุดความรู้อีกแขนงหนึ่งที่เกิดขึ้นหลังจากที่รัฐบาลไทยปฏิรูปประเทศให้เข้ากับเศรษฐกิจของโลก และเกิดในช่วงเวลาที่ไม่ได้ห่างกับความเป็นไทยทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวในบทที่ 2 มากนัก

ชุดความรู้ที่เกี่ยวข้องกับด้านเศรษฐกิจเป็นเครื่องมืออีกกลุ่มหนึ่งที่ชนชั้นนำในยุคนี้ ใช้ในการสร้างความเป็นไทย ควบคู่กับชุดความรู้เดิมที่มีมาก่อนหน้า ทั้งนี้ชุดความรู้ทางเศรษฐกิจ ได้แก่ ภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ, สถิติ และประชากรศาสตร์ โดยชนชั้นนำได้รับชุดความรู้นี้มาจากนักวิชาการในต่างประเทศที่เข้ามาสำรวจเศรษฐกิจในท้องถิ่นไทย

สำหรับการศึกษาความเป็นไทยทางเศรษฐกิจนี้มีหลักใหญ่คือต้องการที่จะเข้าใจว่าประสบการณ์จากการเดินทางทำให้ชนชั้นนำมีการรับรู้เกี่ยวกับชีวิตทางเศรษฐกิจของคนในประเทศอย่างไร ชนชั้นนำอธิบายว่ากลีกรรรมเป็นองค์ประกอบของความเป็นไทยอย่างไร และความเป็นไทยถูกใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างไร

รัศมี ชาตะสิงห์ศึกษานโยบายเศรษฐกิจในสมัยที่พระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรี พ.ศ.2476-2481 มองว่าเหตุที่รัฐบาลยังคงดำเนินนโยบายเศรษฐกิจที่เป็นไปในทิศทางเดียวกับสมัยก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง คือ การเน้นภาคกลีกรรรม เพราะประชาชนส่วนมากประกอบอาชีพนี้ และเป็นภาคส่วนที่นำรายได้เข้าสู่ประเทศเป็นอันดับหนึ่ง แม้ว่าในบางช่วงจะมีราคาคตกต่ำไปบ้าง แต่รัฐก็เล็งเห็นว่าสินค้ากลุ่มนี้ยังคงพุงเศรษฐกิจ และเป็นหน้าที่ของรัฐบาลที่จะต้องบำรุงการกลีกรรรมของประชาชน ดังเช่น การพัฒนาสาธารณูปโภคพื้นฐาน, การร่วมมือกับประเทศที่ส่งออกสินค้ากลีกรรรมชนิดเดียวกัน และการลดค่าเงินเพื่อส่งเสริมการส่งออก อันจะเป็นทางที่จะพุงการประกอบกลีกรรรมให้อยู่รอดไปได้¹⁸⁹

¹⁸⁹ รัศมี ชาตะสิงห์, "บทบาทของพลเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา ในฐานะนายกรัฐมนตรี ในระยะหกปีแรกของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2476-2481)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 294-295.

3.2 การสำรวจหัวเมืองและการค้นพบศักยภาพทางเศรษฐกิจ

การปฏิรูปการปกครองมณฑลเทศาภิบาล พ.ศ. 2435 มีจุดประสงค์เพื่อป้องกันการขยายตัวของลัทธิจักรวรรดินิยมเข้ามาในเขตแดนไทย รัฐบาลที่กรุงเทพฯ ได้ทำการส่งข้าราชการจากส่วนกลางไปตรวจราชการตามหัวเมืองที่ห่างไกล ข้าราชการเหล่านี้จะเป็นผู้รายงานให้รัฐบาลรับทราบข้อมูลด้านต่างๆ เกี่ยวกับหัวเมือง ตั้งแต่สภาพภูมิศาสตร์ ลักษณะประชากร ประวัติศาสตร์ ตำนาน นิทานพื้นบ้าน ขนบธรรมเนียมประเพณี และคติความเชื่อต่างๆ รวมทั้งเศรษฐกิจของคนในหัวเมืองด้วยเช่นเดียวกัน¹⁹⁰ ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชนชั้นนำเหล่านี้ได้ค้นพบศักยภาพทางเศรษฐกิจของหัวเมือง จากการสังเกตรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะวิถีชีวิต การทำมาหากิน สภาพภูมิประเทศ และนำประสบการณ์ที่ได้จากการเดินทางมาประมวลไว้ในรายงานตรวจราชการและงานเขียนลักษณะอื่นๆ ที่เล่าเรื่องการเดินทางของตน เมื่อพิจารณาจากงานเขียนเหล่านี้จะยังเห็นอีกด้วยว่าชนชั้นนำในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเริ่มเห็นความเป็นไปได้ที่จะแสวงหาประโยชน์ทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในหัวเมืองแล้ว ยกตัวอย่างเช่นงานนิพนธ์ใน “วารสารวชิรญาณ” ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเรื่อง “เที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์” (พ.ศ.2447) ที่ชี้ให้เห็นว่าเมืองเพชรบูรณ์เป็นพื้นที่ที่มีโอกาสคุณภาพดี เริ่มมีพ่อค้าต่างถิ่นเข้าไปรับซื้อเพื่อนำมาจำหน่ายในพื้นที่ใกล้เคียง รวมทั้งกรุงเทพฯ

“ยาที่เป็นยาอย่างดีมีแต่ในเมืองเพชรบูรณ์ ยาเมืองหล่มสัก และยาที่ปลูกข้างใต้หัวเมืองเพชรบูรณ์ลงมาเพียง ๒ วัน รสยาคลายไป สู้ที่เมืองเพชรบูรณ์ไม่ได้ ราษฎรปลูกยาเก็บหั้นเสร็จแล้ว พวกพ่อค้าไปรับซื้อถึงบ้านเรือนราษฎร บรรทุกโคต่างไปขายทางมณฑลนครราชสีมาและมณฑลอุดรบ้าง แต่โดยมากนั้นบรรทุกเรือล่องลงมาขายกรุงเทพฯ”¹⁹¹

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อภัยคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตกบรรเทาเบาบางลงแล้ว ชนชั้นนำซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผู้ที่สำเร็จการศึกษาจากประเทศตะวันตกมองว่าการพัฒนาระบบสาธารณูปโภคพื้นฐานและการสร้างเส้นทางคมนาคมเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจ และช่วยทำให้รัฐบาลสามารถแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากทั่ว

¹⁹⁰ ดู อธิกร ทองแก้ว, “การตรวจราชการหัวเมืองของกระทรวงมหาดไทยในสมัยสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พ.ศ. 2435–2458.” (ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2562).

¹⁹¹ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “เที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์,” หน้า 245.

ประเทศได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น การขยายระบบการคมนาคมในรัชกาลนี้จึงเป็นทั้งเหตุและผลของการพัฒนาเศรษฐกิจในที่ห่างไกล

การขยายเส้นทางรถไฟส่งผลต่อการเปิดสัมปทานเหมืองแร่ของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงให้ความเดิมว่าที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ระงับการออกประทานบัตรการทำเหมืองแร่มีเหตุมาจากการที่รัฐบาลที่กรุงเทพฯ ไม่สามารถควบคุมผู้รับประทานบัตรในหัวเมืองที่ห่างไกลได้ แต่มาถึงตอนนี้เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์เล็งเห็นว่ารัฐบาลปัจจุบันมีความสามารถที่จะควบคุมการทำเหมืองแร่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะมีการขยายเส้นทางรถไฟไปยังพื้นที่ทำเหมืองซึ่งจะช่วยให้รัฐบาลกลางสามารถเข้าไปตรวจสอบได้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นพ้องด้วยที่จะให้สัมปทานเหมืองแร่ ซึ่งรัฐบาลจะได้ผลประโยชน์เพิ่มเติมจากค่าระวางสินค้าและค่าโดยสารของกรมรถไฟหลวง¹⁹²

ในรัชกาลนี้ยังคงให้ความสำคัญกับการพัฒนาเศรษฐกิจในภาคกสิกรรมเป็นหลัก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวิเคราะห์ว่า การค้าแบบทุนนิยมจะเป็นสิ่งที่ช่วยสร้างแรงกระตุ้นให้เกิดการผลิตสินค้ากสิกรรมในหัวเมืองขึ้น แต่การพัฒนาภาคกสิกรรมจำเป็นต้องอาศัยการสร้างระบบคมนาคมที่ดี พระองค์ทรงเห็นว่าถ้าหาก “บ้านเมืองใดๆ ถึงแม้ว่าจะมีพื้นแผ่นดินอันเป็นที่เพาะปลูกอุดมสมบูรณ์ใดก็ดี แต่ถ้าบกพร่องในทางคมนาคมแล้วก็ไม่สามารถที่จะกระตุ้นให้คนในหัวเมืองเกิดความคิดที่จะขยายพื้นที่เพาะปลูกของตนเอง เพราะไม่สามารถที่จะนำไปถึงตลาดได้” ดังเช่นในกรณีของเมืองเพชรบุรีที่เป็นเมืองที่มีพื้นที่เหมาะสม “แก่การทำไร่นา และเพาะปลูกพืชสารพัด แต่การทำไร่นาและเพาะปลูกในที่นี้มีผู้ทำน้อยทีเดียว เพราะถึงหากว่าจะทำขึ้นก็ไม่มีหนทางที่จะนำพืชผลไปจำหน่ายได้โดยสะดวก” พระองค์ทรงยกตัวอย่างของการสร้างถนนทรงพลเชื่อมเส้นทางนครปฐมกับบ้านโป่งเข้าด้วยกัน ถนนเส้นนี้ทำให้ชาวไร่ชาวนาที่อาศัยอยู่ในบริเวณนั้นสามารถ “หาบของเดินไปมาทุกวันไม่ได้ขาด และได้ทราบโดยแน่นอนว่าพวกชาวไร่ชาวนาพากันแปลงอูทานวจากโมทนาสาธุกันเป็นอันมากทีเดียว”¹⁹³

¹⁹² สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 กษ. 6/2 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ เรื่องรักษาที่ดินสองข้างทางรถไฟสายใต้เพื่อประโยชน์การทำเหมืองแร่ และเรื่องราวขายแห่งรัฐบาลในการที่คนต่างประเทศขอทำบ่อแร่ในกรุงเทพฯ (11 ส.ค. 2452 – 10 ก.ค. 2455).

¹⁹³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประโยชน์แห่งถนนในหัวเมือง,” ใน ประมวลบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (ภาคปกิณกะ) (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานณานาปณิกศพ คุณหญิงสรวง สรรพกิจเกษตรการ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 28 มีนาคม 2505), หน้า 137.

ใน “รายงานเจ้าพระยาอภัยภูเบศร ตรีพรหมการมณฑลจันทบุรี” (พ.ศ. 2458) ได้ให้ข้อวิเคราะห์สถานการณ์การค้าในหัวเมืองอย่างจันทบุรีในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 ภาวะความขัดแย้งนานาชาตินี้ส่งผลให้ฝรั่งเศสต้องการจำกัดการค้าไว้ระหว่างตนเองกับอาณานิคมมากกว่าจะเปิดการค้ากับประเทศนอกจักรวรรดิ จึงทำให้การค้าชายแดนระหว่างจันทบุรีกับกัมพูชาถูกจำกัด เพราะ “ฝ่ายฝรั่งเศสเก็บภาษีแรงมาก จนพ่อค้าในจันทบุรีนำเข้าไปจำหน่ายไม่ได้” อีกทั้งอัญมณีซึ่งเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญของจันทบุรีที่พึ่งพาตลาดโลกและเคยขายได้ราคาสูงในยุโรปก็ได้รับผลกระทบอีกด้วย เพราะสงครามทำให้กำลังซื้อสินค้าฟุ่มเฟือยในยุโรปลดลง¹⁹⁴

เจ้าพระยาอภัยภูเบศรเห็นว่า วิธีการที่จะช่วยแก้ปัญหานี้ได้คือการหาตลาดแห่งใหม่ที่สามารถรองรับสินค้าจากจันทบุรี ต้องเปลี่ยนเส้นทางการค้าระหว่างจันทบุรีกับกัมพูชามาเป็นระหว่างจันทบุรีกับกรุงเทพฯ แทน ซึ่งเส้นทางการค้าระหว่างจันทบุรีกับกรุงเทพฯ สามารถใช้การขนส่งสินค้าทางเรือเป็นหลัก ทางรัฐบาลควรที่จะเข้าไปช่วยเหลือโดยการตัดถนนเชื่อมระหว่างท่าเรือและพื้นที่ตอนในของเมืองจันทบุรี ท่านเห็นว่าพื้นที่ทางตอนในเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติแต่ยังคงเข้าถึงได้ยาก ดังนั้นการสร้างเส้นทางเข้าไปยังตอนในนั้นจะช่วยทำให้คนจันทบุรีสามารถลำเลียงผลผลิตจากการประกอบกิจการมายังท่าเรือได้สะดวก และเป็นการบุกเบิกพื้นที่เพื่อให้ประชาชนเข้าไปจับจองพื้นที่ทำกินเพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ท่านยังได้เสนอมาตรการลดภาษีที่จะเป็นแรงจูงใจให้เกิดการผลิตเพิ่มมากขึ้น

จากการเดินทางสำรวจพื้นที่ในเมืองจันทบุรีเพิ่มเติม ทำให้เจ้าพระยาอภัยภูเบศรเห็นว่าพื้นที่สามารถผลิตข้าวได้เพียงพอต่อความต้องการของประชาชนในพื้นที่แล้ว จึงไม่ควรส่งเสริมพื้นที่ทำนาในเมืองนี้เพิ่มเติม อีกทั้งจากการวิเคราะห์ลักษณะดินตามหลักการทางวิทยาศาสตร์พบว่าพื้นที่ในจันทบุรีเป็นดินแดงที่ไม่เหมาะสมกับการเพาะปลูกข้าวเหมือนกับดินในเขตภาคกลาง ลักษณะดินประเภทนี้เหมาะสมกับการปลูกพริกไทยซึ่งเป็นสินค้าที่น่าจะแข่งขันในตลาดโลกได้มากกว่า อีกทั้งชาวจันทบุรีเริ่มทำการเพาะปลูกพริกไทยอยู่แล้ว

“ข้อซึ่งเป็นที่ยินดีมากขึ้นนั้นมีการทำไร่เป็นรายย่อย เช่นคู่มือเมียหรือครอบครัวหนึ่งทำไร่พริกไทยตามกำลัง (ราวพันค้าง) มากกว่ารายใหญ่ๆ บริษัทนั้นดูเหมือนไม่มีเลย ตามที่ราษฎรนิยมทำไร่พริกไทยกันอยู่ทั่วไปนี้เป็นการดียิ่งนักเพราะเป็นทางที่ราษฎรทั่วไปจะหาทรัพย์ได้อย่างดีและชอบธรรม”¹⁹⁵

¹⁹⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ๑.๖ คค.๑/๑ เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงคมนาคม เรื่องรายงานเจ้าพระยาอภัยภูเบศร ตรีพรหมการมณฑลจันทบุรี (28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2458), หน้า 9.

¹⁹⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ๑.๖ คค.๑/๑ เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงคมนาคม เรื่องรายงานเจ้าพระยาอภัยภูเบศร ตรีพรหมการมณฑลจันทบุรี (28 กุมภาพันธ์ 2558), หน้า 5.

ข้อเสนอของเจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์สอดคล้องกับความเห็นของผู้เรียบเรียงบทความเรื่อง “ตามเสด็จประพาสเมืองเหนือตอนทางรถไฟ” (พ.ศ. 2454)¹⁹⁶ ผู้เขียนที่ไม่ปรากฏนามนี้แสดงความ คิดเห็นว่าประโยชน์ของการสร้างเส้นทางคมนาคมจากเมืองหลวงไปสู่หัวเมืองนั้น นอกจากจะ เป็นไปเพื่อช่วยให้การเดินทางระหว่างสองพื้นที่รวดเร็วขึ้นแล้ว ยังเป็นการบุกเบิกที่ดินให้ประชาชน เข้าไปทำประโยชน์ในพื้นที่ที่รกร้างได้สะดวกขึ้น ระหว่างการเดินทางทางรถไฟตามเสด็จ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจากกรุงเทพฯ ไปยังพิษณุโลกใน พ.ศ. 2454 เขาสังเกตว่า รายรอบเส้นทางรถไฟนั้นเต็มไปด้วยพื้นที่ที่กรรมสิทธิ์ได้ขยายตัวขนานไปกับรางรถไฟ และเหตุที่ทำให้ พื้นที่ริมทางรถไฟดึงดูดให้ผู้คนเข้ามาประกอบกิจการนั้นมาจากเหตุผลสองประการ ประการแรก เกิดจากการขยายเส้นทางรถไฟเข้ามายังพื้นที่บริเวณนี้เป็นการแผ้วถางเส้นทางให้แก่ประชาชนเข้า มาทำประโยชน์ในพื้นที่แห่งนี้ได้ง่ายขึ้น ประการที่สองเกิดจากภูมิประเทศของเส้นทางรถไฟสาย เหนือที่สร้างขนานไปกับแม่น้ำลำคลอง ทำให้พื้นที่บริเวณนี้เหมาะสมกับการประกอบกิจการทั้ง ด้วยความใกล้แหล่งน้ำและความอุดมสมบูรณ์ของผืนดิน อีกทั้งทางรถไฟยังสามารถทำหน้าที่เป็น ทำนบกั้นไม่ให้ น้ำจากแม่น้ำไหลบ่าเข้าไปยังพื้นที่ที่กรรมสิทธิ์ จึงทำให้ประชาชนเกิดความสนใจที่จะ เข้ามาจับจองพื้นที่ริมทางรถไฟเพื่อทำการเพาะปลูกมากขึ้น¹⁹⁷

ผู้เรียบเรียงบทความนี้ยังมีความเห็นว่าเบื้องหลังความสำเร็จในการประกอบกิจการของคน ในหัวเมืองไม่ได้เกิดขึ้นจากการที่รัฐบาลสร้างเส้นทางคมนาคมเท่านั้น แต่ยังเป็นเพราะการมี ความรู้พื้นบ้านของคนในหัวเมืองที่สามารถปรับเปลี่ยนพื้นที่ต่างๆ ให้เหมาะสมกับการประกอบ กิจการด้วย ดังความเห็นว่

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“ภูมิประเทศตัวนอกแห่งทางรถไฟนั้น เปนที่สูงดอนกว่าพื้นที่ตามริมแม่น้ำเจ้าพระยา หนึ่งที่ดินตาม ข้างทางรถไฟนั้นที่ใดเปนที่ลุ่มซึ่งน้ำแม่น้ำไหลบ่าเข้าไปท่วมได้ในน้ำน้ำ หรือเปนที่ดอนน้ำท่วมไม่ได้นั้น จะสังเกต การทำนาได้ก็อย่างหนึ่ง เพราะที่ใดที่น้ำแม่น้ำไหลบ่าขึ้นไปท่วมถึงได้เหมาะแก่การทำนาราชวรย้อมทำนา หว่าน ที่ใดที่น้ำแม่น้ำไหลบ่าขึ้นไปท่วมไม่ถึงเป็นที่ยอดแต่พอทำนาได้ ราชวรย้อมทำนาปักดำ ซึ่งเปนนาที่ อาไศรยแต่น้ำฝนอย่างเดียว น้ำฝนซึ่งทำในที่ดอนนั้น มีตั้งแต่บ้านพาสีขึ้นไปประมาณถึงท่าเรือพระพุทธบาท ในระหว่างสถานีท่าเรือถึงสถานีโคกกระเทียมมีทั้งนาดำแลนาหว่าน นาหว่านนั้นโดยมากอยู่ในทุ่งลพบุรีซึ่งเปนที่ ลุ่ม”¹⁹⁸

¹⁹⁶ “คำนำ,” *ประกอบกิจการ* 1, 1 (กรกฎาคม ร.ศ. 126).

¹⁹⁷ “ตามเสด็จประพาสเมืองเหนือตอนทางรถไฟ,” *ประกอบกิจการ* 1, 7 (ร.ศ. 130): 655.

¹⁹⁸ “ตามเสด็จประพาสเมืองเหนือตอนทางรถไฟ,” หน้า 653-654.

ผู้เขียนเห็นว่ารัฐบาลควรสนับสนุนการบุกเบิกพื้นที่รกร้างเพิ่มเติม โดยเฉพาะในบริเวณระหว่างอำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดพิษณุโลก ซึ่ง “เป็นป่ารกอยู่แทบทั่วไปไม่มีคนไปตั้งอยู่เพราะทำนาไม่ได้”¹⁹⁹ โดยการสร้างเส้นทางคมนาคมและแหล่งกักเก็บน้ำก็จะช่วยให้ประชาชนสามารถที่จะเข้าไปประกอบกิจการได้เพิ่มเติม ซึ่งจะทำให้ “การเพาะปลูกพืชพรรณธัญญาหารต่างๆ ในมณฑลฝ่ายเหนือก็จะเจริญยิ่งขึ้น ผลประโยชน์ที่จะได้ทางการเก็บภาษีอากรนั้นก็เพิ่มขึ้น”²⁰⁰

งานเขียนจากประสบการณ์การเดินทางข้างต้นแสดงให้เห็นว่าชนชั้นนำในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเล็งเห็นศักยภาพของหัวเมืองที่จะกลายเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจให้แก่ประเทศได้ เพราะพื้นที่หัวเมืองเป็นแหล่งที่คนไทยมีการประกอบกิจการที่ผลิตสินค้าที่สามารถนำไปจำหน่ายในตลาดทั้งในและต่างประเทศได้ พวกเขาเห็นว่าเบื้องหลังความสำเร็จของการประกอบกิจการในหัวเมืองนั้นเป็นผลมาจากสองปัจจัยหลัก ได้แก่ ความอุดมสมบูรณ์ของหัวเมืองทั้งในด้านของแหล่งน้ำและผืนดิน และความรู้ในการประกอบกิจการของคนไทย คือ การทำแปลงกิจการ และการเลือกพืชพรรณที่เหมาะสมกับพื้นที่ ทำให้คนไทยสามารถพลิกพื้นผืนดินให้เหมาะสมกับการประกอบกิจการได้ ซึ่งสองปัจจัยนี้เป็นจุดเด่นของหัวเมืองที่รัฐบาลควรใช้ประโยชน์ในการพัฒนาเศรษฐกิจ กล่าวคือ รัฐบาลควรที่จะส่งเสริมการสร้างเส้นทางคมนาคมทั้งระบบทางรถไฟและการตัดถนนเชื่อมกับหัวเมือง เพื่อนำการบุกเบิกที่ดินให้ประชาชนสามารถเข้าไปปรับเปลี่ยนพื้นที่รกร้างให้กลายเป็นพื้นที่กสิกรรมได้ ซึ่งรัฐบาลยังจะได้ประโยชน์จากการขยายพื้นที่กสิกรรมนี้ในรูปแบบของภาษีอากรและค่าระวางสินค้าสำหรับการขนส่งทางรถไฟอีกด้วย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

3.3 ความสำคัญของการประกอบกิจการในพัฒนาการของชนชาติไทย

แม้ว่าการค้าทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศจะกลายเป็นภาคส่วนทางเศรษฐกิจที่เติบโตอย่างสูง แต่แนวคิดที่ว่ากรกสิกรรมมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนไทยก็ปรากฏในหมู่ชนชั้นนำไทย ในพระราชบัญญัติตอบของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2455) พระองค์ทรงเห็นว่าประเทศจะรุ่งเรืองได้นั้นต้องมีการพัฒนาด้านพาณิชยกรรมให้เข้มแข็ง และการพัฒนาพาณิชยกรรมของประเทศก็ต้องอาศัยการพัฒนากรกสิกรรมควบคู่ไปด้วย เพราะไทยเป็น

¹⁹⁹ “ตามเสด็จประพาสเมืองเหนือตอนทางรถไฟ,” หน้า 656.

²⁰⁰ “ตามเสด็จประพาสเมืองเหนือตอนทางรถไฟ,” หน้า 657.

ประเทศที่พึ่งพาการส่งสินค้าการเกษตรไปขายในตลาดต่างประเทศเป็นจำนวนมาก พระองค์ทรงเปรียบเทียบว่า

“ถ้าเปรียบเทียบการด้วยกำลังแล้ว กลสิกรรมก็คือเลือดนั่นเอง ในประเทศเราไม่มีสิ่งอะไรจะสำคัญเท่า กลสิกรรม ถ้าไม่คิดบำรุงกลสิกรรมให้เจริญก่อนแล้ว พาณิชการก็จะบำรุงขึ้นโดยยาก ถึงแม้ว่าจะจัดให้เฟื่องฟูขึ้นได้ ก็คงจะเปนไปได้สักหนึ่ง ๆ เท่านั้น ถ้าไม่มีกลสิกรรมหนุนอยู่แล้ว จะให้พาณิชการมั่นคงไปยัดยาวไม่ได้ บุคคลใดจะเป็นแต่ผู้ซื้อ ไม่เป็นผู้ขายบ้างเลยแล้ว ก็คงจะซื้อไปไม่ได้นาน ถึงประเทศก็เช่นกัน ถึงจะมีสินค้าเข้ามา มากปานใด ถ้าสินค้าออกไม่มีเพียงพอแล้ว ก็คงจะไม่ทนรับสินค้าเข้ามาได้นานอีกก็มากนัก โดยเฉพาะนั้นจึงแลเห็นได้ว่า ทั้งกลสิกรรมแลพาณิชการเปนสิ่งจำเป็นที่จะต้องบำรุงให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้น”²⁰¹

ชนชั้นนำในช่วงทศวรรษ 2450 เป็นต้นมายังคงใช้กรอบการศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีเพื่อศึกษาศักยภาพทางเศรษฐกิจของหัวเมืองด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะการทำความเข้าใจถึงความสำคัญและที่มาของความรู้ในการประกอบกลสิกรรมของคนในหัวเมือง เพื่อแสวงหาหนทางที่จะนำการประกอบกลสิกรรมมาใช้พัฒนาเศรษฐกิจของไทย

การขยายเส้นทางคมนาคมไปยังหัวเมืองทำให้ชนชั้นนำสามารถเข้าไปสำรวจพื้นที่โบราณสถานต่างๆ ในหัวเมืองได้มากขึ้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปสำรวจเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยเมื่อ พ.ศ. 2450 ในครั้งนั้นพระองค์ทรงพบเห็นการสร้างบ้านเรือนอยู่บริเวณถนนพระร่วง ทำให้ทรงคาดคะเนว่ากลุ่มคนเหล่านี้คงเป็นผู้สืบเชื้อสายมาจากชาวสุโขทัยโบราณ โดยอ้างอิงจากข้อมูลที่ปรากฏในหลักศิลาจารึกต่างๆ ทรงตั้งข้อสังเกตว่าริมถนนพระร่วงเป็นพื้นที่ที่มีชาวบ้านทำการเพาะปลูกอย่างกว้างขวาง เช่น บ้านพรานกระต่ายที่ตั้งอยู่ในเขตเมืองกำแพงเพชรนั้นเป็นหมู่บ้านที่มีบ้านเรือนหนาแน่น ชาวพรานกระต่ายขยายพื้นที่กลสิกรรมจำนวนมากตามเส้นทางถนนพระร่วง²⁰² เมื่อพระองค์เสด็จพระราชดำเนินไปถึงเมืองสุโขทัยก็ทรงพบว่าเมืองแห่งนี้น่าจะเคยเป็นเมืองที่มีพื้นที่กลสิกรรมขนาดใหญ่มาก่อน ทำให้มีเสบียงอาหารและสินค้าที่สามารถแลกเปลี่ยนกับเมืองอื่นๆ ได้ ข้อนี้เป็นเหตุผลอีกประการหนึ่งที่ทำให้สุโขทัยเป็นเมืองที่เจริญเติบโตในช่วงเวลานั้น²⁰³

²⁰¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชบัญญัติตอบดังนี้” ประกอบกลสิกรรม 1, 1 (กรกฎาคม ร.ศ. 130): 6.

²⁰² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เที่ยวเมืองพระร่วง, หน้า 42.

²⁰³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เที่ยวเมืองพระร่วง (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2560), หน้า 75.

พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่า การประกอบกิจกรรมเป็นสิ่ง ที่คนไทยใช้เลี้ยงบ้านเมืองมาตั้งแต่โบราณนั้นสอดคล้องกับของสมเด็จพระยา ดำรงราชานุภาพ ในงานนิพนธ์เรื่อง “เที่ยวตามทางรถไฟ” ที่พรรณนาประวัติศาสตร์เกี่ยวกับโบราณสถานของ สิบเมืองตามทางรถไฟ ได้แก่ บางปะอิน, พระนครศรีอยุธยา, พระพุทธบาท, ลพบุรี, นครสวรรค์, พิจิตร, พิษณุโลก, อุตรดิตถ์, สระบุรี และนครราชสีมา²⁰⁴ ข้อวินิจฉัยของพระองค์บ่งชี้ว่าปัจจัย ประการหนึ่งที่ทำให้เมืองที่มีมาแต่โบราณเหล่านี้สามารถขยายตัวกลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ได้ เพราะต่างเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมในการประกอบกิจกรรมและมีผลผลิตที่ช่วยเลี้ยงดูกำลังพลได้

เอริก ไฮเดนฟาเดน (Erik Seidenfaden, 2424-2501) นักมานุษยวิทยาชาวเดนมาร์กที่รับ ราชการในหน่วยงานต่างๆ ของรัฐบาลไทยระหว่าง พ.ศ. 2470-2484 และเป็นผู้เขียนคู่มือเดินทาง ตามเส้นทางรถไฟในประเทศไทยให้กับกรมรถไฟ (พ.ศ. 2470) เห็นว่าการสร้างบ้านแปงเมืองของ คนโบราณนั้นส่วนหนึ่งอยู่บนฐานของการประเมินศักยภาพในการประกอบกิจกรรมของพื้นที่ เพราะต้องอาศัยผลผลิตการเกษตรเลี้ยงชีพและใช้แลกเปลี่ยนสินค้ากับต่างถิ่น เช่นในกรณีของ เมืองพิมายในเขตจังหวัดนครราชสีมาที่มีชาวขอมเป็นชนกลุ่มแรกที่เข้ามาบุกเบิกและสร้าง เมืองขึ้น จนมีโบราณสถานเป็นประจักษ์พยานการดำรงอยู่ของชาวขอมในยุคโบราณ ไฮเดนฟา เดนเสนอว่า เมื่อวิเคราะห์ลักษณะโบราณสถานเหล่านี้จะพบว่าชาวขอมเลือกที่จะตั้งถิ่นฐานที่นี่ เพราะมีแหล่งน้ำที่สามารถใช้อุปโภคบริโภคได้ จึงมีการก่อสร้างระบบชลประทานลำเลียงน้ำและ อ่างเก็บน้ำ ทำให้เมืองพิมายสามารถขยายพื้นที่กิจกรรมให้เพียงพอต่อการเลี้ยงชุมชนโบราณที่มี ขนาดใหญ่ ไฮเดนฟาเดนเห็นว่าสิ่งปลูกสร้างและความรู้ในการประกอบกิจกรรมเหล่านี้เป็นมรดกที่ คนโบราณมอบไว้ให้แก่คนรุ่นหลัง ซึ่งยังคงสืบทอดการประกอบกิจกรรมดังเช่นชาวขอมในครั้งอดี ตกาล²⁰⁵

ในช่วงปลายทศวรรษ 2460 มุมมองเรื่อง “เชื้อชาติ” (race) เริ่มเป็นที่สนใจในหมู่ ปัญญาชนไทย นับตั้งแต่หลังจากที่หลวงนิเทศนิสรสรรค์แปลผลงานเรื่อง “ชนชาติไทย” ของ ดร. วิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์ (William Clifton Dodd) และตีพิมพ์ลงเป็นตอนๆ ใน “วารสารวิทยาสาร” ในงานเขียนเรื่องนี้ดอดด์พยายามค้นหาและสังเคราะห์ลักษณะเฉพาะของกลุ่มชนชาติไทยจากสิ่ง ที่เขาได้ประสพระหว่างการเดินทางสำรวจในประเทศจีน, เวียดนาม, พม่า, ลาว และไทย และ

²⁰⁴ สมเด็จพระยา ดำรงราชานุภาพ, เที่ยวตามทางรถไฟ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2557), หน้า 45.

²⁰⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, รพท. 1/5 เอกสารการรถไฟแห่งประเทศไทย เรื่อง Guide to Phimai, The Beautiful Temple City By Major Erik Seidenfaden M.R.A.S. M.S.A. (พ.ศ. 2469), หน้า 7.

สรุปว่าลักษณะเฉพาะประการหนึ่งที่ชนชาติไทยที่เขาพบเจอในเขตแดนของราชอาณาจักรสมัยใหม่ที่กำลังตั้งขึ้นมีร่วมกันคือทักษะในการปลูกข้าว²⁰⁶

ข้อสรุปดังกล่าวถูกสะท้อนอีกทอดหนึ่งในผลงานเรื่อง “ผู้นำ (GUIDE) จังหวัดลพบุรี” (พ.ศ. 2472) ของนพ จุลฤกษ์ เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนประจำจังหวัดลพบุรี เขาอธิบายการอพยพเข้ามาในดินแดนไทยปัจจุบันของ “พวกไทย” ดังความว่า

“พวกไทยที่มานี้แยกกันมาเป็น ๒ ทาง คือพวกหนึ่งไปทางทิศตะวันตก ยึดถือดินแดนอันเป็นทำเลที่มีที่ดินทำไร่ ไถนาได้อุดมดี เป็นอาณาเขตต์ เรียกกันว่า ลานนา เพราะพื้นที่เหล่านั้นเป็นที่ราบเหมาะแก่การทำนา อีกพวกหนึ่งยึดถืออาณาเขตต์ทางทิศตะวันออก อันเป็นทำเลที่มีช้างชุกชุมสำหรับจะได้จับมาไว้ใช้เป็นพาหนะง่าย เรียกว่าลานช้าง ทั้ง ๒ พวกนี้ไปมาหาถึงกันอยู่เสมอ ครั้น พ.ศ. ๑๙๓๑ ไทยก็ได้อพยพจากอาณาเขตต์ลานนาลงมาทางทิศใต้ทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จนมาตั้งราชอาณาจักรขึ้นอีกก็หนึ่ง มีเมืองสุโขทัยเป็นราชธานี”²⁰⁷

นพอธิบายต่อไปว่า การปลูกข้าวและพืชเศรษฐกิจต่างๆ เป็นความรู้ดั้งเดิมของกลุ่มชนชาติไทยมาก่อนที่จะอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองลพบุรี และเหตุผลที่คนไทยอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่นี้ต่อจากกลุ่มชนชาติขอมก็เป็นเพราะเห็นว่าบริเวณนี้มีผืนดินที่เหมาะสมจะทำการเพาะปลูกได้ โอกาสในการทำกิจกรรมจึงเป็นสิ่งที่ขับเคลื่อนคนไทยให้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในลพบุรีและพื้นที่อื่นๆ ของประเทศไทย และทำให้ชนชาติไทยรวมตัวกันสร้างอาณาจักรโบราณได้ แม้ว่าอาณาจักรโบราณเหล่านั้นจะล่มสลายไปแล้ว แต่นพเห็นว่าความรู้ในการประกอบกิจกรรมยังมิได้สูญหายไป เพราะชนรุ่นหลังยังคงสืบทอดอยู่ เช่นที่ชาวลพบุรียังคงเลี้ยงชีพด้วยการเพาะปลูก²⁰⁸

ความเห็นดังกล่าวข้างต้นสะท้อนว่ากลุ่มชนชั้นนำที่มีความรู้ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีมีการนำความรู้เหล่านี้มาอธิบายสิ่งที่ตนได้ค้นพบระหว่างการเดินทาง ที่สำคัญคือ การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะการก่อร่างสร้างชุมชนโบราณในพื้นที่ที่ปัจจุบันเป็นหัวเมืองสำคัญของไทยกับศักยภาพทางกิจกรรมของถิ่นที่ตั้งชุมชนนั้นๆ แต่ก็มี ความแตกต่างในมุมมอง ทั้งที่เห็นว่าโบราณสถานต่างๆ เป็นเครื่องพิสูจน์ว่าเคยมีกลุ่มคนเข้ามาสร้างบ้านแปงเมืองและใช้การประกอบกิจกรรมเป็นวิธีการหล่อเลี้ยงชุมชนมาอย่างยาวนาน และกลุ่มชนชาติไทยที่เข้ามาภายหลังก็ได้ใช้ประโยชน์จากสิ่งปลูกสร้างเหล่านี้ในการทำการเพาะปลูกต่อไป สะท้อนว่าคนไทยได้รับมรดกตกทอดเป็นความรู้เรื่องการประกอบกิจกรรมจากกลุ่มชนชาติอื่นที่เคยอาศัยมาก่อน

²⁰⁶ วิลเลียม คลิฟตัน คอคเคตต์, *ชนชาติไทย*, แปลโดย หลวงนิเทศนิยธร (ฮวดหลี หุตะโกวิท) (กรุงเทพฯ: ไทยเชชม, 2474).

²⁰⁷ นพ จุลฤกษ์, “ผู้นำ (GUIDE) จังหวัดลพบุรี,” *วิทยากร* 30, 4 (กุมภาพันธ์ 2472), หน้า 283-284.

²⁰⁸ นพ จุลฤกษ์, “ผู้นำ (GUIDE) จังหวัดลพบุรี,” หน้า 167.

บ้างก็เห็นว่าทักษะการทำนาเป็นเครื่องบ่งชี้ลักษณะเฉพาะของชนชาติไทย แต่ทั้งหมดนี้เห็นพ้องว่า การทำกสิกรรมเป็นสิ่งที่หล่อเลี้ยงชนชาติไทยมาแต่ไหนแต่ไร

ไซเดนฟาเดนตั้งข้อสังเกตว่าการทำนาของคนไทยเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดโดยสภาพดินฟ้าอากาศ ในหัวเมืองจึงมีการทำนาในฤดูกาลเดียวกัน ซึ่งนักเดินทางจะสามารถมองเห็นความเปลี่ยนแปลงตามฤดูกาลของภูมิทัศน์ระหว่างการเดินทางรถไฟ ในช่วงฤดูฝนคนที่โดยสารรถไฟสายเหนือจากกรุงเทพฯ ถึงอยุธยาจะเห็นผืนนาสีเขียวมรกตราวกับผืนพรม ในช่วงที่ชาวนาเริ่มดำนา ซึ่งจะเปลี่ยนเป็นภาพของผืนนาทองในเดือนพฤศจิกายนอันเป็นฤดูกาลเก็บเกี่ยว ไซเดนฟาเดนเห็นว่าการทำนาเป็นชีวิตของคนไทย เพราะเป็นแรงขับเคลื่อนวัฏจักรแห่งกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนาตามฤดูกาล เช่นในฤดูฝนก็จะได้เห็นชาวนาใช้คันไถเทียมกระบือแบบดั้งเดิมเพื่อปรับหน้าดิน หลังจากนั้นคนหนุ่มสาวจะดำนาบนผืนนาที่ไถพรวนไว้แล้ว²⁰⁹

การตั้งข้อสังเกตวิธีทำนาของคนไทยตามอย่างข้างต้น ทำให้ผู้เรียบเรียงงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางเข้าใจว่า ความรู้ในการประกอบกสิกรรมของคนไทยซึ่งได้รับสืบทอดมาตั้งแต่ยุคก่อนสมัยใหม่จนถึงทศวรรษ 2470 ที่สำคัญได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับการสร้างแปลงกสิกรรม, ความรู้เรื่องดินฟ้าอากาศ, การใช้เครื่องมือแบบโบราณ และแรงงานสัตว์²¹⁰ การทำนาจึงเปรียบเหมือนตัวแทนของความเป็นไทยอย่างหนึ่ง เพราะสะท้อนวิถีชีวิตของคนไทยที่สืบเนื่องมาตั้งแต่ยุคอดีต การชมดูวิธีการทำนาจึงเปรียบได้กับการเที่ยวชมโบราณสถานต่างๆ เพื่อรับรู้เรื่องราวความเป็นมาของประเทศไทย

การเดินทางของข้าราชการทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติไปยังหัวเมือง ทำให้คนกลุ่มนี้เห็นว่ากสิกรรมน่าจะเป็นภาพสะท้อนความเป็นไทยในด้านเศรษฐกิจ เนื่องจากคนเหล่านี้พบเห็นแปลงกสิกรรมจำนวนมากในระหว่างการเดินทาง ซึ่งพวกเขาสังเกตเห็นอีกว่าคนในหัวเมืองมีวิถีเพาะปลูกที่คล้ายคลึงกัน และนำเอาอัตลักษณ์ความคล้ายคลึงกันนี้มาสร้างความเป็นไทยในท้องถิ่น ควบคู่ไปกับความเป็นไทยในแบบดั้งเดิม (ดังกล่าวถึงในบทที่ 2)

²⁰⁹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, รพท.1/8 เอกสารการรถไฟแห่งประเทศไทย เรื่อง From Bangkok to Cheing Mai by the Northern Express (2476), หน้า 22.

²¹⁰ บทความเรื่อง “เรื่องการเสียโค กระบือ เพราะโรค” อธิบายว่าชาวนาไทยรู้จักนำโคและกระบือมาใช้ไถนามาหลายชั่วคนแล้ว จึงทำให้ชาวนามีความรู้ในเรื่องการบำรุงและฝึกหัดสัตว์ชนิดนี้ เพื่อให้ทำนาได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดู สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, รพท.2/1 เอกสารการรถไฟแห่งประเทศไทย เรื่องจดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ ฉบับที่ ๑ - ๓ (พ.ศ.2464), หน้า 50.

3.4 ศักยภาพในการประกอบอาชีพในหัวเมือง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การขยายตัวของเส้นทางคมนาคมระหว่างเมืองหลวงกับหัวเมืองทำให้ชนชั้นนำจากส่วนกลางสามารถเข้าถึงหัวเมืองได้สะดวกกว่าที่เคยเป็นมาและสามารถรวบรวมข้อมูลของหัวเมืองผ่านประสบการณ์เชิงประจักษ์ได้มากขึ้นสามารถนำข้อมูลเหล่านั้นและข้อสังเกตที่ได้จากการเดินทางไปประกอบการวางแผนทางพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ

จากการเสด็จพระราชดำเนินตามเส้นทางรถไฟสายใต้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสังเกตเห็นว่าที่ดินริมทางรถไฟจำนวนมากยังไม่มีผู้คนเข้ามาหาประโยชน์ทางเศรษฐกิจทั้งที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถแปรเปลี่ยนเป็นสินค้าได้ จึงทรงมีพระราชกระแสรับสั่งให้กรมรถไฟหลวงหา “อุบายอย่างใดอย่างหนึ่งที่จะให้สาธารณชนได้มีความรู้ถึงความอุดมสมบูรณ์ในท้องที่ต่างๆ” และผลิตงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางเพื่อเป็นสื่อเผยแพร่ภาพความอุดมสมบูรณ์ของดินแดนไทย เพื่อจูงใจผู้มีทุนรอนให้เข้าไปแสวงหาโอกาสในการทำธุรกิจในหัวเมือง²¹¹

กรมรถไฟหลวงจึงได้จัดทำหนังสือเรื่อง “ที่รกรกแห่งการเปิดทางรถไฟสายใต้” (พ.ศ. 2459) เพื่อเผยแพร่ข้อมูลสำหรับการทำธุรกิจตามริมทางรถไฟสายใต้ โดยจัดประเภทของโอกาสในการทำธุรกิจดังนี้ พื้นที่เหมาะสมกับการเพาะปลูก, ป่าไม้มีค่า และแหล่งแร่ธาตุต่างๆ ดังคำกล่าวว่

“ภูมิที่ของพระราชอาณาจักร์ภาคนี้มีภูเขามาก และสิ่งที่มีประโยชน์อันเกิดแก่บ้านเมืองแถบนี้ นอกจากเข้าก็มีแร่ธาตุต่างๆ เปนของสำคัญ ส่วนแร่ดีบุกนั้นเปนแร่ที่มีแพร่หลายมากกว่าแร่อื่นๆ นอกจากนี้ก็มีสี่ต่างๆ ที่ใช้ย้อมผ้า ไม้ต่างๆ ที่มีราคา (ในท้องที่ต่างๆ แถบนี้ มีป่าไม้ต่างๆ ที่จะใช้ในการปลูกสร้างอยู่มาก) ชันต่างๆ, น้ำมันยาง, พริกไทย, ลูกจันทน์, รังนกอีแอ่น, เต่ากระแลไขจระเมียด ชนนกที่แปลกปลาดต่างๆ, หนึ่งชนสัตว์ป่าต่างๆ, แลไหม, โค, กระบือ, แลช้างที่อยู่เปนฝูงแลโขลงนั้นมีมาก ส่วนน้ำนั้นไม่ใคร่จะมี”²¹²

หนังสือยังให้ความสำคัญกับการศึกษาทักษะการทำมาหาเลี้ยงชีพของคนในหัวเมือง มีการกล่าวถึงการหาเหมืองแร่ที่ยังคงใช้วิธีการแบบเดิมในฐานะความรู้ของคนในท้องถิ่น และชี้ให้เห็นว่าคนในหัวเมืองเป็นกลุ่มคนที่มีทักษะในการประกอบอาชีพ ซึ่งสามารถเป็นแรงงานที่มีคุณภาพได้ ผู้เดินทางตามเส้นทางรถไฟสามารถสังเกตวิธีการทำนาแบบดั้งเดิมได้ตั้งแต่บางกอกน้อยถึงเพชรบุรีซึ่งเป็นพื้นที่มีการทำนาริมทางรถไฟเป็นจำนวนมากดังความว่

²¹¹ James C. Ingram, *Economic Change in Thailand: 1850 – 1970*, pp. 16-17.

²¹² ที่รกรกแห่งการเปิดทางรถไฟหลวงสายใต้ 2459, หน้า 23.

“ในฤดูหนาวแห้งแล้ง ตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนพฤษภาคมนั้น พื้นดินในทุ่งนาเหล่านี้ตากแดดอยู่ตลอดวันตั้งหลายสัปดาห์ เติมน้ำจึงแข็งมากจนแตกกระแหง พออย่างเข้าฤดูฝนซึ่งตั้งต้นในเดือนมิถุนายนนั้น เมื่อดินอ่อนพอจะไถได้ ชาวนาก็พากันลงมือไถนา 6 แลเมื่อฝนได้ตกมาพอน้ำขังอยู่ในนาแล้ว จึงลงมือดำกัน (นาสวน) ส่วนวิธีการทำนาอย่างใหม่ โดยใช้เครื่องมือแลเครื่องจักรต่างๆ ที่นิยมกันอยู่ในนานาประเทศนั้น ยังมีผู้นิยมกันน้อยนัก ไถซึ่งชาวนานิยมใช้อยู่ในเวลานี้เป็นไถไม้เทียม ด้วยโคหรือกระบือ ซึ่งได้ใช้มาแต่ในกาลดึกดำบรรพ์โบราณนั้น ไถเหล่านี้ไถได้แต่ในเวลาที่ดินอ่อน หรือเมื่อกำลังเป็นน้ำเป็นโคลนก็ไถได้เพราะเบามาก”²¹³

พร้อมกันนั้นหนังสือก็สอดแทรกคำบรรยายภูมิประเทศสองข้างทางรถไฟที่ “งดงามเจริญตาน่าดีงาม” เพื่อ “ชักจูงให้เข้าไปตั้งภูมิลำเนาและนำทุนรอนไปประกอบการทำมาหากินในทางต่างๆ ให้ท้องที่ๆ ยังว่างเปล่าอยู่เป็นอันมากนั้นเจริญขึ้น”²¹⁴ ยกตัวอย่างเช่นการกล่าวเน้นถึงความน่าสนใจของจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ที่เหมาะสมกับการลงหลักปักฐาน เพราะมีอากาศดีเหมาะสมกับการพักผ่อนและอยู่ใกล้กับแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ

“ที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์นี้ เป็นที่ตั้งศาลากลางแลที่อยู่ของผู้ว่าราชการจังหวัดนี้ มีพลเมืองประมาณ ๓,๐๐๐ อนึ่งสินค้าต่างๆในจังหวัดนี้ ราษฎรยอมนำมาขายซื้อกันในที่นี้ ต่อไปข้างหน้าจะเป็นที่สำหรับผ่อนพักร่างกายเปลี่ยนอากาศ แลที่จับปลาได้ดีแห่งหนึ่ง ป่าไม้กระยาเลยชนิดที่ดีต่างๆ ที่ตำบลห้วยยางนั้น ก็อยู่ไม่ห่างไกลกับประจวบคีรีขันธ์นัก แลการที่จะขนไม้จากป่ามาโดยทางรถไฟนั้นก็ราว ๓๐ กิโลเมตรเท่านั้น การที่จะค้าขายไม้เหล่านี้คงไม่ยาก ส่วนการผสมสัตว์ต่างๆ นั้น ก็คงจะบำรุงได้ง่ายเหมือนกัน”²¹⁵

การให้คุณค่ากับความงามของภูมิประเทศตามเส้นทางรถไฟถูกผูกติดกับการวัดคุณค่าทางเศรษฐกิจ ฉะนั้นผืนป่าและพื้นที่กิจกรรมที่อุดมสมบูรณ์ริมทางรถไฟจึงเป็นภาพที่ “งดงามน่าชมยิ่งนัก”²¹⁶ แตกต่างจากพื้นที่ที่ไม่มีทรัพยากรธรรมชาติที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ เช่น ผืนป่าในเขตเมืองสุราษฎร์ธานีที่เป็นไม่มีไม้มีค่า หนังสือเล่มนี้ก็เห็นว่ามีได้เป็นภูมิทัศน์ที่น่าสนใจ²¹⁷ อาจ

²¹³ ที่รูกแห่งการเปิดทางรถไฟหลวงสายใต้ 2459, หน้า 32-33.

²¹⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มร.6 คค.11 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงคมนาคม เรื่องมหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงคมนาคม แจ้งความยัง จางวางโทพระยาบุรีนวราษฎ์ ราชเลขาธิการนุการต่างประเทศ (22 พฤษภาคม พ.ศ. 2459).

²¹⁵ ที่รูกแห่งการเปิดทางรถไฟหลวงสายใต้ 2459, หน้า 39-40.

²¹⁶ ที่รูกแห่งการเปิดทางรถไฟหลวงสายใต้ 2459, หน้า 23.

²¹⁷ ที่รูกแห่งการเปิดทางรถไฟหลวงสายใต้ 2459, หน้า 32.

กล่าวได้ว่าหนังสือเรื่อง “รูกกแห่งการเปิดทางรถไฟหลวงสายใต้” มุ่งที่จะเผยแพร่ภาพของประเทศไทยในฐานะที่อุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถนำไปพัฒนาให้เกิดผลผลิตทางเศรษฐกิจ

ในแนวทางเดียวกัน งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของกรมรถไฟหลวงภาคภาษาอังกฤษของไซเดนฟาเดนก็สอดแทรกภาพของป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ตามเส้นทางรถไฟ หากจะเดินทางไปยังพิมายก็สามารถชมภาพป่าของเทือกเขาพนมดงรักที่ยังบริสุทธิ์และเต็มไปด้วยไม้มีค่าต่างๆ เช่น ไม้พยูงที่เหมาะสมแก่การทำตู้²¹⁸ หรือเมืองลำปางที่มีเทือกเขาที่ปกคลุมไปด้วยไม้สักมีค่า²¹⁹ ธรรมชาติตามเส้นทางรถไฟนั้นให้ทั้งความเพลิดเพลินและรู้ทางแก่ผู้ที่ประสงค์จะประกอบธุรกิจในหัวเมือง ไซเดนฟาเดนเห็นว่าหัวเมืองนั้นมีความพร้อมทั้งในด้านของทรัพยากรธรรมชาติและแรงงานที่มีทักษะในการประกอบอาชีพ

งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางที่กรมรถไฟหลวงเรียบเรียงขึ้นนั้น เป็นผลงานที่ต้องการนำเสนอโอกาสแก่ผู้ที่จะไปประกอบอาชีพในหัวเมืองในหลายด้าน เช่น การเข้าไปทำสัมปทานป่าไม้ และแร่ธาตุ ขณะเดียวกันงานในกลุ่มนี้ก็ยังคงนำเสนอภาพของการประกอบกิจการในหัวเมือง ซึ่งเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่าคนในหัวเมืองมีทักษะในการประกอบอาชีพที่มีการใช้เครื่องใช้ไม้สอยที่เหมาะสมกับภูมิประเทศ ดังเช่น การทำนาที่เลือกใช้แรงงานสัตว์ และเครื่องมือที่ผลิตขึ้นตามแบบพื้นบ้าน ภาพการประกอบอาชีพตามวิถีดั้งเดิมนอกจากจะเป็นที่น่าสนใจแก่ผู้เดินทางประกอบอาชีพแบบดังกล่าวยังทำให้เห็นว่าคนไทยสามารถเป็นแรงงานที่มีศักยภาพในการผลิตได้

3.5 ลักษณะนิสัยของคนไทยในฐานะปัจจัยส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจ

การสำรวจองค์ความรู้เรื่องการประกอบกิจการทั้งจากการสังเกตการณ์และการสืบค้นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ทำให้ชนชั้นนำเห็นว่าเหตุที่คนในหัวเมืองยึดอาชีพการประกอบกิจการเป็นจำนวนมากนั้น เพราะคนในหัวเมืองได้รับแนวทางการประกอบอาชีพจากบรรพบุรุษที่ได้ละทิ้งไว้ให้แก่คนไทยตั้งแต่ก่อนที่จะอพยพเข้ามาตั้งบ้านเมืองในประเทศไทย อีกทั้งการประกอบกิจการเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ได้เลี้ยงดูอาณาจักรของคนไทยมาอย่างยาวนาน ชนชั้นนำเห็นว่าเหตุที่การประกอบกิจการเป็นความรู้ที่มีการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นก็ได้ทำให้คนไทยมีทักษะในการ

²¹⁸ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, รัช. 1/5 เอกสารการรถไฟแห่งประเทศไทย เรื่อง Guide to Phimai, The Beautiful Temple City By Major Erik Seidenfaden M.R.A.S. M.S.A. , หน้า. 4.

²¹⁹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, รัช. 1/8 เอกสารการรถไฟแห่งประเทศไทย เรื่อง From Bangkok to Cheing Mai by the Northern Express , หน้า 54.

ผลิตสินค้ากลุ่มนี้ในระดับที่สูง เพราะสามารถเลือกใช้เครื่องมือและสัตว์ที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมได้ ชนชั้นนำยังเห็นด้วยว่าในยุคที่ประเทศเกิดความขัดสนจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ทำให้เห็นว่าคนในหัวเมืองก็ได้เข้าไปทำการเพาะปลูกริมทางรถไฟอย่างกว้างขวาง เพื่อที่จะแสวงหารายได้มาหล่อเลี้ยงครอบครัว

ชนชั้นนำอีกกลุ่มหนึ่งที่ได้มีโอกาสเดินทางท่องเที่ยวไปในหัวเมืองโดยรถไฟก็ตั้งข้อสังเกตว่า หากการประกอบกิจการเป็นวิธีเลี้ยงชีพของคนหัวเมือง ยังมีปัจจัยอื่นอีกหรือไม่ที่ทำให้คนในหัวเมืองเกิดความคิดที่จะขยายพื้นที่ในการประกอบกิจการไปมากกว่าการเลี้ยงตนเอง แนวคิดนี้ปรากฏในผลงานการเดินทางของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (2404-2474) เรื่อง “นิราศนราธิปฯ เรียกคุณวิจารย์ไปปักชำได้ พุทธศก 2471” เป็นการเดินทางส่วนพระองค์เพื่อรับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ (2434-2519) ซึ่งทรงสำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศกลับมายังกรุงเทพมหานคร พระองค์ทรงบันทึกประสบการณ์การเดินทางครั้งนี้ในรูปแบบนิราศ เพื่อต้องการบันทึกเรื่องราวที่ทรงได้พบระหว่างการเดินทาง²²⁰

พระองค์ทรงเลือกใช้รถไฟเป็นพาหนะในการเดินทางไปยังภาคใต้ เพราะเป็นการเดินทางที่มีความสะดวกสบายมากกว่าการเดินทางแบบอื่นๆ เมื่อพระองค์ทรงมองออกไปจากหน้าต่างรถไฟที่กำลังแล่นผ่านอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี พระองค์ทรงตั้งข้อสังเกตว่าการขยายตัวของเส้นทางรถไฟได้เปลี่ยนแปลงสภาพของเมืองนี้จากป่ามาเป็นเมืองที่มีผู้คนคับคั่ง เพราะผู้คนได้เข้ามาจับจองที่ดินริมทางรถไฟเพื่อสร้างบ้านเรือน ดังความว่า

“ถึงบ้านโป่ง ป่าโป่ง เรือนโรงเคลื่อน
รถหยุดเหมือน เมืองโต ฝนไพรสนต์
เดชรถไฟ ไปสดวก ผนวกคน
นิมิตตำบล บ้านป่า แปลกตาพลัน”²²¹

พระองค์ทรงตั้งข้อสังเกตว่าการขยายตัวของเมืองตามทางรถไฟเป็นผลจากการเจริญเติบโตทางด้านพาณิชยกรรม ซึ่งคนในหัวเมืองต่างเลือกที่จะเข้ามาอาศัยตามสถานีรถไฟ เพื่อที่จะใช้รถไฟเป็นพาหนะในการขนส่งสินค้าไปตามเมืองต่างๆ เหตุนี้ทำให้ตามสถานีรถไฟจึงเกิดเป็นตลาดขึ้น พระองค์ทรงเห็นว่าเมื่อพิจารณาการเจริญเติบโตด้านพาณิชยกรรมในหัวเมือง

²²⁰ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, นิราศนราธิปฯ เรียก คุณวิจารย์ไปปักชำได้ พุทธศก 2471 (พระนคร: พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2472), หน้า 1.

²²¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, นิราศนราธิปฯ เรียก คุณวิจารย์ไปปักชำได้ พุทธศก 2471, หน้า 15.

แล้ว พบว่า พาณิชยกรรมเหล่านี้ได้อาศัยสินค้าจากการประกอบกิจการเป็นหลัก เพราะเป็น
กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สามารถสร้างสินค้าได้เป็นจำนวนมาก พระองค์เห็นว่าสร้างทางรถไฟไปหัว
เมืองเป็นส่วนที่ช่วยให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจดังกล่าวมีความคล่องตัวขึ้น และได้ทำให้เกิดการ
ไหลเวียนของกลุ่มคนจากพื้นที่ต่างๆ ให้เข้าไปแสวงหาประโยชน์ในหัวเมืองที่มีศักยภาพในการ
พัฒนาเศรษฐกิจมากขึ้น เหตุนี้ทำให้บางพื้นที่ได้กลายเป็นเมืองใหม่ขึ้น เช่น เมืองทุ่งสงที่ได้มี
ข้าราชการและนายทุนเข้าไปทำประโยชน์ในพื้นที่

“ชมทำนอง เมืองใหม่ รถไฟยัง
ตำรวจนำ ดำเนิน เกริ่นแถลง
บ้านตึกแบงก์ สยามแนว โรงแถวหลัง
เรือนราชการ ร้านตลาด ดาษประดัง”²²²

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงเห็นว่า นอกจากวารถไฟสามารถ
ส่งเสริมภาคกิจการในหัวเมือง ด้วยเป็นพาหนะที่ทำหน้าที่ขนส่งสินค้าและคนไปตามตลาดต่างๆ
แล้ว การขยายตัวของเส้นทางรถไฟไปสู่หัวเมืองยังช่วยให้เกิดการบุกเบิกที่ดินที่เข้าถึงได้ยากให้แก่
คนในหัวเมืองด้วยเช่นกัน พระองค์ทรงเห็นว่าเมื่อพื้นที่ต่างๆ สามารถเข้าถึงได้ง่ายก็เป็นการเปิด
โอกาสให้คนในหัวเมืองนำความรู้ในการประกอบกิจการไปพลิกพื้นผืนดินให้กลายเป็นแปลง
กิจการเพิ่มขึ้น เหตุนี้ทำให้ริมทางรถไฟตั้งแต่เขตตลิ่งชัน จังหวัดกรุงเทพมหานครเป็นต้นไปเป็น
พื้นที่ที่สามารถสังเกต “เห็นแต่ทิวนา นาฟาง สล้างหลาม”²²³ พระองค์ทรงเห็นว่าการขยายตัวของ
พื้นที่กิจการยังสามารถสะท้อนให้เห็นความขยันหมั่นเพียรอันเป็นนิสัยดั้งเดิมของคนไทย ซึ่งนิสัย
นี้เป็นแรงกระตุ้นให้คนไทยเกิดความคิดที่จะเข้าไปจับจองพื้นที่ต่างๆ เพื่อปรับเปลี่ยนให้กลายเป็น
พื้นที่กิจการ เหตุนี้ทำให้ริมทางรถไฟที่เดิมเป็นพื้นที่ป่ารกชัฏก็ได้กลายเป็นผืนนาที่มีความกว้าง
ใหญ่ไพศาลดังความว่า

“ผ่านห้วยเสือ เสือหาย กลายเป็นนา
เสือหรือกล้ำ ฝาคัน โดด้นหนึ
คนขยัน พันไม้ ไกลทุกที
จนแคว้นที่ เขาทโมน ใช้นเป็นนา”²²⁴

²²² พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, นิราศนราธิปฯ เรียก ดุษฎีจารึกไปปักชำได้ พุทธศก 2471, หน้า 15.

²²³ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, นิราศนราธิปฯ เรียก ดุษฎีจารึกไปปักชำได้ พุทธศก 2471, หน้า 71

²²⁴ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, นิราศนราธิปฯ เรียก ดุษฎีจารึกไปปักชำได้ พุทธศก 2471, หน้า 15.

ข้อค้นพบของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ว่าด้วยการขยายตัวของการประกอบกิจการในหัวเมืองตามเส้นทางรถไฟ สะท้อนให้เห็นว่าคนในหัวเมืองมีความพร้อมที่จะพัฒนาตนเองให้สอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม เพราะมีมรดกที่บรรพชนทิ้งไว้ให้ทั้งในด้านของนิสัยที่มีความขยันหมั่นเพียรและความรู้ในการประกอบกิจการ เมื่อรัฐบาลได้ขยายเส้นทางรถไฟจากส่วนกลางไปสู่หัวเมือง ที่ทำหน้าที่เชื่อมตลาดในหัวเมืองต่างๆ เข้าด้วยกัน ก็ยิ่งเป็นการกระตุ้นให้คนในแต่ละหัวเมืองนำความรู้ที่ของตนเองมีมาผลิตสินค้าตอบสนองความต้องการของตลาด

ความคิดนี้สอดคล้องกับพระศรีพิชัยบริบาล (สวัสดิ์ ปัทมดิลก, 2435 - 2514) ผู้ดำรงตำแหน่งเป็นปลัดจังหวัดร้อยเอ็ดใน พ.ศ. 2460 – 2471 ท่านได้เรียบเรียงผลงาน “เรื่องตระเวนอีสาน พ.ศ. 2469” จากประสบการณ์ที่ได้ตามเสด็จเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยตรวจราชการมณฑลอิสานทางรถไฟ โดยตั้งใจว่าจะนำผลงานเรื่องนี้พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพของตนเองเพื่อเป็นวิทยาทาน²²⁵ พระศรีพิชัยบริบาลเห็นว่าหลังจากที่รัฐบาลได้ขยายเส้นทางรถไฟมายังภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ก็ได้ทำให้ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว เพราะคนในหัวเมืองได้เข้ามาจับจองพื้นที่ริมทางรถไฟเพื่อประกอบกิจการ โดยเฉพาะพื้นที่ช่วงเมืองสุรินทร์ถึงอุบลราชธานีซึ่งเป็นพื้นที่ที่ประชาชนได้เข้ามาจับจองมากที่สุดแห่งหนึ่งดังความว่า

“ต่อแต่นั้นไปจนเข้าเขตจังหวัดอุบลราชธานี มีลักษณะอุดมไปด้วยไร่นาเต็มไปด้วยต้นข้าวกำลังออกรวงงามมองเห็นไปสุดสายตา ท้องทุ่งเป็นสีเขียวสดปนสีเหลืองของรวงข้าว มีที่เหลือนมูไม่สลบทุ่งนาอยู่น้อยแล้วคือที่อันเป็นโคกดอนเกินไปทำนาไม่ได้ อนึ่งไร่นาในย่านนี้เป็นสภาพผิวดินไร่นาธรรมชาติ ด้วยมีต้นไม้อายุระดับประดาอยู่เป็นระยะห่างๆ ตลอดไปโดยสม่ำเสมอ คงงามมาก ทั้งนี้คือเมื่อถางป่าลงทำนา ราษฎรตัดแต่ไม้เล็กลงคงทิ้งไม้อายุยืนต้นไว้เป็นระยะห่างๆ จนกว่าไม้นั้นจะตายไปเอง โดยอายุชั้ย เฉพาะฉนั้นภาพนาอย่างนี้จึงเป็นที่รู้ได้ว่าเป็นนาโคกสร้างขึ้นใหม่”²²⁶

การนำเสนอภาพของผืนนาที่ได้รับการบุกเบิกขึ้นใหม่ในช่วงสุรินทร์ถึงอุบลราชธานีได้แสดงให้เห็นทัศนะของผู้เรียบเรียงที่เห็นว่าการพัฒนาพื้นที่ตามทางรถไฟเป็นผลที่เกิดจากความรู้ในการประกอบกิจการของคนในหัวเมือง แม้ว่าที่ดินในบริเวณนี้จะไม่เหมาะสมในการทำนา

²²⁵ พระศรีพิชัยบริบาล, เรื่องตระเวนอีสาน พ.ศ. 2469, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระศรีพิชัยบริบาล (สวัสดิ์ ปัทมดิลก) ณ เมรุวัดศรีรัตนาราม จังหวัดระยอง พ.ศ. 2514, หน้า 1.

²²⁶ พระศรีพิชัยบริบาล, เรื่องตระเวนอีสาน พ.ศ. 2469, หน้า 6.

“เพราะมีส่วนทนายระคนอยู่มาก และดินอาจจะจืดเร็วสักหน่อย” แต่คนในหัวเมืองยังคงใช้ความขยันหมั่นเพียรในการบุกเบิกผืนนา²²⁷

ผลงานของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์และพระศรีพิชัยบริบาลสะท้อนให้เห็นความคิดของชนชั้นนำที่ได้มองลึกลงไปถึงความคิดของคนในหัวเมือง ซึ่งได้ยึดถือการประกอบกิจการเป็นอาชีพหลัก ชนชั้นนำมองว่าการประกอบกิจการในหัวเมืองไม่ได้เป็นเพียงแค่ภาพสะท้อนของความรู้ในการประกอบกิจการของคนในหัวเมืองที่ได้รับสืบทอดมาอย่างยาวนาน ตามอย่างข้อสังเกตของไซเดนฟาเดนที่ได้จากการเดินทางไปหัวเมืองเท่านั้น แต่การประกอบกิจการยังสะท้อนให้เห็นลักษณะนิสัยเรื่องความขยันหมั่นเพียรที่ดำรงอยู่ลึกในจิตใจของคนในหัวเมือง ซึ่งเป็นแรงขับเคลื่อนให้คนในหัวเมืองเกิดความคิดที่จะเข้ามาจับจองพื้นที่ และเปลี่ยนแปลงดินแดนที่รกร้างให้กลายเป็นพื้นที่ที่สามารถผลิตสินค้าที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจขึ้นมา กล่าวได้ว่าระบบเศรษฐกิจของไทยจึงไม่ได้ถูกขับเคลื่อนจากความรู้ในเรื่องการประกอบอาชีพเท่านั้น แต่ยังเป็นสิ่งที่ถูกขับเคลื่อนจากลักษณะนิสัยเรื่องความขยันหมั่นเพียรที่มีอยู่ในตัวของคนไทยด้วยเช่นเดียวกัน

3.6 การกสิกรรมในฐานะทางรอดในภาวะตกต่ำของเศรษฐกิจสมัยใหม่

ในช่วงทศวรรษ 2460 ถึงทศวรรษ 2470 เศรษฐกิจโลกได้รับผลกระทบจากสงครามโลกครั้งที่หนึ่งและภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ส่งผลให้เศรษฐกิจไทยพลอยผิ่เคืองไปด้วย รัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทำการตัดลดงบประมาณด้วยวิธีการต่างๆ รวมถึงการควบรวมหน่วยงานต่างๆ เข้าด้วยกัน เช่น กระทรวงคมนาคมกับกระทรวงพาณิชย์กรรม เพราะทั้งสองกระทรวงรับผิดชอบเรื่องการส่งเสริมให้เกิดการสร้างพื้นที่ทางเศรษฐกิจ²²⁸ ผลของการควบรวมหน่วยงานและปรับลดจำนวนข้าราชการลงทำให้ข้าราชการบางคนเปลี่ยนทัศนคติต่อการรับราชการและลาออกไปประกอบอาชีพอื่นๆ เช่น นายสง่า ววรรณดิษฐ์ เสมียนเอกแห่งกรมยุทธโยธาทหารบก เป็นผู้ที่ลาออกจากราชการ เพราะเห็นว่า “การรับราชการแม้จะมีรายได้ มีความสุข

²²⁷ พระศรีพิชัยบริบาล, เรื่องตระเวนอีสาน พ.ศ. 2469, หน้า 6.

²²⁸ สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ, พ.1/2 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 7 กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม เรื่องรวมหน้าที่ราชการกระทรวงพาณิชย์และคมนาคมเป็นกระทรวงเดียวกัน และเรื่องจัดราชการต่างๆ (31 มีนาคม พ.ศ. 2468 - 28 พฤษภาคม พ.ศ. 2474).

แต่อาจจะเจริญได้ไม่ไกล” ต่อมานายสง่าได้ก่อตั้งบริษัทสง่าพาณิชย์ ซึ่งเป็นบริษัทจำหน่ายวัสดุ และรับเหมาก่อสร้างอาคารต่างๆ²²⁹

คนที่ส่วนกลางจำนวนหนึ่งเริ่มเห็นความสำคัญของประกอบกิจการอีกครั้ง เช่น หม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร (พ.ศ.2426-2514) เคยดำรงตำแหน่งเป็นอธิบดีกรมกษาปณ์และอธิบดีกรมฝิ่น ลาออกจากราชการใน พ.ศ. 2463 และหันไปบุกเบิกการทำฟาร์มแบบสมัยใหม่ที่บ้านบางเบิด อำเภอบางสะพานน้อย จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ท่านแสดงทัศนะไว้ว่าปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำเป็นสัญญาณเตือนให้สังคมไทยควรที่จะกลับมาจุกคิดถึงการบำรุงการประกอบกิจการของไทยให้สอดคล้องกับสถานการณ์ ด้วยการพัฒนาระบบกิจการให้เป็นตามหลักวิทยาการสมัยใหม่²³⁰

ปัญหาเศรษฐกิจในทศวรรษ 2460 ยังทำให้ชนชั้นนำบางคนเริ่มตั้งคำถามเกี่ยวกับการพัฒนาระบบเศรษฐกิจของไทยที่อิงตามรูปแบบของประเทศในยุโรป ว่ารูปแบบดังกล่าวเป็นสิ่งที่เหมาะสมกับคนไทยหรือไม่ โดยเฉพาะการส่งเสริมการศึกษาแบบสมัยใหม่ที่เริ่มต้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ถูกชนชั้นนำบางคนในช่วงเวลานี้ตั้งข้อสังเกตว่าเป็นการทำให้ระบบเศรษฐกิจของประเทศถดถอยลง

พระพาณิชย์สารวิเทศได้เรียบเรียงบทความเรื่อง “การศึกษากับการอุตสาหกรรม” (พ.ศ. 2470) ซึ่งวิเคราะห์ปัญหาของการศึกษาแผนสมัยใหม่ของไทยและสรุปว่าเป็นรูปแบบที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนไทยดั้งเดิม กล่าวคือ การศึกษาแผนสมัยใหม่ต้องการจะสั่งสอนเด็กในทางด้าน “วิชาการ” เท่านั้น เพื่อที่จะให้เด็กกลายเป็นแรงงานในระบบข้าราชการและบริษัทต่างๆ²³¹ แนวคิดนี้สอดคล้องกับคำอธิบายของหลวงบุญปลาดิวิชาวาสกัในงานเขียนเรื่อง “การทำงานที่ให้ผลและไม่ให้ผล” (พ.ศ. 2470) เป็นการจำแนกลักษณะงานที่สัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจ อาชีพกสิกรรมเป็น “การทำงานที่ให้ผล (productive labor)”²³² เพราะเป็นการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรจากผืนดินให้กลายเป็นสินค้าขึ้นมา แม้ว่าอาชีพอื่นๆ เช่น อาชีพรับราชการ จะเป็น “การทำงานที่ให้ผล” แต่เมื่อพิจารณาลักษณะสังคมไทยแล้วพบว่าอาชีพกสิกรรมคงเป็นอาชีพที่เหมาะสมอยู่ เพราะ “ประเทศสยามเรามีพลเมืองยังไม่ถึง ๑๐ ล้านคน แต่มีอาณาเขตถึง ๒๐๐,๐๐๐

²²⁹ ประวัติการค้าไทย, (กรุงเทพฯ: บจก. บพิธ, 2511), หอการค้าไทยพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสง่า วรรณดิษฐ์ ท.ม.,ต.ช. ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส, หน้า 3-4.

²³⁰ หม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร, บทความของและเกี่ยวกับม.จ.สิทธิพร กฤดากร (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514), หน้า 122.

²³¹ พระพาณิชย์สารวิเทศ, “การศึกษากับการอุตสาหกรรม,” วิทยาคาร 27, 19 (20 ตุลาคม 2470):1510.

²³² หลวงบุญปลาดิวิชาวาสกั, “การทำงานที่ให้ผลและไม่ให้ผล,” วิทยาคาร 27, 9 (1 พฤษภาคม 2470).

ตารางไมล์” นับว่าเพียงพอที่จะเป็น “โอกาสแห่งการอาชีพในประเทศเรา”²³³ พระศรีพิชัยบริบาล ผู้เขียน “เรื่องตระเวนอีสาน พ.ศ. 2469” เป็นอีกผู้หนึ่งที่ตั้งข้อสังเกตว่าการศึกษาในโรงเรียนแผนใหม่ทำให้ลูกหลานกลืนการละทิ้งการประกอบกิจการและต้องการที่จะไปประกอบอาชีพอื่นๆ ในส่วนกลางที่เหมาะสมกับการศึกษาของพวกเขาแทน ทำให้แรงงานในภาคกลุ่กรมีจำนวนลดลง เมื่อเทียบกับอัตราของแรงงานในเมืองหลวงที่เพิ่มขึ้น²³⁴

พ. บำเพ็ญบุญได้เขียนบทความเรื่อง “การศึกษาแบบธัญญบุรี” (พ.ศ.2474) แสดงความเห็นว่ผู้ที่ได้รับการศึกษาของรัฐไม่ต้องการทำการเกษตร เพราะได้รับค่านิยมเรื่องการประกอบอาชีพจากสถานศึกษาของรัฐบาลที่เน้นการเรียนการสอนในด้านวิชาการมากกว่าการประกอบอาชีพ จนทำให้ผู้เรียนละทิ้งความคิดที่จะสืบทอดกิจการของครอบครัว เพราะผู้เรียนเห็นว่า “การหาเงินในทางหนึ่งสือมีผลดีรุ่งเรืองกว่าทางอื่นๆ”²³⁵

ใน “แบบเรียนกลุ่กร” (พ.ศ. 2476) หลวงผลสัมฤทธิ์กลุ่กร (ผล สิ้นธุระเวชญ์) เห็นว่า “กลุ่กรเป็นทางหาเลี้ยงชีพอันประเสริฐ” เพราะเป็นทั้งรากฐานความเจริญมั่งคั่งของบ้านเมือง และเป็นพื้นฐานให้แก่อชีพอื่นๆ เช่น “การหัตถกรรม และพาณิชย์การเหล่านี้ก็พึ่งกลุ่กรทั้งสิ้น”²³⁶ กลุ่กรเป็นอาชีพที่สามารถจัดหาสิ่งทีมนุษย์ต้องการได้อย่างพร้อมมูล ทั้งเรื่องอาหารและที่อยู่อาศัย ทีไม่จำเป็นต้องใช้จ่ายเงินทองมากนัก ซึ่งทำให้กลุ่กรมีการดำรงชีวิตสมกับอัตภาพของตน

ความคิดเห็นข้างต้นทำให้เห็นว่าภาวะตกต่ำทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ชนชั้นนำกลับมาทบทวนรูปแบบการพัฒนาประเทศ จากทีแต่เดิมต้องการทีจะพัฒนาประเทศให้ทัดเทียมกับตะวันตกด้วยการพัฒนาประเทศโดยสัมพันธ์กับทุนนิยม การค้าและการอุตสาหกรรม รัฐบาลได้มีการส่งเสริมแนวคิดนี้ผ่านการศึกษาชั้นพื้นฐานทีมุ่งสร้างคนให้กลายเป็นแรงงานในระบบข้าราชการและธุรกิจต่างๆ จนทำให้เกิดแรงงานแบบใหม่นี้เพิ่มขึ้นในเมืองหลวง ซึ่งสวนทางกับแรงงานในภาคกลุ่กรในหัวเมืองทีมีจำนวนลดลง (แต่แน่นอนว่แรงงานส่วนใหญ่ของไทยยังอยู่ในภาคกลุ่กร) เมื่อเกิดปัญหาเศรษฐกิจทีส่งผลกระทบต่อแรงงานในเมืองหลวงทีต้องพึ่งพาภาคเศรษฐกิจทีเกิดใหม่ ก็ทำให้ชนชั้นนำบางคนอยากให้คนไทยกลับมาเห็นคุณค่าของ

²³³ หลวงบุญปาลิตวิชาวาสก, “เศรษฐกิจและความเป็นอยู่แห่งชีวิต,” วิทยาสาร 27, 22 (15 พฤศจิกายน 2471):1685.

²³⁴ พระศรีพิชัยบริบาลกล่าวถึงว่ภาคกลุ่กรในอีสานได้แรงงานเพิ่มเติมจากคนที่อพยพมาจากเขตปกครองของฝรั่งเศส เพราะการทีทางการไทยลดภาษีทีนาเพื่อดึงดูดให้คนไทยผลิตสินค้าเกษตรยังงูใจคนเหล่านี้ด้วย ดู พระศรีพิชัยบริบาล, เรื่องตระเวนอีสาน พ.ศ. 2469, หน้า 47.

²³⁵ พ. บำเพ็ญบุญ, “การศึกษาแบบธัญญบุรี,” วิทยาสาร 32, 3 (1 กุมภาพันธ์ 2474).

²³⁶ หลวงผลสัมฤทธิ์กลุ่กร (ผล สิ้นธุระเวชญ์), แบบเรียนกลุ่กร: ว่าด้วยดินภาคต้น (พระนคร: โรงพิมพ์ศรีหงส์, 2476), หน้า 1.

การประกอบกิจกรรมอีกครั้ง เพราะเล็งเห็นว่าภาคกิจกรรมสามารถรองรับผู้ที่ว่างงานในเมืองหลวงได้

3.7 การสำรวจศักยภาพทางเศรษฐกิจในหัวเมืองในช่วงเศรษฐกิจตกต่ำ

เมื่อพิจารณาจากการแสดงความคิดเห็นของชนชั้นนำในส่วนกลางว่าด้วยการสนับสนุนการประกอบกิจกรรมในหัวเมืองในช่วงเศรษฐกิจตกต่ำ จะเห็นได้ว่าชนชั้นนำคาดหวังว่าการส่งเสริมการกิจกรรมจะสามารถแก้ปัญหาได้สองส่วน คือ ด้วยการผลิตสินค้าเพื่อแลกเปลี่ยนกับต่างประเทศ และด้วยการเป็นอาชีพรองรับผู้ที่ว่างงานจากส่วนกลาง รัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีแผนที่จะทำการสำรวจศักยภาพทางเศรษฐกิจในหัวเมือง เพื่อรวบรวมข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาการประกอบกิจกรรมให้เจริญขึ้น เพราะภาคกิจกรรมเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจของชนชาติไทยมาอย่างยาวนาน²³⁷

ในการนี้รัฐบาลได้รับความช่วยเหลือจากสภามิชชันนารีระหว่างประเทศ (The International Council of Missions) ให้ทาบทามศาสตราจารย์ คาร์ล ซี. ซิมเมอร์แมน (Carl C. Zimmerman) นักมานุษยวิทยาจากมหาวิทยาลัยฮาร์เวิร์ด²³⁸ มาปฏิบัติหน้าที่ในฐานะหัวหน้าคณะสำรวจทางเศรษฐกิจ คณะสำรวจซึ่งมีผู้แทนจากกระทรวงต่างๆ และผู้เชี่ยวชาญสาขาต่างๆ ติดตามไปด้วย ได้เริ่มปฏิบัติหน้าที่ใน พ.ศ. 2472 และใช้เวลา 7 เดือนจึงแล้วเสร็จ²³⁹ ผลการสำรวจได้รับตีพิมพ์ในรายงาน “Siam Rural Economic Survey 1930-1931” ซิมเมอร์แมนใช้กรอบการศึกษาแบบคณิตศาสตร์การเมือง (Political Arithmetic) ซึ่งเป็นศาสตร์ว่าด้วยการค้นหาว่าปัจจัยใดเป็นประโยชน์ต่อการปกครองในทางสถิติ เศรษฐกิจและประชากร เขาได้ทำการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมการผลิตกับทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อแสวงหาโอกาสที่ประเทศไทยจะสามารถพัฒนาเศรษฐกิจของชาติในองค์รวมได้²⁴⁰

ซิมเมอร์แมนจำแนกวิธีการศึกษาด้านทุนในการผลิตเป็น 6 ประเด็น ได้แก่ การผลิต, การลงทุน, ปัญหาที่ดิน, หนี้สิน, ชีวิตความเป็นอยู่ และการเก็บภาษีอากรของรัฐ การสำรวจครั้งนี้คัดเลือกพื้นที่เป้าหมายจากทั่วประเทศ ได้แก่ เชียงใหม่ ลำปาง แพร่ น่าน เชียงราย อุบลราชธานี

²³⁷ Zimmerman, *Siam: Rural Economic Survey 1930 – 31*, pp. i-ii.

²³⁸ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, “ความตกต่ำแห่งเศรษฐกิจ” *ไทยเกษม* 8, 5 (กันยายน 2474): 747.

²³⁹ หม่อมเจ้าสกลวรรณ, “ประวัติพระบาราศนราดรุ (นายแพทย์บาราศ เวชชาชีวะ),” ใน *อนุสรณ์ในงานศพพระบาราศนราดรุ (บาราศ เวชชาชีวะ)* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์มหามกุฏวิทยาลัย, 2528), หน้า [9].

²⁴⁰ Zimmerman, *Siam: Rural Economic Survey 1930 – 31*, p. 3.

ขอนแก่น นครราชสีมา อุดรธานี สกลนคร หนองคาย นครพนม ชุมพร สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานี นราธิวาส ตรัง ภูเก็ต ฉะเชิงเทรา เพชรบุรี พิจิตร พิษณุโลก ลพบุรี อโยธยา สระบุรี ชัยภูมิ จันทบุรี สุพรรณบุรี ชลบุรี ภูเก็ต และกรุงเทพฯ รวม 32 จังหวัด 40 ตำบล

ในระหว่างที่ชิมเมอร์แมนเดินทางไปยังหัวเมืองต่างๆ ของไทย เขาได้เห็นวิถีชีวิตของคนไทยที่สัมพันธ์กับแม่น้ำ การตั้งบ้านเรือนอยู่ริมลำน้ำ การคมนาคมทางน้ำ การใช้น้ำในแม่น้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคและเป็นแหล่งน้ำสำหรับหล่อเลี้ยงนาข้าว ภาพที่เด่นชัดที่เขาเห็นระหว่างการเดินทางออกจากศูนย์กลางไปยังหัวเมืองคือผืนนากว้างใหญ่ไพศาลขนานไปกับริมแม่น้ำ²⁴¹

ชิมเมอร์แมนเห็นว่าคนไทยใช้ความรู้เปลี่ยนแปลงพื้นที่ราบริมแม่น้ำให้กลายเป็นผืนนาที่กว้างใหญ่ไพศาล จนยากที่จะจำแนกเขตการปกครองหัวเมืองต่างๆ ออกจากกันได้ ผืนนายังเป็นเครื่องยืนยันความอุดมสมบูรณ์ของหัวเมืองได้ดี เพราะพื้นที่อุดมสมบูรณ์ก็จะมีผืนนาที่กว้างใหญ่ไพศาล ถ้าพื้นที่ใดไม่ค่อยอุดมสมบูรณ์มากนักก็จะพบการทำนาและบ้านเรือนห่างกันออกไป²⁴² เขาเห็นว่าผืนนาขนาดใหญ่เป็นจุดแข็งของการพัฒนาเศรษฐกิจไทย เพราะรัฐบาลสามารถบริหารและจัดการได้อย่างสะดวกมากกว่าผืนนาที่กระจุกกระจายเป็นแปลงเล็กๆ อีกทั้งชาวนาในหัวเมืองส่วนมากยังคงเป็นคนไทยมากกว่าชาวต่างชาติ จึงทำให้คนไทยไม่ประสบปัญหาการแย่งชิงพื้นที่ทำกินจากชาวต่างชาติมากนัก ภาคกลางเป็นพื้นที่ที่มีคนไทยทำนาปะปนกับชาวจีนและชนชาติอื่นๆ แต่พื้นที่นี้ก็ยังมีความคนไทยมากกว่า²⁴³ แม้เขาจะเห็นว่าการทำนาเป็นวิธีที่ทำให้ประเทศไทยมีรายได้จากการส่งออกข้าว แต่การผลิตข้าวจำนวนมากจนเกินไปก็อาจทำให้เศรษฐกิจไทยอยู่ในภาวะเสี่ยงได้ เพราะเมื่อราคาข้าวเปลือกตกต่ำก็ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจไทยอย่างรุนแรง ชิมเมอร์แมนเห็นว่ารัฐควรส่งเสริมการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่น เพิ่มเติม เพื่อป้องกันไม่ให้ไทยพึ่งพาสินค้าข้าวเพียงอย่างเดียว

นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกันเห็นว่าคนไทยยังคงใช้วิธีการปลูกข้าวแบบเก่า จึงทำให้การปลูกข้าวของไทยไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร เพราะต้องใช้แรงงานจำนวนมากเมื่อเปรียบเทียบกับหลายประเทศ ชิมเมอร์แมนเห็นว่าชาวนาในภาคกลางที่เลี้ยงชีพด้วยการปลูกข้าวเพื่อการค้าเป็นหลักกลับไม่มีความคิดที่จะปรับปรุงวิธีเพาะปลูกให้เป็นแบบสมัยใหม่ ยังคงใช้เครื่องมือเกษตรแบบโบราณ ไม่เลือกพันธุ์ข้าวที่ดี และไม่ใส่ใจในการทำนา ส่วนชาวนาทางภาคเหนือก็ยังคงเลือกที่จะใช้แรงงานจากกระบือเป็นหลักในการไถนา การทำนาล้าช้าเพราะกระบือมักเหนื่อยง่ายและต้อง

²⁴¹ Zimmerman, *Siam: Rural Economic Survey 1930* – 31, p 15.

²⁴² Zimmerman, *Siam: Rural Economic Survey 1930* – 31, p 16.

²⁴³ Zimmerman, *Siam: Rural Economic Survey 1930* – 31, p 20.

หยุดพักเป็นเวลานาน เขาเห็นว่าคนไทยควรจะหันมาทำนาตามหลักวิทยาศาสตร์ที่ใช้การปรับปรุงพันธุ์ข้าว การใส่ปุ๋ย และเครื่องจักรเป็นแรงงานที่จะทำให้สามารถขยายการผลิตได้มากขึ้น²⁴⁴

ข้อสังเกตของซิมเมอร์แมนสะท้อนให้เห็นแนวคิดของคนที่อยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ที่เห็นว่าวิถีชีวิตของคนไทยแบบโบราณไม่สามารถที่จะช่วยฟื้นฟูเศรษฐกิจของประเทศในภาพรวมได้ เพราะเป็นวิธีการที่ล้าสมัยใช้พื้นที่มากและแรงงานจำนวนมากซึ่งไม่เหมาะกับหัวเมืองที่มีแรงงานไม่มากนัก โดยที่ปริมาณผลผลิตกลับมิได้สูงขึ้นหากเทียบกับผลผลิตต่อหน่วยที่ดิน คนในหัวเมืองถือครองพื้นที่มีความกว้างใหญ่เกินกว่าจะดูแลได้ จึงทำให้ได้ผลผลิตที่ไม่มีคุณภาพ ซิมเมอร์แมนจึงเสนอว่ารัฐบาลควรที่แนะนำวิธีการผลิตแบบเข้มข้น (intensive) คือการเพาะปลูกเชิงคุณภาพที่ใช้พื้นที่น้อยและบำรุงพืชผลตามหลักวิชาการให้มากขึ้น²⁴⁵ ก็จะทำให้คนไทยมี “รายได้มากพอชดเชยกับราคาข้าวที่ตกต่ำ”²⁴⁶

อย่างไรก็ตามซิมเมอร์แมนยังเห็นว่าสถานการณ์ของการเพาะปลูกข้าวของไทยยังไม่ถือว่าเข้าสู่ภาวะวิกฤติ เพราะถ้าหากคำนวณต้นทุนที่แท้จริงของการผลิตข้าว จะพบว่าต้นทุนอยู่ในระดับที่ต่ำกว่าหลายประเทศที่มีระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม เพราะประเทศไทยมีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์และเอื้อต่อการทำนาและเลี้ยงสัตว์เป็นทุนเดิม การศึกษาของซิมเมอร์แมนได้สะท้อนให้เห็นว่ากิจกรรมยังคงเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เหมาะสมกับไทย เพราะเป็นอาชีพที่คนไทยส่วนใหญ่มีความชำนาญ อย่างไรก็ตามการที่จะพัฒนากรรมให้สอดคล้องกับทุนนิยมได้นั้นก็จะเป็นต้องใช้วิทยาการเข้าไปปรับปรุงให้ดีขึ้น

3.8 การประกอบกิจการกับการพัฒนาเศรษฐกิจในหัวเมือง ทศวรรษ 2470

วิกฤติทุนนิยมในช่วงปลายทศวรรษ 2460 ถึงทศวรรษ 2470 ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของคนในชนกลางอย่างรุนแรงเพราะพึ่งพาระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมมาก หลายคนเริ่มเห็นว่าวิธีการที่จะรอดพ้นในสถานการณ์เช่นนี้คือการกลับไปใช้ชีวิตแบบไทยดั้งเดิม ซึ่งหมายถึงการกลับไปประกอบกิจการนอกเมืองหลวง ที่พวกเขามองว่ายังคงเป็นพื้นที่ที่สามารถแสวงหาช่องทางในการเลี้ยงชีพได้ ความคิดเช่นนี้ได้รับการสนับสนุนจากข้อมูลที่ได้จากการสำรวจทั่วประเทศดังกล่าวแล้วข้างต้น เช่น ข้อมูลของซิมเมอร์แมนและพระศรีพิชัยบริบาล ทำให้เห็นว่าพื้นที่ในหัวเมืองยังคงว่างให้คนจากชนกลางเข้าไปประกอบอาชีพได้

²⁴⁴ Zimmerman, Siam: Rural Economic Survey 1930 – 31, p 146.

²⁴⁵ พระศรีพิชัยบริบาล, เรื่องตระเวนอีสาน พ.ศ. 2469, หน้า 47.

²⁴⁶ พระศรีพิชัยบริบาล, เรื่องตระเวนอีสาน พ.ศ. 2469, หน้า 35.

ชนชั้นนำในช่วงทศวรรษ 2470 เล็งเห็นความสำคัญกับการปลูกฝังเยาวชนให้รู้คุณค่าของการประกอบกิจกรรม เมื่อพิจารณาแนวคิดการส่งเสริมให้กลุ่มคนรุ่นหลังเข้าสู่ภาคกิจกรรมจะพบว่า ชนชั้นนำในยุคนี้เห็นว่านักเรียนที่ได้รับการศึกษาจากสถานศึกษาของรัฐ จะกลายเป็นกลุ่มคนที่สามารถพัฒนาการประกอบอาชีพของบรรพบุรุษให้รุ่งเรืองขึ้นได้ อย่างเช่นกรณีของ พ. บำเพ็ญบุญย์ที่เห็นว่าวิธีการที่จะทำให้ นักเรียนสืบทอดกิจการของครอบครัวไว้คือการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเรียนการสอนใหม่ ควรที่จะมีการแบ่งเวลาเป็นสองส่วน คือ การเรียนในห้องเรียน และการเรียนรู้จากการช่วยเหลือกิจการของครอบครัวเพื่อที่จะให้เด็กได้เรียนรู้เรื่องการประกอบอาชีพในครอบครัวตนเอง เช่น เด็กที่เกิดในครอบครัวที่ทำการเกษตรก็ให้เรียนรู้วิธีการเพาะปลูกจากครอบครัวแล้วนำผลมาเรียบเรียงเป็นรายงานเพื่อเสนอต่อครูในห้องเรียน²⁴⁷ รูปแบบการเรียนการสอนนี้ได้มีการดำเนินที่โรงเรียนธัญบุรี เพื่อให้เป็นตัวอย่างแก่สถานศึกษาของรัฐในพื้นที่อื่นๆ

สายชล สัตยานุรักษ์เสนอว่า ชนชั้นนำต้องการที่จะใช้สถาบันพระมหากษัตริย์และศาสนาเป็นอุดมการณ์เพื่อสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์และแบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นตามหลักชาติวุฒิ แต่หากพิจารณากรณีข้อเสนอของ พ. บำเพ็ญบุญย์ จะเห็นว่าการมุ่งปลูกฝังค่านิยมให้นักเรียนดำเนินรอยตามอาชีพของบรรพบุรุษมาจากแรงจูงใจทางเศรษฐกิจมากกว่าทางด้านการเมือง เพื่อสร้างโอกาสให้คนรุ่นหลังสามารถที่จะอยู่รอดในภาวะเศรษฐกิจตกต่ำของยุคตน มากกว่าที่จะเป็นการปลูกฝังให้ประชาชนเกิดสำนึกว่าตนเป็นคนชนชั้นล่างในสังคมตามหลักชาติวุฒิที่ชนชั้นนำสร้างขึ้นเพื่อกำหนดสถานภาพของคนให้อยู่ในระดับที่ต่ำกว่าแต่อย่างใด²⁴⁸

การส่งเสริมกลุ่มคนที่มีความรู้ความสามารถเข้าไปประกอบกิจกรรมจะเป็นวิธีหนึ่งที่ช่วยให้ภาคกิจกรรมสามารถที่จะปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตจากแบบโบราณ ซึ่งไม่สามารถที่จะบ่อนสินค้าจำนวนมากเข้าสู่ตลาดได้ การใช้ความรู้สมัยใหม่เข้าไปทำการผลิตสินค้ากิจกรรมจะทำให้เกิดแปลงกิจกรรมแบบครบวงจรที่สามารถสร้างรายได้แก่ผู้ผลิตได้มากขึ้น แนวคิดนี้ปรากฏในบทความใน “วารสารวิทยากร” ที่เขียนโดยหลวงผลสัมฤทธิ์ธรรมเรื่อง “ฟาร์มก็คือบ้าน” (พ.ศ. 2473) แสดงให้เห็นว่าการประกอบกิจกรรมเป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้ผู้ประกอบกิจกรรมสามารถสร้างบ้านเรือนอย่างมั่นคงและแหล่งอาหารที่พร้อมมูล อันจะช่วยสร้างเสริมให้มีสถานภาพทางเศรษฐกิจของครอบครัวที่ดีได้²⁴⁹ สอดรับกับที่หม่อมเจ้าสิทธิพรเห็นว่าการทำแปลง

²⁴⁷ พ. บำเพ็ญบุญย์, “การศึกษาแบบธัญบุรี,” วิทยากร 32, 3 (1 กุมภาพันธ์ 2474).

²⁴⁸ ดู สายชล สัตยานุรักษ์, “ประวัติศาสตร์การสร้าง “ความเป็นไทย” กระแสหลัก,” หน้า 67.

²⁴⁹ หลวงผลสัมฤทธิ์ธรรม (ผล สิ้นธุระชญ์), “ฟาร์มก็คือบ้าน,” วิทยากร 30, 3 (2473): 190.

เพาะปลูกขนาดใหญ่สามารถสร้างรายได้แก่ผู้ผลิตและประเทศได้ ทั้งนี้จะพัฒนาสิทธิกรรมให้เป็นไป
ถึงขั้นนั้นได้ก็ต้องอาศัยวิทยาการตะวันตกเข้ามาปรับปรุงการทำสิทธิกรรมของคนไทย²⁵⁰

แนวคิดของชนชั้นนำข้างต้นแสดงให้เห็นการปรับเปลี่ยนวิธีคิดของพวกเขาว่าการศึกษา
สามารถกลายเป็นเครื่องค้าจนเศรษฐกิจของประเทศไทยในภาครวมได้ก็ต่อเมื่อมีการนำวิทยาการ
สมัยใหม่เข้ามาปรับปรุงและพัฒนาให้สิทธิกรรมสามารถที่จะสร้างผลผลิตที่มีคุณภาพและมีราคา
ที่สูงขึ้น อย่างไรก็ตามชนชั้นนำมองว่าปัญหาสำคัญคือการขาดแคลนกลุ่มสิทธิที่มีความรู้ทาง
วิทยาศาสตร์ ประเด็นนี้ถูกสะท้อนไว้ในบทความเรื่อง “การพานักเรียนเที่ยวชมสถานที่ และ
โบราณวัตถุ” ใน “วารสารวิทยาสาร” (พ.ศ. 2474) ผู้เรียบเรียงบทความนี้ซึ่งไม่ปรากฏนามเห็นว่า
วิธีการที่จะนำผู้คนที่มีความรู้ทางวิทยาศาสตร์ไปประกอบสิทธิกรรมในหัวเมืองนั้นจะต้อง “โน้มน้าว
น้ำใจเด็กให้นิยมที่จะออกไปหาทางตั้งเนื้อตั้งตัวตามหัวเมือง” ผู้เขียนเห็นว่ากลุ่มนักเรียนที่มี
ความรู้เหล่านี้จะสามารถนำความรู้ที่ได้ไปพัฒนาการประกอบสิทธิกรรมในหัวเมืองให้เจริญขึ้นได้²⁵¹
ในอีกทางหนึ่งอาชีพสิทธิกรรมก็ยังมีคู่แข่งจำนวนน้อยกว่าอาชีพรับราชการและพนักงาน
บริษัทเอกชนที่ตำแหน่งงานมีจำนวนจำกัด จึงทำให้ชนชั้นนำไทยมองว่าสิทธิกรรมเป็นโอกาสที่จะ
เข้าไปแข่งขันในหัวเมืองได้

หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ชนชั้นนำยังคงเห็นว่าการแก้ปัญหาว่างงานใน
ส่วนกลางนั้น ควรที่จะชักจูงคนกลุ่มนี้ไปประกอบสิทธิกรรม เพราะจะทำให้ประชาชนสามารถที่
จะผลิตอาหารที่เพียงพอในการดำรงชีพได้²⁵² ดังจะเห็นได้จากโครงการเศรษฐกิจในสมัยรัฐบาล
พระยามโนปกรณนิติธาดา (พ.ศ. 2475) ที่วางแผนที่จะสำรวจพื้นที่ว่างเปล่าแล้วจัดตั้งเป็นนิคม

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

²⁵⁰ หม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร, บทความของและเกี่ยวกับม.จ.สิทธิพร กฤดากร, หน้า 130-131.

²⁵¹ “การพานักเรียนเที่ยวชมสถานที่ และโบราณวัตถุ,” วิทยาสาร 32, 2 (มกราคม 2474): 78.

²⁵² หลวงวุฒิธรรมเนติกรเห็นว่าราคาสินค้าสิทธิกรรมตกต่ำอาจจะไม่ส่งผลกระทบต่อประชาชนมากนัก เพราะประชาชนมิได้ขาด
แคลนอาหาร พร้อมกันนี้ท่านยังเสนอให้รัฐบาลพระยาพลพยุหเสนาให้หาที่ดินทำกินแก่ประชาชนที่ยากลำบาก ดู สำนักหอ
จดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) สร.0201.22/1 เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องโครงการแก้เศรษฐกิจของ
หลวงวุฒิธรรมเนติกร (3 ก.พ. - 4 ก.พ. 2473).

(settlement) ให้ประชาชนที่ยังไม่มีพื้นที่ทำกินเข้าไปทำประโยชน์²⁵³ พร้อมกับมีเจ้าหน้าที่รัฐให้คำแนะนำในการเพาะปลูกพืชให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ตามหลัก “Scientific Agriculture”²⁵⁴

สภาวะการณ์ในข้างต้น ก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ยังผลให้รัฐบาลวางแผนที่จะทำการสำรวจเศรษฐกิจในท้องถิ่นในปี พ.ศ. 2476 โดยได้รับการสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยฮาร์เวิร์ตที่จะส่งนาย เจมส์ เอ็ม. แอนดริวส์ (James M. Andrews) มาทำการ “สำรวจทางเศรษฐกิจและ Social condition” โดยไม่คิดมูลค่า แต่ขอให้ทางการไทยช่วยอำนวยความสะดวกในการสำรวจให้²⁵⁵ รัฐบาลจึงจัดตั้งคณะสำรวจภาคกิจไปยังชนบททั่วราชอาณาจักรสยาม และมอบหมายให้พระสารสาสน์พลขันธ์ (ลอง สุนทานนท์, 2434-2524) ที่ต่อมาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐกิจ (28 มีนาคม – 22 กันยายน พ.ศ. 2477) ติดตามไปกับคณะนี้ด้วย “เพื่อทราบผลเป็นทางดำริที่จักบำรุงเศรษฐกิจของประเทศในกาลต่อไป”²⁵⁶

พระสารสาสน์พลขันธ์สังเกตเห็นว่าความเดือดร้อนของประชาชนที่ขาดที่ดินทำกินส่วนมากจะเกิดขึ้นในพื้นที่ภาคกลาง เช่น จังหวัดเพชรบุรี ราชบุรี ประสบปัญหาราคาข้าวตกต่ำทำให้ชาวนาต้องขายนาที่อุดมสมบูรณ์ไปเป็นของนายทุนเป็นจำนวนมาก²⁵⁷ ในจังหวัดราชบุรีก็ประสบปัญหาว่าที่ดินส่วนใหญ่เปลี่ยนผู้ถือสิทธิ์จากชาวนาไปเป็นของนายทุน มากเสียจนทำให้พื้นที่ว่างเปล่าก็นับว่าไม่มีเหลือ²⁵⁸

เมื่อพระสารสาสน์พลขันธ์เดินทางเข้าสู่ภาคใต้พบว่าพื้นที่ว่างเปล่าจำนวนมากที่เหมาะสมแก่การประกอบกิจการและปศุสัตว์ ท่านพบว่าชาวนาในพื้นที่ภาคใต้ประสบปัญหาวิกฤติราคาข้าว

²⁵³ โครงการเศรษฐกิจนี้เฝยว่าเศรษฐกิจของประเทศไทยวางอยู่บนสามภาคส่วน คือ กสิกรรม, อุตสาหกรรม และพาณิชย์กรรม แต่กสิกรรมเป็นภาคส่วนที่มีความสำคัญมากที่สุด เพราะประชาชนผลิตสินค้าในส่วนนี้มาก แตกต่างจากอุตสาหกรรมยังคงเพิ่งริเริ่ม ส่วนพาณิชย์กรรมของไทยก็ต้องอาศัยภาคกสิกรรมเป็นสำคัญ ทางรัฐบาลจึงเห็นว่าควรที่จะมีการพัฒนาทางภาคกสิกรรมให้มากขึ้น ดู สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) สร.0201.22/3 เอกสารกองกลาง สำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องโครงการเศรษฐกิจ (สมัยพระยามโนปกรณัม) (18 มี.ค.2475-6 ต.ค.2477), หน้า 16-19.

²⁵⁴ ในการนี้รัฐบาลไทยว่าจ้าง L.G.M. Hessels ชาวดัตช์เข้ารับตำแหน่งที่ปรึกษาราชการกระทรวงการมหาดไทย พ.ศ. 2475 เพื่อที่จะเผยแพร่ความรู้ในการปลูกพืชตามหลักวิชาการแก่ไทย ดู สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร.0201.19/2 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องจะจ้างผู้ชำนาญมาเป็นที่ปรึกษาราชการกระทรวงการมหาดไทย (พ.ศ. 2475-2476).

²⁵⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) สร.0201.22/4 เอกสารกองกลาง สำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องนักปราชญ์ผู้ชำนาญจะเข้ามาสำรวจทางเศรษฐกิจ (4 พ.ค. 2476), หน้า 2.

²⁵⁶ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) สร.0201.22/7 เอกสารกองกลาง สำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องนายเยมส์ เอ็ม แอนดริวส์ กับคณะกรรมการทำการสำรวจภาคกิจในประเทศสยาม (7 พ.ย. 2476-22 ม.ค.2478), หน้า 24.

²⁵⁷ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) สร.0201.22/8 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องรายงานการสำรวจเศรษฐกิจของพระสารสาสน์พลขันธ์ (29 พ.ค.-17 ก.ย. 2477), หน้า 42.

²⁵⁸ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) สร.0201.22/8 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องรายงานการสำรวจเศรษฐกิจของพระสารสาสน์พลขันธ์, หน้า 53.

ตกต่ำเหมือนกัน แต่คนเหล่านี้ก็สามารถที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้ เพราะเป็นเจ้าของที่ดิน เช่นกสิกรใน จังหวัดสตูลที่ยังคงดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางวิกฤติเศรษฐกิจได้

“สำหรับพ่อค้าถูกกระทบกะเทือนมาก แต่เวลานี้ค่อยยังชั่วขึ้น ราษฎรถูกกระทบกะเทือน แต่ก็ไม่ได้เดือดร้อนมาก เพราะโดยมากไม่มีหนี้สิน มีบ้านอยู่ มีอาหารรับประทาน หาง่าย ถึงไม่มีเงินใช้ ก็ยังพอประทังอยู่ได้ แต่ก็ยังชีวิตเป็นต้นไม้”²⁵⁹

พระสารสาสน์พลขันธ์เห็นอีกว่าในจังหวัดสุราษฎร์ธานีมีพื้นที่เหมาะสมกับการทำนา จนปรากฏว่ามีชาวเพชรบุรีเข้ามาจับจองที่ทำกิน ซึ่งจะเป็นผลดีต่อเมืองนี้ในระยะยาว เพราะชาวเพชรบุรีมี “เทศนิค” ในการปลูกข้าวที่ดี ทำให้วิธีการทำนาแบบนี้ได้เผยแพร่ไปสู่คนกลุ่มอื่นๆ อันจะทำให้การทำนาในพื้นที่นี้ได้ผลดีจนสามารถที่จะเลี้ยงดูประชากรได้²⁶⁰

การเข้าไปสำรวจพื้นที่ร่วมกับคณะสำรวจในคราวนี้ ทำให้พระสารสาสน์พลขันธ์วิเคราะห์ว่าปัญหาของภาคกลางเป็นในเรื่องขาดแคลนที่ดินทำมาหากิน แต่ภาคใต้้นขาดแคลนกำลังคนที่จะบุกเบิกพื้นที่ให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ท่านจึงเสนอว่ารัฐบาลจึงควรส่งเสริมให้ประชาชน “ในที่ที่มีแรงงานมากกว่าที่ดิน ควรจะหาทางส่งเสริมให้ราษฎรอพยพไปอยู่ในที่ที่ยังมีที่ดินกว้างขวาง เช่นทางปักชำได้เป็นต้น”²⁶¹ พร้อมกับส่งเสริมให้ประชาชนรู้จักปลูกพืชสวนและไร่นาใหม่ และทำเครื่องมือเครื่องใช้ที่มีประสิทธิภาพก็จะช่วยให้ประชาชนและประเทศรอดพ้นจากปัญหาทางเศรษฐกิจไปได้²⁶²

ความต้องการจะทำให้กสิกรรมกลายเป็นภาคส่วนที่จะพยุงเศรษฐกิจตกต่ำของประเทศ ก็ยังผลให้รัฐบาลเลือกใช้การสำรวจเศรษฐกิจตามอย่างรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยเชิญให้นักวิชาการต่างประเทศมาทำการสำรวจเศรษฐกิจ พร้อมทั้งให้ข้าราชการไทยติดตามเพื่อที่จะทราบปัญหาในการประกอบอาชีพของคนในหัวเมือง ชนชั้นนำจากส่วนกลางเห็นความเป็นไปได้ที่

²⁵⁹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) สร.0201.22/8 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องรายงานการสำรวจเศรษฐกิจของพระสารสาสน์พลขันธ์, หน้า 29.

²⁶⁰ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) สร.0201.22/8 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องรายงานการสำรวจเศรษฐกิจของพระสารสาสน์พลขันธ์, หน้า 37

²⁶¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) สร.0201.22/8 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องรายงานการสำรวจเศรษฐกิจของพระสารสาสน์พลขันธ์, หน้า 97.

²⁶² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) สร.0201.22/8 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องรายงานการสำรวจเศรษฐกิจของพระสารสาสน์พลขันธ์, หน้า 97.

จะให้ผู้คนี่ขาดแคลนที่ดินและทุนทรัพย์เข้าไปประกอบกิจการในหัวเมือง โดยเฉพาะประชาชนที่อาศัยในแถบภาคกลาง ซึ่งมีพื้นที่เพาะปลูกอย่างจำกัดให้ย้ายภูมิลำเนาไปยังภาคใต้ที่ยังคงมีพื้นที่ว่าง นอกจากนี้ชนชั้นน่ายังเห็นว่าปัญหาของคนไทยในภาคใต้นั้นเป็นในเรื่องของความไม่กระตือรือร้นในการประกอบอาชีพ เพราะมีความพอใจในสภาพความเป็นอยู่ตามอัตภาพของตนเอง ข้อนี้เป็นปัญหาหนึ่งที่ชนชั้นนำในส่วนกลางเห็นว่าจะส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจ เพราะจะทำให้สินค้าการเกษตรมีจำนวนจำกัดขึ้น อย่างไรก็ตามชนชั้นนำเห็นว่าการให้คนจากภาคกลางอพยพเข้าไปก็อาจจะเป็นผลดี เพราะจะทำให้มีการเผยแพร่วิธีเพาะปลูกที่มีประสิทธิภาพแก่คนเหล่านี้

3.9 ความเป็นไทยทางเชื้อชาติกับการส่งเสริมการขยายตัวทางเศรษฐกิจสู่หัวเมือง

ทศวรรษ 2470: คนจากส่วนกลาง

รัฐพยายามเชิญชวนให้ประชาชนหันไปประกอบอาชีพกสิกรรมในหัวเมืองที่ห่างไกลด้วยเป็นลู่ทางที่จะทำให้รอดพ้นจากวิกฤติเศรษฐกิจที่กำลังเผชิญอยู่ ขณะเดียวกันก็พยายามโน้มน้าวให้คนจากส่วนกลางเกิดความคิดที่จะออกไปตั้งถิ่นฐานในหัวเมือง โดยใช้แนวคิดเรื่องความเป็นไทยมาเสริมสร้างความมั่นใจให้แก่คนจากส่วนกลางที่จะย้ายถิ่นออกไปไกลจากภูมิลำเนาของตนเอง

ความเป็นไทยที่ถูกใช้ในบริบทนี้คือความเป็นไทยทางเชื้อชาติ เดิมชนชั้นนำสมัยรัชกาลที่ 5 และสมัยรัชกาลที่ 6 อธิบายความเป็นไทยในกรอบของความสัมพันธ์กับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และยึดโยงกับสถาบันพระมหากษัตริย์ แต่ต่อมาเริ่มปรากฏการอธิบายความเป็นไทยในกรอบของเชื้อชาติ งานที่สำคัญในกลุ่มนี้ เช่น งานเขียนของวิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์ (William Clifton Dodd) เรื่อง “The Tai Race The Elder Brother of the Chinese” แปลโดย หลวงนิเพทย์นิติสรณ์ (ฮวดหลี่ หุตะโกวิท) และเผยแพร่ใน “วารสารวิทยาคารย์” เมื่อ พ.ศ. 2467 ได้อธิบายความเป็นไทยว่าเป็นสิ่งที่คนไทยได้รับสืบทอดมาจากกรรมพันธุ์และวัฒนธรรมเดียวกัน²⁶³ (ดังจะกล่าวถึงในบทต่อไป)

ในช่วงทศวรรษ 2470 ซึ่งเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านของการเมืองการปกครองไทย ทั้งรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิและรัฐบาลหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองต่างใช้เรื่องเชื้อชาติมาเป็นส่วนสนับสนุนให้คนจากส่วนกลางเกิดความคิดที่จะไปตั้งตัวในหัวเมือง โดยอธิบายว่าความผูกพันของ

²⁶³ วิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์, ไทย, แปลโดย หลวงนิเพทย์นิติสรณ์ (ฮวดหลี่ หุตะโกวิท), (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2482).

สังคมไทยเกิดจากการที่สืบสายเลือดไทยเหมือนกัน คนในหัวเมืองย่อมต้อนรับกลุ่มคนจากส่วนกลางที่เข้าไปทำประโยชน์ทางเศรษฐกิจในถิ่นฐานของตน มีการเผยแพร่ข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของหัวเมืองแก่คนจากส่วนกลางที่สนใจจะย้ายถิ่นฐาน เพื่อให้คนเหล่านี้สามารถดำรงชีวิตในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างจากส่วนกลางได้ เรื่องนี้ปรากฏในบทความเรื่อง “การพานักเรียนเที่ยวชมสถานที่ และโบราณวัตถุ” (พ.ศ. 2474) ที่เสนอว่าครูในสถานศึกษาในกรุงเทพฯ ควรที่จะนำนักเรียนเดินทางท่องเที่ยวในหัวเมือง พร้อมกับให้ข้อมูลเรื่องความเป็นอยู่ของหัวเมืองนั้นโดยละเอียด ซึ่งสามารถจำแนกเรื่องราวออกเป็น 3 หัวข้อ ได้แก่

“๑. ประวัติหรือชื่อเสียงของที่นั้นว่ามีอยู่อย่างไรบ้างหรือไม่ ๒. ความเป็นไปของพลเมือง ว่าดำรงชีวิตอยู่อย่างไร ทำมาหากินเลี้ยงชีพอย่างไร หาความสนุกเพลิดเพลินอย่างไร มีจารีตประเพณีอย่างไร ๓. ความเจริญของพื้นที่นั้นเป็นมาแล้วยังไร ด้วยเหตุใดบ้าง และต่อไปจะเจริญได้อีกด้วยอาการอย่างไร หรือขัดข้องด้วยข้อใด.”²⁶⁴

ผู้เขียนที่ไม่ปรากฏนามของบทความข้างต้นเห็นว่าข้อมูลทั้งสามหัวข้อนี้อาจเป็นเครื่องมือที่ช่วยทำให้นักเรียนเกิดความสนใจหัวเมืองในมุมมองของพื้นที่ที่หาเลี้ยงชีพ เพราะการรู้จักวิถีชีวิตและวิธีการหาเลี้ยงชีพในหัวเมืองจะทำให้คนจากส่วนกลางสามารถปรับตัวเข้ากับสังคมในหัวเมืองสามารถตั้งถิ่นฐานในหัวเมืองได้รอด

เช่นเดียวกับความเห็นของคล้อย เพ็ชรกล้า ซึ่งเป็นผู้ที่มีโอกาสได้เดินทางไปยังหัวเมืองในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง เขาเห็นว่าความเหมือนกันระหว่างตัวเขา กับคนในหัวเมืองนั้นมาจากการสืบสายเลือดเดียวกัน จึงทำให้เขาไม่ได้มีความรู้สึกแปลกแยกกับคนในหัวเมืองแต่ประการใด ในผลงานเรื่อง “เที่ยวสงกรานต์นครเชียงใหม่” คล้อยเห็นว่าเหตุผลที่ชาวเชียงใหม่แสดงความเป็นมิตรกับนักเดินทางที่เป็นชาวกรุงเทพฯ เป็นเพราะชาวเชียงใหม่คิดว่าได้ต้อนรับคนไทยที่เป็น “เพื่อนร่วมชาติ” กับตนเอง

“ชาวไทยผู้เป็นเพื่อนร่วมภาษากับเรา ซึ่งได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ทางภาคเหนือ ได้มาต้อนรับชาวพระนคร ด้วยสันทไมตรีอันสนิท ด้วยความยิ้มแย้มแจ่มใส ตั้งแต่วินาทีแรกที่เราย่างเข้าเขตด้าพายัพ บ้างโบกไม้โบกมือสาดน้ำมายังเรา ทุก ๆ สถานี ทุก ๆ บ้านริมทางรถไฟได้ผ่านไป เพื่อนร่วมชาติได้มารอรับเราเนืองแน่น ถึงแม้จะรู้จักหรือไม่รู้จักก็มาทักทายปราศรัยกับเราเป็นอย่างดี.”²⁶⁵

²⁶⁴ “การพานักเรียนเที่ยวชมสถานที่ และโบราณวัตถุ,” วิทยาสาร 32,2 (มกราคม, 2474): 77-78.

²⁶⁵ คล้อย เพ็ชรกล้า, “เที่ยวสงกรานต์นครเชียงใหม่,” วิทยาสาร 31,10 (พฤษภาคม, 2476): 1226.

เขาเห็นว่าสำนักเช่นนี้ได้พัฒนามาอย่างยาวนานตั้งแต่ยุคโบราณที่ชนชาติไทยได้แตกออกเป็นหลายแคว้น ดังความว่า

“ในสมัยโบราณเมืองไทยแยกออกเป็นหลายแคว้น แคว้นลานนาไทย ซึ่งมีเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลาง ก็เป็นแคว้นหนึ่งซึ่งเป็นชาติไทยสยามแท้ แคว้นอื่นๆ มีสุโขทัย และนครศรีธรรมราช เป็นศูนย์กลาง ฯลฯ เป็นต้น เมื่อพุทธศักราช ๒๓๑๗ แคว้นไทยต่างๆ จึงได้รวมเข้าเป็นแคว้นเดียวกัน เป็นสยามประเทศ สยามประเทศเป็นราชอาณาจักรอันหนึ่งอันเดียวจะแบ่งแยกมิได้ ทุกๆ แห่งหนล้วนแต่มีพี่น้องชาวไทยสยาม มีชาติอย่างเดียวกัน มีวรรณะอย่างเดียวกัน ผู้ซึ่งต้องกอดคอกันร่วมสุขร่วมทุกข์ร่วมตาย ต่างตั้งทำมาหากินตั้งภูมิลำเนาอยู่ทั่วไป”²⁶⁶

คำว่า “ชาติ” และ “วรรณะ” หมายถึง ร่วมที่มาเดียวกัน บริสุทธ์เท่ากัน เป็นพวกพ้องเดียวกัน นับญาติกัน ถือว่ามีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน²⁶⁷ การทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ดังข้างต้นทำให้เห็นว่าความเป็นไทยเป็นเรื่องของกลุ่มคนที่มีเชื้อชาติไทยเหมือนกัน คล้อยใช้แนวคิดเรื่องเชื้อชาติมาอธิบายการควมรวมของอาณาจักรต่างๆ ว่า ถึงแม้ว่ายุคก่อนสุโขทัยกลุ่มคนไทยแบ่งออกเป็นหลายแคว้นแคว้น แต่เหตุผลประการสำคัญที่ทำให้คนไทยรวมตัวกันก่อตั้งเป็นประเทศได้ ก็เพราะเป็นกลุ่มคนที่มีเชื้อชาติเดียวกัน²⁶⁸

ดังนั้นคล้อยจึงเห็นว่า เมื่อนักเดินทางจากเมืองหลวงไปถึงเชียงใหม่ก็ทำให้คนเหล่านี้ได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี นอกจากนี้เหตุผลอีกประการคือการที่คนเชียงใหม่ได้รับการกลมเกลียวทางศีลธรรมอันดีงามจากพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาของชนชาติไทยจนมีจิตใจสูงส่ง

“ชาวเวียงเหนือไม่ว่าชายหญิง โดยมากมักตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม ศรัทธาเชื่อถือนั่นแน่นในพระพุทธศาสนา การทำบุญทำทานไม่แพ้ที่อื่น เป็นคนรักความสงบ สันโดษ ได้ทราบจากบางท่านว่า การชักชวนวิวรรถ์เล็กเล็กน้อยไม่ค่อยมี ตลอดไปจนถึงคดีอุกฉกรรจ์ ถึงจะมีบ้างก็นาน ๆ ครั้ง การดื่มสุราเมามายชมชานมีน้อย เมตตาอารีต่อเพื่อนบ้านและแขกผู้มาเยี่ยม.”²⁶⁹

²⁶⁶ คล้อย เพ็ชรกล้า, “เที่ยวสงครามต้นนครเชียงใหม่,” วิทยาสาร 30, 10 (พฤษภาคม. 2476), หน้า 1208-1209.

²⁶⁷ ขอขอบคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชานปีวิช ทัดแก้ว ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สำหรับคำอธิบายเพิ่มเติม

²⁶⁸ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “สมาคมสืบสวนของบุราณในประเทศสยาม,” วารสารศิลปากร 12,2 (กรกฎาคม 2511):43-45.

²⁶⁹ คล้อย เพ็ชรกล้า, “เที่ยวสงครามต้นนครเชียงใหม่,” หน้า 1226.

การร่วมเชื้อชาติเดียวกันจึงกลายเป็นประเด็นที่สำคัญต่อการสร้างภาพของหัวเมืองให้คนส่วนกลางวางใจที่จะเดินทางไป และช่วยให้คนในท้องถิ่นยินดีต้อนรับคนไทยจากต่างถิ่นให้เข้าไปท่องเที่ยว ตั้งถิ่นฐาน และเข้าถึงทรัพยากรในหัวเมืองเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

3.10 ความเป็นไทยทางเชื้อชาติกับการส่งเสริมการขายตัวทางเศรษฐกิจสู่หัวเมือง ทศวรรษ 2470

ความคิดเห็นของชนชั้นนำจากส่วนกลางในช่วงต้นทำให้เห็นว่าแนวคิดเรื่องความเป็นไทยทางเชื้อชาติได้กลายเป็นกรอบหลักอีกประการในการอธิบายความเป็นไทยในหัวเมือง เพื่อจะทำให้คนจากส่วนกลางเกิดความกล้าที่จะย้ายไปตั้งถิ่นฐานในหัวเมืองที่ห่างไกล ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความเหมาะสมทั้งด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่พร้อมมูลและผู้คนที่มีเชื้อชาติเดียวกัน

ชนชั้นนำในส่วนภูมิภาคก็มีความคิดไปในแนวทางเดียวกัน คือ ประสงค์ที่จะให้เคลื่อนย้ายประชาชนจากส่วนกลางที่มีความหนาแน่นมายังพื้นที่ของตนเอง เพื่อที่จะพัฒนาพื้นที่ว่างเปล่าให้เกิดมูลค่าขึ้น ชนชั้นนำกลุ่มนี้ใช้แนวคิดเรื่อง ประวัติศาสตร์ และเชื้อชาติมาใช้อธิบายเชื่อมโยงสังคมตนเองเข้ากับสังคมส่วนกลาง เพื่อที่จะโน้มน้าวให้ประชาชนย้ายถิ่นเข้ามา ดังปรากฏใน “ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่องสภาพของจังหวัดต่างๆ” ซึ่งรวบรวมปาฐกถาของผู้แทนราษฎรระหว่าง พ.ศ. 2477-2478

ข้าราชการในหัวเมืองเห็นว่าการที่คนจากส่วนกลางและพื้นที่อื่นๆ ของประเทศย้ายถิ่นเข้ามายังจังหวัดของตนเองนั้น จะเป็นวิธีการที่จะช่วยแก้ปัญหาการขาดแคลนแรงงานได้ เช่น นายกิมทะ นิรันดร์พานิช ผู้แทนราษฎรจังหวัดตราด เห็นว่าราษฎรในจังหวัดตราดมีน้อยไม่พอที่จะขยายพื้นที่กสิกรรมไปกว้างขวางได้ ทั้งที่ยังมีที่ดินว่างเปล่าอยู่เป็นจำนวนมาก²⁷⁰ นายกิมเส็ง สิ้นธุเสก ผู้แทนราษฎรจังหวัดราชบุรี เห็นว่าชาวราชบุรีที่ได้บุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อประกอบกสิกรรมในเมืองราชบุรีอย่างกว้างขวางและทำให้เมืองเจริญขึ้นบ้างแล้วก็ตาม แต่เมืองก็ยังไม่เจริญเท่าที่ควรเพราะยังคงเหลือพื้นที่จำนวนมากที่ยังรกร้างว่างเปล่าอีกมาก²⁷¹ หลวงนาถนิติธาดา ผู้แทนราษฎรจังหวัดชัยภูมิ ก็มีความเห็นว่าทรัพยากรธรรมชาติที่ปล่อยทิ้งไว้ก็ย่อมเสื่อมสลายไปตามธรรมชาติโดยมิได้ทำให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจ เช่นป่าไม้ในเมืองชัยภูมิที่ยังมีบริบูรณ์และไม่เคยมีมนุษย์มา

²⁷⁰ กิมทะ นิรันดร์พานิช, “ปาฐกถาเรื่องสภาพของจังหวัดตราด” ใน ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่องสภาพของจังหวัดต่างๆ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2539), หน้า 72.

²⁷¹ กิมเส็ง สิ้นธุเสก, “ปาฐกถาเรื่องสภาพของจังหวัดราชบุรี” ใน ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่องสภาพของจังหวัดต่างๆ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2539), หน้า 17.

รบกวนเลยก็ต่างเสื่อมสลายไปตามธรรมชาติ เพราะ “ไฟป่าเผาผลาญศูนย์สิ้นไปก็มีไม่ใช่น้อย” แทนที่จะมีคนเข้าไปสัมปทานป่าไม้เพื่อ “เสกให้เป็นเงินเป็นทอง” ได้²⁷²

ความคิดของผู้แทนราษฎรตามข้างต้น ทำให้เห็นว่าเหตุที่หัวเมืองต้องการให้คนจาก ส่วนกลางและพื้นที่อื่นของประเทศเข้าไปตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ของตนนั้น เพื่อต้องการให้คนเหล่านี้ เข้ามาเติมเต็มจำนวนประชากรในหัวเมืองที่ยังคงมีจำนวนน้อย โดยที่คนเหล่านี้สามารถรอดพ้น จากภาวะว่างงานและการกินอยู่ที่ฝืดเคืองในกรุงเทพฯ ที่ไม่สามารถเลี้ยงดูประชากรเมืองหลวงได้ พอในยามวิกฤต ขณะเดียวกันผู้แทนราษฎรบางคนก็เห็นว่าการเข้ามาตั้งรกรากและทำมาหากิน ของคนจากส่วนกลางจะสามารถกีดกันคนต่างชาติที่เข้ามาทำกินในจังหวัดของตนเองด้วย ดังเช่น ความคิดของผู้แทนราษฎรจังหวัดนครศรีธรรมราชว่า “เงินมาจากเปรักในสหรัฐอเมริกา” เข้ามา ครอบครองพื้นที่ปลูกยางพารา 1 ใน 3 ของอำเภอฉวาง พื้นที่เหล่านี้ล้วนแต่เป็นพื้นที่เหมาะสมแก่ การเพาะปลูกเป็นอย่างมาก จนทำให้ “เจ๊กเปรักนี้” ร่ำรวยเป็นอันมากทั้งที่ “พี่น้องราษฎรชาวไทย ของเราตอนนี้ยังจนมาก” เขาจึง “ปรารถนาจะได้เห็นคนไทยผู้มีฐานะเข้าหุ้นส่วนกันไปจับจองสร้าง สวนสร้างบ้าน”²⁷³ ในจังหวัดของเขา เพื่อว่าเงินตราจะไหลเวียนเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจไทยมากกว่าที่ ไหลออกไปประเทศอื่น เพราะคนจีนที่อยู่ภายใต้บังคับต่างชาตินั้นทำงานเพื่อส่งเงินออกไป ต่างประเทศ เท่ากับว่าคนเหล่านั้นกำลังทำร้ายเศรษฐกิจของประเทศไทยโดยตรง

ส่วนของปาฐกถาผู้แทนราษฎรบางรายเลือกใช้ประวัติศาสตร์ และเชื้อชาติมากล่าวเป็น ภูมิหลังให้ผู้ฟังทราบถึงที่มาที่ไปของจังหวัดตนเองที่มีต่อส่วนกลาง ในเชิงที่ว่าคนในสวนภูมิภาค และส่วนกลางเป็นคนร่วมเชื้อชาติและการมีประวัติศาสตร์ร่วมกัน เพื่อที่จะเชิญชวนให้คนไทยจาก ส่วนต่างๆ เดินทางมายังพื้นที่ของตนเอง เช่น หลวงศรีประกาศ (ฉันท วิชยาภย) ผู้แทนราษฎร จังหวัดเชียงใหม่ เป็นผู้หนึ่งที่เห็นว่าเชียงใหม่และจังหวัดอื่นๆ มีลักษณะร่วมกันประการหนึ่ง คือ ความถือตัวว่า “เป็นไทยแท้หรือไทยเดิมเป็นต้นสกุลของไทยในภาคอื่นๆ” เหตุที่คนเชียงใหม่เห็น ว่าตนเองเป็นต้นสกุลของไทยในภาคอื่นๆ ก็เพราะเป็นกลุ่มคนที่ได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานใน ดินแดนประเทศไทยเป็นพวกแรก หลวงศรีประกาศเห็นว่าหากศึกษาประวัติศาสตร์เชียงใหม่ก็จะ พบว่าเชียงใหม่เป็นอาณาจักรของคนไทยแห่งแรกๆ ที่ตั้งขึ้นในดินแดนประเทศไทย คนเชียงใหม่ ไม่ได้มองว่าการที่ตนเองต้องถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทยจะทำให้คนเชียงใหม่เกิด ความคิดแปลกแยกจากกลุ่มอื่นๆ ในทางกลับกันการผนวกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทย

²⁷² หลวงนาถนิติธาดา, “ปาฐกถาเรื่องสภาพของจังหวัดชัยภูมิ” ใน ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่องสภาพของจังหวัดต่างๆ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2539), หน้า 99.

²⁷³ มงคล รัตนวิจิตร, ปาฐกถาเรื่องนครศรีธรรมราชเมืองโบราณดึกดำบรรพ์, หน้า 12-13.

เป็นการที่คนเชื้อชาติไทยได้กลับมารวมตัวกันอีกครั้งหนึ่ง ยิ่งไปกว่านั้นคนเชียงใหม่ก็มีความรักชาติไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าคนไทยในภาคอื่นๆ เขาเห็นว่าเหตุที่คนเชียงใหม่มีสำนึกรักชาติและความเป็นคนเชื้อชาติไทยทำให้คนเชียงใหม่ “มีใจรักพี่น้องชาวไทยด้วยกันอย่างสนิท”²⁷⁴ ในขณะเดียวกัน หลวงศรีประกาศก็แสดงความต้องการที่จะจูงใจคนจากพื้นที่อื่นๆ ให้เข้ามาตั้งรกรากในเชียงใหม่ เพื่อที่จะเป็นกำลังในการนำทรัพยากรธรรมชาติท้องถิ่นมาแปรรูปเป็นสินค้าที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ²⁷⁵

“เชียงใหม่เป็นเมืองใหญ่ที่สุดในภาคเหนือของสยาม เป็นเมืองใหญ่ที่อยู่เหนือสุดและน่าอยู่ที่สุดอีกด้วย เพราะมีความสมบูรณ์ด้วยประการต่างๆ เป็นต้นว่า ที่ดินสำหรับอยู่อาศัย หรือสำหรับเพาะปลูกก็มีมากและราคาถูกๆ ที่ดินในเมืองมีน้ำบารุงอย่างชุ่มเฟื้อ โดยน้ำไหลเข้ามาตามลำเหมืองต่างๆ จะใช้สำหรับทำสวน การเกษตรกรรมหรือทำอะไรๆ เพื่อความเพลิดเพลินก็ได้”²⁷⁶

ข้าราชการในหัวเมืองบางคนได้นำข้อมูลจากงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำในยุคก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองมาใช้ประโยชน์ในการเรียบเรียงประวัติศาสตร์เมืองของตนเอง ในแนวทางที่สัมพันธ์กับส่วนกลาง เช่นที่ปรากฏในผลงานเรื่อง “ปาฐกถาเรื่องนครศรีธรรมราชเมืองโบราณดึกดำบรรพ์” ของ ร.อ.ท. มงคล รัตนวิจิตร ที่อ้างว่าเมื่อคราวที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมายังนครศรีธรรมราชใน พ.ศ. 2458 ได้มีพระกระแสรับสั่งว่า “เมืองนครศรีธรรมราชนั้นฉันรักและถนอมตั้งรัตนดวงหนึ่งในพระมหาวิชัยมงกุฎของฉัน”²⁷⁷ ส่วนขุนประเจตคุณพันธ์ ผู้แทนราษฎรจังหวัดพิษณุโลก ได้อัญเชิญข้อความจากพระราชนิพนธ์เรื่อง “เที่ยวเมืองพระร่วง” ในส่วนที่ว่า “ถ้าพระพุทธรูปราชยังคงอยู่ที่เมืองพิษณุโลกตราบดี เมืองพิษณุโลกจะเป็นเมืองที่ควรไปเที่ยวอยู่ตราบนั่น ถึงในเมื่อพิษณุโลกจะไม่มีขึ้นอะไรเหลืออยู่อีกเลย”²⁷⁸

กล่าวได้ว่าความมุ่งหวังที่จะให้คนจากส่วนกลางมาเติมเต็มการขาดแคลนกำลังคน ก็ทำให้ผู้แทนราษฎรในข้างต้น ใช้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์และเชื้อชาติมาชักจูงให้คนจากส่วนกลางเข้า

²⁷⁴ หลวงศรีประกาศ (ฉันท วิชยาภย์), “ปาฐกถาเรื่องสภาพของจังหวัดเชียงใหม่” ใน ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่องสภาพของจังหวัดต่างๆ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2539), หน้า 33.

²⁷⁵ หลวงศรีประกาศ (ฉันท วิชยาภย์), ปาฐกถาเรื่องสภาพของจังหวัดเชียงใหม่, หน้า 34.

²⁷⁶ ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่องสภาพของจังหวัดต่างๆ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2539), หน้า 34.

²⁷⁷ มงคล รัตนวิจิตร, “ปาฐกถาเรื่องนครศรีธรรมราชเมืองโบราณดึกดำบรรพ์” ใน ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่องสภาพของจังหวัดต่างๆ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2539), หน้า 8.

²⁷⁸ ขุนประเจตคุณพันธ์, “ปาฐกถาเรื่องสภาพของจังหวัดพิษณุโลก” ใน ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่องสภาพของจังหวัดต่างๆ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2539), หน้า 107.

มาท่องเที่ยวในพื้นที่ของตนเอง ซึ่งจะทำให้คนจากส่วนกลางได้รับความเพลิดเพลินจากการท่องเที่ยวและสามารถหาช่องทางที่จะประกอบอาชีพในหัวเมืองได้

3.11 สรุป

นอกจากการก่อตัวของรัฐชาติและการกำหนดเส้นเขตแดนแล้ว เศรษฐกิจแบบทุนนิยมก็เป็นอีกปรากฏการณ์หนึ่งที่เข้ามาพร้อมกับภาวะความเป็นสมัยใหม่และส่งผลต่อกระบวนการสร้างความเป็นไทยทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นความเป็นไทยอีกแขนงหนึ่งที่เกิดขึ้นทับซ้อนกันความเป็นไทยทางประวัติศาสตร์ในบทที่ 2 ความเป็นไทยทางเศรษฐกิจได้พัฒนาขึ้นอย่างมากในช่วงทศวรรษ 2460 เพื่อตอบสนองกับความต้องการแสวงหาวิธีการบรรเทาเศรษฐกิจตกต่ำของชนชั้นนำ ซึ่งชนชั้นนำก็ได้อาศัยความรู้ทางประวัติศาสตร์มาประกอบ อันนำมาสู่การพบว่าความเป็นไทยทางเศรษฐกิจจำเป็นต้องพึ่งพาการประกอบกิจกรรม ซึ่งเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่คนไทยมีทักษะติดตัวมาตั้งแต่บรรพบุรุษ

อย่างไรก็ดีด้วยการเข้ามาขององค์ความรู้สมัยใหม่ผ่านกลุ่มชนชั้นนำที่ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศ และการว่าจ้างชาวตะวันตกเข้ามาสำรวจเศรษฐกิจ ก็ยังผลให้ความเป็นไทยทางเศรษฐกิจได้รับการศึกษาเพิ่มเติมจากมุมมองทางภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ สถิติ และประชากรศาสตร์ ที่นำมาสำรวจทรัพยากรและศักยภาพทางเศรษฐกิจภายในพรมแดนของประเทศ และยืนยันว่ากิจกรรมคือวิถีทางเศรษฐกิจสำคัญที่สุดในการพัฒนาเศรษฐกิจไทย งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางที่ยกมาศึกษาในบทนี้สะท้อนความคิดว่ากิจกรรมคืออัตลักษณ์ที่สำคัญของความเป็นไทยประการหนึ่ง เพราะมาจากการสั่งสมความรู้ของบรรพบุรุษมาอย่างยาวนาน

ความตกต่ำทางเศรษฐกิจที่มาพร้อมกับผลกระทบจากสงครามโลกครั้งหนึ่งและภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ทำให้ชนชั้นนำต้องการหาทางออกที่จะนำประเทศให้รอดพ้น กิจกรรมจึงได้รับการให้ความสำคัญยิ่งขึ้น เพราะเป็นกิจกรรมการผลิตที่เหมาะสมกับภูมิประเทศและภูมิอากาศของไทย เลี้ยงปากเลี้ยงท้องคน และรองรับคนว่างงานจากส่วนกลางได้ การทำการเกษตรยังคงถูกมองว่าเป็นวิถีชีวิตแบบไทย แต่ก็มีกระแสการกิจกรรมที่ใช้วิทยาการสมัยใหม่มากขึ้น เพื่อที่จะชดเชยกับปัญหาการขาดแคลนแรงงานในภาคการกิจกรรม

รัฐบาลหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองที่ต้องเผชิญกับความถดถอยทางเศรษฐกิจเช่นกัน ยังคงมองว่ากิจกรรมเป็นรากฐานของสังคมไทย อีกทั้งเป็นอาชีพที่สามารถฟื้นตัวได้เร็วกว่าอาชีพ

อื่นๆ เช่นการประกอบอุตสาหกรรมที่ต้องใช้เวลายาวนานในการฟื้นฟู²⁷⁹ จึงให้ความสำคัญกับการส่งเสริมการขยายพื้นที่ทำกินและการใช้ที่ดินว่างเปล่าให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และพยายามกระตุ้นให้เกิดการย้ายถิ่นของประชาชนไปสู่หัวเมืองต่างๆ ในความพยายามที่จะจูงใจคนให้ย้ายถิ่นเพื่อให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจนั้น เครื่องมือหนึ่งที่รัฐใช้ก็คือความเป็นไทย โดยอิงกับคำอธิบายความเป็นไทยทั้งที่มาจากกรอบคิดทางประวัติศาสตร์และกรอบคิดทางเชื้อชาติ งานเขียนทางประวัติศาสตร์ไทยและที่เกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำในยุคก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองจึงยังคงถูกอ้างอิงถึงโดยชนชั้นนำกลุ่มใหม่ ขณะที่แนวคิดเรื่องเชื้อชาติจะมีบทบาทมากขึ้นในการอธิบายความเป็นไทยนับจากนี้จนสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง

²⁷⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, [2]สว.0201.22/20 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องการฟื้นฟูเศรษฐกิจหลังสงคราม (8 พย – 9 พย 2491), หน้า 4.

บทที่ 4 การเดินทางเพื่อแสวงหาเผ่าไทยกับการอธิบายความเป็นไทยทางเชื้อชาติ

ทศวรรษ 2470 – ทศวรรษ 2480

4.1 เกริ่นนำ: เชื้อชาติ, การแสวงหาคนไทยนอกเขตแดนรัฐ, ความเป็นไทยทางเชื้อชาติ

ธงชัย วินิจจะกูลเห็นว่า ชนชั้นนำไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มใช้แนวคิดเรื่องเชื้อชาติในการศึกษาและจำแนกกลุ่มคนภายในราชอาณาจักร ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลจากการรับแนวคิดแบบตะวันตกที่ใช้แนวทางชาติพันธุ์วรรณามาทำความเข้าใจพลเมืองภายในเขตแดนไทย²⁸⁰

ตั้งแต่ทศวรรษ 2450 ชนชั้นนำไทยเริ่มเรียนรู้แนวคิดเรื่องเชื้อชาติ (Race) มาจากสองทางหลัก ทางแรก คือ จากกลุ่มปัญญาชนชาวตะวันตกที่เข้ามาพำนักในประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่พวกตีพิมพ์ความรู้เรื่องเชื้อชาติใน “วารสารสยามสมาคม” และจากหนังสือต่างประเทศ²⁸¹ ทางที่สอง คือจากการเผชิญหน้ากับจักรวรรดินิยมฝรั่งเศสที่กำลังขยายตัวเข้ามา ในงานศึกษาเรื่องการสร้างความเป็นลาวในยุคอาณานิคม ซอเรน อีวาร์สัน (Soren Ivarsson) เสนอว่า ฝรั่งเศสใช้การจัดประเภทคนด้วยลักษณะทางกายภาพมาใช้ในการจำแนกคนลาวออกจากชนชาติอื่นๆ เพื่อที่จะใช้อำนาจสิทธิธรรมเหนือดินแดนและผู้คน ในขณะที่ฝรั่งเศสต้องการที่จะเข้ามายึดครองดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงส่วนที่อยู่ภายใต้การปกครองของไทย²⁸² เพื่อให้บรรลุจุดประสงค์ดังกล่าว ฝรั่งเศสได้ใช้เรื่องความแตกต่างทางเชื้อชาติระหว่างไทยกับลาวมาเป็นข้ออ้างประการหนึ่งที่จะผลักดันลาวออกจากการครอบครองดินแดนในลุ่มแม่น้ำโขง²⁸³ โคลวิส โทเรล (Clovis Thorel,

²⁸⁰ Winichakul, "The Other Within: Travel and Ethno-Spatial Differentiation of Siam Subject 1885-1910," in *Civility and Savagery: Social Identity in Tai States*, ed. Andrew Turton (Richmond: Curzon, 2000).

²⁸¹ ดังเช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ในคราวที่ทรงนิพนธ์ “พงศาวดารไทยใหญ่” (พ.ศ. 2457) ก็ทรงใช้ข้อมูลจากหนังสือประวัติศาสตร์ของอังกฤษและฝรั่งเศส ประกอบกับตำนานพม่า, ไทย และจีน เป็นต้น ทรงอธิบายว่า “ไทยใหญ่ก็เป็นมนุษย์ชาติไทย ร่วมชาติกะไทยเราชาวสยามมาแต่ครั้งดึกดำบรรพ์ เหมือนไทยเหนือที่ยกมาตั้งอยู่ในด้านดินของลาวคือลว่าเราเลยเรียกลาว ถ้าไทยเดิมที่คงตกค้างอยู่ในเมืองจีนเราเรียกฮ่อ” ดู พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, พงศาวดารไทยใหญ่ (2457), แฉกในารณาปนกิจหม่อมบุญ วรวรรณ ณ กรุงเทพ แห่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น นราธิปประพันธ์พงศ์, หน้า 1.

²⁸² ฝรั่งเศสต้องการที่จะสร้างเส้นทางคมนาคมทางน้ำจากอินโดจีนต่อไปยังประเทศจีน อันจะทำให้ฝรั่งเศสมีรายได้เพิ่มจากการค้าในบริเวณนี้ที่จะนำไปฟื้นฟูประเทศที่ได้รับความเสียหายจากการทำสงครามกับเยอรมนีใน พ.ศ. 2413.

²⁸³ Soren Ivarsson, *Creating Laos: the making of a Lao space between Indochina and Siam 1860-1945* (Copenhagen: NIAS Press, 2008).

2376-2454) แพทย์ประจำคณะสำรวจแม่น้ำโขงของฝรั่งเศส (Mekong expedition, ค.ศ. 1866-1868) ใช้วิธีการศึกษาลักษณะกะโหลกศีรษะ (Phrenology)²⁸⁴ ในการจำแนกกลุ่มคนลาวที่พบในบริเวณประเทศลาว และทำการเปรียบเทียบกับกะโหลกของคนไทย (สยาม) เขาสรุปจากฐานของกะโหลกศีรษะว่าคนทั้งสองกลุ่มเป็นชนชาติเดียวกัน อย่างไรก็ตามคณะสำรวจยังคงไม่ยอมแพ้และหันไปใช้การอธิบายลักษณะนิสัยมาจำแนกคนลาวออกจากคนไทย และรวมคนลาวให้อยู่ในกลุ่มเดียวกับชาวเวียดนาม ซึ่งขณะนั้นเป็นกลุ่มชนที่อยู่ภายใต้อาณัติของฝรั่งเศสด้วยกัน²⁸⁵

แม้ว่าชนชั้นนำไทยตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะรับรู้แนวคิดเรื่องเชื้อชาติมาจากชาวตะวันตก (ส่วนหนึ่งก็เพื่อใช้เป็นข้อตอบโต้แนวคิดเรื่องชนชาติไทยและลาวของฝรั่งเศสที่ต้องการอ้างสิทธิเหนือคนลาว)²⁸⁶ แต่ก็ไม่ได้ใช้วิธีการทางชีววิทยามาทำความเข้าใจเรื่องความเป็นไทยเท่าไรนัก กลับเลือกใช้การวิเคราะห์ลักษณะทางวัฒนธรรมมาจำแนกกลุ่มชนในพระราชอาณาจักรออกจากกัน โดยอาศัยข้อมูลทางประวัติศาสตร์, ภาษา และวัฒนธรรมเป็นเกณฑ์

แม้ว่าจะมีการพรรณนาลักษณะทางกายภาพของกลุ่มชนต่างๆ ตามที่ตาเห็นบ้าง แต่ก็ไม่ได้ลงรายละเอียดเท่าไรนัก เพราะชนชั้นนำไทยให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ลักษณะทางวัฒนธรรมเป็นหลัก งานกลุ่มนี้สามารถจำแนกออกได้เป็นสองแนวทาง คือ งานเขียนที่ใช้หลักการทางภาษาเป็นเกณฑ์จำแนกผู้คน เช่น พระยาประจักษ์จักรจักร (แช่ม บุนนาค, - 2450) เรียบเรียงผลงานเรื่อง “ว่าด้วยภาษาต่างๆ ในสยามประเทศ” ที่ประมวลขึ้นจากประสบการณ์ที่ผู้เขียนเคยเดินทางไปยังถิ่นฐานของชนชาติต่างๆ ภายในไทย²⁸⁷ ผลงานกลุ่มที่สองเป็นการใช้วิธีจำแนกผู้คน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²⁸⁴ Franz Josef Gall (9 มีนาคม พ.ศ. 2301 - 22 สิงหาคม พ.ศ. 2371) ผู้เชี่ยวชาญด้านประสาทวิทยาและสรีระวิทยาชาวเยอรมัน ใช้หลักการของ Phrenology มาจำแนกประเภทของมนุษย์ด้วยการวัดขนาดของกะโหลก โดยคิดว่าจะทำให้หยั่งขนาดของสมองได้ หลักการนี้เชื่อว่าสมองเป็นอวัยวะที่ควบคุมทั้งความคิดและร่างกาย ถ้าชนชาติใดมีสมองขนาดใหญ่ก็จะมีนิสัยและร่างกายที่มีวิวัฒนาการสูงกว่ากลุ่มเชื้อชาติที่มีสมองเล็กกว่าเป็นต้น ดู Bill Jenkins, "Phrenology, heredity and progress in George Combe's "Constitution of Man" " *The British Journal for the History of Science* 48, 3 (2015).

²⁸⁵ Soren Ivarsson, *Creating Laos : the making of a Lao space between Indochina and Siam 1860-1945* (Copenhagen: NIAS 2008), pp. 45-48.

²⁸⁶ วิธีการตอบโต้วิธีหนึ่ง คือ การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหันมาเน้นความเป็น “ไทย” เช่น ทรงเปลี่ยนการเรียกชื่อ “ล้านนา” ว่า “ล้านนาไทย” และทรงพยายามลดความเป็น “ลาว” ด้วยการเปลี่ยนชื่อมณฑลที่มีคำนำหน้าว่า “ลาว” มาเป็นชื่อพิเศษแทน ดู สายชล สัตยานุรักษ์, “ประวัติศาสตร์การสร้าง “ความเป็นไทย” กระแสหลัก,” ใน จินตนาการความเป็นไทย, บรรณาธิการโดย กฤตยา อาชวนิจกุล (นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิดล, 2551), หน้า 3. นอกจากนี้ในการทำสำมะโนประชากรในมณฑลสิบสานเมื่อ พ.ศ. 2446 ก็ได้มีการกำหนดให้มีการกำหนดให้ประชาชนในเขตไทยว่าเป็น “ชาติไทยในบังคับสยาม” ห้ามมิให้ลงว่า ชาติลาว, ชาติเขมร, ส่วย, ผู้ไท เป็นต้น เพื่อที่จะป้องกันไม่ให้ถูกชักจูงไปเป็นคนในบังคับตะวันตก ดู สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.2.19/4 เอกสารกระทรวงมหาดไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 ลำดับในครุฑพลเมือง (22 พ.ย. 124 - 15 ก.ย. 128).

²⁸⁷ พระยาประจักษ์จักรจักร, ว่าด้วยภาษาต่างๆ ในสยามประเทศ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2462).

ตามวิถีชีวิต ดังเช่น เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต, 2394-2474) เรื่อง “ลัทธิธรรมเนียมเนียมต่างๆ ภาค 5: ว่าด้วยชาวป่าชาติต่างๆ” (พ.ศ. 2462)²⁸⁸ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ (2403-2458) เรื่อง “ว่าด้วยชนชาติกระเหรี่ยงที่เมืองไทรโยค” (พ.ศ. 2432)²⁸⁹ ทั้งสองใช้เกณฑ์ทางภาษา, อาหาร, ที่อยู่อาศัย, อาชีพ, และการแต่งกาย เพื่อทำความเข้าใจผู้คนที่ตนพบระหว่างการเดินทาง

ตั้งแต่ช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ภัยคุกคามจากการขยายอำนาจของชาติเจ้าอาณานิคมในภาคพื้นทวีปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้คลี่คลายลงไป ชนชั้นนำไทยในทศวรรษ 2460 หันมานิยามความเป็นไทยด้วยความรักดีต่อระบอบการปกครอง²⁹⁰ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าความเป็นไทยนั้นเป็นเรื่องของการใช้ภาษาไทยและสำนึกที่คนมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ไทยมากกว่าเป็นเรื่องของเชื้อชาติ²⁹¹ เมื่อพระองค์ทรงตราพระราชบัญญัติแปลงชาติ (Law of Nationality) ใน พ.ศ. 2453 พระราชบัญญัติฉบับนี้ให้คำนิยามคนไทยว่าหมายถึงคนที่สืบเชื้อสายจากผู้ที่อาศัยในประเทศไทย และชนชาติอื่นที่ขอเปลี่ยนแปลงสัญชาติเป็นไทย²⁹² พระองค์ยังทรงนิยามคนไทยในพระราชนิพนธ์เรื่อง “ความเป็นไทยโดยแท้จริง” ว่าคนไทยคือผู้ใช้ภาษาไทย และไม่ว่าคนผู้นั้นจะเป็นชนชาติใด แต่ถ้าคนเหล่านั้นมีความจงรักภักดีต่อชาติหรือพระมหากษัตริย์ไทย ก็เท่ากับว่าคนเหล่านั้นเป็นคนไทย ดังความว่า

²⁸⁸ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต), ลัทธิธรรมเนียมเนียมต่างๆ ภาคที่ 5: ว่าด้วยชาวป่าชาติต่างๆ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2462).

²⁸⁹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, ลัทธิธรรมเนียมเนียมต่างๆ ภาคที่ 22: ว่าด้วยประเพณีการบวชนาค ชนชาติกระเหรี่ยงที่เมืองไทรโยค งานนักขัตฤกษ์ของชาวอินดู และเรื่องความสุข (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472).

²⁹⁰ ในยุคจารีตราชสำนักไทยจะนิยามคนในปกครองของตนเองโดยพิจารณาเรื่องความรักดีเป็นหลัก ดังกรณีของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยที่ทรงพระกรุณาธิราชวามอญที่ได้รับความเดือดร้อนจากการเกณฑ์แรงงานโดยราชสำนักพม่าให้เข้ามาอยู่ในพระราชอาณาจักรอย่างผาสุก ราชสำนักไทยให้ฐานะมอญกลุ่มนี้เป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเช่นเดียวกับคนไทย ดังเห็นได้จากการออกประกาศราชการต่างๆ ดู สุภรณ์ โอเจริญ, “ชาวมอญในประเทศไทย: วิเคราะห์ฐานะและบทบาทในสังคมไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” (ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), หน้า 67 - 95.

²⁹¹ ดู พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ความเป็นชาติโดยแท้จริง,” ใน ประมวลบทพระราชนิพนธ์ ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระยาอนิรุทธเทวา (ม.ล. ฟั่น ฟั่นบุญ) ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2494), หน้า 83-92.

²⁹² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ๑.6 ๒2/1 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงการต่างประเทศ เรื่องพระราชบัญญัติแปลงชาติ (28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2453 - 7 สิงหาคม พ.ศ. 2454), หน้า 1.

“การที่จะตัดสินว่าผู้ใดเป็นชาติใดโดยแท้จริงนั้น จะต้องพิจารณาว่าผู้นั้นมีความจงรักภักดีต่อใคร? ถ้าเขาจงรักต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม เขาจึงจะเป็นไทยแท้ แต่ถ้าใครแสดงตนว่าเป็นอิสระแก่ตน ไม่มีความจงรักภักดีต่อผู้ใดดังนี้ ต้องจัดว่าผู้นั้นเป็นคนไม่มีชาติ”²⁹³

จากประสบการณ์ที่ได้รับจากการเดินทางไปในหัวเมือง ทำให้พระองค์ทรงเห็นว่าชนชาติอื่นๆ ที่เข้ามาอาศัยในประเทศไทย ดังเช่น คนจีนบางกลุ่มที่เข้ามาประกอบกิจการในหัวเมืองที่ยอมรับอำนาจการปกครองของไทยและใช้ภาษาไทย ทำให้คนเหล่านี้กลายเป็นพลเมืองของไทยในที่สุด แตกต่างจากกลุ่มพ่อค้าชาวจีนที่มุ่งหวังจะสร้างเนื้อสร้างตัวในสยามเพื่อส่งทรัพย์สินกลับไปบ้านเกิดเมืองนอนของตน เหตุนี้ทำให้พระองค์ทรงเห็นว่าความเป็นไทยเป็นสิ่งที่ไม่ได้ขึ้นกับเชื้อชาติแต่ขึ้นอยู่กับสำนึกของผู้คนมากกว่า²⁹⁴

แนวคิดดังกล่าวยังปรากฏในงานของพระศรีพิชัยบริบาลที่ได้เดินทางไปยังภาคตะวันออกเฉียงเหนือในช่วงทศวรรษ 2460 ขณะนั้นรัฐบาลไทยมีนโยบายลดหย่อนภาษีให้ต่ำกว่ารัฐบาลอินโดจีนของฝรั่งเศส ทำให้ผู้คนที่อาศัยอยู่ในฝั่งของฝรั่งเศสอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งในฝั่งไทยมากขึ้น พระศรีพิชัยบริบาลเห็นว่าคนที่อพยพเข้ามานี้มีหลายเชื้อชาติมีทั้งลาวและเขมร แต่คนเหล่านี้ก็ยอมรับการปกครองและวัฒนธรรมไทยเป็นอย่างดี ท่านสังเกตว่าลูกหลานของชาวเขมรที่ได้รับการศึกษาในโรงเรียนของไทยก็ละทิ้งภาษาเดิมและหันมาใช้ภาษาไทย ต่อมาคนเหล่านี้ก็ได้กลายเป็นคนไทยในที่สุด²⁹⁵

“ในเรื่องภาษาเขมรสอบสวนได้ความว่า วิชาหนังสือขอมสูญแล้วไม่มีใครเรียนและไม่มีที่เรียน เพราะโรงเรียนสอนภาษาไทยอย่างเดียว เวลานี้มีแต่คนแก่ๆ เท่านั้นที่รู้หนังสือขอม ได้เพียงเท่านี้ก็เห็นว่าในทางปกครองจะให้เกิดสำนึกเป็นคนไทย นับว่าได้ทำไปมากแล้ว ถ้าจัดการโรงเรียนให้เจริญขึ้นอีก และในต่อไปการคมนาคมกรุงเทพสะดวกขึ้น พลเมืองพวกนี้คงจะรู้สึกตัวเป็นไทยยิ่งขึ้นทุกวัน”²⁹⁶

หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ก็ทำให้เกิดชนชั้นนำกลุ่มใหม่เป็นข้าราชการในระบบประชาธิปไตยเข้ามามีอำนาจแทนกลุ่มเชื้อพระวงศ์และข้าราชการในระบบ

²⁹³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประมวลบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (ภาคปกิณกะ), พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานณานาปณิกศพ คุณหญิงสรวง สรรพกิจเกษตรการ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 28 มีนาคม 2505, หน้า 89.

²⁹⁴ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประมวลบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (ภาคปกิณกะ), หน้า 89.

²⁹⁵ พระศรีพิชัยบริบาล, เรื่องตระเวนอีสาน พ.ศ. 2469 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระศรีพิชัยบริบาล (สวัสดี ปัทมดิลก) ณ เมรุวัดตรีวิศนาราม จังหวัดระยอง พ.ศ. 2514).

²⁹⁶ พระศรีพิชัยบริบาล, เรื่องตระเวนอีสาน พ.ศ. 2469, หน้า 5.

สมบูรณาญาสิทธิราชย์ อย่างไรก็ตามชนชั้นนำกลุ่มนี้ยังคงเลือกใช้ความ “รักชาติศาสนา พระมหากษัตริย์”²⁹⁷ ในฐานะองค์ประกอบของความเป็นไทย โดยเผยแพร่แนวคิดนี้ผ่านการให้ การศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ

อย่างไรก็ดีวินัย พงศ์ศรีเพียรเสนอว่ากระแสความคิดของชนชั้นนำในยุคหลังเปลี่ยนแปลง การปกครองมีความแตกต่างจากชนชั้นนำในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ต้องการย้ายศูนย์กลาง ของความเป็นไทยจากสถาบันพระมหากษัตริย์มาสู่ความเป็นไทยที่เน้นลัทธิชาตินิยม²⁹⁸ จึงทำให้มี การนำประเด็นเรื่องเชื้อชาติไทยมาสนับสนุนหลักการนี้²⁹⁹

บทนี้ต้องการเสนอว่าในช่วงปลายทศวรรษ 2470 ถึงทศวรรษ 2480 การอธิบายความเป็น ไทยอิงอยู่กับแนวคิดเรื่องเชื้อชาติ ซึ่งนอกจากจะเป็นผลจากความต้องการทางเศรษฐกิจแล้ว ยังรับ ใช้จุดประสงค์ทางการเมืองของชนชั้นนำยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองที่ต้องการแกนกลางที่ยึด โยงความเป็นไทยแบบใหม่ รวมทั้งมีความสัมพันธ์กับพัฒนาการของการเมืองระหว่างประเทศร่วม สมัย การขีดเส้นเขตแดนระหว่างรัฐสมัยใหม่ การสูญเสียดินแดน และการยึดคืนในจังหวัดสุลต่าน ของสงครามมหาเอเชียบูรพาและสงครามโลกครั้งที่สอง ล้วนแต่ทำให้ชนชั้นนำไทยต้องปรับเปลี่ยน การนิยามความเป็นไทย

ดูเหมือนว่าในช่วงทศวรรษ 2470 ถึงทศวรรษ 2480 ชนชั้นนำหลายคนพยายามนำกรอบ เรื่องเชื้อชาติมาอธิบายความเป็นไทย แต่ก็เป็นการใช้อย่างไม่สนิใจนัก เนื่องด้วยยังมีความไม่ ชัดเจนว่าอะไรคือเชื้อชาติ ชาติ (ในความหมายของการเป็นพวกพ้องร่วมที่มาเดียวกัน) และ (บางครั้ง) สัญชาติ ความสับสนนี้สะท้อนให้เห็นประเด็นปัญหาในงานศึกษาคำอธิบายเรื่องเชื้อชาติ (race) ของ เจ. แองเจโล คอรัลเลทท์ (J. Angelo Corlett) ที่เสนอว่าแนวทางการศึกษาเรื่องเชื้อชาติ

²⁹⁷ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) สร.0201.24/1 เอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ เรียน นายกรัฐมนตรี (19 มีนาคม 2477), หน้า 81.

²⁹⁸ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย,” ใน *การศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย*, บรรณาธิการโดย สรสวัสดิ์ อ่องสกุล และโยชิยุกิ มาซุฮาร่า (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545), หน้า 37.

²⁹⁹ สายชล สัตยานุรักษ์ตั้งข้อสังเกตว่าช่วงทศวรรษ 2460 แนวคิดเรื่องเชื้อชาติไทยเริ่มกลายเป็นประเด็นที่ข้าราชการไทยบาง กลุ่มให้ความสนใจ อันเป็นผลมาจากการรับลัทธิไตรราชูฏรของขุนยัดเสน ได้แก่ ความนิยมชาติ, ประชาธิปไตย, และความ อยู่สุขสวัสดิ์ของผองชน แนวคิดนี้ได้ส่งผลต่อกลุ่มข้าราชการไทยที่ใกล้ชิดกับจีน ซึ่งไม่เห็นด้วยกับระบอบการปกครองแบบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ ชนเหล่านี้ได้พยายามดัดแปลงคำนิยามคำว่า “ชาติ” ให้หมายถึงราชูฏร เพื่อที่จะใช้ท้าทายสถาบัน พระมหากษัตริย์ ดังเช่นกลุ่มกบฏ ร.ศ. 130 ซึ่งเห็นวราชูฏรเป็นนายข้าราชการ มิใช่กษัตริย์ อันเป็นสิ่งที่ตอกย้ำให้การเปลี่ยน ศูนย์กลางของความเป็นไทยมาอยู่ที่ราชูฏร ขณะเดียวกันการเน้นย้ำความหมายของชาติที่ยึดโยงกับความนิยมชาติของลัทธิ ไตรราชูฏร ก็ทำให้ความหมายคำว่าชาตินี้มีความใกล้เคียงกับแนวคิดเรื่องเชื้อชาติไป ดู สายชล สัตยานุรักษ์, 10 ปีญาชนสยาม เล่ม 1: ญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์, หน้า 159-160.

ดั้งเดิม (Primitive Race Theory) มีสองแนวทาง คือ (1) Race biologism หมายถึงการเข้าใจเชื้อชาติตามหลักชีววิทยาที่เห็นว่าคนกลุ่มเดียวกันจะมีลักษณะทางกายภาพที่เหมือนกัน เช่น สีผิว และสีผิว ซึ่งลักษณะเช่นนี้จะถูกถ่ายทอดทางพันธุกรรมภายในกลุ่ม และ (2) Race essentialism หมายถึงการจำแนกเชื้อชาติตามวัฒนธรรมร่วม ที่เชื่อว่าคนเชื้อชาติเดียวกันจะมีแบบแผนปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน ที่สำคัญสำหรับบทนี้ คือ การศึกษาของคอร์เลตต์แสดงให้เห็นว่าในระยะแรกๆ ที่เริ่มมีความพยายามอธิบายความเป็นเชื้อชาติ แนวทางทั้งสองถูกใช้สลับไปมาตามอำเภอใจหรือความสะดวกของผู้ศึกษา (arbitrariness) เช่นเมื่อขาดแคลนข้อมูลทางชีววิทยาก็หันมาศึกษาข้อมูลทางวัฒนธรรมแทน³⁰⁰

4.2 วิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์ กับการเดินทางเพื่อค้นหา “ถิ่นไทย” ทศวรรษ 2450-2460

การสร้างความหมายของความเป็นไทยในช่วงทศวรรษ 2450 ถึง ทศวรรษ 2460 เป็นการนิยามความเป็นไทยที่เน้นการมีวัฒนธรรมไทยและความภักดีต่อพระมหากษัตริย์ไทยเป็นหลัก เนื่องด้วยการเกิดขึ้นของรัฐชาติและเส้นแบ่งเขตแดนสมัยใหม่ส่งผลให้ชนชั้นนำจำกัดขอบเขตการศึกษากลุ่มคนไทยให้อยู่ภายในเส้นเขตแดนประเทศไทยเท่านั้น

แต่ชนชั้นนำบางคนก็เริ่มเกิดความคิดที่จะศึกษากลุ่มคนไทยที่อยู่นอกพรมแดน โดยใช้การวิเคราะห์ทางวัฒนธรรมเหมือนกับที่ใช้ศึกษากลุ่มคนภายในพระราชอาณาจักร เหตุผลที่ชนชั้นนำต้องการจะศึกษากลุ่มคนไทยนอกเส้นเขตแดนนั้น ส่วนหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องจากวิกฤติการณ์ ร.ศ. 112 ที่ทำให้ประเทศไทยต้องเสียดินแดนทางด้านตะวันออกแก่ฝรั่งเศส (ดินแดนที่เป็นประเทศลาวในเวลาต่อมา)

หลวงผดุงแคว้นประจันต์ (จันทร์ อุตตรนคร) นายอำเภออำเภอเพ็ญ (จังหวัดอุดรราชธานี) ได้นำประสบการณ์ที่เคยเดินทางไปในดินแดนลาวและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยมาเรียบเรียงเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับชาติพันธุ์ลาวขึ้นใน พ.ศ. 2439 ต่อมาได้รับการตีพิมพ์รวมเล่มในชื่อว่า “เรื่องลัทธิธรรมเนียมต่างๆ ภาคที่ 1 : ลัทธิธรรมเนียมลาว” (พ.ศ. 2460) ผลงานเรื่องนี้ใช้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมมาทำการศึกษากลุ่มคนที่เรียกตัวเองว่าลาวทั้งที่อาศัยในพื้นที่ของไทยและในเขตอินโดจีนที่ไทยเพิ่งเสียให้แก่อังกฤษใน พ.ศ. 2436 งานชิ้นนี้พยายามชี้ให้เห็นว่าคนทั้งสองกลุ่มมีรากเหง้าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมร่วมกันมา³⁰¹

³⁰⁰ J. Angelo Corlett, *Race, Racism, and Reparations* (Ithaca: Cornell University, 2003), pp. 8-9.

³⁰¹ หลวงผดุงแคว้นประจันต์ (จันทร์ อุตตรนคร), *เรื่องลัทธิธรรมเนียมต่างๆ ภาคที่ ๑: ลัทธิธรรมเนียมลาว* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2461).

การศึกษาของกลุ่มคนไทยนอกพระราชอาณาจักรตามแนวทางข้างต้น ยังใช้ประโยชน์จากข้อมูลของชาวตะวันตกด้วยเช่นกัน ใน พ.ศ. 2457 พระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ อธิบดีกรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์ ทรงร้องขอคล็อด ดับบลิว. เมสัน (Claude W. Mason) มิชชันนารีชาวอเมริกันในจังหวัดเชียงใหม่ให้ติดต่อวิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์ (William Clifton Dodd) ซึ่งเป็นมิชชันนารีชาวอเมริกันที่เข้ามาเผยแผ่คริสต์ศาสนาในภาคเหนือของประเทศไทย (โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเชียงราย และประเทศใกล้เคียง) ให้ช่วยส่งข้อมูลเกี่ยวกับกลุ่มคนไทยในดินแดนที่ไทยเสียไปมาให้ ดอดด์ทูลถวายรายงานการเดินทางไปในพื้นที่ของกลุ่มคนที่เขาเรียกว่า “The Tai race” ที่อยู่นอกเหนือเขตราชอาณาจักร ได้แก่ พื้นที่อาณานิคมอินโดจีนของฝรั่งเศส และทางตอนใต้ของประเทศจีน รวมทั้งแบบเทียบอักษรของกลุ่มชนชาติไทยที่ตนเองพบ³⁰²

ดอดด์เข้ามาพำนักอยู่ในจังหวัดเชียงรายระหว่าง พ.ศ. 2429-2460 เพื่อที่จะเผยแผ่คริสต์ศาสนาให้กับคนไทย เขาเรียนรู้ภาษาไทยเหนือและภาษาไทยกลุ่มอื่นๆ พร้อมทั้งตัวอักษรธรรมล้านนา (หนังสือลาว)³⁰³ ซึ่งใช้เป็นตัวอักษรในการตีพิมพ์พระคัมภีร์ไบเบิลฉบับภาษาพื้นเมือง นอกจากนี้เขายังได้เดินทางไปเผยแผ่ศาสนาออกประเทศไทยรวมทั้งสิ้น 6 ครั้ง ครั้งแรกใน พ.ศ. 2440 เขาได้เดินทางไปที่เชียงรุ่ง, เชียงล้อ, เชียงหูน เชียงแจ เมืองพาน และเมืองยอง ครั้งที่สองใน พ.ศ. 2441 เดินทางไปเมืองยอง และเชียงตุงอีกครั้งหนึ่ง เพื่อเผยแผ่ศาสนาคริสต์แก่คนไทยจีน ครั้งที่สามใน พ.ศ. 2444 เดินทางไปเมืองเชียงราย, เมืองเชียงของ และดินแดนของฝรั่งเศส เช่น เวียงภูคา, สมยิม, เมืองลาย, กะตังราม, บ้านดิน และบ้านเพ็น ครั้งที่สี่ใน พ.ศ. 2449 เดินทางไปยังรัฐฉาน ครั้งที่ห้าใน พ.ศ. 2452 เดินทางไปยังเชียงตุง และครั้งที่หก ใน พ.ศ. 2456 เดินทางไปตั้งเกียและจีน

โดยหลักแล้ว ดอดด์ใช้ภาษาเป็นเครื่องจำแนกกลุ่มคนไทยออกจากชนชาติอื่นๆ ในพื้นที่ที่เขาเดินทางไป เขาพบว่ากลุ่มคนที่ใช้ภาษาไทย (“Tai speakers”) อาศัยอยู่ตั้งแต่เพชรบุรีไปจรดตอนเหนือของประเทศไทย และต่อไปถึงเชียงตุง, ยูนนาน และตังเกีย (ซึ่งตอนนั้นเป็นดินแดนในอารักขาของฝรั่งเศส) คนเหล่านี้มีความคล้ายคลึงกันในด้านของภาษาและสถานที่อยู่อาศัย เนื่องจากกลุ่มคนที่ใช้ภาษาไทยจะเลือกตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่ราบ เพราะคนเหล่านี้จะทำนาเป็นอาชีพหลัก ดอดด์กล่าวอีกว่าผู้คนที่อาศัยอยู่ในดินแดนที่ฝรั่งเศสเรียกว่าแคว้นลาว (Laos State)

³⁰² William Clifton Dodd, *His Royal Highness, Prince Bidyalankarana, Director General, Department of Commerce and Statistics Bangkok* (Chiang Rai, 20 th October, 1916), p 1.

³⁰³ ใน พ.ศ. 2452 ดอดด์มอบพระคัมภีร์ไบเบิลพิมพ์ด้วยอักษรธรรมล้านนาแก่เจ้าเมืองและเจ้าอาวาสในเมืองนี้เพื่อเผยแผ่ศาสนาคริสต์แก่ชาวไทยลื้อในเขตสิบสองพันนา ดู วิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์, *ชนชาติไทย*, หน้า 32.

(พื้นที่ส่วนนี้เคยเป็นของไทยก่อนที่จะเสียให้แก่ฝรั่งเศสหลังวิกฤติการณ์ ร.ศ. 112) ก็ล้วนแต่เป็นคน
ที่พูดภาษาไทย³⁰⁴

ในช่วงทศวรรษ 2460 ดอดด์กลายเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในวงวิชาการไทยหลังจากที่
ภรรยาของเขานำบันทึกประสบการณ์การเดินทางของเขามาตีพิมพ์เป็นหนังสือเรื่อง “The Tai
Race The Elder Brother of the Chinese” ซึ่งพรรณนาการเดินทางไปในดินแดนของคนไทย
ระหว่าง พ.ศ. 2453–2461 และต่อมาหลวงนิเทศนิสร (ฮวดหลี หุตะโกวิท) แปลผลงานนี้ลง
ตีพิมพ์เป็นตอนๆ ใน “วารสารวิทยาคาร” ใน พ.ศ. 2467 ผลงานเรื่องนี้มีข้อมูลเหมือนกับใน
จดหมายถึงพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ดังกล่าวข้างต้น ที่ว่าด้วยคนไทยที่อาศัยใน
บริเวณตอนใต้ของจีน, เวียดนาม, และพม่า รวมทั้งแคว้นอัสสัมในอินเดีย

ดอดด์ตั้งข้อสังเกตว่าชนชาติไทยและชนชาติพื้นเมืองในจีนนั้นจะมีรูปพรรณสัณฐานที่
คล้ายคลึงกันมาก เช่น ชาวจุงเจีย (Chung Chai) เป็นกลุ่มชนชาติไทยที่อาศัยในมณฑลไกวเจามี
รูปร่างและการแต่งกายที่เหมือนกับชาวจีนอย่างมาก เหตุนี้ทำให้การจำแนกทางกายภาพไม่
อาจจะใช้ได้ ดอดด์จึงเห็นว่าภาษายังคงเป็นหลักเกณฑ์ที่มีประสิทธิภาพในการแยกแยะคนทั้ง
สองกลุ่มออกจากกัน เพราะชาวจุงเจียใช้ภาษาไทยเป็นหลักในการสื่อสารระหว่างกัน ซึ่งสะท้อน
ให้เห็นข้อจำกัดของการใช้กรอบวิทยาศาสตร์ธรรมชาติมาจำแนกคนกลุ่มต่างๆ ในภูมิภาคนี้

การเลือกใช้ภาษาเป็นเครื่องมือในการจำแนกกลุ่มคนไทยยังผลให้เขาสังเกตเห็นว่าคนไทย
ที่อาศัยอยู่ทั้งในดินแดนประเทศไทยและประเทศอื่นๆ ต่างใช้ภาษาไทยติดต่อสื่อสารกัน ดังเช่น
กลุ่มไทยไท้ (Tu or To) ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ของประเทศไทย ซึ่งได้ถูกบังคับให้เรียนภาษาจีนนั้น
ยังคงใช้ภาษาไทยสื่อสารระหว่างกลุ่มตนเองและใช้ภาษาจีนติดต่อกับราชการจีน คนกลุ่มนี้กล่าว
กับดอดด์ว่าหากจะให้พวกตนเข้ารับพิธีกรรมที่จะจัดทำพระคัมภีร์ไบเบิลเป็นภาษาไทย เนื่องจากคน
เหล่านี้จะไม่ยอมรับไบเบิลที่เป็นภาษาจีน

นอกจากนี้ดอดด์เห็นว่าการใช้ภาษาไทยติดต่อสื่อสารกับกลุ่มคนไทยในต่างแดนนั้น ทำให้
คนเหล่านี้เกิดการยอมรับเขาที่เป็นชาวต่างชาติ โดยการมอบไมตรีจิตที่อบอุ่นแก่เขา ดังเช่น คน
ไทยในมณฑลกว๋านหนาน (Guangnan) ประเทศจีนเป็นกลุ่มคนที่ถูกรัฐบาลบังคับให้ยอมรับ
วัฒนธรรมจีน ซึ่งเมื่อแรกเข้าไปในเมืองเหล่านี้ทำให้เขารู้สึกว่าน่าจะเป็นชุมชนของคนจีน เพราะสิ่ง
ปลูกสร้างต่างๆ เป็นไปตามสถาปัตยกรรมแบบจีน ผู้คนในเมืองก็แต่งกายเหมือนดังคนจีนไปหมด
สิ้น แต่เมื่อเขาใช้ภาษาไทยสื่อสารกับชาวเมือง ทำให้ชาวเมือง “ร้องขึ้นด้วยความยินดีอีกว่า “คน

³⁰⁴ Dodd, His Royal Highness, Prince Bidyalankarana, Director General, Department of Commerce and Statistics
Bangkok, p.2.

ชาวพูดภาษาไทยได้!” และข้าราชการจีนในเมืองนี้ก็ได้อำนวยความสะดวกในการเดินทางภายในเมืองนี้เป็นอย่างดี “เพื่อเป็นเกียรติยศแก่คนชาวผู้พูดภาษาไทยได้แต่พูดภาษาจีนไม่ได้”³⁰⁵

ผลจากการใช้ภาษาไทยเป็นหลักในการเข้าใจคนไทย ก็ทำให้ดอดด์สังเกตว่าคนเหล่านี้มีลักษณะวัฒนธรรมอื่นๆ ร่วมกัน คือ การนับถือผีและพุทธเป็นหลัก และการยึดการทำนาเป็นวิถีหลักในการเลี้ยงชีพ ดอดด์เห็นว่าการยึดอาชีพทำนาเป็นหลักก็เป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้กลุ่มคนไทยสร้างบ้านเมืองอยู่บริเวณที่ราบลุ่ม เพราะต้องอาศัยน้ำมาหล่อเลี้ยงนาข้าวของตนเอง

ดอดด์สังเกตว่าคนไทยในมณฑลไกวเจาและเสฉวนล้วนแต่ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้แหล่งน้ำ โดยเฉพาะสองข้างแม่น้ำแยงซี ซึ่งเป็นที่ราบเหมาะแก่การปลูกข้าว เขาสังเกตอีกว่าคนไทยที่อาศัยอยู่บริเวณนี้มีความคล้ายคลึงกับคนทางภาคเหนือของประเทศไทย ทั้งภาษาและอาชีพที่พึ่งพิงการปลูกข้าว อย่างไรก็ตามเขาเห็นว่าทั้งสองกลุ่มนี้มีลักษณะนิสัยที่แตกต่างกัน กล่าวคือ คนไทยกลุ่มนี้ไม่ค่อยกระตือรือร้นในการเพาะปลูกมากนัก แตกต่างจากคนไทยในภาคเหนือของไทยที่กระตือรือร้นในการเพาะปลูกมากกว่า ดอดด์เห็นว่าเหตุที่คนทั้งสองกลุ่มมีนิสัยที่แตกต่างจากกัน อาจเป็นผลมาจากคนไทยในมณฑลไกวเจายังไม่ได้รับผลกระทบจากเศรษฐกิจแบบทุนนิยมมากนัก จึงไม่มีความจำเป็นต้องเร่งผลิตสินค้าเพื่อการค้าและนำรายได้มาใช้จ่ายกับสินค้าฟุ่มเฟือย ดังความว่า

“พลเมืองของมณฑลเสฉวนตะวันตก ยูนาน ไกวเจา ฮุนานตอนตะวันตก กวางซี และกวางตุ้งที่ไม่ใช่ชาติจีน เพียงเท่าที่ข้าพเจ้าได้รู้จักคุ้นเคยมาเป็นเวลานานนั้น เป็นคนรักสงบ และเป็นชาวนาอย่างดีเลิศ ที่จริงเขาไม่ใช่คนป่าเถื่อนเลย แต่มีคุณสมบัติเป็นมนุษย์ทรหด ยิ่งกว่าพวกจีนที่เห็นการไล่ยิงสัตว์ และกีฬาฟุตบอลเป็นลักษณะของคนป่าเถื่อนเสียอีก แต่อย่างไรก็ดีชนพวกนี้มีนิสัยไม่ใคร่กระตือรือร้นในการทำงานหรือถือว่าการงานเป็นของสำคัญและจำเป็นอย่างเรา เพราะเขาพอใจแต่ความเป็นอยู่อย่างบ้านนอก และเครื่องนุ่งห่มก็พอใจตัวเอง เมื่อพูดทั่วไปแล้วเขายังไม่เคยลิ้มรสความฟุ่มเฟือยอย่างอารยชน”³⁰⁶

นอกจากนี้เขายังเห็นว่าเหตุที่คนไทยมีความชำนาญในด้านการประกอบกิจการ เป็นผลให้คนไทยเปลี่ยนแปลงภูมิประเทศที่อยู่รายรอบหมู่บ้านของตนเองให้แวดล้อมไปด้วยผืนนาขนาดใหญ่ จากการเดินทางไปในหลายท้องที่พบว่าเห็นผืนนาขนาดใหญ่ในบริเวณใดก็สามารถที่จะรู้ได้ทันทีว่ากำลังเดินทางเข้าสู่ถิ่นฐานของชนชาติไทยแล้ว ดังเช่นกลุ่มชนชาติไทยที่อาศัยในบริเวณลุ่มแม่น้ำแดงก็ได้มีการขยายพื้นที่กิจกรรมของตนไปถึงเขตชายป่า ดังความว่า

³⁰⁵ วิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์, ชนชาติไทย, หน้า 71.

³⁰⁶ วิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์, ชนชาติไทย, หน้า 10.

“ในดินแดนลุ่มแม่น้ำแดงนี้เต็มไปด้วยชนชาติไทยแพร่หลายแผ่ขึ้นไปทางเหนือตามลำน้ำไหลมากจนเลยพ้นทางเกวียนที่ตัดข้ามไป เวลาบ่ายวันเสาร์ที่ ๓๐ เมษายน ข้าพเจ้าได้ลงจากที่ตอนไปที่ราบลุ่มน้ำถึงเมืองฯ หนึ่ง ซึ่งชาวจีนเรียกว่าเยียนเชียงโจว (Yuan-chiang Cho) แต่ไทยเรียกว่าเมืองจุง (Chung) พุ่งราบนี้เต็มไปด้วยพืชสีเขียวหนาคลุม มีระยะยาวซึ่งถ้าเดินให้ตลอดราวสองวัน ถึงแม้ฤดูนี้ในประเทศไทยและพม่าไม่ใช่ฤดูทำนา แต่ในถิ่นนี้มีการทำนาปลูกข้าวมาสองเดือนแล้ว บัดนี้ข้าวกำลังขึ้นงอกงาม จึงทำให้ทุ่งราบนี้แลดูเขียวไปหมด ภาพที่ข้าพเจ้าเห็นก็ทำให้ประหลาดใจมาก เพราะเดินทางมาบนฟิวดหลายวันหาได้พบเช่นนี้ไม่ ข้าพเจ้ารู้สึกยินดีและปลื้มใจมากว่าในไม่ช้าพวกเราคงจะได้มาอยู่ในแผ่นดินของชนชาติไทยอีก พุ่งราบนี้อยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเล ๑๕๐๐ ฟุต ข้าพเจ้าได้พบสวนหมากใหญ่โต และพบต้นฝ้ายที่เขปลูกไว้ในที่ต่างๆ พวกเราได้คุ้นเคยต่อความยากลำบากต่างๆ มากมาแล้ว มาในถิ่นนี้เพื่อนเก่าข้าพเจ้าคือยุง ส่วนความเมื่อยล้า ไข้ป่า อากาศร้อนและอื่นๆ นับว่าเกือบไม่มี เพราะมีบ้านจีนน้อย นอกนั้นเป็นไทย เขาบอกว่ามีหมู่บ้านไทยอยู่ ๓๒ หมู่ด้วยกัน”³⁰⁷

ประสบการณ์ในการเดินทางไปยังชุมชนของคนไทยในหลายพื้นที่ ทำให้ดอดด์สังเกตเห็นความแตกต่างในวิธีการทำกิจกรรมของชนชาติไทยและชนชาติอื่นๆ เช่น ในมณฑลยูนนานนั้นคนจีนทำนาอยู่ใกล้กับคนไทยมาก แต่ชนชาติไทยนิยมใช้กระบือไถนาส่วนชนชาติจีนนิยมใช้วัวไถนา นอกจากนี้สิ่งที่บ่งชี้ความแตกต่างในการทำนาอีกประการคือเรื่องเพศ เนื่องจากประเพณีจีนที่กำหนดให้ผู้หญิงมัดเท้า ผืนนาของชาวจีนจึงมีแต่แรงงานชาย ขณะที่ชนชาติไทยทั้งชายและหญิงจะร่วมกันทำนา³⁰⁸

ดอดด์เห็นว่าเหตุที่ชนชาติไทยในหลายพื้นที่มีลักษณะที่คล้ายคลึงกันน่าจะเป็นผลจากการที่พวกเขาสืบสายเลือดจากบรรพบุรุษเดียวกัน³⁰⁹ จึงทำให้พวกเขาได้รับสืบทอดภาษา, วัฒนธรรม และความรู้ในการประกอบกิจกรรมที่เหมือนกัน อีกทั้งคนเหล่านี้ยังมีความหวงแหนภาษาไทยเป็นอย่างมาก เนื่องจากมองว่าภาษาเป็นเครื่องจำแนกชนชาติไทยออกจากชนชาติอื่นๆ ในพื้นที่เดียวกัน ดอดด์ยังตั้งข้อสังเกตด้วยว่าเหตุผลหนึ่งที่ชนชาติไทยในประเทศอื่นๆ มีความหวงแหนในวัฒนธรรมของตน น่าจะเกิดจากเหตุที่ชนชาติไทยถูกเบียดเบียนจากชนชาติอื่นๆ เช่นในกรณีของกลุ่มคนไทยที่อาศัยอยู่ที่เมืองเซาไห่ (Sho Hpai) คนกลุ่มนี้ได้เล่าความเป็นมาของหมู่บ้านว่าบรรพบุรุษของพวกตนไม่สามารถที่จะต้านทานกำลังของชนชาติอื่นที่เข้ามาโจมตีเมืองเชียงตุงตึง (Chen Tung Ting) ที่เป็นเมืองบ้านเกิดของตนได้ บรรพบุรุษของพวกตนจึงได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน

³⁰⁷ วิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์, ชนชาติไทย, หน้า 54-55.

³⁰⁸ วิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์, ชนชาติไทย, หน้า 112.

³⁰⁹ บุญยงค์ เกตุเทศ, "จดหมายเหตุของหมอดือดัดในความรับรู้ของไทย" ใน ภูมิภาคลุ่มน้ำโขง: จดหมายเหตุ-ประวัติศาสตร์-นิเวศวิทยา-ชาติพันธุ์, บรรณาธิการโดย ชาญวิทย์ เกษตรศรี และกาญจน์ ละอองศรี (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2553), หน้า 7.

ที่เขาไผ่ซึ่งเป็นพื้นที่บนภูเขาสูง ซึ่งแตกต่างจากชนชาติไทยกลุ่มอื่นที่นิยมสร้างบ้านเมืองอยู่บริเวณที่ราบที่มีความเหมาะสมกับการประกอบกิจกรรม ดอดด์เห็นว่าคนไทยในเขาไผ่ยังคงสืบทอดการทำกิจกรรมตามแบบคนไทยไว้เพียงแค่ปรับเปลี่ยนวิธีการให้เข้ากับภูมิประเทศที่เป็นภูเขาสูง ดังความว่า

“ลักษณะเฉพาะของชนชาติไทยแถบแม่น้ำดำนี้คือเป็นชนที่ตั้งภูมิลำเนาอยู่บนภูเขาซึ่งแปลกกว่าชนชาติไทยพวกอื่นๆ คงเป็นเพราะสิ่งที่อยู่ล้อมรอบและภูมิประเทศก็เป็นพีดเขา จึงทำให้ไทยพวกนี้กลายเป็นชาวเขาไป ชาวเมืองเขาไผ่บอกข้าพเจ้าว่า ข้าพเจ้าลี้ภัยหนีไปทางใต้มีชนชาติไทยปลูกไร่ข้าวอยู่ตามเชิงเขาเหนือหนทางนั้นขึ้นไปมีหมู่บ้านอยู่ ๕ หมู่ด้วยกัน แต่เป็นของชนชาติไทยเสีย ๔ หมู่ เขาบอกว่าปู่ย่าตายายของเขาอพยพมาจากเชียงตุงตั้งแต่จะเป็นเวลาที่ชั่วอายุคนมาแล้วเขาหาทราบไม่ ข้าพเจ้าได้ส่งภาษากับเขาคุยเข้าใจกันง่ายกว่าที่พูดกับคนในเมืองเขาไผ่ สังเกตได้ว่าคำพูดของเขามีสำเนียงเป็นไทยแท้ มีคำจีนปนอยู่น้อยที่สุด สำเนียงของเขาเหมือนกับชนชาติไทยเหนือ แต่คำพูดที่เกี่ยวข้องในทางศาสนานั้นไม่มีเลย เพราะเมื่อข้าพเจ้าพูดกับเขาถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องด้วยศาสนา เขาก็ไม่เข้าใจ เขาบอกว่านับถือผี และเซ่นไหว้ผีปู่ย่าตายาย ชนชาติไทยแถบแม่น้ำดำนี้เท่านั้นที่ข้าพเจ้าเคยพบและเคยได้ยินว่าเป็นชาวเขาชาวดอย เป็นที่น่าเสียใจอยู่บ้างที่ไทยพวกนี้ซึ่งนับว่าเป็นสาขาของชาติใหญ่ชาติหนึ่งอันมีชื่อว่า ชาติอิสระ (Free Race) มากลายเป็นชาวเขาไม่มีหนังสือไป เพราะตามปกติ ชนชาติไทยแม้บางพวกจะไม่มีหนังสือก็ย่อมมีฐานะและลักษณะสูงกว่าชนชาติชาวเขาอื่นๆ ในอินโดจีน³¹⁰”

ดอดด์เห็นว่านโยบายของเจ้าของประเทศและปัจจัยแวดล้อมอื่นๆ อาจส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของคนไทยในหลายด้าน เช่น การกินอยู่ การแต่งกาย และสถานที่อยู่อาศัยได้ แต่ความเด็ดเดี่ยวของชนชาติไทยที่ต้องการรักษาภาษาไว้เป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่า ถึงแม้ว่าชนชาติไทยจะพ่ายแพ้แก่ชนชาติอื่นๆ แต่ “พวกศัตรูก็หาได้ชนะอย่างแท้จริงไม่ (defeated but no conquered) ” เพราะไม่สามารถเปลี่ยนกลืนให้ชนชาติไทยเป็นชนชาติเดียวกับตนได้³¹¹

นอกจากนี้ดอดด์เห็นว่าหากนับรวมกลุ่มคนที่ใช้ภาษาไทยที่อาศัยอยู่นอกเหนือเขตแดนรัฐไทยนั้น ก็สามารถที่จะลากเส้นเขตแดนที่ยึดกลุ่มคนไทยเป็นหลักได้ และจะเป็นเส้นเขตแดนที่สะท้อนความเป็นจริงของพื้นที่ได้ดีกว่าเส้นเขตแดนที่ชาติตะวันตกอื่นๆ ชีดขึ้น เพราะเส้นเขตแดนอย่างหลังเป็นสิ่งที่สมมติขึ้นจากอำนาจที่รัฐบาลส่วนกลางมีต่อพื้นที่ของตนเอง มากกว่าที่จะวาดขึ้นจากความเข้าใจพลเมืองของตนเองที่แท้จริง ความว่า

³¹⁰ วิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์, ชนชาติไทย, ไทย, หน้า 49 – 50.

³¹¹ วิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์, ชนชาติไทย, หน้า 67.

“แผนที่การปกครองที่ประเทศมหาอำนาจได้ทำขึ้นในระยะ ๒๐-๓๐ ปีที่ล่วงมา ก็ทำขึ้นอย่างรู้สึกว่าเป็นมหาอำนาจ เพราะจะเห็นได้ชัดว่า การรวมเอาแคว้นเก็งตุงเข้าเป็นประเทศพม่าด้วยนั้น หาได้คิดถึงเชื้อสายของชาติและจำกัดอาณาเขตที่เป็นเจ้าของคนพื้นเมืองไม่ แม้พวกมิชชันนารีที่ประจำอยู่ทางตะวันออกในพม่าก็ไม่ใช้สำหรับสั่งสอนชนพม่า แต่สำหรับสอนชนชาติไทยในพม่า ซึ่งเป็นชนชาติเดียวกับชาวนที่อยู่ที่ทางฝ่ายเหนือในสยาม!”³¹²

ดอดด์เห็นว่าถิ่นฐานของคนไทยนั้นมีอาณาเขตครอบคลุมจีน ญวน พม่า ลาว เขมร และไทย ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีขนาดใหญ่กว่าพรมแดนของประเทศไทยมากนัก ดอดด์เรียกพื้นที่นี้ว่า “ถิ่นไทย” อันหมายถึง “บ้านเกิดเมืองนอนของชนชาติไทย” ที่ไม่ได้อ้างอิงตามเส้นเขตแดนของรัฐบาลสมัยใหม่ แต่อ้างอิงตามกลุ่มคนที่ใช้ภาษาไทยเป็นเกณฑ์³¹³

การเดินทางของดอดด์ไปเผยแพร่คริสต์ศาสนาแก่คนไทยภายนอกประเทศไทย ทำให้เขาสรุปว่ากลุ่มคนไทย คือ ผู้มีภาษาไทยและวัฒนธรรมไทยร่วมกัน ซึ่งการนำบันทึกการเดินทางนี้มาตีพิมพ์เป็นภาษาไทย ก็ยิ่งทำให้ชนชั้นนำไทยสามารถเข้าถึงข้อมูลได้มากขึ้น และเชื่อถือผลงานเรื่องนี้ เพราะเห็นว่าเป็นผลงานที่เขียนขึ้นจากประสบการณ์เชิงประจักษ์ของดอดด์เอง

4.3 อิทธิพลของดอดด์ในการศึกษาความเป็นไทยและคนไทยของชนชั้นนำ ทศวรรษ 2470-2480

ในการศึกษาเรื่องความเป็นไทยในปลายทศวรรษ 2460 ถึงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น ชนชั้นนำไทยยังคงเน้นกรอบการอธิบายความเป็นไทยตามแนวทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ทำให้เกิดการค้นหาและแปลเอกสารต่างประเทศจำนวนหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับไทย โดยเฉพาะเอกสารภาษาจีนที่เริ่มมีบทบาทสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย ในช่วงนี้เอง หลวงนิเทศนิยัตินิสรศักดิ์ได้แปลและตีพิมพ์เผยแพร่ผลงานของดอดด์ และจุดประกายความสนใจให้ชนชั้นนำอยากศึกษาประวัติศาสตร์ของคนไทยที่อยู่นอกเหนือเส้นเขตแดนของประเทศไทย โดยเฉพาะในพื้นที่ทางตอนใต้ของประเทศจีน ซึ่งกลายเป็นว่าพื้นที่นี้ถูกพิจารณาว่าเป็นจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์การอพยพของคนไทยแทนที่พื้นที่ทางตอนเหนือของไทย เช่น เชียงราย อันเป็นข้อสมมติฐานเดิมที่ชนชั้นนำในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนำเสนอไว้

³¹² วิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์, ชนชาติไทย, หน้า 21.

³¹³ วิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์, ชนชาติไทย, หน้า 181.

ในพระนิพนธ์เรื่อง “แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม” (พ.ศ. 2467) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอ้างถึงประวัติศาสตร์ของกลุ่มคนไทยที่อยู่นอกประเทศไทยทั้งในจีน, พม่า และเวียดนาม พระองค์ทรงเห็นว่าคนไทยมีชื่อเรียกที่แตกต่างกันออกไปบ้าง เช่น ชาวสยาม, ลาว, ฉาน และลื้อ แต่แท้จริงแล้วคนกลุ่มนี้คือ “ชนชาติไทย พูดภาษาไทยและถือตัวว่าเป็นไทยด้วยกันทั้งนั้น”³¹⁴ อย่างไรก็ตามการอ้างถึงการมีตัวตนของคนกลุ่มเหล่านี้นั้นก็เพื่อที่จะใช้เป็นบทนำไปสู่การกล่าวถึงกลุ่มไทยสยามและการก่อตั้งรัฐในประเทศไทย (สยาม) และไม่ใช่อ้างสิทธิเหนือดินแดนของชนชาติไทยเหล่านั้น นอกจากนี้ยังทรงเห็นว่ากลุ่มคนไทยที่ได้อพยพเข้ามาสร้างบ้านแปงเมืองในประเทศไทยนั้นได้มีการผนวกคนพื้นเมืองที่มีชนชาติอื่นๆ เช่น มอญ และเขมร ให้เข้าเป็นกลุ่มคนไทยเหมือนอย่างตน ทั้งด้วยการสมพงศ์ (แต่งงานข้ามกลุ่มระหว่างคนไทยและชนชาติอื่นๆ) และการปกครองที่มีเมตตา จึงทำให้กลุ่มชนชาติต่างๆ ที่อาศัยในพื้นที่เหล่านั้นกลายเป็นคนไทย (สยาม) ในที่สุด คำอธิบายดังกล่าวสอดคล้องกับผลงานเรื่อง “หลักไทย” (พ.ศ. 2471) ของขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์, 2440 - 2523) ที่ให้คำอธิบายว่าคนไทยเคยอาศัยอยู่ในประเทศจีนก่อนที่จะอพยพเข้ามาในพื้นที่ของประเทศไทย ท่านใช้การอ้างอิงเอกสารของจีน เช่น เลียดก๊ก และสามก๊ก เพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนคนไทยและจีน เป็นต้น³¹⁵ ผลงานของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพและขุนวิจิตรมาตรา สอดคล้องกับข้อค้นพบของดอดด์ที่ว่ามีคนไทยอาศัยอยู่ทางตอนใต้ของจีน

ในช่วงปลายทศวรรษ 2470 ถึงทศวรรษ 2480 ทิศทางของการศึกษาความเป็นไทยเริ่มหันไปสู่การศึกษาเรื่องกลุ่มคนที่ใช้ภาษาไทยตามอย่างดอดด์มากขึ้น ส่วนหนึ่งเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองที่ทำให้ชนชั้นนำในยุคหลัง พ.ศ. 2475 เกิดความคิดที่จะย้ายศูนย์กลางของการอธิบายความเป็นไทยจากสถาบันพระมหากษัตริย์มาที่คนไทยแทน สายชลยังเห็นอีกว่าการมานับว่าความเป็นไทยทางเชื้อชาติก็เพื่อที่จะใช้สนับสนุนนโยบายสร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง ด้วยการรวบรวมดินแดนประเทศเพื่อนบ้านบางส่วนให้กลายเป็นของไทย³¹⁶

ภายหลังจากที่มีการประกาศรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2482 จอมพล ป. พิบูลสงคราม (2404 - 2507) ได้ให้ตีพิมพ์ผลงานของดอดด์เพื่อแจกจ่ายในนามของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พร้อมทั้งเขียนคำนำด้วยตนเอง อันสะท้อนให้เห็นว่ารัฐบาลให้ความสำคัญกับข้อค้นพบของดอดด์ที่ว่าด้วยการมีอยู่

³¹⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “ประชุมปาฐกถาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ”, บรรณาธิการโดย หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2555),

³¹⁵ ดู ขุนวิจิตรมาตรา, หลักไทย (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2471).

³¹⁶ สายชล สัตยานุรักษ์, “ประวัติศาสตร์การสร้าง “ความเป็นไทย” กระแสหลัก,” หน้า 68.

ของคนไทยนอกพรมแดนไทยและความสำคัญของภาษาไทยต่อเอกลักษณ์ความเป็นไทย ดังความว่า

“หนังสือเล่มนี้ หมอวิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์ มิสชันรื้ออเมริกันได้เป็นผู้เรียบเรียงขึ้นไว้แต่เดิม ให้ชื่อว่า *The Tai Race The Elder Brother of the Chinese* ต่อมา หลวงนิเทศนิธิสรศักดิ์ (ฮวดหลี หุตะโกวิท) ได้ตัดตอนแปลลงพิมพ์ในหนังสือวิทยาสาร ข้างพเจ้าเห็นว่าหนังสือเล่มนี้ เป็นเรื่องราวของไทย นำที่ไทยทุกคนควรจะรู้ไว้ว่า พวกพ้องพี่น้องไทยนั้น มีอยู่ณใดบ้าง คิดดูอย่างหนึ่งก็น่าปลื้มใจที่ไทยเราเป็นไทยประเทศ แต่เมื่อคิดดูอีกอย่างหนึ่งแล้วก็น่าสลดใจ เสมือนหนึ่งว่า พี่น้องได้พลัดพรากจากกันไป อย่างไรก็ดี หวังว่าผู้อ่านทุกคนที่เป็นไทย คงจะมีความรู้สึกยิ่ง มิใช่หย่อนกว่า หมอดอดด์ เองซึ่งเป็นอเมริกัน แน่นนอน.”³¹⁷

กระแสการศึกษาเรื่องความเป็นไทยที่เน้นชนชาติ ก็เป็นแรงกระตุ้นให้กลุ่มชนชั้นนำหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองเกิดความคิดที่จะออกเดินทางไปพบปะกลุ่มคนไทยตามชายแดนหรือนอกพรมแดนไทย เช่น พระยาอนุমানราชชน เดินทางไปสบรวก (สามเหลี่ยมทองคำ จังหวัดเชียงราย) ซึ่งเป็นพื้นที่ชายแดนระหว่างไทยและพม่า ทำให้พบกับกลุ่มคนไทยใหญ่ที่นิยามว่าตนเป็นคนไทยเหมือนกัน พระยาอนุমানราชชนจึงได้ข้อสรุปจากการสนทนากับคนเหล่านั้นว่ากลุ่มคนไทยคือคนที่ผูกพันกันทางภาษาและประวัติศาสตร์³¹⁸ นอกจากนี้ยังมีชนชั้นนำคนอื่นๆ คือ หลวงวิจิตรวาทการ และบุญสิงห์ บัญคำ ที่ตีพิมพ์หนังสือบอกเล่าประสบการณ์การเดินทางไปเยี่ยมเยียนคนไทยตามพื้นที่ที่ดอดด์กล่าวถึงไว้

4.3.1 หลวงวิจิตรวาทการกับการศึกษาคนไทยในพม่า ทศวรรษ 2470

ผลงานของดอดด์เป็นแรงบันดาลใจให้ชนชั้นนำบางคนในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองสนใจที่จะสืบหากลุ่มคนไทยที่อยู่นอกพรมแดนมากขึ้น หนึ่งในนั้น คือ หลวงวิจิตรวาทการ (กิมเหลียง วัฒนปฤดา, 2441-2505) ซึ่งดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากรในช่วงกลางทศวรรษ 2470 ท่านเป็นผู้หนึ่งที่มีความสนใจประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับแนวคิดชาตินิยม และยังให้ความสนใจกับเรื่องเชื้อชาติไทยในงานของชาวตะวันตก ท่านเห็นว่าชาวตะวันตกมีการศึกษาเรื่องชนชาติไทยอย่างจริงจังตามหลักวิชาการ ทำให้ผลงานของเหล่านั้นมีความน่าเชื่อถือ โดยเฉพาะผลงาน

³¹⁷ วิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์, *ไทย* (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2482).

³¹⁸ พระยาอนุমানราชชน, *เรื่องของชาติไทย* (พระนคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2483).

ของดอดด์ที่เป็นการประมวลข้อมูลจากประสบการณ์ตรงจากการเดินทางและอาศัยอยู่ร่วมกับคนไทย ดังความว่า

“อันที่จริง วิธีค้นคว้าจากเอกสารหนังสือนั้น ก็ให้ความรู้ดีมาก เพราะหนังสือที่นักค้นคว้าทั้งหลายเรียบเรียงไว้แล้วเป็นผลแห่งการสอบสวนที่ผู้เขียนได้ใช้เวลาเป็นแรมปีไปพำนักอยู่ในหมู่ชนเชื้อชาติไทย และเสาะแสวงหาความรู้อย่างละเอียด เช่น หมออดดด์ หมอสอนคริสตศาสนาชาวอเมริกัน ซึ่งท่องเที่ยวไปพำนักอยู่กับคนไทยในถิ่นประเทศต่าง ๆ เป็นเวลาดั้ง ๒๕ ปี โดยหน้าที่เป็นผู้เผยแพร่ศาสนาคริสต์ แต่สนใจเป็นพิเศษเรื่องเชื้อชาติไทย ได้ค้นคว้าและเขียนตำราซึ่งยากที่คนอื่นจะทำให้เหมือนได้”³¹⁹

เมื่อหลวงวิจิตรวาทการเองมีโอกาสเดินทางไปตามสถานที่ที่ถูกกล่าวถึงในงานเขียนของดอดด์ ก็ทำให้เชื่อมั่นว่าความเป็นไทยเป็นสิ่งที่สามารถรับรู้เชิงประจักษ์ได้ ทั้งในด้านรูปร่างลักษณะของคนที่ถือว่าตนเป็นไทย และการใช้ภาษาไทยที่เป็นเครื่องบ่งชี้ว่าคนเหล่านี้เป็นคนไทย³²⁰ หลวงวิจิตรวาทการเห็นว่าชนชาติไทยมีการสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมผ่านกลุ่มคนที่มีสายเลือดเดียวกัน ซึ่งทำให้คนที่มีเชื้อสายไทยมีวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน แม้ว่าจะมีถิ่นฐานที่แยกออกจากกันและไม่เคยติดต่อกันก็ตาม ดังเช่นกลุ่มคนไทยทางภาคเหนือของเวียดนามซึ่งเป็นพื้นที่ที่ “ไม่มีทางจะติดต่อกับไทย แต่พูดภาษาไทยและมีรูปร่างลักษณะเป็นไทยแท้”³²¹

ใน พ.ศ. 2479 หลวงวิจิตรวาทการเดินทางไปยังประเทศพม่า เพื่อที่จะทำการศึกษาเรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดี ขณะนั้นมีการสืบทราบว่ายังมีบ้านเรือนของลูกหลานคนไทยที่เคยถูกกวาดต้อนเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง พ.ศ. 2310 ไปอยู่ที่มณฑลเฉย ระหว่างการเดินทางครั้งนี้ท่านได้มีโอกาสเที่ยวชมโบราณสถานต่างๆ ในพม่า เช่น เจดีย์ชเวดากองในเมืองย่างกุ้ง รวมถึงหมู่บ้านชาวอยุธยาที่ถูกกวาดต้อนมาครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ซึ่งเป็นหมู่บ้านเดียวกันกับที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเคยเสด็จมาและได้ทรงพบกับเจ้านายพม่าที่สืบสายมาจากชาวอยุธยา ในครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเห็นว่าชาวอยุธยาในหมู่บ้านนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปรับวัฒนธรรมตามอย่างพม่า แต่ก็ยังทรงยอมรับว่าคนเหล่านี้เป็นชาวอยุธยา เพราะมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ยืนยันได้ว่าเป็นคนที่ถูกกวาดต้อนมาจริง³²² ส่วน

³¹⁹ หลวงวิจิตรวาทการ, งานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย (กรุงเทพฯ: กรมประมวลข่าวกลาง, 2504), หน้า 1.

³²⁰ หลวงวิจิตรวาทการ, งานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย, หน้า 5.

³²¹ หลวงวิจิตรวาทการ, งานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย, หน้า 5.

³²² ดู สมเด็จพระนเรศวรมหาราช, เที่ยวเมืองพม่า (พระนคร: พระจันทร์, 2489).

หลวงวิจิตรวาทการเห็นว่าชาวอยุธยาเหล่านี้ไม่ได้มีสิ่งใดที่ทำให้เห็นว่าเป็นคนไทย เนื่องจากได้เปลี่ยนไปปรับตัวจนธรรมพม่าเสียหมดสิ้น ดังความว่า

“บ้านคนไทยนั้น ข้าพเจ้าอยากเห็นยิ่งกว่าสิ่งใดๆ แต่เมื่อได้เห็นแล้วก็ไม่ต่างอะไรกับชาวญี่ปุ่นไปดูบ้านญี่ปุ่นที่อยุธยา เพราะนอกจากชื่อว่า โยตะยาซี (ตลาดอยุธยา) แล้ว ก็ไม่มีเครื่องหมายอะไรอีกว่ามีคนไทยอยู่ที่นั่น แต่ตามที่เราได้ทราบแล้ว และปลัดกรมโบราณคดีก็รับรองกับข้าพเจ้าว่า ที่นั่นเป็นที่ๆ พระเจ้าแผ่นดินพม่าแบ่งปันให้คนไทยอยู่ เช่นเดียวกับที่พระมหากษัตริย์ของเรา ยกที่บางแห่งให้มอญ พม่า หรือ ทวายอยู่ พวกที่เข้ามาอยู่ในเมืองเราเขายังคงเป็นมอญเป็นพม่าเป็นทวาย แต่ส่วนเรากลายเป็นพม่าไปหมด ที่นั่นเป็นตลาดเล็กๆ มีบ้านอยู่รอบๆ ตัวตลาดเวลานี้ก็กลายเป็นที่อยู่ของแขกอินเดียไป ตามบ้านรอบๆ ไม่มีลักษณะอันใดที่จะแสดงว่าเป็นบ้านไทย ส่วนคนที่นี่ก็รู้ไม่ได้ และเราก็ไม่กล้าเข้าไปไต่ถาม การไปพม่าคราวนี้ข้าพเจ้าหวังยิ่งนักที่จะมิให้เกิดความระแวงสงสัยในการเมือง เป็นอันว่าสำหรับบ้านคนไทยข้าพเจ้าควรพอใจแต่เพียงได้เห็นที่ดินเท่านั้น”³²³

สำหรับหลวงวิจิตรวาทการ ความเป็นไทยจึงไม่ใช่เพียงแต่อ้างอิงจากประวัติศาสตร์หรือที่มาาร่วมกันเท่านั้น แต่คนไทยนั้นต้องผู้ที่มีวัฒนธรรมไทยด้วย เพราะวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่สะท้อนจิตใจของคนให้รู้ว่าเป็นชนชาติใด แม้ว่าชาวอยุธยาที่อาศัยในประเทศพม่าจะมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ยืนยันได้ว่าสืบสายเลือดมาจากคนไทย ก็ไม่อาจจะนับชนกลุ่มนี้ว่าเป็นคนไทยได้อีกต่อไป เนื่องจากชนเหล่านี้ไม่สามารถรักษาวัฒนธรรมของตนเองไว้ ข้อค้นพบนี้คล้ายคลึงกับดอด้ที่เห็นว่าคนสามารถเปลี่ยนไปเป็นชาติอื่นได้หากไม่สามารถรักษาวัฒนธรรมของตนเองไว้ได้ เช่นด้วยการแต่งงานข้ามกลุ่มระหว่างคนไทยกับชนชาติอื่น ก็เป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้ลูกหลานที่เกิดขึ้นมาเปลี่ยนแปลงไปเป็นชนชาติอื่นได้เช่นเดียวกัน

จากข้อมูลแทรกในหนังสือเรื่อง “ไปพม่า” หลวงวิจิตรวาทการเคยเดินทางไปในพื้นที่ของชาวไทยใหญ่ที่ติดกับจังหวัดแม่ฮ่องสอน และได้พบว่าชาวไทยใหญ่อยังรักษาวัฒนธรรมไทยไว้ได้อย่างเหนียวแน่น อีกทั้งคนเหล่านี้ยังระลึกอยู่เสมอว่าตนเป็นคนไทย จึง “ไม่พอใจเลยที่จะถูกเรียกว่าเงี้ยว สมควรที่จะถูกเรียกว่าไทย เพราะความจริงเขาเป็นคนไทย”³²⁴ หลวงวิจิตรวาทการเห็นอีกว่าสาเหตุหนึ่งที่ไทยใหญ่สามารถรักษาความเป็นไทยได้เป็นเพราะชุมชนตั้งอยู่ท่ามกลางหุบเขา จึงทำให้คนเหล่านี้ไม่ได้ถูกแทรกแซงจากพม่ามากนัก ลักษณะที่ตั้งที่โดดเดี่ยวจากโลกภายนอกพอสมควรนี้ก็ยังเป็นอีกเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้หลวงวิจิตรวาทการเชื่อว่าความเป็นไทยนั้นเป็นสิ่งที่สืบ

³²³ หลวงวิจิตรวาทการ, ไปพม่า, หน้า 104-105.

³²⁴ หลวงวิจิตรวาทการ, ไปพม่า, หน้า 110-111.

ทอดทางสายเลือด เพราะคนเหล่านี้อยู่ห่างไกลจากคนในประเทศไทย แต่กลับมีวัฒนธรรมร่วมกับคนไทย

แม้ว่าวิธีการศึกษาของหลวงวิจิตรวาทการจะไม่ได้อยู่บนฐานวิทยาศาสตร์กายภาพที่จำแนกคนออกเป็นกลุ่มตามความสัมพันธ์ทางสายเลือด (พันธุกรรม) แต่ท่านเชื่อว่าการศึกษาทางภาษาและวัฒนธรรมจะนำพาให้ค้นพบกลุ่มคนที่สืบสายเลือดไทย เพราะกลุ่มคนที่ใช้ภาษาไทยเป็นภาษาแม่เหล่านี้แม้ว่าจะมีถิ่นฐานที่แยกออกจากกลุ่มคนไทยอื่นๆ ก็ยังมีสำนึกว่าเป็นคนไทยเช่นกัน เหตุนี้ทำให้หลวงวิจิตรวาทการมีข้อสรุปว่า กลุ่มคนไทย คือ กลุ่มคนที่มีสำนึก, สายเลือด และวัฒนธรรมไทย เพราะเป็นสิ่งที่ผูกพันกลุ่มคนไทยเข้าด้วยกัน แม้ว่ากลุ่มคนเหล่านี้จะอาศัยอยู่ในดินแดนที่ปกครองโดยเชื้อชาติอื่น แต่ก็ปรารถนาที่จะรักษาความสัมพันธ์ระหว่างชนชาติไทยไว้ด้วยมีสำนึกว่าตนเป็นคนสืบสายมาจากคนไทยเหมือนกัน³²⁵

4.3.2 บุญสิงห์ บุญคำกับการเดินทางตามรอยหมอดอดด์ในดินแดนของชนชาติไทย ลุ่มแม่น้ำสาละวิน พ.ศ. 2483

บุญสิงห์ บุญคำ ศึกษาธิการจังหวัดเชียงราย เป็นผู้หนึ่งที่มีโอกาสเดินทางไปเยือนดินแดนของคนไทยในประเทศพม่า เขากับคณะเดินทางไปเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวินใน พ.ศ. 2483 มีพระนรากรบริรักษ์และเจ้าจอมสมบุญในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นผู้ร่วมเดินทาง ในงานเขียนเล่าเรื่องการเดินทางครั้งนี้ของเขามีการอ้างอิงหนังสือของดอดด์³²⁶ พวกเขาเดินทางไปยังเชียงตุงเป็นเมืองแรกโดยใช้ถนนแม่สาย-ท่าขี้เหล็ก ได้แวะเยี่ยมเยียนคุ้มเจ้านายในเขตเมืองเชียงตุง คือ เจ้าแม่บุญยวง มารดาของเจ้าบุญวาทย์ ณ เขมรัฐ ซึ่งเป็นผู้รักษาเมืองเชียงตุง ท่านได้จัดเลี้ยงอาหารแก่คณะเดินทาง บุญสิงห์ได้บรรยายความประทับใจของเขาไว้ว่า

“เราพักที่เรือนรับรองดอยเชียงแก้ว ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองราวครึ่งกิโลเมตร รุ่งขึ้นได้ไปเที่ยวชมเมืองเชียงตุงและเยี่ยมคำนับเจ้าแม่เจ้านางตามหอต่างๆ ตอนเย็นได้รับเชิญไปรับประทานอาหารที่หอเจ้าแม่บุญยวง มารดาเจ้าบุญวาทย์มีแม่เจ้านางและธิดามาร่วมด้วย การต้อนรับเป็นไปอย่างอบอุ่นและเป็นกันเองจริงๆ เจ้าหญิงที่ช่างพูดและสวยเด่นในวันนั้นคือเจ้าหญิงบัวสวรรค์ น้องสาวเจ้ากองโตและเจ้าขุนศึก ภาษาที่ใช้พูดเป็น

³²⁵ ความคิดของหลวงวิจิตรวาทการที่เห็นว่าเชื้อชาติเป็นสิ่งที่เกิดโดยธรรมชาติและแบ่งแยกชนชาติเดียวกันให้อยู่ในความปกครองของชนชาติอื่น ถือเป็นเรื่องผิดธรรมชาติ ดู หลวงวิจิตรวาทการ, ปาฐกถาและคำบรรยายโดยพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2546) หน้า 685.

³²⁶ บุญสิงห์ บุญคำ, เที่ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน (พิษณุโลก: โรงพิมพ์รัตนสุพรรณ, 2499), หน้า [4].

ภาษาไทยภาคเหนือปนไทยภาคกลาง เรารู้สึกสนุกสนานและเป็นกันเองอย่างที่ฝรั่งเรียกว่า *feel at home* จริงๆ ซึ่งทั้งนี้ทำให้คุณจอมและหลานสาวแปลกใจมากกว่าคนอื่น เพราะไม่นึกเลยว่าเชียงตุงจะเป็นอย่างนั้น³²⁷”

การบรรยายของบุญสิงห์สะท้อนให้เห็นว่าความรู้สึกถึงความเป็นพวกเดียวกันนั้น ส่วนหนึ่งเป็นผลจากความสามารถในการใช้ภาษาไทยสื่อสารระหว่างกัน ข้อนี้ทำให้คนทั้งสองฝ่ายสามารถที่จะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและเกิดความรู้สึกว่าพื้นที่ที่ตนได้เดินทางไปนั้นไม่ได้เป็นอื่นจากพื้นที่ของประเทศไทย เนื่องจากได้เข้าไปในพื้นที่ที่มีคนร่วมวัฒนธรรมเดียวกับตนเอง จึงทำให้คณะเดินทางจากประเทศไทยเกิดความประทับใจ และมองว่าการอาศัยอยู่ในพื้นที่ร่วมวัฒนธรรมกับตนเองเปรียบเหมือนได้อาศัยอยู่ที่บ้านหรือประเทศตน

คณะของบุญสิงห์เดินทางต่อไปยังเมืองตองยีเพื่อที่จะไปเยี่ยมเยียนคนไทยในรัฐฉาน แต่ไม่ได้เข้าเฝ้าเจ้าฟ้าและมหาเทวีแสนหวีที่หอเจ้าฟ้า พวกเขาทราบข่าวว่ามหาเทวีทรงย้ายไปประทับที่เมืองมณฑลย์ คณะเดินทางจึงเดินทางต่อไปยังเมืองยองห้วย บุญสิงห์มีความเห็นว่า “ชื่อเมืองนี้เป็นภาษาไทยเห็นได้ชัดๆ แปลว่า “เมืองที่ตั้งอยู่บนห้วย (ยองเป็นภาษาทางภาคเหนือของเรา แปลว่าบนหรือวางไว้บน เทียบกับคำว่า “นั่งยองยอง” ก็พอฟังเอาความได้ว่าไม่ใช่นั่งราบๆ)”³²⁸ แต่นอกจากชื่อเมืองที่น่าจะเป็นคำที่มาจากภาษาไทยแล้ว ในเมืองก็มีได้มีผู้คนหรือสิ่งใดที่บ่งชี้ได้ว่าเป็นถิ่นฐานของชนชาติไทย โดยเฉพาะศาลาว่าการของเมืองยองห้วยนั้นข้าราชการเป็นชนชาติอื่นๆ ที่ไม่ใช่คนไทย ซึ่งรัฐบาลอาณานิคมได้ให้ชนเหล่านี้แต่งกายตามแบบวัฒนธรรมของตนเอง

“รุ่งขึ้นอีกวันหนึ่ง คอมมิสชันเนอร์ได้พาท่านข้าหลวงกับข้าพเจ้าไปชมศาลาว่าการของเขา เมื่อโผล่เข้าไปในห้องทำงานพวกเสมียนพนักงานก็ยืนขึ้นเป็นการเคารพคอมมิสชันเนอร์และพวกเราด้วย ตอนนี้อวดนึกขึ้นในใจไม่ได้ที่ได้เห็นเสมียนพนักงานของเขาแต่งตัวแปลกๆ ต่างๆ ตามเชื้อชาติ ที่เป็นพม่าก็นุ่งโสร่ง มีผ้าเคียนหัวบ้าง ไม่เคียนหัวบ้าง ที่เป็นไทยก็เย็บกึ่งนุ่งกางเกง ที่เป็นฮินดูหรือแขกซิกข์ก็แต่งตัวตามประเพณีของเขา พวกครึ่งชาติอังกฤษ-พม่า หรืออังกฤษ-แขกอินเดียจะนุ่งกางเกงแบบฝรั่งสากล จึงมองดูคล้ายๆ กับตลาดมากกว่าจะเป็นที่ทำงานของรัฐบาล”³²⁹

บุญสิงห์ตั้งข้อสังเกตว่าเหตุที่ประเทศพม่าเป็นเมืองที่มีหลายชนชาติอาศัยอยู่นั้น ส่วนหนึ่งเป็นผลกระทบจากการปกครองระบอบอาณานิคม ทำให้รัฐบาลอาณานิคมนำคนชนชาติต่างๆ เข้า

³²⁷ บุญสิงห์ บุญคำ, *เที่ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน*, หน้า 47.

³²⁸ บุญสิงห์ บุญคำ, *เที่ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน*, หน้า 10.

³²⁹ บุญสิงห์ บุญคำ, *เที่ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน*, หน้า 53.

มาเป็นแรงงานในประเทศพม่า บุญสิงห์เห็นว่าเมืองย่างกุ้งเป็นเมืองที่เต็มไปด้วยแรงงานชาวอินเดียร้อยละเก้าสิบของแรงงานทั้งหมด จนทำให้ในเมืองนี้สามารถใช้ภาษาฮินดูสถานีสื่อสารแทนภาษาพม่าได้³³⁰ เขายังเห็นด้วยว่าความกดดันของระบอบอาณานิคมที่นำชนชาติอื่นๆ เข้ามาในย่างกุ้ง ทำให้ชาวพม่าเกิดความคิดที่จะแสดงลักษณะร่วมกัน โดยการเชิดชูพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องจำแนกกลุ่มตนเองออกจากกลุ่มชนชาติอื่นๆ เช่น อินเดียที่นับถือศาสนาฮินดู บุญสิงห์เห็นว่า การที่ชาวพม่าใช้พุทธศาสนาเป็นเกณฑ์จำแนกความแตกต่างจากชนชาติอื่นๆ ทำให้ชาวพม่าเห็นมองว่าคณะเดินทางของตนนั้นเป็นพวกเดียวกัน ตอนที่พวกเขาเดินทางไปสักการะพระธาตุชเวดากอง มีชาวพม่าในวัดเข้ามาทำความรู้จักกับคณะเดินทางเป็นจำนวนมาก พร้อมบอกว่าตนเป็นชาวพุทธเช่นเดียวกันกับคนไทย³³¹ อย่างไรก็ตามบุญสิงห์ยังคงมองว่าไม่สามารถนำศาสนามาเป็นเครื่องบ่งชี้ว่าเป็นคนกลุ่มเดียวกันได้ เขาเห็นว่าเชื้อชาติและวัฒนธรรมที่มีร่วมกันนั้นเป็นสิ่งที่สามารถอธิบายความเป็นหนึ่งเดียวกันของกลุ่มคนได้มากกว่า

บุญสิงห์และคณะเดินทางต่อไปยังหมู่บ้านชาวอยุธยาที่ถูกกวาดต้อนไปอยู่เมืองมณฑลเลย์ เมื่อเขาได้พบกับผู้สืบสายจากอยุธยาเหล่านี้ ทำให้เขาได้ข้อสรุปเรื่องความเป็นไทยที่เหมือนกับหลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งเห็นว่าความเป็นไทยไม่ได้เป็นเพียงเรื่องของการสืบสายเลือดเท่านั้น แต่ยังต้องรวมถึงเรื่องการสืบทอดวัฒนธรรมไทยด้วย เพราะชาวอยุธยาเหล่านี้มีเพียงแต่ข้อมูลที่กล่าวว่าสืบสายเลือดมาจากคนไทย แต่ในส่วนวัฒนธรรมกลับไม่มีสิ่งใดที่สามารถยืนยันได้ว่าเป็นคนไทย

“ตอนเย็นวันนั้นจึงขอร้องให้นายร้อยหนุ่มพาไปหาผู้บังคับการตำรวจมณฑลที่สถานีโยดยาเซ (โยดยาเซแปลว่าตลาดไทย ถามเขาว่าทำไมเรียกตลาดไทย เขาบอกว่าคนไทยที่ไปอยู่เมืองมณฑลเลย์ได้ตั้งตลาดขึ้นที่นั่น แต่เวลานี้ลูกหลานของคนไทยพวกนั้นเป็นพม่าไปหมดแล้ว พุทธไทยไม่ได้แม้แต่คำเดียว คนไทยที่ไปอยู่มณฑลเลย์จะไปจากไหนก็ไม่รู้)”³³²

ความเห็นของบุญสิงห์ในช่วงต้นทำให้เห็นว่าวัฒนธรรมจึงเป็นเครื่องบ่งชี้ที่สำคัญของความเป็นไทย เพราะวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ยืดหยุ่นให้คนไทยสามารถรักษาสำนึกความเป็นไทยไว้ได้³³³ ถ้าหากชนชาติไทยเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมตนเองก็เท่ากับเปลี่ยนแปลงสำนึกของความเป็น

³³⁰ บุญสิงห์ บุญคำ, เที่ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน, หน้า 62.

³³¹ บุญสิงห์ บุญคำ, เที่ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน, หน้า 65.

³³² บุญสิงห์ บุญคำ, เที่ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน, หน้า 69-70.

³³³ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ทรงเห็นว่าวัฒนธรรมเป็นเครื่องเตือนใจให้คนไทยสำนึกกว่าตนเป็นชนชาติไทย พระองค์ยังเห็นอีกว่าวัฒนธรรมยังเป็นสิ่งที่ทำให้ประเทศไทยสามารถรักษาเอกราชไว้ได้ เพราะวัฒนธรรมได้เป็นแรงขับเคลื่อนให้คนไทยเกิดความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันและร่วมมือกันเพื่อรักษาไว้รอดพ้นจากการปกครองของชนชาติอื่น เช่น การกู้ยืมสภาพของ

ไทยไปด้วยเช่นกัน บุญสิงห์กล่าวถึงความไม่ประทับใจของเขาในการเข้าเฝ้ามหาเทวีเมืองแสนหิวที่ได้มาประทับอยู่เมืองมณฑล

“ทราบว่ามีมหาเทวีเมืองแสนหิวเอาลูกมาเรียนหนังสือที่มันตะเลและพำนักอยู่กับญาติในเมืองนั้น เพราะเจ้าฟ้าแสนหิวมีมหาเทวีใหม่ ท่านข้าหลวงฯ ขอให้นายตำรวจหนุ่มพาไปเยี่ยมเห็นครั้งแรกข้าพเจ้าไม่เชื่อตาของตนเองว่าเป็นคนไทย นึกว่าถูกต้มเสียแล้ว เพราะผู้หญิงที่เราต้องการไปพบนั้นแต่งตัวเหมือนยายชัมเสียจริงๆ รูปร่างหน้าตาและเครื่องแต่งตัวกับกำไลหยกขนาดเชือกที่สวมอยู่ไม่บอกว่าเป็น “ไต” เสียเลย แกพูดอังกฤษไม่ได้พูดได้แต่ “ไต” กับพม่า พยายามพูดไทยเหนือกกับแกก็ไม่ได้ผล แกตอบเป็นภาษา “ไต” มา เราก็ฟังได้ประโยคละคำสองคำ เลยต้องใช้ล่ามตลอดเวลา แกยินดีที่ทราบว่าเราเป็นคนไทยด้วยกันและขอบใจที่อุตสาหไปเยี่ยม เราเชิญแกมาเที่ยวเมืองไทย แกก็ได้แต่ขอบใจ”³³⁴

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นความไม่ลงรอยกันระหว่างการกล่าวอ้างความ “เป็นคนไทยด้วยกัน” กับความเป็นจริงที่ได้รับรู้เชิงประจักษ์ มหาเทวีแสนหิวที่สืบเชื้อสายมาจากกลุ่มคนไทยเหมือนกันกลับไม่รักษาวินัยธรรมที่น่าจะมีร่วมกัน ทั้งการแต่งกายและภาษาที่พูด³³⁵ ตลอดจนความตระหนักถึงความเป็นไทยด้วยกัน ทำให้บุญสิงห์เกิดความอึดอัดใจเหลือที่จะเชื่อว่ามหาเทวีแสนหิวเป็นคนไทยเช่นเดียวกันกับตน

เมื่อพิจารณาเหตุผลที่คนไทยในเชียงตุงให้การต้อนรับบุญสิงห์เป็นอย่างดีนั้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะความใกล้ชิดระหว่างกลุ่มเจ้านายเชียงตุงและเจ้านายฝ่ายเหนือของไทย ซึ่งมีการแต่งงานข้ามสายกันอยู่หลายครั้ง จึงทำให้คนกลุ่มนี้เห็นว่าตนเป็นคนไทยเหมือนกับคนในประเทศไทย³³⁶ ข้อนี้อาจจะเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้คณะของบุญสิงห์ได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี ปัจจัยอื่นๆ ที่ทำให้กลุ่มคนไทยในพม่าแสดงออกว่าตนเป็นคนกลุ่มเดียวกับคนในประเทศไทย ยังเป็นผลสืบเนื่องจากแนวคิดชาตินิยมที่ยึดโยงเชื้อชาติเป็นศูนย์กลางที่กำลังทวีอิทธิพลในกลุ่มเจ้านายเชื้อ

ประเทศหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง ดู พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, “เอกราชและวัฒนธรรม,” วิทยาสาร เล่ม 40 ตอน 5 (พฤษภาคม 2483): 823-830.

³³⁴ บุญสิงห์ บุญคำ, *เที่ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน*, หน้า 74

³³⁵ บุญสิงห์อธิบายว่าภาษาไตและภาษาไทยเป็นภาษาเดียวกัน แต่สำเนียงพูดต่างกันจึงเข้าใจว่าเป็นคนละภาษา และคำบางคำในภาษาไทยก็เป็นภาษาไทยโบราณที่ปรากฏในหลักศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งในประเทศไทยเลิกใช้แล้วเป็นต้น ดู บุญสิงห์ บุญคำ, *เที่ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน*, หน้า 77. นอกจากนี้ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ให้คำอธิบายว่าคน “ไทย” และ “ไต” เป็นคนกลุ่มเดียวกัน กลุ่มคนไทยที่อาศัยอยู่ในพม่านั้นไม่มี “สำเนียงอักษร ท กับ ด” ดังนั้นคนกลุ่มนี้จะเรียกตนเองว่า “เป็นไต” ดู บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, *ราชอาณาจักรลาว*, หน้า 7.

³³⁶ ดูแนวคิดเรื่องความเป็นไทยของกลุ่มเจ้านายเชื้อสายไทยเหล่านี้ได้ใน เจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง, *อนุสรณ์พระวาทานเพลิงศพ เจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง* (เชียงใหม่: เจ้าวรจักร ณ เชียงตุง, 27 มกราคม 2533).

สายไทยในพม่า ซึ่งได้รับการศึกษาตามแบบแผนสมัยใหม่ จึงทำให้มีความคิดเรื่องความเป็นไทยที่ชัดเจนขึ้น³³⁷ เช่น เจ้าขุนเมียด อัครเสนาบดีเมืองสี่ป้อ ผู้แสดงออกถึงความเป็น “ไต” อย่างชัดเจน ทั้งด้านการแต่งกายแบบ “ไต” และภาษาที่ใช้สื่อสาร บุญสิงห์เห็นว่าการแสดงออกนี้ทำให้เห็นว่า เจ้าขุนเมียดมีความรู้สึกทาง “เชื้อชาติแรงพอใช้”³³⁸ เมื่อคณะเดินทางแจ้งเจ้าขุนเมียดว่าพวกเขาเป็นคนไทยก็ทำให้พวกเขาได้รับการต้อนรับอย่างเป็นกันเอง

“ที่สี่ป้อเจ้าภาพได้จัดอาหาร “ไต” ให้รับประทาน ลูกสาวทั้งสองและลูกเขยได้ร่วมรับประทานอาหารด้วย เจ้าขุนเมียดเป็นสัตว์แพทย์ วันนั้นไปยิงนกมาเลยได้ทำอาหารเลี้ยง เรามีความรู้สึกผูกพันในความ เป็นชนเผ่าไทยด้วยกัน พวก “ไต” ที่ได้รับการศึกษาดีในขณะนั้น มีความรู้สึกเช่นเดียวกันหมด คือเขาเสียใจที่ไม่ได้อยู่ “ได้ร่วมธงไทย” ด้วยกัน เมื่อจุดใหญ่อยู่ที่เชื้อชาติ เราจึงได้อาเรื่องภาษาขึ้นมาคุยกัน ความพยายามที่จะพูดด้วยภาษา “ไทย” หรือ “ไต” คงไม่ได้ผลดีเช่นเคย เว้นแต่เจ้าขุนเมืองลูกเขยคนเดียวเท่านั้นที่พอคุยกันได้”³³⁹

บุญสิงห์เห็นว่าสำนึกความเป็นไทยร่วมกันระหว่างคณะเดินทางกับเจ้านายเมืองสี่ป้อนั้น ได้สะท้อนให้เห็นในสองประเด็น ประเด็นแรกคือการสำนึกในความเป็นผู้ที่สืบสายเลือดและวัฒนธรรมเดียวกัน ทำให้ทั้งสองฝ่ายเกิดความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน และทำให้เจ้านายเมืองสี่ป้อให้การต้อนรับเป็นอย่างดี ประเด็นที่สองคือความต้องการที่จะเป็นผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครองเดียวกัน ข้อนี้ทำให้เห็นว่าเหตุที่เจ้านายเมืองสี่ป้อมีความคิดว่าตนเองเป็นคนไทยที่เป็นอื่นจากกลุ่มคนที่ปกครองตนเอง ทำให้คนกลุ่มนี้เกิดความเสียใจที่ไม่ได้อยู่ร่วม “ได้ร่วมธงไทย” เดียวกัน ข้อนี้แสดงให้เห็นการเลือกใช้สำนึกความเป็นชุมชนคนไทยมาพัฒนาไปสู่ประเด็นทางการเมืองขึ้น เหตุนี้ทำให้บุญสิงห์เห็นว่าดินแดนที่กลุ่มคนไทยในพม่าอาศัยอยู่ในจัดว่าเป็น “ถิ่นของชนเผ่าไทยเราทั้งสิ้น”³⁴⁰ ซึ่งได้สะท้อนความคิดของชนชั้นนำจากส่วนกลางที่ต้องการดินแดนและผู้คนที่มีสายเลือดไทยให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทย ซึ่งจะเห็นได้ชัดยิ่งขึ้นในทศวรรษ 2480

ชนชั้นนำไทยที่ได้เดินทางไปยัง “ถิ่นของชนเผ่าไทย” หรือ ชุมชนของคนไทยที่อาศัยอยู่ภายนอกพรมแดนไทยในช่วงทศวรรษ 2470 ถึง ทศวรรษ 2480 น่าจะได้รับอิทธิพลจากงานของ ดอดด์ และเกิดแรงบันดาลใจที่จะออกเดินทางไปพิสูจน์ข้อค้นพบดังกล่าวให้เห็นกับตา การ

³³⁷ ดู Sao Sanda, *The Moon Princess: Memories of the Shan States* (Bangkok: Riverbooks 2008).

³³⁸ บุญสิงห์ บุญคำ, *เที่ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน*, หน้า 75.

³³⁹ บุญสิงห์ บุญคำ, *เที่ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน*, หน้า 76-77.

³⁴⁰ บุญสิงห์ บุญคำ, *เที่ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน*, หน้า 82.

เดินทางไปยังดินแดนที่ดอดด์กล่าวถึง ทำให้ชนชั้นนำค้นพบว่าคนไทยไม่ได้เป็นกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยเท่านั้น แต่ได้อาศัยอยู่อย่างกว้างขวางในต่างประเทศด้วยเช่นเดียวกัน

อย่างไรก็ดีการอธิบายว่าความเป็นไทยสืบทอดทางสายเลือดได้ และปรากฏให้เห็นในการใช้ภาษาไทยและวัฒนธรรมไทยก็เป็นจุดอ่อนของทฤษฎีนี้ เนื่องจากไม่สามารถนำมาใช้อธิบายคนอยุธยาในพม่าได้ เพราะแม้ว่าคนเหล่านี้มีประวัติว่าเป็นกลุ่มคนที่เคยอาศัยในประเทศไทยก่อนที่จะถูกกวาดต้อนไปพม่า แต่ก็ไม่มีภาษาและวัฒนธรรมที่สะท้อนให้เห็นว่าเป็นคนไทยได้ เจกเช่นเดียวกับมหาเทวีแสนหวีที่ถูกกล่าวว่าเป็นชนชาติไทย แต่ก็ไม่ได้มีสำนึกว่าเป็นไทยและใช้วัฒนธรรมร่วมเหมือนกับสมาชิกคณะเดินทางของบุญสิงห์แต่อย่างใด ทว่าเหตุผลหนึ่งที่ชนชั้นนำที่ได้เดินทางไปยังประเทศพม่ายังคงเชื่อว่าความเป็นไทยทางเชื้อชาติในพม่านั้นมีอยู่จริง เป็นเพราะพวกเขาได้พบกับคนบางกลุ่มที่มีความคิดเห็นทางด้านการเมืองการปกครอง และการยึดถือปฏิบัติวัฒนธรรมร่วมกับตนเอง จึงทำให้แนวคิดเรื่องความเป็นไทยทางเชื้อชาติยังคงดำรงอยู่ได้ในยุคสมัยดังกล่าว

4.4 การสงครามระหว่างประเทศเพื่อนบ้านกับความเป็นไทยทางเชื้อชาติ ทศวรรษ 2480

การอธิบายความเป็นไทยบนฐานของเชื้อชาติถูกเลือกใช้เป็นเครื่องมือในการเรียกร้องดินแดนและผู้คนในดินแดนที่เคยสูญเสียให้แก่ตะวันตกไปตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การปักปันเขตแดนระหว่างไทยและฝรั่งเศสยังไม่แล้วเสร็จ เพราะพื้นที่บางจุดมิได้ใช้แม่น้ำโขงเป็นพรมแดนทางธรรมชาติ จึงทำให้เกิดข้อพิพาทระหว่างกันอยู่บ่อยครั้ง ดังเช่น พื้นที่ติดต่อกันระหว่างหลวงพระบางและน่าน เป็นต้น³⁴¹ รัฐบาลจึงต้องการเปิดการเจรจา กับฝรั่งเศสเพื่อที่จะขอคืนดินแดนบริเวณนั้นคืนมาเป็นของไทย และเรียกร้องให้รัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศสในอินโดจีนยึดถือแม่น้ำโขงเป็นเส้นเขตแดนเพื่อที่จะลดการพิพาทกัน

ในช่วงทศวรรษ 2480 ปัญหาตามแนวพรมแดนระหว่างอินโดจีนและไทยก็เริ่มทวีความรุนแรงอีกครั้ง หลังจากรัฐบาลฝรั่งเศสในเมืองแม่ได้เพลี่ยงพล้ำต่อเยอรมนีในสงครามโลกครั้งที่สอง อินโดจีนของฝรั่งเศสก็ประสบปัญหาการรุกรานของกองทัพญี่ปุ่น ซึ่งได้รุกไล่กองทัพจีนมาจน

³⁴¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ๓๓.๔๐.๑๑/๒๐ เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ เรื่องพม่าข้าถิ่น พลเมืองนครน่าน ตั้งบ้านเรือนอยู่เขตติดต่อเมืองหลวงพระบางร้องว่าเกิดบัวแสนคมพละมาจบาญชีโอนเป็นคนเมืองหลวงพระบาง และเรียกเก็บเงินคนละ ๒ เหรียญ (พ.ศ. ๒๔๓๙).

ประชิดกับชายแดนอินโดจีนที่ติดกัน³⁴² ขณะที่การควบคุมกำลังพลของฝรั่งเศสในอินโดจีนไม่มีประสิทธิภาพ ทหารพื้นเมืองที่เกณฑ์มาทำสงครามไม่มีระเบียบวินัยที่ดี³⁴³ เหตุนี้ทำให้เกิดความบาดหมางระหว่างข้าราชการอินโดจีนและข้าราชการไทยที่อยู่ตามแนวพรมแดน ซึ่งฝ่ายไทยได้ถูกจับตัวโดยทหารอินโดจีนของฝรั่งเศสอยู่บ่อยครั้ง³⁴⁴

จอมพลผิน ชุณหะวัณ (ขณะนั้นมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงชำนาญยุทธศาสตร์) ผู้บังคับการมณฑลทหารภาค 3 ได้ทำการวิเคราะห์สถานการณ์ว่าฝ่ายอินโดจีนของฝรั่งเศสใช้แนวคิดเรื่องเชื้อชาติเข้ามาชักชวนให้กลุ่มคนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ซึ่งอยู่ในภาวะตื่นตระหนกจากข่าวลือว่าจะเกิดสงครามระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ในทำนองว่าฝ่ายฝรั่งเศสเห็นว่าคนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยและคนในฝั่งอินโดจีนเป็นกลุ่มคนที่มี “กำเนิดชาติเดียวกันและพูดภาษาเดียวกันเข้าใจกันได้ง่าย” จึงใช้ประเด็นนี้มาชักชวนให้คนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยอพยพย้ายถิ่นฐานไปอาศัยในเขตการปกครองของตนเอง ทางด้านจอมพลผินเห็นว่ารัฐบาลควรที่จะใช้กรอบเดียวกันนี้มา “ปลุกขวัญและปลุกใจประชาชนด้วยนโยบายอันแนบคายที่จะทำให้เชื่อมั่นในรัฐบาลทั้งในการปกครองที่ร่มเย็นและเชื่อมั่นในกำลังรบของชาติ” เพื่อที่จะป้องกันไม่ให้ประชาชนอพยพออกจากดินแดนของประเทศไทย³⁴⁵

สถานการณ์ความไม่สงบระหว่างไทยและอินโดจีนในช่วงทศวรรษ 2480 เป็นเหตุผลหนึ่งที่ช่วยเสริมสร้างแนวคิดเรื่องความเป็นไทยทางเชื้อชาติให้เฟื่องฟูมากขึ้น แม้ว่าคำอธิบายความเป็นไทยทางเชื้อชาติจะยังคงลึกลับอยู่ระหว่างความผูกพันทางสายเลือดและความเชื่อมโยงทางวัฒนธรรมก็ตาม อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดีด้วยบริบทความขัดแย้งดังกล่าวก็ส่งผลให้ชนชั้นนำไทยเลือกที่จะมองว่าความเป็นไทยเป็นเรื่องของเชื้อชาติมากกว่าวัฒนธรรม แนวคิดดังกล่าวสะท้อนในบทความเรื่อง “ปัญหาเกี่ยวกับเชื้อชาติในทางชีวะสงเคราะห์” (พ.ศ. 2485) ของนายแพทย์ยรรยงค์ โพธารามิก เสนอที่จะใช้วิธีการสร้างความเป็นไทยในแง่มุมมองเชื้อชาติ โดยกล่าวว่าควรที่จะให้ผู้มีเชื้อสายไทยแต่งงานข้ามกลุ่มคนไทยด้วยกัน เพื่อที่จะสร้างให้เลือดไทยเข้มแข็งมากขึ้น³⁴⁶

³⁴² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท. 2.5/31 เอกสารกระทรวงมหาดไทย เรื่อง “จังหวัดขุนันรายนงานข่าวการเคลื่อนไหวกทางชายแดน เรื่องฝ่ายฝรั่งเศสประกาศเรียกร้องมณฑลสงทวารไปประเทศญวน (พ.ศ. 2480) (2).

³⁴³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท. 2.4/34 เอกสารกระทรวงมหาดไทย เรื่อง ทหารฝรั่งเศสประมาณ 300 คน ยกมาตั้งอยู่ที่เมืองเชียงขวาง (พ.ศ. 2480) หน้า 2.

³⁴⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) ศธ. 15.3/6 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องตรวจราชการชายแดนภาคอินโดจีนฝรั่งเศส (ก่อนเกิดกรณีพิพาท) (พ.ศ. 2483).

³⁴⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร 0201.35/1 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องขวัญของประชาชนภาคอีสานเกี่ยวกับการที่ไทยจะทำสงครามกับอินโดจีน (พ.ศ. 2481), หน้า 3.

³⁴⁶ ยรรยงค์ โพธารามิก, “ปัญหาเกี่ยวกับเชื้อชาติในทางชีวะสงเคราะห์” “วิทยจารย์” 42, 8 (สิงหาคม 2485):970-971.

นอกจากนี้ความต้องการสร้างคำอธิบายเรื่องของความเป็นไทยทางสายเลือด เพื่ออ้างสิทธิเหนือผู้คนในอินโดจีนนั้น ก็ยังผลให้ชนชั้นนำเลือกอธิบายว่าผู้คนเหล่านั้นล้วนแต่เป็นคนมีเลือดไทยด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น แม้ว่าชนบางกลุ่มจะไม่ได้มีวัฒนธรรมไทยเหมือนกับตนเอง ชนชั้นนำเล็งเห็นว่าเหตุที่คนเหล่านั้นไม่ได้มีวัฒนธรรมไทยก็เนื่องด้วยถูกปกครองด้วยชนชาติอื่นมายาวนาน จึงทำให้เปลี่ยนแปลงเป็นคนชาติอื่นไป ข้อเสนอที่พบได้ในผลงานละครอิงประวัติศาสตร์เรื่อง “พระราชมณู” ของหลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งปรากฏว่าผู้ที่ไปเข้าชมเชื่อย่างแน่อนว่าคนในพื้นที่นั้นเป็นผู้ที่มีต้นกำเนิดเดียวกันกับคนไทย แต่อยู่ภายใต้การปกครองของชนชาติอื่นจึงทำให้คนเหล่านี้เปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมไป³⁴⁷ ชนชั้นนำไทยบางกลุ่มจึงเห็นว่าประเทศไทยควรที่จะเข้าไปปลดปล่อยคนเหล่านี้ให้กลายเป็นอิสระและกลับมารวมกับประเทศไทยอีกครั้งหนึ่ง ข้อนี้ยังส่งผลให้กลุ่มทหารที่ได้เข้าไปดำเนินการต่อสู้ตามแนวชายแดนเชื่อมั่นว่าการต่อสู้ของพวกเขาได้เป็นการเข้าไปบูรณ แต่เป็นการเข้าไปปลดปล่อยกลุ่มคนเหล่านี้ให้เป็นอิสระจากการปกครองของชนชาติอื่น³⁴⁸

4.4.1 กรณีพิพาทอินโดจีนกับการเข้าไปปลดปล่อยชนชาติไทย ทศวรรษ 2480

ความขัดแย้งระหว่างไทยและฝรั่งเศสที่ทวีความรุนแรงมากขึ้นก็เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้รัฐบาลไทยมุ่งใช้แนวคิดความเป็นไทยทางเชื้อชาติเข้ามาสนับสนุนการดำเนินนโยบายทางการเมืองในสองประการ คือ ประการแรก เป็นการใช้นโยบายความเป็นไทยทางเชื้อชาติมาช่วยสร้างความเป็นเอกภาพในฐานะคนเชื้อชาติเดียวกันทั้งในประเทศและข้ามพรมแดน มีการประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนที่อาศัยในประเทศเกิดความสามัคคีและรักถิ่นฐานบ้านเกิดของตนเอง เพื่อป้องกันมิให้ประชาชนอพยพออกไปตั้งถิ่นฐานยังประเทศเพื่อนบ้าน ประการที่สอง เป็นการใช้นโยบายความเป็นไทยทางเชื้อชาติเพื่ออ้างความชอบธรรมในการส่งกองกำลังทหารเข้าไปยึดพื้นที่บางส่วนในอินโดจีน โดยอ้างว่าการทำสงครามในครั้งนี้เป็นการเข้าไปปลดปล่อยคนไทยให้หลุดพ้น

³⁴⁷ ลำเนา แดงดีเลิศ, "ความรู้สึกของข้าพเจ้าเมื่อรู้เรื่องเลือดสุพรรณและราชมนู" ยุทธโกษา 55 6(10 มีนาคม พ.ศ. 2479): 90-91.

³⁴⁸ พลตรีถาวร ช่วยประสิทธิ์เป็นหนึ่งในทหารที่ได้เข้าไปปฏิบัติการยึดดินแดนกัมพูชา กล่าวภายหลังจากที่ยึดดินแดนได้แล้ว รัฐบาลไทยได้ประกาศให้คนกัมพูชาทราบว่าการปฏิบัติการทางทหารในครั้งนี้กระทำเพื่อที่จะปลดแอกคนเหล่านี้ให้หลุดพ้นจากการปกครองของฝรั่งเศส ดู พลตรีถาวร ช่วยประสิทธิ์, ทหารเหลือใช้สงคราม (กรุงเทพฯ: สารคดี, 2549).

จากระบอบการปกครองของเจ้าอาณานิคม ซึ่งได้กดขี่ข่มเหงให้คนไทยในอินโดจีนจนได้รับความเดือดร้อน³⁴⁹

ในช่วง พ.ศ. 2483 กองกำลังของฝรั่งเศสโจมตีชายแดนของไทยอยู่บ่อยครั้ง ต่อมาในปลายเดือนตุลาคม เหตุการณ์ทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น เพราะเครื่องบินฝรั่งเศสได้รุกรานน่านฟ้าของไทยในบริเวณหนองคาย ทำให้ทางการไทยยิงเครื่องบินของฝรั่งเศสจนได้รับเสียหาย อีกทั้งทางอินโดจีนก็ได้มีการยิงปืนเข้ามายังฝั่งไทยหลายครั้ง³⁵⁰ ตามมาด้วยเหตุการณ์ทหารอินโดจีนจับกุมตัวข้าราชการไทยที่ปฏิบัติงานตามแนวชายแดน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยจึงมีคำสั่งให้จัดกองกำลังคุ้มกันเจ้าหน้าที่ที่ปฏิบัติงานตามชายแดน พร้อมทั้งอนุญาตให้ใช้อาวุธปืนตอบโต้กับทหารฝ่ายอินโดจีนได้ เพื่อเป็นการป้องกันตัวและรักษาเกียรติของประเทศไทย³⁵¹

การพิพาทระหว่างไทยและฝรั่งเศสในอินโดจีนมาถึงคราวแตกหัก หลังจากที่รัฐบาลไทยประกาศสงครามกับอินโดจีนของฝรั่งเศสเมื่อวันที่ 13 พฤศจิกายน พ.ศ. 2483 ต่อมารัฐบาลได้จัดตั้งกองกำลังเพื่อปฏิบัติการรบในอินโดจีนขึ้นเมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2483 พร้อมทั้งวางแผนการรบระหว่างไทยและอินโดจีนโดยจัดแบ่งทัพเป็น 3 สาย สายที่ 1 นำโดยกองทัพบูรพาภิพันธุ์ เอกหลวงพรหมโยธีเป็นแม่ทัพบุกยึดดินแดนตามเส้นทางอรัญประเทศ, ศรีโสภณ และพนมเปญ สายที่ 2 คือ กองทัพอีสานเดินทัพไปตามเส้นทางจากสุรินทร์สู่พนมเปญ และสายที่ 3 คือ กองทัพพายัพให้ไปยึดหลวงพระบางและมุ่งหน้าลงใต้มาสมทบกองทัพอีสาน³⁵²

จอมพลผิน ชุณหะวัณ รองแม่ทัพกองทัพอีสานนำกองกำลังไปตั้งมั่นที่อุบลราชธานี เพื่อที่จะเข้าโจมตีจำปาศักดิ์ในเขตอินโดจีน การปฏิบัติการทางทหารครั้งนี้อ้างว่ามีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะช่วยให้คนไทยในจำปาศักดิ์รอดพ้นจากการปกครองของฝรั่งเศส จอมพลผินมีโอกาสดูแลทางล่วงหน้าไปสืบความเคลื่อนไหวในเมืองจำปาศักดิ์ พร้อมกับนายวิจิต โกศลยิวิต พ่อดำชาว

³⁴⁹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร.0201.35/3 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องขอปรับปรุงเขตแดนด้านอินโดจีนกับฝรั่งเศส (เรียกครองดินแดนคืน) (พ.ศ. 2483).

³⁵⁰ กรมยุทธศึกษาทหาร, ประวัติการรบของทหารไทยกรณีพิพาทอินโดจีนฝรั่งเศส, หน้า 80-86.

³⁵¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) สร.15.3/6 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องตรวจราชการชายแดนภาคอินโดจีนฝรั่งเศส (ก่อนเกิดกรณีพิพาท) (20 - 27 พ.ย. 2483).

³⁵² กรมยุทธศึกษาทหาร, ประวัติการรบของทหารไทยกรณีพิพาทอินโดจีน, หน้า 175.

อุบลราชธานี ที่ชำนาญเส้นทางเป็นอย่างดี และสามารถเข้าไปยังวังเจ้าเพชรราชได้อย่างปลอดภัย³⁵³ ซึ่งจอมพลผินได้เขียนบันทึกถึงปฏิบัติการครั้งนี้ไว้

เหตุผลหนึ่งที่จอมพลผินเลือกจะไปเข้าพบเจ้าเพชรราช รัตนวงศา (2443-2502) ก่อนปฏิบัติการทางทหารนั้น ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากความสัมพันธ์ของครอบครัวเจ้าเพชรราชที่มีกับทางการไทยตั้งแต่ก่อนที่ดินแดนจำปาศักดิ์จะตกเป็นของฝรั่งเศส บิดาของท่านมีความรักดีต่อรัฐบาลไทย อีกทั้งเจ้าศักดิ์ประสิทธิ์และ เจ้าศักดิ์ประเสริฐ น้องชายทั้งสองของท่าน ก็รับราชการในประเทศไทย³⁵⁴ นอกจากนี้ในช่วงกรณีพิพาทระหว่างไทยกับอินโดจีนนั้น เจ้าเพชรราชส่งจดหมายมายังพลเอกไสว ไสวแสนยากร (ขณะนั้นดำรงตำแหน่งพันเอก) ให้ช่วยแจ้งต่อทางการไทยว่าหากเกิดสงครามก็จะให้ความร่วมมือกับรัฐบาลไทย³⁵⁵ มหาสิลา วีระวงส์ (สิลา จันทะนาม, 2448-2530) เขียนไว้ว่า เจ้าเพชรราชยินดีที่จะให้ราชอาณาจักรลาวที่มีความเป็นเอกเทศอยู่ร่วมสหพันธรัฐกับไทย³⁵⁶

เมื่อจอมพลผินเข้าไปสืบข่าวคราวในจำปาศักดิ์จากเจ้าเพชรราช ก็ได้เห็นว่าเจ้าเพชรราชเป็นผู้ที่นับได้ว่ามีความรักดีต่อประเทศไทยมาก บ้ายหน้าคัมเขียนด้วยอักษรภาษาไทยว่า “คัมเจ้าเพชรราช” เจ้าเพชรราชยังให้การเกี่ยวกับสถานการณ์ภายในจำปาศักดิ์ที่เป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติการทางทหารของไทยอย่างละเอียดความว่า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

³⁵³ จอมพลผิน ชุมพะวัน, ชีวิตกับเหตุการณ์ของจอมพลผิน ชุมพะวัน, หน้า 66.

³⁵⁴ ในสมัยที่จำปาศักดิ์ยังขึ้นอยู่กับประเทศไทยนั้น เจ้ายุติธรรมธร บิดาของเจ้าเพชรราช มีความสัมพันธ์อันดีกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ส่งบุตรชายผู้มีศักดิ์เป็นน้องเจ้าเพชรราชสองคน คือ เจ้าศักดิ์ประสิทธิ์และเจ้าศักดิ์ประเสริฐ เข้ามารับราชการในไทย หลังจากที่ดินแดนตกไปเป็นของฝรั่งเศสแล้ว เจ้าเพชรราชเห็นว่าตนเองจะต้องรับตำแหน่งต่อจากบิดา เพื่อให้พระญาติของตนเองที่อาศัยในจำปาศักดิ์เดือดร้อน ทำให้เจ้าเพชรราชกลายเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสไป ดูสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สพ. 2.15/4 เอกสารส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เรื่องเจ้าศักดิ์ประเสริฐ (20 มีนาคม พ.ศ. 2471).

³⁵⁵ พลเอกไสว ไสวแสนยากร (เจ้าศรีไสว อุ่นคำ, 2447-2523) เป็นผู้สืบเชื้อสายจากพระเจ้ามหิทธิเทพนิภาร (เจ้าอุนคำ, 2354-2438) ผู้ครองหลวงพระบาง ทำให้ท่านมีศักดิ์เป็นพระญาติกับเจ้าเพชรราช พันเอกแสง จุละจาริตต์ ผู้เรียบเรียงหนังสืออนุสรณ์งานศพของพลเอกไสวกล่าวว่า พลเอกไสวมีบทบาทสำคัญในการติดต่อบริเวณระหว่างจอมพล ป. และเจ้าเพชรราชในช่วงก่อนสงครามอินโดจีนเป็นอย่างมาก ดู อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พลเอกไสว ไสวแสนยากร ม.ป.ช., ม.ว.ม., พ.ช., (22 มีนาคม 2524), หน้า 88-90.

³⁵⁶ มหาสิลา วีระวงส์, “เจ้าเพชรราช:บุรุษเหล็กแห่งราชอาณาจักรลาว,” (กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, 2542), หน้า 58-59.

“เราเริ่มดำเนินการถามท่านเกี่ยวกับกำลังทหารและจำนวนทหารตั้งอยู่ที่ใดบ้าง ตลอดจนภูมิภาคที่หน่วยทหารจะเคลื่อนที่เข้านครจำปาศักดิ์ ก็ได้ความว่าหน่วยทหารเข้าศึกได้ตั้งไว้ ๓ จุด คือ ที่ค่ายบ้านดู่ ๑ กองร้อย การบังคับบัญชาหน่วยทหารเข้าศึกเหล่านี้ใช้ฝรั่งเศสเป็นผู้บังคับกองร้อยและผู้บังคับหมวดใช้ญวนเป็นนายสิบทำหน้าที่ผู้บังคับหมู่ ส่วนพลทหารใช้พวกชาวเขา ส่วนภูมิภาคจากเมืองเก่าถึงนครจำปาศักดิ์มีห้วยเล็กๆ ซึ่งมีสะพานข้าม ๓๐ กว่าแห่ง และข้าพเจ้าซักถามต่อไปว่า นิสัยใจคอของพี่น้องลาวขณะนี้เป็นอย่างไรบ้าง ก็ได้รับคำตอบว่าอยากจะอยู่กับไทย ๒๑๐ เปอร์เซนต์ แต่ช่วยอะไรไม่ได้ เพราะเขาไม่ให้พวกลาวเป็นทหาร แม้แต่อาวุธก็ไม่ยอมให้คนลาวมีไว้ใช้ประจำตัว”³⁵⁷

กรณีของเจ้าเพชรราชทำให้เห็นว่าความไม่พอใจต่อระบอบอาณานิคมในอินโดจีนเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชนชั้นนำพื้นเมืองให้ความช่วยเหลือแก่ทางการไทย เนื่องจากพวกเขาเห็นว่าจะเป็นวิธีที่ช่วยให้ตนเองสามารถหลุดพ้นจากการปกครองของรัฐบาลอาณานิคมได้ แต่ชนชั้นนำไทยอธิบายว่าการช่วยเหลือนี้สะท้อนให้เห็นความรู้สึกความเป็นไทยร่วมกันระหว่างคนไทยและประชาชนในอินโดจีน ทำให้ชนชั้นนำไทยมองว่าสำนึกความเป็นไทยทางเชื้อชาติเป็นสิ่งที่ประชาชนในประเทศไทยและอินโดจีนมีเหมือนกัน³⁵⁸

4.4.2 สงครามมหาเอเชียบูรพากับการสถาปนาสหรัฐไทยเดิม พ.ศ. 2484

การทำสงครามกับอินโดจีนด้วยความช่วยเหลือของเจ้าพื้นเมืองจำปาศักดิ์ ทำให้ชนชั้นนำไทยอ้างว่าปฏิบัติการทางทหารของตนเป็นไปด้วยความชอบธรรม เพราะเป็นการเข้าไปปลดปล่อยกลุ่มคนไทยให้หลุดพ้นจากการรีดนาทาเร้นของรัฐบาลอาณานิคม ความช่วยเหลือจากประชาชนในอินโดจีนย่อมแสดงให้เห็นถึงความผูกพันทางเชื้อชาติที่ชนเหล่านี้มีต่อไทย ชาวพื้นเมืองอินโดจีนบางคนเลือกที่จะอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทย และให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ทางการทหาร³⁵⁹

³⁵⁷ จอมพลผิน ชุณหะวัณ, ชีวิตกับเหตุการณ์ของจอมพลผิน ชุณหะวัณ (กรุงเทพฯ: อุดมสมพรบ้านและสวน, 2552), หน้า 66-68.

³⁵⁸ จอมพลผิน ชุณหะวัณ, ชีวิตกับเหตุการณ์ของจอมพลผิน ชุณหะวัณ, หน้า 66.

³⁵⁹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท.5.7/10 เอกสารกระทรวงมหาดไทย เรื่องราษฎรในอินโดจีนอพยพเข้ามาในจังหวัด

อุบลราชธานี ตอน 2 (พ.ศ.2484), หน้า 13.

แม้ว่าชนชั้นนำอ้างว่าการทำสงครามกับอินโดจีนจะเป็นไปเพื่อปลดปล่อยชนชาติไทย แต่ก็มีได้มีความคิดที่จะเข้าไปทำสงครามกับเจ้าอาณานิคมอื่นที่ครอบครองดินที่อยู่ของคนไทยกลุ่มอื่นๆ ดังเช่น พื้นที่อาณานิคมของอังกฤษในพม่าและมาเลเซียที่มีชุมชนคนไทยอาศัยอยู่³⁶⁰ อย่างไรก็ตามการทำสงครามระหว่างไทยและอังกฤษในพม่าก็เริ่มขึ้นภายหลังจากการยุติสงครามอินโดจีนไม่นานนัก เนื่องด้วยรัฐบาลไทยได้ตกลงเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นใน พ.ศ. 2484 และทางกองทัพญี่ปุ่นมีความประสงค์ที่จะให้ไทยสนับสนุนการรบกับอังกฤษในรัฐฉานของพม่า หนังสือเรื่อง “ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเชียบูรพา” (พ.ศ.2540) ของกรมยุทธศึกษาทหารบก อธิบายเหตุผลที่ญี่ปุ่นต้องการให้ไทยส่งกองกำลังไปรัฐฉาน เพราะต้องการให้กองทัพไทยเป็นแนวป้องกันเพื่อสกัดไม่ให้กองทัพจีนสามารถโจมตีตนเองจากทางตอนเหนือของพม่าได้³⁶¹

รัฐบาลไทยออกคำสั่งวันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ.2485 ให้กองทัพเคลื่อนกำลังพลไปตีเมืองเชียงตุง ประกอบด้วยกองพลที่ 4 ให้เดินทางจากแม่สายไปยังท่าขี้เหล็ก กองพลที่ 3 เป็นกองหลวงให้เข้าสมทบกับกองพลที่ 4 และกองพลที่ 2 ให้ออกเดินทางจากเชียงใหม่เข้าเมืองสาต³⁶² การยกพลเข้าไปทางตอนเหนือ นั้น ทำให้ทหารไทยมองว่าปัญหามีได้อยู่ที่การสู้รบกับกองกำลังข้าศึก เพราะปัญหาที่แท้จริงนั้นเป็นเรื่องการเดินทางที่ยากลำบาก³⁶³ อย่างไรก็ตามจอมพลผินผู้นำกองทัพพายัพสามารถยึดเมืองเชียงตุงและทำพิธีรับเมืองจากเจ้าบุญวาทย์ ณ เขมรัฐ ผู้รักษามืองเชียงตุงในวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2485³⁶⁴ ต่อมา พ.ศ. 2486 ได้เปลี่ยนชื่อเชียงตุงเป็น “สทรัฐไทยเดิม”³⁶⁵ สงครามเชียงตุงเป็นอีกปฏิบัติการหนึ่งที่จอมพลผินบันทึกไว้อย่างค่อนข้างละเอียด

³⁶⁰ ต่อมา มีรายงานว่ากลุ่มคนไทยที่อาศัยอยู่ที่มะริด เดินทางเข้ามายังประเทศไทยเพื่อขอให้รัฐบาลไทยส่งกองกำลังเข้าไปยึดดินแดนนี้มาเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทย อันจะทำให้พวกตนสามารถดำรงชีพได้อย่างผาสุก ดู สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) สร.0201.98.3/1 เอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องราชบุรุษจังหวัดมะริดขอให้ไทยไปปกครอง (21 มีนาคม – 4 พฤษภาคม 2485).

³⁶¹ กรมยุทธศึกษาทหาร, ประวัติศาสตร์การรบสงครามของไทยในสงครามมหาเอเชียบูรพา (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, 2540), หน้า 118.

³⁶² จอมพลผิน ชุณหะวัณ, ชีวิตกับเหตุการณ์ของจอมพลผิน ชุณหะวัณ, หน้า 87.

³⁶³ นายพันตำรวจโท ธาณี สาทรกิจ, เชียงตุง: นครหลวงแห่งสทรัฐไทยใหญ่, (พิมพ์เป็นธรรมเนียมบรรณาการ ในงานปลงศพ นางกษณา สาทรกิจ ณ เมรุวัดธาตุทอง วันที่ 19 ตุลาคม 2501).

³⁶⁴ จอมพลผิน ชุณหะวัณ, ชีวิตกับเหตุการณ์ของจอมพลผิน ชุณหะวัณ, หน้า 95.

³⁶⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) สร.0201.98.3/2 เอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องจัดการปกครองดินแดนภาคใต้ 4 รัฐ (ระเบียบและวิธีปกครอง) (31 พ.ค.2485 – 27 ธ.ค.2487).

หลังจากที่จอมพลผินได้ทำพิธีรับเมืองเสร็จสิ้นได้ออกคำสั่งให้ข้าราชการพื้นเมืองเชียงตุงเข้าปฏิบัติหน้าที่ตามเดิม พร้อมทั้งให้ข้าราชการชาวพื้นเมืองบางส่วนออกไปข่าวประกาศให้ชาวบ้านกลับเข้ามาอาศัยยังบ้านเรือนของตน เมื่อชาวเชียงตุงได้ทราบว่ากองทัพไทยสามารถยึดเมืองเชียงตุงได้แล้วก็ต่างออกจากที่หลบซ่อนเข้ามาอาศัยในเมืองของตนตามเดิม

“ส่วนความเป็นอยู่ของราษฎรที่ผ่านไบนั้น ชั้นแรกราษฎรเข้าใจว่าเป็นทหารญี่ปุ่น พวกกันทั้งบ้านช่องหนีเข้าป่ากันหมด ต่อมาภายหลังเมื่อทราบว่าเป็นทหารไทยก็ดีอกดีใจป่าวร้องให้คอยต้อนรับทหาร”³⁶⁶

เหตุผลประการหนึ่งที่ชาวเชียงตุงให้การต้อนรับทหารไทยเป็นอย่างดี เป็นเพราะกองทัพไทยแสดงจุดมุ่งหมายที่จะเข้าไปปกครองและดูแลชาวบ้านเหล่านั้นในฐานะที่เป็นประชาชนของตน แตกต่างจากการเข้าไปของกองทัพญี่ปุ่นและจีนที่เข้าไปยึดครองดินแดนเพื่อใช้เป็นสถานที่ตั้งมั่นสำหรับการรบ ทหารญี่ปุ่นและจีนเข้าไปเพื่อขูดรีดประชาชนมากกว่าจะเข้าไปดูแล จดหมายของเจ้าบุญवास ญ เชมรัฐ ถึงกองบัญชาการทหารสูงสุดของไทย มีเนื้อความแสดงความขอบคุณกองทัพไทยที่ได้เข้าไปช่วยขับไล่ทหารต่างชาติออกจากเมืองเชียงตุง ดังความว่า

“ในการที่กองทัพไทย และชาวไทย ภายใต้ความเป็นผู้นำของท่าน ได้พยายามทำการขับไล่ข้าศึกจนพ่ายแพ้และแตกหนีไปนั้น ย่อมเป็นประโยชน์อันยิ่งใหญ่ แก่ประชาชนเป็นอย่างมาก เพราะข้าศึกได้ใช้อำนาจทำการบังคับ กดขี่ด้วยกำลังอาวุธ ตลอดจนการข่มขู่ด้วยทรัพย์สินสมบัติ และเผาผลาญบ้านเรือน ซึ่งกระทำให้ประชาชนได้รับความพินาศย่อยยับ แต่บัดนี้ประชาชนได้ประสบแต่ความไมตรี กลับได้รับความร่มเย็น และแม้จะได้อยู่ร่วมกันเป็นเวลาอันน้อย แต่ต่างฝ่ายก็ยิ่งทวีความผูกพันกันยิ่งขึ้น ทั้งในทางจิตใจ, การครองชีพ และการกวาดล้างข้าศึกด้วยความเต็มใจและเข้มแข็ง ด้วยประการฉะนี้ ประชาชนชาวเชียงตุงต่างหวังเป็นอย่างมากว่า ท่านผู้นำ, กองทัพไทย และประชาชนชาวไทยที่เข้มแข็งจะได้เกื้อกูลให้บังเกิดสันติสุขในเร็ววัน”³⁶⁷

³⁶⁶ จอมพลผิน ชุณหะวัณ, ชีวิตกับเหตุการณ์ของจอมพลผิน ชุณหะวัณ, หน้า 100.

³⁶⁷ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, บก.สูงสุด 1.157 เอกสารกองบัญชาการทหารสูงสุด เรื่องเจ้าบุญवासแห่งนครเชียงตุงแสดงความยินดีด้วยพรในโอกาสที่กองทัพไทยยึดสหรัไทยใหญ่ (31 พ.ค. -23 มิย. พ.ศ. 2485).

เหตุผลอีกประการหนึ่งที่ชนชั้นนำเชียงใหม่ให้การยอมรับกองทัพไทย เป็นเพราะชนชั้นนำเหล่านี้มีความสัมพันธ์ทางสายเลือดกับเจ้านายในภาคเหนือของไทย เจ้ามหารัตนโชติสุธรรมราชา ผู้ครองนครเชียงใหม่ ระหว่าง พ.ศ. 2439-2478 ส่งเจ้าพรหมลือ ณ เชียงตุง (ต่อมาเป็นเจ้าครองนครเชียงใหม่ในสมัยสงครามมหาเอเชียบูรพา) มาศึกษาภาษาไทย, ภาษาอังกฤษ และภาษาบาลีในประเทศไทย โดยอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ³⁶⁸ เจ้าทิพวรรณ ผู้เป็นชายาของเจ้าพรหมลือ เล่าว่าเจ้าพรหมลือทรงมีจิตใจเอนเอียงมาทางไทยอยู่แล้ว เพราะมองว่าตนเองเป็นผู้ที่สืบสายเลือดมาจากเจ้านายเชียงใหม่ จึงมีความคิดว่าตนเองมีสายเลือดและวัฒนธรรมร่วมกับคนไทย เหตุนี้ทำให้ทางรัฐบาลอาณานิคมจึงไม่ประสงค์ที่จะสนับสนุนให้เจ้าพรหมลือครองเมืองเชียงใหม่ เพราะกลัวว่าจะตีตนออกห่างจากอังกฤษ³⁶⁹

กล่าวได้ว่าปัญหาของเชียงใหม่ ทั้งความขัดแย้งระหว่างเชียงใหม่กับเจ้าอาณานิคม, สถานการณ์สงครามโลกครั้งที่สอง กลายเป็นปัจจัยที่ทำให้ชาวเชียงใหม่ให้การต้อนรับกองทัพไทย เพราะกองทัพไทยแสดงตนว่าเป็นผู้ที่เข้าไปปกป้องชาวเชียงใหม่ที่เป็นชนชาติเดียวกันกับตนเอง จากการกดขี่ข่มเหงจากต่างชาติ

หลังจากที่ดำรงตำแหน่งข้าหลวงปกครองเมืองเชียงใหม่อยู่ระยะเวลาหนึ่ง จอมพลผินได้สัมผัสกับสำนึกว่าเป็นชนชาติไทยในหมู่คนไทยนอกพรมแดนประเทศไทย เพราะหลังจากที่รัฐบาลไทยเปลี่ยนชื่อประเทศจาก “สยาม” เป็น “ไทย” ก็ทำให้เกิดปฏิกิริยาในหมู่ชนชาติไทยที่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับเมืองเชียงใหม่ พวกเขาได้เดินทางมาเยี่ยมคารวะจอมพลผิน เช่น พระยาไชยยศ และพระยาเสนาพิมุข ซึ่งเป็นหัวหน้าของกลุ่มคนไทยที่อาศัยอยู่ในมณฑลยูนนาน ได้ขออพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทย ทั้งสองยังได้อธิบายอีกด้วยว่าเหตุที่ก่อนหน้านี้พวกตนตั้งใจที่จะขอเข้ามาอาศัยในเมืองเชียงใหม่ เป็นเพราะได้ทราบว่าเชียงใหม่เป็นพื้นที่ปกครองของประเทศไทย ซึ่งเป็นชื่อประเทศที่แสดงให้เห็นว่าเป็นชนชาติเดียวกับตน ดังความตามบันทึกของจอมพลผินว่า

³⁶⁸ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สบ.2.54/334 เอกสารส่วนพระองค์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เรื่องเจ้ามหารัตนโชติสุธรรมราชา เจ้านครเชียงใหม่ (2 สิงหาคม พ.ศ. 2462 - 13 เมษายน พ.ศ. 2475), หน้า 21 - 22.

³⁶⁹ เจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง, เจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง (อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพ เจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง 27 มกราคม 2533), หน้า 135.

“เมื่อราชทูรในมณฑลยูนนานทราบข่าว ประเทศสยามเปลี่ยนชื่อเป็นประเทศไทย และกองทัพไทยได้เข้าครอบครองนครเชียงใหม่ก็พากันอพยพมาหาข้าพเจ้าที่นครเชียงใหม่ โดยมีหัวหน้านำมา ๒ คน คนหนึ่งชื่อพระยาไชยยศ และอีกคนหนึ่งชื่อ พระยาเสนาพิมุข ขอมพมามาประกอบอาชีพในประเทศไทยเพราะทนความกดขี่และรัดไถไม่ไหว (ขณะนั้นยังไม่เป็นคอมมิวนิสต์) เราสอบถามความเป็นอยู่ของพี่น้องไทยในมณฑลยูนนานได้ความว่า ครั้นเปลี่ยนชื่อว่าประเทศไทย ทำให้เขาเหล่านั้นตื่นตระหนกตกใจไปตามๆ กัน ที่รู้สึกว่ายไทยยังคงเป็นประเทศเอกราชอยู่ แต่ก็จนปัญญาที่ไม่สามารถจะอพยพลงไปได้ ครั้นกองทัพไทยขึ้นมาครองนครเชียงใหม่ครั้งนี้ พวกเขาก็กินลงมาขอพึ่งประเทศไทย”³⁷⁰

จอมพลผินมองว่ากลุ่มผู้อพยพนี้เป็นคนไทยเหมือนกับตน ใช้ภาษาไทยในการสื่อสารกับตนเอง และยังมีสำนึกในความเป็นไทยเหมือนกับตนเอง แสดงให้เห็นจากเจตจำนงของชนเหล่านี้ที่ต้องการอพยพมา “พึ่งประเทศไทย” ซึ่งเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับความตั้งใจของรัฐบาลไทยที่ต้องการจะรวมดินแดนและผู้คนที่มีเชื้อชาติไทยเข้าไว้ในการปกครองเดียวกันกับตนเองด้วยเช่นกัน

นอกจากนี้จอมพลผินได้ข้อสรุปอีกว่ากลุ่มคนที่นับได้ว่าเป็นชนชาติไทยนั้นคือกลุ่มคนที่มีภาษาและวัฒนธรรมเหมือนกับคนในประเทศไทย ดังกรณีของชาวยูนนานที่ได้เข้ามาสวามิภักดิ์ก็เป็นกลุ่มคนที่สามารถพูดภาษาไทยได้ จอมพลผินเห็นอีกว่าภาษาไทยของชนกลุ่มนี้ไม่ได้แตกต่างจากภาษาไทยของตนมากนัก เหตุนี้ทำให้คนเชียงใหม่สามารถเรียนวิชาภาษาไทยจากครูที่กระทรวงศึกษาธิการส่งมาสอนได้อย่างง่ายดายดังความว่า

“เมื่อกระทรวงศึกษาธิการส่งอาจารย์และครูขึ้นมา ๔-๕ คน ก็เริ่มตั้งโรงเรียนสอนภาษาไทยขึ้นที่อำเภอซึ่งมีพลเมืองหนาแน่นก่อน คือ ที่นครเชียงใหม่ ที่เมืองยอง และเมืองเลน การเริ่มเรียนหนังสือไทยของชาวนครเชียงใหม่ นับว่าสอนง่ายเพราะหนังสือไทยใหญ่ก็แจกลูกเหมือนหนังสือไทย เพียงแต่เขียนตัวผิดกันเท่านั้น เริ่มสอนได้ ๓ เดือนก็อ่านออก นับว่าสมองไวกว่าคนไทยของเราบางภาค และข้าพเจ้าก็ได้นำมาใช้เป็น เสมียนจังหวัด เสมียนอำเภอ นับว่าพอทำงานไปได้”³⁷¹

³⁷⁰ จอมพลผิน ชุณหะวัณ, *ชีวิตกับเหตุการณ์ของจอมพลผิน ชุณหะวัณ*, หน้า 114.

³⁷¹ จอมพลผิน ชุณหะวัณ, *ชีวิตกับเหตุการณ์ของจอมพลผิน ชุณหะวัณ*, หน้า 71.

ประสบการณ์ของจอมพลผืนในเชียงตุงนั้น สะท้อนให้เห็นว่าการที่มีภาษาและวัฒนธรรมเหมือนกัน ช่วยสร้างความรู้สึกรู้ว่าเป็นคนกลุ่มเดียวกัน ทำให้ชาวเชียงตุงยอมรับกองทัพไทย จึงทำให้กองทัพไทยสามารถที่จะจัดการปกครองเมืองเชียงตุงได้อย่างราบรื่นด้วยเช่นกัน

4.4.3 การสำรวจดินแดนเผ่าไทย ทศวรรษ 2480

ในช่วงกลางทศวรรษ 2480 รัฐบาลไทยสามารถที่จะสถาปนาอำนาจในดินแดนอินโดจีน, สหรัษฎไทยเดิม และสรีรัฐมาลัยอย่างมั่นคง³⁷² กล่าวได้ว่าเป็นการยึดครองที่แทบปราศจากการต่อต้านจากชาวพื้นเมือง เพราะชนพื้นเมืองต่างยอมรับในอำนาจการปกครองของไทย ซึ่งทางรัฐบาลไทยก็ได้แต่งตั้งเจ้าพื้นเมืองเข้ามารับตำแหน่งในการปกครองดินแดนด้วยเช่นกัน จึงทำให้การปกครองเป็นไปอย่างราบรื่น เว้นแต่กลุ่มเจ้านายเมืองเงินพั่วพันซึ่งเป็นปรปักษ์ต่อรัฐบาลไทย และถูกปราบปรามอย่างราบคาบ³⁷³ หลังจากเหตุการณ์นี้ทำให้รัฐบาลไทยสามารถสถาปนาอำนาจเหนือดินแดนที่ยึดมาได้อย่างมั่นคงยิ่งขึ้น

ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2484 รัฐบาลจัดส่งข้าราชการจากส่วนกลางเข้าไปรับมอบดินแดนทางด้านอินโดจีนจากฝรั่งเศส³⁷⁴ ข้าราชการกลุ่มนี้หลายคนได้เขียนรายงานถึงสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนในพื้นที่ที่ตนรับผิดชอบ คณะผู้แทนรัฐบาลรับโอนดินแดนชุดเมืองเสียมราฐ (จังหวัดพิบูลสงคราม) รายงานว่าชาวบ้านที่อาศัยในดินแดนที่ยึดได้บางส่วนยังคงถูกคุกคามจากกลุ่มทหารฝรั่งเศส จึงทำให้กองทัพไทยที่ดูแลพื้นที่แห่งนี้ต้องทำการตอบโต้ทหารเหล่านั้นอย่าง

³⁷² สรีรัฐมาลัยเป็นชื่อที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามใช้เรียกดินแดนทางตอนเหนือของมาเลเซียที่รัฐบาลญี่ปุ่นได้มอบให้ประเทศไทยในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ในวันที่ 16 สิงหาคม 2486 ประกอบด้วย กลันตัน, ตรังกานู, ปลิส และไทรบุรี ต่อมารัฐบาลไทยได้ส่งข้าหลวงไปปกครองดินแดนดังกล่าว ดู "ประกาศกองบัญชาการทหารสูงสุด เรื่องการจัดการปกครองดินแดนสรีรัฐมาลัย," พระราชกิจจานุเบกษา 60, 68 (21 ธันวาคม 2486) : 1921.

³⁷³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) ศธ.15.3/14 เอกสารสำนักปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องส่งทำเนียบการปกครองท้องที่ในดินแดนที่ยึดได้จากอินโดจีนฝรั่งเศส (4 เมษายน - 14 พฤศจิกายน 2484), หน้า 20.

³⁷⁴ วันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2484 รัฐบาลจัดตั้งคณะรับมอบดินแดนเป็น 3 คณะ คือ คณะผู้แทนรับมอบดินแดนชุดกำปงทม, คณะผู้แทนรับมอบดินแดนชุดเมืองนครจำปาศักดิ์ และคณะผู้แทนรับมอบดินแดนชุดเมืองปากกลาย ดู สำนักงานหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร.0201.35/19 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องการรับโอนดินแดนที่คืนจากอินโดจีนฝรั่งเศส (พ.ศ. 2484), หน้า 4.

ต่อเนื่อง³⁷⁵ คณะรัฐมนตรีมอบดินแดนปากกกลาย (ต่อมาได้รับการตั้งชื่อว่าจังหวัดอุดรเดชจรัส) เห็นว่า เมืองปากกกลายนั้นไม่ได้รับการทำนุบำรุงจากฝรั่งเศสเท่าไรนัก บ้านเรือนประชาชนริมทางก็รกรุงรัง อันเป็นลักษณะที่ขัดกับถิ่นฐานของชนชาติไทยซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความสะอาดเป็นระเบียบเรียบร้อย เพราะชนชาติไทยเป็นชนชาติที่มีความขยันจึงไม่ปล่อยให้บ้านเมืองของตนเองอยู่ในสภาพที่ขาด การดูแล³⁷⁶ ทางคณะรัฐมนตรีมอบดินแดนตั้งข้อสังเกตว่าเหตุที่ประชาชนถูกขูดรีดจากฝรั่งเศสเป็นอัน มาก ทำให้มีอัยยาศัยที่แตกต่างกับชนชาติไทยกลุ่มอื่นๆ ซึ่งพร้อมจะมอบไม่ตรีจิตอันดีให้แก่ผู้ที่ได้ เข้าไปยังถิ่นฐานของตนเอง ดังความว่า

“ชาวพื้นเมืองซึ่งอยู่นอกตัวเมืองออกไปทั้งสองฟากนั้น อยู่เรือนไม้ขัดแตะมุงแฝกมีลักษณะจนมาก รอบๆ บ้านก็มักปล่อยเป็นดงรกตามธรรมชาติ มิได้มีการถากถางเพื่อปลูกสวนครัวแต่ประการใด กรรมการได้ ออกไปเยี่ยมเยียนตามบ้านของชาวพื้นเมือง เหล่านี้ดูสังเกตเห็นว่าจิตใจของเขาต่างๆ ไปยังไม่อยู่กับตัวเลย ทั้งนี้เนื่องด้วยได้เคยถูกกดขี่ข่มเหงมาเป็นเวลานาน เขามีความหวาดเกรง เช่นเมื่อพบกันในถนน เขามักจะลงนั่ง ไหว้ทันที หรือถ้าทำเป็นไม่เห็นเสียได้ก็เดินผ่านไปโดยไม่แลดูเสียทีเดียว ส่วนผู้ที่อยู่ในบ้านก็มักจะคอยหลบหลีก เมื่อเราผ่านไปแล้วแอบมองดูตามช่องฝาเรือน ถ้าเราเข้าไปในบ้านในขณะที่เขานั่งรวมกันอยู่หรือในขณะที่เขา ทำงานเช่นทอผ้า เป็นต้น ส่วนมากก็มักจะไม่เหลียวมาดู เมื่อถูกทักถามปราศรัย คนที่มีอายุชราหน่อยจึงจะหัน มายิ้มแห้งๆ แล้วตอบคำถามเป็นคำๆ ไป ผู้หญิงที่กำลังทอผ้าอยู่เมื่อได้รับการทักทายนี่มักจะเมินหน้าหนีไม่ชอบ พูดด้วย ซึ่งทั้งนี้เป็นการผิดประเพณีของหญิงทอผ้าชาวพื้นเมืองในภูมิภาคแถบนี้ เช่นที่เมืองเชียงคานของเรา เป็นต้น”³⁷⁷

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

แต่เมื่อคณะรัฐมนตรีมอบดินแดนเดินทางไปยังพื้นที่ของหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลจากศูนย์กลาง อำนาจของรัฐบาลอาณานิคม เช่น ที่หมู่บ้านดอนเม่นนั้นกลับพบว่าชาวบ้านมีลักษณะนิสัยที่ทำให้ การต้อนรับขับสู้และมีนิสัยขยันหมั่นเพียรในการประกอบกิจการเหมือนกลุ่มคนที่อาศัยใน ประเทศไทย เหตุนี้คณะรัฐมนตรีจึงสรุปว่าปัญหาเรื่องการปกครองของรัฐบาลอินโดจีนที่ ไม่ได้ให้ความเป็นธรรมกับชาวบ้าน เป็นสาเหตุสำคัญที่ส่งผลให้กลุ่มชาวบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลง

³⁷⁵ สำนักงานหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร.0201.35/19 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องการรับโอนดินแดนที่คืนจากอินโดจีน ฝรั่งเศส, หน้า 12.

³⁷⁶ ดูคำอธิบายเรื่องความขยันกับการปลูกผักสวนครัวของชนชาติไทยได้ใน หลวงวิจิตรวาทการ, วัฒนธรรมสุโขทัย, หน้า 393.

³⁷⁷ สำนักงานหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร. 0201.35/19 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องการรับโอนดินแดนที่คืนจากอินโดจีน ฝรั่งเศส (พ.ศ. 2484), หน้า 115.

วัฒนธรรมไป³⁷⁸ ด้วยเหตุนี้คณะเดินทางและเจ้าหน้าที่ประจำจังหวัดลานช้างจึงออกเยี่ยมเยียนประชาชน พร้อมทั้งชี้แจงความประสงค์ของรัฐบาลไทยในการทำสงครามครั้งนี้ ว่าทำเพื่อที่จะ “รวมชนเชื้อชาติไทยทั้งชาติให้เป็นเนื้อหนึ่งใจเดียวกัน รวมอยู่ในอาณาจักรเดียวกันดุจกาลก่อน”

³⁷⁹ เอกสารคณะเดินทางกล่าวว่าประชาชนเข้าใจและออกมาต้อนรับเจ้าหน้าที่ของไทยในภายหลัง

ภายหลังจากที่รัฐบาลไทยได้รับมอบดินแดนเหล่านี้แล้ว ก็ได้มีการจัดตั้งการปกครองชั่วคราว³⁸⁰ พร้อมทั้งให้ผู้ว่าราชการจังหวัดที่มีพื้นที่ติดต่อกับดินแดนที่ได้รับมอบมาดำรงตำแหน่งข้าหลวงประจำพื้นที่ เพื่อทำหน้าที่ควบคุมดินแดนเหล่านี้ต่อไป ทางกระทรวงมหาดไทยเป็นผู้กำกับดูแลจึงมีความประสงค์ที่จะให้ข้าหลวงเหล่านี้เข้าไปสำรวจและรายงานสิ่งที่ตนเองพบเห็นในพื้นที่เหล่านั้นกลับเข้ามายังส่วนกลาง เพื่อที่จะวางแผนในการจัดการปกครองและส่งเสริมทำนุบำรุงต่อไป

กลุ่มของข้าหลวงที่ได้เข้าไปทำการสำรวจพื้นที่เหล่านั้นก็มีความคิดเห็นที่ตรงกันว่าสภาพบ้านเมืองที่ยึดมาได้ นั้นยังคงขาดการทำนุบำรุงอย่างมาก ข้าหลวงประจำอำเภอปากกลายเห็นว่าปัญหาเรื่องความเป็นอยู่ของประชาชนก็เรียกได้ว่าถึงขั้นยากจนข้นแค้น ซึ่งรัฐควรที่จะให้การช่วยเหลือประชาชนในอยู่ดีกินดีขึ้น³⁸¹ อย่างไรก็ตามนิคมคนรักษ์ ข้าหลวงอำเภอแก่นท้าวเห็นว่าปัญหาสำคัญประการหนึ่งนั้นยังเป็นเรื่องของ ประชาชนที่ไม่มีสำนึกความเป็นไทยแต่คิดว่าตนเองเป็นคนชนชาติอื่น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

³⁷⁸ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติสำนัก, สร. 0201.35/19 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องการรับโอนดินแดนที่คืนจากอินโดจีน ฝรั่งเศส (พ.ศ. 2484), หน้า 116.

³⁷⁹ สำนักงานหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร.0201.35/19 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องการรับโอนดินแดนที่คืนจากอินโดจีน ฝรั่งเศส , หน้า 146.

³⁸⁰ รัฐบาลแบ่งเขตการปกครองพื้นที่ของหลวงพระบางออกเป็น 5 อำเภอ คือ อำเภอเชียงฮ่อน, อำเภอหงษา, อำเภอสะมาบุรี, อำเภอปากกลาย และอำเภอแก่นท้าว ส่วนแคว้นจำปาศักดิ์ยกสถานะเป็นจังหวัดนครจำปาศักดิ์พร้อมทั้งแบ่งการปกครองเป็น 5 อำเภอ กับ 1 กิ่งอำเภอ คือ อำเภอเมืองนครจำปาศักดิ์, อำเภอมูลป่าโมก, อำเภอโขง, อำเภอธาราบวิวัต, อำเภอมะโนไพร และกิ่งอำเภอโพนทอง ดูสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) ศธ.15.3/14 เอกสารสำนักปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องส่งทำเนียบการปกครองท้องที่ในดินแดนที่ยึดได้จากอินโดจีนฝรั่งเศส , หน้า 8.

³⁸¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) ศธ.15.3/14 เอกสารสำนักปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องส่งทำเนียบการปกครองท้องที่ในดินแดนที่ยึดได้จากอินโดจีนฝรั่งเศส , หน้า 29.

“ราษฎรเป็นคนเชื้อชาติไทย ได้อาศัยอยู่ในท้องถิ่นนี้มาตั้งแต่ดั้งเดิมพร้อมกับคนไทยในภาคเหนือและภาคอีสาน นิสสัยใจคอ ความประพฤติขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมเป็นอย่างเดียวกัน คือเป็นคนรักสงบ สุภาพอ่อนโยนโอบอ้อมอารี ว่านอนสอนง่ายไม่ดื้อดิ่งเป็นคนมักน้อย แต่การถือเชื้อในเรื่องเชื้อชาติยังคงเข้าใจผิดว่าตนเองเป็นลาว ดังเช่นคนภาคอีสาน พายัพ ได้เคยถือเชื้อมาในกาลก่อน เชื่อว่าคงจะหายเข้าใจผิดในเมื่อได้รับการอบรมและแนะนำให้ซาบซึ่งถึงเชื้อชาติ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งมีอย่างเดียวกันตลอดจนการชี้ให้และเห็นสิทธิ์ต่างๆ ที่จะได้รับตามระบอบการปกครองรัฐธรรมนูญ”³⁸²

ขุนชาญใช้จักร ข้าหลวงประจำจังหวัดนครจำปาศักดิ์ พบปัญหาเช่นเดียวกับข้าหลวงประจำแก่นท้าวในเรื่องของคนจำปาศักดิ์ที่คิดว่าตนไม่ใช่คนไทย ท่านสืบทราบมาว่าปัญหานี้เกิดขึ้นจากการปกครองของฝรั่งเศสที่ได้ส่งเสริม “นโยบายให้ราษฎรลืมชาติ จึงไม่ยอมสอนหนังสือไทย ไม่บำรุงพระพุทธศาสนา มุ่งแต่ทำลาย โดยส่งবাদหลวงแคธอลิกมาประโลมใจ โกลัซติดกับราษฎร เป็นผู้อุปถัมภ์แก่คนจนใช้เจ็บต่างๆ สอนแต่ใช้ภาษาฝรั่งเศส แต่ก็มีเรียนน้อย จนแทบจะกล่าวได้ว่าไม่บำรุงการศึกษาเลย”³⁸³

ขุนชาญใช้จักรเห็นว่ารัฐบาลไทยควรที่จะปลูกฝังเรื่องวัฒนธรรมและรัฐนิยม พร้อมทั้งฟื้นฟูพระพุทธศาสนาและประเพณีที่เหมาะสมแก่ชาวเมือง พร้อมทั้งให้ยกเลิกการสอนหนังสือไทยน้อย (อักษรลาว) ทางด้านพระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ, 2434-2516) ปลัดกระทรวงมหาดไทย มีความเห็นสอดคล้องในแนวทางนี้ และเสริมว่าควรจัดสอนหนังสือภาษาไทยเพิ่มเติม “เพราะจะเป็นเครื่องผูกโยงน้ำใจได้ดีประการหนึ่ง” ท่านเห็นว่าวิธีการเช่นนี้เคยใช้ได้ดีในจังหวัดพระตะบองและพิบูลสงคราม (เสียมเรียบ) ซึ่งเป็นพื้นที่อาศัยของชาวเขมรที่มีภาษาแตกต่างกับไทย แต่คนเหล่านี้ก็สนใจที่จะเข้าศึกษาภาษาไทยเป็นจำนวนมาก ข้อนี้จะสามารถกล่อมเกลาคคนเหล่านี้ได้อีกทางหนึ่ง³⁸⁴ ภายหลังจากนั้นข้าหลวงประจำจังหวัดลานช้างก็ดำเนินการเผยแพร่การ

³⁸² สำนักงานหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) ศธ.15.3/14 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องส่งทำเนียบการปกครองท้องที่ในดินแดนที่ยึดได้จากอินโดจีนฝรั่งเศส (4 เมย -14 พค 2484), หน้า 36-37.

³⁸³ สำนักงานหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท.5.8/4 เอกสารกระทรวงมหาดไทย แนวความคิดดำเนินการสร้างความเจริญในจังหวัดจำปาศักดิ์ (พ.ศ.2484), หน้า 4.

³⁸⁴ สำนักงานหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท.5.8/4 เอกสารกระทรวงมหาดไทย แนวความคิดดำเนินการสร้างความเจริญในจังหวัดจำปาศักดิ์, หน้า 20-21.

สอนภาษาไทย และให้ประชาชนบางส่วนเข้ามาเรียนที่โรงเรียนประชาบาลบริเวณจังหวัดอุบลราชธานี ปรากฏว่าชาวลานช้างให้ความสนใจที่จะร่ำเรียนวิชาภาษาไทยเป็นอย่างดี³⁸⁵

นอกจากนี้สาเหตุสำคัญที่ทำให้รัฐบาลไทยเร่งเผยแพร่ความเป็นไทยแก่ดินแดนที่ตนยึดครองผ่านการเรียนการสอนภาษาไทยนั้น ยังเป็นเพราะการแย่งชิงความเป็นใหญ่เหนือดินแดนที่ยึดมาได้ระหว่างไทยกับญี่ปุ่น แม้ว่าญี่ปุ่นจะเป็นพันธมิตรของไทย แต่ญี่ปุ่นก็มุ่งที่จะใช้ภาษามาเผยแพร่แก่กลุ่มคนในดินแดนพันธมิตรด้วยเช่นกัน ดังเช่นการสอนภาษาญี่ปุ่นให้แก่ประชาชนในอินโดจีนที่ได้ริเริ่มมาเป็นช่วงเวลาหนึ่งแล้ว³⁸⁶ เหตุนี้ทำให้รัฐบาลไทยเห็นควรที่จะส่งเสริมการสอนภาษาไทยในดินแดนที่ยึดมาได้ เพื่อที่หลอมรวมผู้คนในดินแดนที่ยึดมาได้ให้มีสำนึกความเป็นไทยร่วมกัน

กล่าวได้ว่าการเข้าไปปกครองดินแดนของชนชาติไทยในประเทศเพื่อนบ้านในช่วงทศวรรษ 2480 ชนชั้นนำไทยเห็นว่าภาษาไทยเป็นลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของคนไทย เนื่องจากผู้ที่อาศัยในดินแดนลาวและเชียงตุง ก็มีภาษาที่ไม่ได้แตกต่างจากตน ซึ่งก็เป็นการง่ายที่จะปกครองและเผยแพร่ภาษาไทยจากส่วนกลาง เพื่อที่จะทำให้คนเหล่านี้เกิดความเข้าใจว่าตนเองเป็นคนไทยเหมือนกับคนในประเทศไทย ความสำเร็จในการเผยแพร่ภาษาไทยในดินแดนที่ยึดมาได้ก็เป็นเหตุผลหนึ่งที่รัฐบาลไทยเล็งเห็นช่องทางที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่มคนชนชาติอื่นที่ไม่ใช่ไทยให้กลายเป็นไทย โดยการจัดให้มีการเรียนการสอนวิชาภาษาไทยแก่คนชนชาติอื่นด้วย

นอกจากนี้ยังมีข้าราชการไทยอีกจำนวนหนึ่งที่เข้าไปปฏิบัติหน้าที่ในดินแดนที่ไทยยึดครองในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ที่เขียนบันทึกเกี่ยวกับดินแดนเหล่านี้จากประสบการณ์ที่ได้พบเห็นด้วยตนเอง โดยที่มีใ้รายงานราชการ ภายหลังจากที่รัฐบาลไทยสามารถสถาปนาอำนาจในดินแดนที่ยึดมาได้แล้ว ทำให้กลุ่มชนชั้นนำจากส่วนกลางมีโอกาสเดินทางเข้าไปในพื้นที่ดังกล่าวมากขึ้น ทั้งที่เข้าไปปฏิบัติงานราชการ และการถือโอกาสท่องเที่ยวดินแดนเหล่านี้ ข้าราชการเหล่านี้จำนวนส่วนหนึ่งก็นำประสบการณ์ที่ตนเองพบเห็นระหว่างการเดินทางมาเผยแพร่ต่อสาธารณชนทั้งในรูปแบบของบทความในวารสารต่างๆ และหนังสืองานศพ ดังเช่น กรมรถไฟมีการ

³⁸⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) ศธ.15.17/25 เอกสารสำนักปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องรายงานตรวจราชการของข้าหลวงประจำจังหวัดลานช้าง (15 เมษายน - 28 ตุลาคม พ.ศ. 2486), หน้า 8.

³⁸⁶ ดู สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2)ศธ.15.3/39 เอกสารสำนักปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องการส่งเสริมภาษาไทยและนโยบายการสอนตามภาษาต่างประเทศ (14 พฤษภาคม พ.ศ. 2485 - 8 มีนาคม พ.ศ. 2485), หน้า 1-24.

เผยแพร่บทความของนายทอ. อินทธีรศักดิ์ เรื่อง “สภาพการปัจจุบันแห่งสหะรัถไทยเดิม” ใน “หนังสือพิมพ์พรหมไฟ” ประจำเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2486 ซึ่งมีข้อมูลเรื่องสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศของเชียงตุงที่หนาวเย็นเหมาะสมกับการปลูกพืชเมืองหนาว นอกจากนี้เขายังกล่าวว่าดินแดนแห่งนี้เป็นที่อยู่ของกลุ่มคนไทย³⁸⁷ เจกเช่นเดียวกับสุกิจ นิมมานเหมินท์ (25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2449 — 2 พฤศจิกายน พ.ศ. 2519) อธิบดีกรมอาชีวศึกษา เผยแพร่บทความเรื่อง “เชียงตุง-เชียงรุ่ง” ที่นำเสนอว่าดินแดนเหล่านี้เป็นถิ่นฐานของคนไทยที่มีภาษาและวัฒนธรรมคล้ายคลึงกับคนในภาคเหนือของไทย³⁸⁸

ลำราญ ศิริพันธ์ ผู้พิพากษาศาล ณ เมืองเชียงตุง (พ.ศ. 2486-2488) เล่าว่าเชียงตุงนั้นเป็นถิ่นที่อยู่ของคนไทย เมื่อเขาได้เข้าไปยังดินแดนแห่งนี้ก็ได้รับการต้อนรับจากชาวเชียงตุงเป็นอย่างดี เขาเห็นว่าไมตรีจิตที่ได้รับจากชาวเมืองก็เป็นเครื่องยืนยันได้ว่าคนเหล่านี้มีความคิดถึงความเป็นคนไทยร่วมกัน ดังความว่า

“ความปิติของชาวไทยที่ได้กลับมาอยู่ร่วมที่ร่วมน้องกับพวกเรานี้ ตลอดจนความสนิทสนมที่ได้ให้แก่วาทหารไทยเหล่านี้เป็นสิ่งที่ยืนยันความผูกพันในน้ำใจซึ่งเป็นอันหนึ่งอันเดียวได้เป็นอย่างดี ว่าไทยเราระลึกถึงกันเสมอ ไม่ว่าใครจะตกไปอยู่ในดินแดนถิ่นแคว้นใดก็ตาม แม้ท่านเองตัวท่านได้ไปอยู่ในแคว้นไทใหญ่ด้วยตนเอง ในขณะนี้ก็จะสอนความรู้สึกปลื้มปิตินี้ไว้ไม่อยู่เลย เมื่อได้เห็นว่ามีพี่น้องไทใหญ่ของเราล้วนมีจิตใจของชาติไทย และยังคงรักษารอยแห่งความเป็นไทยอยู่ได้เป็นอย่างดี ว่าถึงภาษาขนบธรรมเนียมประเพณีก็ดี ล้วนแต่ยังแสดงเครื่องหมายของชาติไทยไว้ทั้งสิ้น และสิ่งสำคัญที่สุดคือ ศาสนา ซึ่งปรากฏว่าชาวไทใหญ่ไม่เคยละทิ้งพระพุทธศาสนาเลย”³⁸⁹

ลำราญตั้งข้อสังเกตว่าภาษาและวัฒนธรรมของชาวเชียงตุงที่มีความคล้ายคลึงกับคนไทยในภาคเหนือมากนั้น เป็นเครื่องยืนยันได้ว่าเมืองนี้เป็นถิ่นฐานของคนชนชาติไทย ซึ่ง“ตรงกับที่ปรากฏอยู่ในหนังสือที่เพนตำราว่าด้วยชาติไทยหลายเล่ม”³⁹⁰ อีกทั้งความเป็นอยู่ที่สุขสบาย

³⁸⁷ นาย ทอ. อินทธีรศักดิ์, “สถานการณ์ปัจจุบันแห่งสหะรัถไทยเดิม,” หนังสือพิมพ์พรหมไฟ 1, 2 (กุมภาพันธ์ 2486).

³⁸⁸ สุกิจ นิมมานเหมินท์, “เชียงตุง-เชียงรุ่ง,” วิทยากร 42, 7 (กรกฎาคม 2485).

³⁸⁹ ลำราญ ศิริพันธ์, เรื่องเมืองเชียงตุง (อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพนายลำราญ ศิริพันธ์ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม พ.ศ. 2435), หน้า 34.

³⁹⁰ ลำราญ ศิริพันธ์, เรื่องเมืองเชียงตุง, หน้า 32.

ท่ามกลางกลุ่มชนที่เขาเห็นว่าเป็นคนไทยเหมือนกัน ก็ยังผลให้ข้าราชการบางนายที่ได้ติดตามไปปฏิบัติหน้าที่แห่งนี้ก็มีความคิดที่จะตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองนี้เป็นการถาวร ซึ่งได้หยิบยกคำพูดของประสันตาที่เป็นตัวละครในเรื่องอิเหนาว่า “แม้ไม่มีราชการงานเดือน จะมาปลูกเรือนอยู่ที่นี่ น้ำท่าหาง่ายสบายดี”³⁹¹

ชนชั้นนำไทยที่ได้เข้าไปยังสหรัฐไทยเดิม มองว่ากลุ่มคนที่อาศัยในพื้นที่ดังกล่าวเป็นคนไทยเหมือนกับตนเอง เนื่องจากคนเหล่านี้มีความเหมือนกันทั้งในด้านภาษาและวัฒนธรรม อย่างไรก็ตามก็ตีผลจากการเข้าไปสำรวจดินแดนเชียงตุงเพิ่มเติม ทำให้เกิดการสร้างความรู้เพิ่มขึ้น เช่น ทร. อินทธีจึงเห็นว่าสามารถจำแนกชาวเชียงตุงออกได้เป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มคนบนพื้นที่สูงและพื้นที่ราบ คำอธิบายเช่นนี้ชวนให้นึกถึงข้อสังเกตของดอดด์ แต่ดอดด์เห็นว่ากลุ่มคนบนพื้นที่สูงส่วนมากจะเป็นกลุ่มชนชาติไทย เพราะเน้นการทำกสิกรรมเป็นหลัก ส่วนคนบนพื้นที่สูงจะเป็นชนชาติอื่นๆ แต่ในกรณีของเชียงตุง ทร. อินทธีจึงกลับมีข้อสังเกตที่แตกต่าง กล่าวคือ เขาเห็นว่าพื้นที่ของเชียงตุงมีกลุ่มคนไทยอาศัยอยู่ทั้งบนที่ราบ ได้แก่ “พวกไทยเดิม ไทยลื้อ ไทยเขิน ส่วนพวกที่อาศัยอยู่บนเขาบนดอยเป็นพวกอีเก้อ มูเซอ ปะหล่อง และไทยดอย” ซึ่งคนทั้งสองกลุ่มนี้ก็ล้วนแต่เป็นคนไทย พร้อมทั้งผู้เขียนยังมีการเติมคำว่าไทยนำหน้ากลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ อาทิ ไทยปะหล่อง³⁹²

ขุนรัตนเวชชสาชา (กึ่ง) ปฏิบัติหน้าที่เป็นหัวหน้าหน่วยเคลื่อนที่ส่งเสบียงอาหารในจังหวัดลานช้าง ก็มีความคิดเห็นที่เป็นในทิศทางเดียวกับ ทร. อินทธีจึงเห็นว่าประชาชนในล้านช้างประกอบด้วยกลุ่มผู้คนที่มีความหลากหลาย แต่คนเหล่านี้ก็ต่างเป็นคนไทยเหมือนกันทั้งหมด

CHULALONGKORN UNIVERSITY

“ราษฎรเชื้อชาติเป็นไทยทั้งสิ้น แต่ด้วยมีลัทธิประเพณีหลายอย่างแตกต่างกัน จึงทำให้ดูเหมือนแยกกันเป็นพวกเป็นเหล่านี้ และเรียกชื่อเป็น ลาว ลื้อ ญไทย ข่า ขมุ ถิ่น แม้ว และเย้า การแบ่งแยกพวกเป็นเหล่านี้ ถ้าพิจารณาให้ถี่ถ้วนจะเห็นว่าไม่ใช่เป็นการแบ่งด้วยลัทธิประเพณีโดยแท้ หากเป็นการถือถิ่นที่อยู่และรกรากที่กำเนิดเดิมจากที่มามากกว่าอย่างอื่น”³⁹³

³⁹¹ สราวุธ ศิริพันธ์, เรื่องเมืองเชียงตุง, หน้า 33.

³⁹² นาย ทร. อินทธีจึง, “สถานการณ์ปัจจุบันแห่งสหรัฐไทยเดิม,” หน้า 45.

³⁹³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สบ.4/21 เอกสารส่วนบุคคลพระยาอนุমানราชธน เรื่องประเพณีและความเป็นอยู่บางประการของชาวจังหวัดล้านช้างของขุนรัตนเวชชสาชา (พ.ศ. 2484), หน้า 4.

ข้อสังเกตนี้ขัดกับหลักการของดอดด์ที่ใช้ภาษาและวัฒนธรรมจำแนกคนไทยออกจากชนชาติอื่น เพราะขุนรัตนเวชสาขาลือที่มองว่าคนเหล่านี้เป็นคนไทยทั้งหมด แม้ว่ากลุ่มคนบนพื้นที่สูงและบนพื้นที่ราบจะมีภาษาและวัฒนธรรมแตกต่าง และความแตกต่างเหล่านี้ถูกมาใช้กำหนดชนชั้นวรรณะในสังคมขึ้น เช่น ชาวลาวก็ถือว่าตนเองเป็นชนชั้นที่สูงส่ง เพราะเคยเป็นชนชั้นผู้ปกครอง และมองว่าชาวข่าและชาวกินเป็นกลุ่มชนที่ด้อยกว่าตน เพราะเคยเป็นทาสของชาวลาวในยุคเรืองอำนาจมาก่อน³⁹⁴ ขุนรัตนเวชสาขาลือเห็นว่าควรมีการส่งเสริมรัฐนิยมไทยในล้านช้าง เพื่อที่จะสร้างสำนึกความเป็นไทยให้กับคนในดินแดนนี้

ในยุคสมัยของการปกครองเผด็จการของจอมพล.พิบูลสงคราม ภายใต้แนวนโยบายการสร้างความเป็นไทยได้ขยายขอบเขตและพรมแดนไปสู่รัฐข้างเคียง ชนชั้นนำในยุคนี้ได้ใช้ประโยชน์จากความเป็นไทยที่สร้างขึ้น เพื่อสร้างความสัมพันธ์และขยายอิทธิพลกับชนชาติไทยในดินแดนข้างเคียง ในขณะเดียวกันใช้ความเป็นไทยนั้นในการขยายอิทธิพลเข้าไปครอบงำวัฒนธรรมของกลุ่มน้อย เพื่อสร้างความชอบธรรมในการปกครอง

4.5 สรุป

การอธิบายความเป็นไทยด้วยเชื้อชาติเป็นปฏิกิริยาต่อภาวะคุกคามจากการขยายตัวของเจ้าอาณานิคมตั้งแต่ทศวรรษ 2440 ชนชั้นนำไทยเริ่มให้ความสำคัญกับเรื่องเชื้อชาติไทยเพื่อที่จะใช้ปกป้องและควบคุมประชากรและดินแดนของตน แม้ว่าภัยคุกคามจากชาติจักรวรรดินิยมตะวันตกจะคลี่คลายไป แต่ชนชั้นนำไทยในยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ก็ยังให้ความสำคัญกับเรื่องเชื้อชาติไทย ด้วยประสงค์ที่จะใช้เชื้อชาติไทยมาเป็นศูนย์กลางการนิยามความเป็นไทยแทนสถาบันพระมหากษัตริย์ อย่างไรก็ตามแนวคิดความเป็นไทยทางเชื้อชาติก็มิได้ทำลายความรู้ความเป็นไทยที่ชนชั้นนำในยุคก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองสร้างขึ้น หากแต่ได้สอดประสานกันแนวคิดเดิมได้ มากไปกว่านั้นยังทำให้ชนชั้นนำบางคนเกิดความสนใจที่จะศึกษาชนชาติไทยที่อยู่นอกเขตแดนรัฐชาติไทย

ต่อมาก็เกิดความสนใจที่จะศึกษาเกี่ยวกับชนชาติไทยที่อยู่นอกเขตแดนรัฐชาติไทย โดยได้รับแรงบันดาลใจอย่างสำคัญจากบันทึกประสบการณ์การเดินทางไปเยือน “ถิ่นของชนเผ่าไทย”

³⁹⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สบ.4/21 เอกสารส่วนบุคคลพระยาอนุমানราชชน เรื่องประเพณีและความเป็นอยู่บางประการของชาวจังหวัดล้านช้างของขุนรัตนเวชสาขาลือ, หน้า 5.

ของดอดด์ ที่ได้ใช้หลักการทางภาษาศาสตร์มาศึกษากลุ่มคนไทยนอกพรมแดน ก็ทำให้ชนชั้นนำไทย เดินทางตามรอยมิชชันนารีอเมริกันผู้นี้ออกไปหาแสวงหา “ชนเผ่าไทย” มอบทั้งความสมหวัง ความผิดหวัง และในบางครั้งความสับสน นักเดินทางพบว่ายากที่จะนิยามความเป็นไทยทางเชื้อชาติไปในทางชีววิทยาหรือในทางการสืบทอดวัฒนธรรมเพียงทางใดทางหนึ่งได้

การต่อสู้กับเจ้าอาณานิคม การพยายามเรียกร้องดินแดนคืน และภาวะสงคราม (สงครามอินโดจีน, สงครามมหาเอเชียบูรพา, สงครามโลกครั้งที่สอง) ทำให้รัฐไทยทำการขยายดินแดนออกไปนอกพรมแดนรัฐ และเป็นโอกาสให้มีการเดินทางไปสำรวจชนชาติไทยนอกเขตแดนไทยอีกครั้ง ความเป็นไทยหรือความเป็นชนชาติไทยถูกนำมาใช้เป็นข้ออ้างกรรมสิทธิ์เหนือดินแดนและผู้คนและเป็นเครื่องมือในการยึดครองพื้นที่ที่เป็นที่อาศัยของชนชาติไทยที่อยู่นอกเขตแดนไทย

อย่างไรก็ตาม ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เชื้อชาติ (Race) จะสูญเสียความนิยมในฐานะแนวคิดที่ใช้ศึกษามนุษย์ ด้วยถูกมองว่าเป็นองค์ประกอบหนึ่งของอุดมการณ์นาซีเยอรมนีที่ทำให้เกิดการใช้ความรุนแรงอย่างสุดโต่งในสงครามโลกครั้งที่สอง และเริ่มมีการใช้ชาติพันธุ์ (Ethnicity) ซึ่งมุ่งศึกษาลักษณะร่วมทางวัฒนธรรม เช่น ภาษา, ศาสนา, ความเชื่อ และพฤติกรรมมาจำแนกกลุ่มคนต่างๆ ออกจากกัน³⁹⁵ พร้อมกันกับที่การศึกษาวัฒนธรรมได้กลายเป็นแนวทางหลักในโลกหลังสงคราม

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

³⁹⁵ ดู Henry Yu, "Ethnicity," in *Keywords for American Cultural Studies* (New York: New York university, 2014), pp 100-104.

บทที่ 5 การจรรโลงเอกภาพบนความหลากหลายกับการสร้างความเป็นไทยทางวัฒนธรรม ทศวรรษ 2490 – ทศวรรษ 2500

5.1 เกริ่นนำ: วัฒนธรรม, การพัฒนาประเทศหลังสงคราม, การสร้างความเป็นไทยทางวัฒนธรรม

การทำสงคราม การยึดครองดินแดน และการเดินทางของชนชั้นนำไทยไปยังดินแดนของชนเผ่าไทยในทศวรรษ 2480 ทำให้พวกเขาเข้าใจว่ายังมีกลุ่มคนที่มีสายเลือดเดียวกับชนชาติไทยอาศัยอยู่ในพื้นที่นอกเขตแดนรัฐไทย ชนกลุ่มนี้มีลักษณะภาษา, วัฒนธรรม และความเชื่อที่คล้ายกับของคนในประเทศไทยอย่างมาก ชนชั้นนำที่มีโอกาสไปปฏิบัติหน้าที่และท่องเที่ยวในพื้นที่ของชนเหล่านั้น เกิดความรู้สึกว่าตนเองเป็นพวกเดียวกันกับเจ้าของพื้นที่ เพราะคิดว่าสืบสายเลือดของชนชาติไทยเหมือนกัน³⁹⁶

อย่างไรก็ตามแนวคิดเรื่องความเป็นไทยทางเชื้อชาติก็ไม่ได้ดำรงอยู่ยาวนานนัก เพราะถูกลดบทบาทไปพร้อมกับที่อำนาจของรัฐบาลไทยที่มีเหนือดินแดนเผ่าไทยเหล่านี้จบสิ้นลง หลังสงครามโลกครั้งที่สอง ประเทศไทยกลายเป็นประเทศผู้แพ้สงคราม จึงทำให้ประเทศเจ้าอาณานิคมเดิม คือ อังกฤษและฝรั่งเศส กลับมาทวงสิทธิเหนือดินแดนที่ไทยยึดครองอีกครั้งหนึ่ง เหตุการณ์นี้นำไปสู่การตั้งคณะกรรมการประนอมไทย-ฝรั่งเศส เมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2489 เพื่อที่จะหาข้อยุติระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในเรื่องการถือครองอินโดจีน ทางกรมไทยนำข้อมูลเรื่องความเป็นไทยทางเชื้อชาติมาเป็นเหตุผลข้อหนึ่งในการยืนยันสิทธิอันชอบธรรมที่ตนมีต่อการปกครองเหนือดินแดนส่วนหนึ่งของอินโดจีน เพราะผู้คนในดินแดนแห่งนี้ล้วนแต่เป็นคนชนชาติไทยเหมือนกับคนในประเทศไทย ตัวแทนของรัฐบาลฝรั่งเศสปฏิเสธแนวคิดเรื่องเชื้อชาติ พร้อมทั้งยืนยันกรานว่าจะไม่ยกดินแดนให้แก่ทางรัฐบาลไทย เพราะจะเป็นการทำลายระบอบการปกครองอาณานิคมอินโดจีนลง หรืออีกนัยหนึ่งการยอมรับข้อเสนองของรัฐบาลไทยจะทำให้รัฐบาลฝรั่งเศสเสียสิทธิในการ

³⁹⁶ ดู จอมพลผิน ชุณหะวัณ, ชีวิตกับเหตุการณ์ของจอมพลผิน ชุณหะวัณ (อุดมสมพรบ้านและสวน: กรุงเทพฯ, 2552) .

ปกครองอินโดจีนไปโดยปริยาย เหตุนี้ทำให้ฝรั่งเศสเรียกร้องให้รัฐบาลไทยต้องคืนดินแดนพร้อมกับกลับไปใช้เส้นเขตแดนตามที่เคยตกลงตามสนธิสัญญาสยามฝรั่งเศส ร.ศ. 112 ตามเดิม³⁹⁷

เหตุผลอีกประการที่ส่งผลให้แนวคิดเรื่องความเป็นไทยทางเชื้อชาติเริ่มหมดบทบาทลงไป คือ การที่รัฐบาลไทยหันมาใช้แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมมาอธิบายความเป็นไทย โดยได้รับแนวคิดเรื่องวัฒนธรรมแบบใหม่จากองค์การเพื่อการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ซึ่งประเทศไทยได้เข้าเป็นสมาชิกเมื่อ พ.ศ. 2492 ทางยูเนสโกมีเป้าหมายให้ชาติสมาชิกเรียนรู้วัฒนธรรมระหว่างกัน อันจะเป็นการสร้าง ความเข้าใจอันดีและ จรรโลงสันติภาพให้เกิดขึ้นในโลกหลังสงคราม ด้วยเหตุนี้ทางยูเนสโกจึงได้จัดส่งแผนงานและ ผู้เชี่ยวชาญมาให้ความรู้เรื่องการศึกษาวัฒนธรรมแก่รัฐบาลไทย เพื่อประโยชน์ในการทำ ความเข้าใจวัฒนธรรมของตนในรูปแบบสากล³⁹⁸ ซึ่งได้วางแนวทางให้รัฐบาลไทยมีการค้นหามรดกที่ เป็นเอกสารลายลักษณ์อักษร (Documentary Heritage) ที่จะแสดงให้เห็นวิวัฒนาการทางภูมิ ปัญญาและพัฒนาการของสังคมไทย และให้จัดส่งข้อมูลเหล่านี้แก่ยูเนสโกไปจัดเก็บรักษาในฐานะ มรดกโลก³⁹⁹

นอกจากนี้รัฐบาลยังนำแนวคิดความเป็นไทยตามกรอบวัฒนธรรม มาใช้ปรับใช้เพื่อให้เข้ากับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ซึ่งสหรัฐอเมริกาต้องการที่จะนำมาใช้เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว ระหว่างประเทศที่เป็นพันธมิตรของตนเอง โดยมีจุดมุ่งหมายว่าการท่องเที่ยวในลักษณะนี้จะช่วยฟื้นฟูเศรษฐกิจหลังสงครามโลกครั้งที่สอง และสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างประเทศที่เป็นพันธมิตรของตนเอง ทั้งนี้รัฐบาลไทยยังได้ผลิตหนังสือแนะนำเที่ยวและปรับปรุงพื้นที่ที่มีความสำคัญทาง วัฒนธรรม เพื่อรับรองกิจกรรมทางเศรษฐกิจในรูปแบบนี้⁴⁰⁰

จะเห็นได้ว่ายูเนสโกต้องการที่จะลดบทบาทของแนวคิดเรื่องเชื้อชาติ (“Race”) ลง เพราะ มองว่ารัฐบาลนาซีเยอรมนีใช้แนวคิดเรื่องเชื้อชาติเป็นเงื่อนไขในการดำเนินนโยบายขยายตัวที่ ก้าวร้าว จนกลายเป็นปัจจัยหนึ่งที่เกิดสงครามในทวีปยุโรปขึ้น ทางยูเนสโกจึงเห็นว่าการ

³⁹⁷ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร.0201.35/50 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องเบ็ดเสร็จเรื่องฝรั่งเศสเรียกดินแดนคืน (ตอน คณะกรรมการประนอม) (พ.ศ. 2490).

³⁹⁸ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร.0701/9 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องตั้งกรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ (พ.ศ.2492-2493).

³⁹⁹ สำนักความสัมพันธ์ต่างประเทศ กระทรวงศึกษาธิการ, ความร่วมมือระหว่างประเทศไทยกับองค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และ วัฒนธรรม แห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) (กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ, 2560), หน้า 28.

⁴⁰⁰ ดู Philips, *Thailand in the Cold War* (New York: Routledge, 2016).

เลือกใช้นิเวศน์คติเชื้อชาติมาสร้างคำอธิบายความเป็นตัวตนของประเทศต่างๆ จะส่งผลให้สถานการณ์การเมืองโลกเกิดความขัดแย้งขึ้นอีกได้ ฉะนั้นจึงมีการเสนอให้ใช้นิเวศน์คติเรื่องชาติพันธุ์ ("Ethnic") ในการอธิบายลักษณะของกลุ่มชนต่างๆ โดยใช้วัฒนธรรม ("Culture") เป็นแกนกลาง เพื่อที่จะลดอคติระหว่างชนกลุ่มต่างๆ ลง และต้องการที่จะให้ประเทศสมาชิกเกิดการยอมรับซึ่งกันและกัน⁴⁰¹

แต่ทั้งนี้ก็ต้องไม่ลืมว่ายูเนสโกเองก็เป็นเครื่องมือหนึ่งการต่อสู้ระหว่างโลกเสรีกับโลกสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ในสงครามเย็น การที่ยูเนสโกถูกขับเคลื่อนโดยฝ่ายตะวันตกก็สะท้อนให้เห็นด้วยว่าการที่รัฐบาลไทยเลือกดำเนินการขึ้นนำขององค์การแห่งนี้เป็นการพยายามที่จะปรับตัวให้เข้ากับระเบียบโลกใหม่และอยู่ให้รอดได้

จากเดิมที่รัฐไทยในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองเคยอธิบายความเป็นไทยด้วยนิเวศน์คติเรื่องเชื้อชาติ ซึ่งถูกมองว่าเป็นเงื่อนไขหนึ่งซึ่งส่งผลให้เกิดข้อพิพาทระหว่างประเทศไทยกับประเทศเพื่อนบ้านในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา หลังสงครามโลกครั้งที่สอง รัฐบาลไทยได้มีการนำนิเวศน์คติเรื่องวัฒนธรรมตามแบบของยูเนสโกมาใช้เพื่ออธิบายความเป็นไทย (ในความหมายของความเป็นตัวของตัวเองหรืออัตลักษณ์) โดยการค้นหาลักษณะทางวัฒนธรรมร่วมกันของผู้คนที่อาศัยอยู่ในเขตแดนประเทศไทยเท่านั้น เพื่อที่จะแสวงหา "เอกลักษณ์" (ในความหมายของจุดเด่นของวัฒนธรรมไทย) ที่แตกต่างจากสังคมอื่นๆ⁴⁰²

รัฐบาลไทยมอบหมายให้สภาวัฒนธรรมเป็นผู้พัฒนาแผนงานการศึกษาวัฒนธรรมไทยตามแบบแผนของยูเนสโก โดยได้ตั้งคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติขึ้นใหม่ใน พ.ศ. 2492 เป็นหน่วยงานหนึ่งในกระทรวงศึกษาธิการ ในการศึกษาวัฒนธรรมไทยหน่วยงานดังกล่าวได้ทำการค้นคว้าเอกสารและหลักฐานของชนชั้นนำในยุคก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง และนำมาสร้างองค์ความรู้ว่าด้วยความเป็นไทยทางวัฒนธรรมขึ้น การกลับไปใช้ผลงานของชนชั้นนำในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์อาจเป็นเพราะผลงานเหล่านั้นเน้นศึกษาความเป็นไทยภายในเขตแดนของรัฐ

⁴⁰¹ จีวีวรรณ ประจวบเหมาะ, "คนไทย" เป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันหรือไม่หากจะมองแบบ BARTH," ใน *บทความวิชาการและความทรงจำเนื่องในโอกาสเกษียณอายุราชการรองศาสตราจารย์สุมิตร ปิติพัฒน์*, บรรณาธิการโดย เทียจิตร พวงสมจิตร (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สันต้า เพลส 67 2546), หน้า 64-65.

⁴⁰² พระยาอนุมาณราชธน, *เชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรม* (พระนคร: กองวัฒนธรรม, 2498), หน้า คำนำ.

ชาติ ซึ่งแตกต่างจากการแสวงหาความเป็นไทยที่ยึดโยงกับเชื้อชาติที่มีการขยายขอบเขตของความสนใจและการอ้างสิทธิออกไปนอกเหนือพรมแดนรัฐของชนชั้นนำในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง

ในช่วงทศวรรษ 2490 สภาวัฒนธรรมยังมีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่วัฒนธรรมไทยจากส่วนกลางไปยังต่างจังหวัด เพื่อหล่อหลอมให้คนนอกกรุงเทพฯ เกิดสำนึกความเป็นไทยที่เหมือนกับคนในส่วนกลาง พร้อมกับเก็บข้อมูลทางวัฒนธรรมจากต่างจังหวัดเพื่อใช้เป็นฐานในการทำความเข้าใจสังคมต่างจังหวัดด้วยเช่นเดียวกัน

บทนี้ต้องการศึกษาการทวิบทบาทของการอธิบายความเป็นไทยด้วยแนวคิดเรื่องวัฒนธรรมแบบใหม่ที่มาพร้อมกับระเบียบโลกใหม่หลังการสิ้นสุดของสงครามโลกครั้งที่สอง และสภาพการณ์ที่ไทยกำลังเผชิญกับภาวะคุกคามความมั่นคง ไม่ว่าจะเป็นการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ทั้งในประเทศและในภูมิภาค หรือการพยายามแบ่งแยกดินแดน รวมถึงการทำลายจากการเติบโตของเศรษฐกิจโลก โดยจะเริ่มจากการนำเสนอการเปลี่ยนผ่านจากการอธิบายความเป็นไทยด้วยเชื้อชาติมาสู่การอธิบายด้วยวัฒนธรรม

5.2 การเดินทางเยือนดินแดนของชนเผ่าไทยนอกประเทศและความพยายามอธิบายความเป็นไทยทางเชื้อชาติช่วงสุดท้าย ทศวรรษ 2490 – 2500

หลังจากที่ญี่ปุ่นได้ยอมจำนนต่อฝ่ายสัมพันธมิตรเมื่อวันที่ 14 สิงหาคม 2488 ส่งผลให้รัฐบาลไทยต้องแสวงหาวิธีการที่จะป้องกันไม่ให้ตนเองตกเป็นประเทศผู้แพ้สงคราม นโยบายหนึ่งที่รัฐบาลไทยได้ปฏิบัตินั้นคือการพยายามสมานไมตรีกับสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ รัฐบาลไทยประกาศส่งมอบดินแดนที่ได้ยึดครองในช่วงสงครามคืนให้แก่อังกฤษโดยหวังว่าความสัมพันธ์จะกลับมาดีดังเดิม ดินแดนเหล่านี้ ได้แก่ รัฐกลันตัน ตรัง กานู ไทรบุรี มะริด เชียงตุง และเมืองพาน⁴⁰³ นอกจากนี้ไทยยังได้คืนดินแดนในส่วนอินโดจีนให้แก่รัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศส การส่งมอบดินแดนต่างๆ ที่ยึดมาได้กลับคืนไปยังเจ้าอาณานิคมตะวันตกนั้นทำให้เส้นเขตแดนของประเทศไทยมีรูปร่างที่สอดคล้องกับข้อตกลงระหว่างประเทศแทนที่จะเป็นรูปร่างของดินแดนทางเชื้อชาติ

⁴⁰³ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ประวัติศาสตร์การเมืองไทย 2475 – 2500 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2544), หน้า 407.

ข้อเสนอเรื่องการกำหนดเส้นเขตแดนด้วยเชื้อชาติที่ทางฝ่ายไทยยกขึ้นมาเรียกร่องดินแดนคืนนั้น ก็ได้ถูกทางรัฐบาลฝรั่งเศสวิจารณ์เป็นอย่างมาก ส่วนหนึ่งเป็นผลจากที่ฝรั่งเศสมุ่งหวังที่จะกลับมาครอบครองดินแดนอินโดจีนอีกครั้งหลังสิ้นสุดสงครามโลก ฝรั่งเศสเห็นว่าการยอมยกดินแดนบางส่วนให้ไทยอาจจะทำให้รัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศสหมดอำนาจในอินโดจีนไปด้วย ข้อนี้ อาจจะเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ฝรั่งเศสไม่ยอมรับครั้งหนึ่งฝรั่งเศสเองเคยนำคำอธิบายทางเชื้อชาติ (Race) ที่ยึดโยงกับเงื่อนไขทางชีววิทยามาใช้เรียกร่องดินแดนของลาวจากประเทศไทยในช่วงวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 (พ.ศ.2436) แต่ตอนนี้ฝรั่งเศสให้เหตุผลว่าแนวคิดเรื่องเชื้อชาติที่รัฐบาลไทยนำมาใช้เป็นข้อเรียกร่องดินแดนนั้น ยังไม่มีความน่าเชื่อถือในทางวิทยาศาสตร์ ผลการศึกษาของทางชาวไทยไม่ได้เป็นตามแบบแผนการศึกษาทางวิทยาศาสตร์ แต่เป็นการศึกษา “ที่เนื่องมาจากเชื้อชาติ” (Ethnic) ซึ่งตามคำสุดท้ายนี้ย่อมนำเอาปัจจัยหลายอย่างอันมีลักษณะต่างๆ เข้ากันมาประกอบการนิยามด้วย ฉะนั้น ในการใช้คำหนึ่งคำใดแทนกัน จึงเห็นการจำเป็นที่จะต้องแสดงข้อสงสัยไว้ด้วย”⁴⁰⁴

ทางฝรั่งเศสเห็นว่าข้อเสนอของรัฐบาลไทยที่ว่าคนไทยคือกลุ่มผู้พูดภาษาไทยนั้น ในลาวมีชนกลุ่มเหล่านี้อยู่จริง แต่ฝรั่งเศสเห็นว่า เป็นกลุ่มที่มี “ลักษณะที่ผิดแผกจากประชากรส่วนใหญ่ที่พูดภาษาไทยในประเทศไทยด้วยหลายประการ ซึ่งแสดงให้เห็นได้ทางสำเนียง ภาษาพูด การเขียนหนังสือ กฎหมาย และขนบธรรมเนียมหลายอย่าง” และพื้นที่ของลาวยังมีประชากรที่ไม่ได้ใช้ภาษาไทยในการสื่อสาร เช่น “พวกข่าเป็นอันเป็นเผ่าพันธุ์อินโดนีเซียน พวกมั่วหรือม้น”⁴⁰⁵ ทางฝรั่งเศสเห็นว่าการที่ฝ่ายไทยใช้ประเด็นเรื่องเชื้อชาติมาเป็นข้ออ้างในการเรียกร่องดินแดนอินโดจีนนั้น จึงไม่มีน้ำหนักเพียงพอและขอให้รัฐบาลไทยกลับไปใช้รูปแบบเส้นเขตแดนก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง⁴⁰⁶

⁴⁰⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร.0201.35/50 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องเบ็ดเสร็จเรื่องฝรั่งเศสเรียกดินแดนคืน (ตอน คณะกรรมการประนอม) , หน้า 41-42.

⁴⁰⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร.0201.35/50 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องเบ็ดเสร็จเรื่องฝรั่งเศสเรียกดินแดนคืน (ตอน คณะกรรมการประนอม) , หน้า 42.

⁴⁰⁶ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร.0201.35/50 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องเบ็ดเสร็จเรื่องฝรั่งเศสเรียกดินแดนคืน (ตอน คณะกรรมการประนอม) , หน้า 20.

รัฐบาลไทยจำเป็นต้องคืนดินแดนที่ยึดได้ในอินโดจีนแก่ฝรั่งเศสไป แต่เสนอความช่วยเหลือแก่ผู้คนในดินแดนดังกล่าวที่สมัครใจจะอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทย โดยไม่จำกัดสัญชาติและศาสนา ให้คนเหล่านี้แสดงความจำนงต่อเจ้าหน้าที่อำเภอก่อนจะทำ “พิธีรับมอบดินแดน” ไม่น้อยกว่า 15 วัน ปรากฏว่าประชาชนจากพระตะบอง, เสียมราฐ และลาวจำนวนหนึ่งแสดงความจำนงที่จะอพยพเข้ามาตั้งรกรากในไทย ทางรัฐบาลจึงได้มีการอนุมัติงบประมาณ 10 ล้านบาทเป็นค่าเดินทางให้แก่ชนเหล่านั้นที่ “ส่วนมากเป็นชาวญวน มีเขมรบ้างเป็นส่วนน้อย” และบางคนก็ได้ออกค่าเดินทางเข้ามายังประเทศไทยเอง ทางกระทรวงมหาดไทยรายงานจำนวนผู้อพยพในเดือนธันวาคม พ.ศ.2489 มีจำนวน 7,397 คน⁴⁰⁷ รัฐบาลไทยวางแผนที่จะจัดตั้งนิคมเพื่อเป็นที่พักอาศัยและประกอบอาชีพให้กับคนกลุ่มนี้⁴⁰⁸ นอกจากนี้ยังให้ความช่วยเหลือนักเรียนที่ติดตามผู้ปกครองเข้ามายังประเทศไทย โดยการยกเว้นค่าเล่าเรียนจนจบชั้นมัธยมศึกษา⁴⁰⁹ ถึงแม้ว่ารัฐบาลไทยต้องคืนดินแดนไปให้ฝรั่งเศส แต่ก็ได้ประชากรจำนวนหนึ่งมาเพิ่มเติม

การเปลี่ยนแปลงการกำหนดเส้นเขตแดนทางเชื้อชาติมาเป็นเส้นเขตแดนตามข้อตกลงระหว่างประเทศยังส่งผลต่อการสร้างค่านิยมเรื่องความเป็นไทยอีกด้วย ซึ่งในยุคก่อนสงครามโลกครั้งที่สองนั้นความเป็นไทยถูกอธิบายว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากเชื้อชาติ เพราะผู้ที่สืบสายเลือดจากชนชาติไทยเท่านั้นจึงจะมีวัฒนธรรมที่เป็นไปในแบบเดียวกัน เหตุนี้ทำให้ชนชั้นนำไทยเห็นว่าเป็นไทยเป็นสมบัติของผู้ที่สืบเชื้อสายของชนชาติไทยร่วมกัน แต่ในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สองนั้นการสร้างค่านิยมความเป็นไทยนี้จำเป็นต้องสัมพันธ์กับรูปร่างของประเทศไทยตามกฎหมายนานาชาติ จึงทำให้ชนชั้นนำพยายามแสวงหาวิธีการหลีกเลี่ยงการสร้างค่านิยมความเป็นไทยทางเชื้อชาติ ซึ่งเป็นแนวคิดที่อาจจะส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศดังเช่นที่เกิดขึ้นในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง เหตุนี้ทำให้ชนชั้นนำไทยจึงเลือกนำแนวคิดเรื่องความเป็นไทยทางวัฒนธรรมที่เป็นการอธิบายลักษณะร่วมกันของผู้คนที่อาศัยอยู่ในประเทศ

⁴⁰⁷ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร.0201.35/48 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องการช่วยเหลือผู้อพยพกลับประเทศไทย เนื่องด้วยการมอบคืนดินแดน 4 จังหวัดให้แก่ฝรั่งเศส (พ.ศ. 2489-2491), หน้า 52.

⁴⁰⁸ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร.0201.35/48 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องการช่วยเหลือผู้อพยพกลับประเทศไทย เนื่องด้วยการมอบคืนดินแดน 4 จังหวัดให้แก่ฝรั่งเศส , หน้า 2-5.

⁴⁰⁹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร.0201.35/48 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องการช่วยเหลือผู้อพยพกลับประเทศไทย เนื่องด้วยการมอบคืนดินแดน 4 จังหวัดให้แก่ฝรั่งเศส , หน้า 62.

ไทยมาใช้แทน ปัจจุบันนี้ยังส่งผลให้คำอธิบายความเป็นคนไทยจึงสงวนไว้ให้แก่คนที่เป็พลเมืองของไทยเท่านั้น

แม้ว่าหลักของการอธิบายความเป็นไทยจะเคลื่อนจากความเป็นเชื้อชาติเดียวกันไปสู่การมีวัฒนธรรมร่วมกัน แต่ชนชั้นนำบางคนที่เคยเยือนดินแดนเผ่าไทยช่วงทศวรรษ 2480 ก็ยังคงเชื่อถือแนวคิดเรื่องความเป็นไทยทางเชื้อชาติ เพราะคนกลุ่มนี้มองว่าประสบการณ์ที่ตนเคยมีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มชนชาติไทยในดินแดนเผ่าไทย เป็นข้อมูลเชิงประจักษ์ที่สามารถยืนยันสมมติฐานว่าความเป็นไทยทางเชื้อชาติมีอยู่จริง อีกทั้งผู้คนที่ตนพบระหว่างการเดินทางได้บอกกล่าวว่าพวกเขาเป็นคนไทยเช่นเดียวกับคนในประเทศไทย ซึ่งคนเหล่านี้ก็ได้หยิบยื่นมิตรจิตให้แก่ตนเองในช่วงที่ได้เดินทางและพำนักในดินแดนเผ่าไทย ชนชั้นนำกลุ่มนี้จึงเห็นว่ามิตรระหว่างผู้มาเยือนและเจ้าบ้านเหล่านี้เกิดขึ้นจากความผูกพันด้วยความเป็นเชื้อชาติไทยเหมือนกัน ดังเช่น บุญสิงห์ บุญคำที่ได้เสนอเรื่องนี้ในผลงานเรื่อง “เที่ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน” ตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2499 หลังจากที่เขาได้ไปเยือนเชียงตุงเป็นเวลามากกว่าสิบปี บุญสิงห์ต้องการถ่ายทอดประสบการณ์เชิงประจักษ์ที่ได้รับจากการเดินทางเพื่อเป็นวิทยาทานแก่สาธารณชน⁴¹⁰ และเพื่อเป็นที่ระลึกถึงวีรกรรมของกลุ่มข้าราชการไทยในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งเป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่ไม่ได้ถูกให้ความสำคัญจากคนรุ่นหลัง

สังข์ พัทธโนทัย ซึ่งเป็นผู้ใกล้ชิดกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นผู้ที่นำเสนองานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางโดยมีหลักคิดเรื่องเชื้อชาติในเวลาไล่เลี่ยกัน “เยี่ยมไทยอาหม: สายเลือดของเรา” เป็นผลงานที่ประมวลขึ้นจากประสบการณ์ในการเดินทางไปเยือนดินแดนของไทยอาหม เพื่อที่จะมอบพระพุทธรูปที่ได้รับประทานจากสมเด็จพระสังฆราช เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวรวิหารให้แก่วัดติช้างป่าณี เมืองฮัสสัม สังข์มีโอกาสพบกับกลุ่มคนไทยฮัสสัมที่ออกมาต้อนรับคณะเดินทางอย่างอบอุ่น ทำให้สังข์เกิดความคิดว่าเหตุที่ชาวไทยอาหมให้การต้อนรับคณะตนเป็นอย่างดีเป็นเพราะคนเหล่านี้ตระหนักว่าเป็นคนไทยเหมือนกัน

⁴¹⁰ บุญสิงห์ บุญคำ, เที่ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน (พิษณุโลก: โรงพิมพ์รัตนสุพรรณ, 2499).

“พี่น้องชาวไทยในอัสสัมถือว่าการมาเยือนอัสสัมของคณะธรรมยาตราไทยครั้งนี้เป็นครั้งแรกในประวัติ
แห่งความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของราษฎรต่อราษฎร ผู้มีเลือดเนื้อเชื้อไขอันเดียวกัน การต้อนรับจึงเกิดจาก
น้ำใจของราษฎรอย่างแท้จริง”⁴¹¹

ข้อนี้ทำให้สังขมองว่าแนวคิดเรื่องความเป็นไทยทางเชื้อชาติเป็นแนวคิดที่สามารถพิสูจน์
ได้จากประสบการณ์เชิงประจักษ์ ซึ่งผู้เดินทางสามารถรับรู้ความเป็นไทยทางเชื้อชาติได้จากการ
สังเกตสภาพสังคม และจากปากคำของชาวไทยอาหมที่ได้ผูกข้อมือรับขวัญขณะเดินทาง ซึ่งพว
บอว่าสังขเป็น “ลูกไตหลานไต” (ลูกไทยหลานไทย) เหมือนพวกเขา⁴¹² จนทำให้เขาเห็นว่า
ความรู้สึกถึงความเป็นไทยทางสายเลือดเป็นสิ่งที่ร้อยรัดให้คณะเดินทางกับชนเหล่านี้เกิดสำนึกว่า
เป็นคนร่วมเชื้อชาติเดียวกัน⁴¹³

ข้อพรรณนาของสังขที่มีต่อชาวไทยอาหมนั้น ทำให้เห็นว่าเหตุผลที่แนวคิดเรื่องเชื้อชาติ
ยังคงมีบทบาทต่อการอธิบายความเป็นไทยในช่วงทศวรรษ 2490 ซึ่งเป็นยุคที่รัฐบาลเลือกที่จะใช้
กรอบทางวัฒนธรรมมาอธิบายความเป็นไทยแทนนั้น เป็นเพราะแนวคิดเรื่องความเป็นไทยทางเชื้อ
ชาติยังมีหลักฐานเชิงประจักษ์ที่สามารถสนับสนุนแนวคิดนี้ได้ แม้ว่ากลุ่มชนชาติไทยในดินแดน
ของเผ่าไทยจะไม่ได้เข้าใจเรื่องการสืบเชื้อสายตามหลักการทางวิทยาศาสตร์ แต่เหตุที่ชนเหล่านี้มี
ปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มคนไทยอื่นๆ เช่น กลุ่มชาวไทยใหญ่กับชาวไทยในประเทศไทย ก็ทำให้ชาวไทย
ใหญ่ที่อาศัยอยู่ตามแนวชายแดนมองว่าตนและคนในประเทศไทยเป็นคนกลุ่มเดียวกัน เนื่องจาก
กลุ่มคนตามชายแดนในบางพื้นที่มีญาติของตนเองอาศัยอยู่ในดินแดนประเทศเพื่อนบ้าน ทำให้
กลุ่มคนตามชายแดนมองว่าเส้นเขตแดนไม่ได้เป็นสิ่งที่สามารถจำแนกพวกตนออกจากกันได้อย่าง
ชัดเจน

การอธิบายเช่นนี้ยังปรากฏในผลงานของชนชั้นนำไทยที่อาศัยอยู่ตามแนวชายแดน เช่น
บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดเชียงราย พ.ศ. 2492-2500 เขาเลือกใช้หลัก
เชื้อชาติเป็นแนวทางในการศึกษากลุ่มชนต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในจังหวัดเชียงรายซึ่งเป็นภูมิภาคของ

⁴¹¹ สารนาถ, เยี่ยมไทยอาหมสายเลือดของเรา, พิมพ์ครั้งที่สอง. (กรุงเทพฯ: ศยาม, 2555), หน้า 47.

⁴¹² สารนาถ, เยี่ยมไทยอาหมสายเลือดของเรา, หน้า 40.

⁴¹³ สารนาถ, เยี่ยมไทยอาหมสายเลือดของเรา, หน้า 47.

ตน⁴¹⁴ ดังปรากฏในผลงานเรื่อง “30 ชาติในเชียงราย” (พ.ศ. 2493) ซึ่งมีการจำแนกกลุ่มชนในเชียงรายตามเชื้อชาติ⁴¹⁵ หลังจากนั้นบุญช่วยนำเสนอผลงานการค้นคว้าเรื่องชนชาติไทยในสิบสองปันนา ซึ่งตีพิมพ์ออกเป็นสองเล่ม คือ “ไทยในสิบสองปันนา เล่มที่ 1” (พ.ศ. 2497)⁴¹⁶ และ “ไทยในสิบสองปันนา เล่มที่ 2” (พ.ศ. 2498)⁴¹⁷ บุญช่วยเสนอผลการศึกษาเรื่องชนชาติไทยที่มีความคล้ายคลึงกับผลงานของดอดด์และชนชั้นนำไทยในช่วงทศวรรษ 2480 ที่เห็นว่าชนชาติไทยเป็นกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ทั้งในและนอกประเทศไทย กลุ่มชนเหล่านี้ล้วนแต่มีลักษณะทางภาษาและวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน อย่างไรก็ตามบุญช่วยกล่าวไว้ในคำนำหนังสือเรื่อง “ไทยสิบสองปันนา เล่มที่ 1” ว่าการนำเสนอแนวคิดเรื่องความเป็นไทยทางเชื้อชาติไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อชี้้นำให้เกิดการรวบรวมชนชาติไทยที่อยู่ภายนอกประเทศมาเป็นพลเมืองไทย ตามอย่างนโยบายการรวมเผ่าไทยในช่วงทศวรรษ 2480 หากแต่ต้นตอต้องการที่จะเสนอการศึกษานี้ตามหลักวิชาการเท่านั้น⁴¹⁸ ส่วนผลงานเรื่อง “ไทยในพม่า” (พ.ศ. 2503) เป็นผลงานที่ใช้แนวคิดเรื่องเชื้อชาติมาทำความเข้าใจความเป็นไทย เพราะแนวคิดนี้สอดคล้องกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูล คือ กลุ่มชาวไทยใหญ่ที่อาศัยในรัฐฉานที่ได้ให้ข้อมูลว่าตนเองเป็นคนไทยและคนไทยในประเทศไทยเป็นกลุ่มคนที่สืบสายเลือดชนชาติไทยร่วมกัน บุญช่วยเห็นว่าเป็นเหตุผลที่ทำให้

“ชาวไตในรัฐเมิงไตแทบทุกคนจะต้อนรับชาวไทยผู้เป็นเลือดเนื้อเชื้อสายชาติไทยอันเดียวกัน ด้วยความปิติยินดีเสมือนพี่น้องไปเยี่ยมเยียน ทุกคนปรารถนาที่จะได้มีโอกาสมาเที่ยวเมืองไทยเพื่อนมัสการพระแก้วมรกตและชมความเจริญของบ้านเมืองไทยอยู่เสมอ”⁴¹⁹

สมบุญธน์ วรพงษ์ก็เป็นอีกผู้หนึ่งที่มีประสบการณ์เชิงประจักษ์กับชนชาติไทยที่อยู่นอกเขตแดนรัฐไทย ในผลงานเรื่อง “รเถี้ยวสุดท้ายจากตองยี” (พิมพ์ครั้งแรกในวารสารสยามสมัยราย

⁴¹⁴ บุญช่วยมีบ้านอยู่ที่อำเภอเชียงแสนและอำเภอแม่จันที่มีอาณาเขตติดกับเมืองเชียงตุงของประเทศพม่า ทำให้เขาค้นเคยกับพื้นที่และกลุ่มคนตามแนวชายแดน ดู บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, คนไทยในพม่า, พิมพ์ครั้งที่ 4. (พระนคร: โรงพิมพ์รามินทร์, 2503), หน้า 353.

⁴¹⁵ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, 30 ชาติในเชียงราย, พิมพ์ครั้งที่ 4. (กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2547).

⁴¹⁶ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, ไทยสิบสองปันนา เล่ม 1, พิมพ์ครั้งที่ 4. (กรุงเทพฯ: ศยาม, 2557).

⁴¹⁷ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, ไทยสิบสองปันนา เล่ม 2, พิมพ์ครั้งที่ 4. (กรุงเทพฯ: ศยาม, 2557).

⁴¹⁸ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, ไทยสิบสองปันนา เล่ม 1, หน้า (13)-(14).

⁴¹⁹ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, คนไทยในพม่า, หน้า 614.

สัปดาห์ พ.ศ. 2495) เขาได้พรรณนาการเดินทางจากเชียงใหม่ไปยังรัฐจัน ในช่วงหลังจากที่ไทยได้คืนดินแดนของสหรัฐไทยเดิมให้แก่อังกฤษ⁴²⁰ โดยมุ่งหวังว่าจะให้ผลงานเรื่องนี้ให้ความรู้และข้อเท็จจริงเกี่ยวกับความเป็นอยู่ของชนชาติไทยใหญ่ในประเทศพม่า ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีบรรพบุรุษร่วมกับคนในประเทศไทยดังความว่า

*“สารคดีเรื่องนี้ ข้าพเจ้าได้เขียนขึ้นจากสายตาในการมองของชาติหนึ่งที่มีต่อชาติหนึ่ง ข้าพเจ้ามิได้ถือว่าเขาเป็นใคร ชาติไหน แต่ถือว่าเขาเป็นมนุษย์ร่วมโลกเดียวกัน ซึ่งโดยความเป็นจริงแล้วไทยใหญ่ก็เป็นไทยสาขาหนึ่ง มีต้นกำเนิดมาจากบรรพบุรุษเดียวกับไทยเรา ดังจะได้เห็นจากวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม และภาษาพูดที่ละม้ายคล้ายคลึงกับไทยเราเป็นส่วนมาก แต่เพราะภูมิศาสตร์ได้แบ่งแยกเราออกไปเป็นไทยน้อยและไทยใหญ่ อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ทางสายโลหิตซึ่งมีมาแต่กำเนิด ลักษณะนิสัยของชนกลุ่มนี้จึงเป็นลักษณะนิสัยของไทยโดยแท้”*⁴²¹

นอกจากนี้ข้อสันนิษฐานของสมบุญยังดูเหมือนจะได้รับการยืนยันจากจเรลี ซึ่งเป็นชาวไทยใหญ่ที่ให้ที่พักพิงกับคณะเดินทาง เขาเคยคลุกคลีกับกลุ่มข้าราชการไทยที่มาปฏิบัติหน้าที่ในสหรัฐไทยเดิมในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง จเรลีกล่าวว่า “โดยแท้จริงแล้ว ไต (เขาเรียกตัวเองว่าไต ซึ่งแปลว่าไทย) กับโยน (เข้าใจว่ามาจากโยนก) เป็นพี่น้องกันมาก่อน แต่เหตุการณ์บ้านเมืองมาทำให้เราแตกแยกกัน”⁴²²

ความคิดของบุญช่วยและสมบุญที่มีต่อกลุ่มชนชาติไทยที่อาศัยอยู่ในประเทศเพื่อนบ้านทำให้เห็นว่าเหตุที่คนสองกลุ่มได้ไปมาหาสู่กัน จึงทำให้คนกลุ่มชนชาติไทยในดินแดนเหล่านี้ต่างมองว่าตนเองและคนในประเทศไทยเป็นคนกลุ่มเดียวกัน เมื่อชนชั้นนำไทยใช้กรอบคิดความเป็นไทยทางเชื้อชาติเข้าไปศึกษาชนเหล่านี้ก็เป็นการทำให้ความคิดเรื่องความเป็นเชื้อชาติเดียวกันมีความเด่นชัดมากขึ้น เพราะกรอบคิดนี้มีความสัมพันธ์กับความคิดดั้งเดิมของกลุ่มชนชาติไทยที่เห็นว่าพวกตนสืบเชื้อสายร่วมกันกับคนไทย ส่งผลให้ยากที่จะปฏิเสธได้ว่าความเป็นไทยทางเชื้อ

⁴²⁰ การเดินทางครั้งนี้ได้อาศัยบุญช่วยเป็นล่ามแปลภาษาพม่าและภาษาไทยใหญ่ให้ ดู สมบุญ วรพงษ์, *รถเที่ยวสุดท้ายจากตองยี* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), หน้า 23.

⁴²¹ สมบุญ วรพงษ์, *รถเที่ยวสุดท้ายจากตองยี*, หน้า 16.

⁴²² สมบุญ วรพงษ์, *รถเที่ยวสุดท้ายจากตองยี*, หน้า 27.

ชาติเป็นคำอธิบายที่ไม่น่าเชื่อถือ แต่ขณะเดียวกันกระแสการชูความเป็นไทยทางวัฒนธรรมที่ดี
กรอบอยู่ภายในเขตแดนประเทศก็กำลังเฟื่องฟูโดยการส่งเสริมของหน่วยงานรัฐบาล

5.3 สภาวัฒนธรรมกับการสร้างความเป็นไทยในยุคสงครามเย็น ทศวรรษ 2490 – ทศวรรษ 2500

ดังที่เกริ่นนำไว้แล้ว รัฐบาลไทยในช่วงทศวรรษ 2490 เลือกที่จะใช้การอธิบายความเป็น
ไทยด้วยแนวคิดทางวัฒนธรรมตามแผนงานที่ได้รับจากยูเนสโก เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดข้อพิพาท
ระหว่างประเทศดังเช่นในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา อีกทั้งแนวโน้มของโลกที่หันไปให้ความสำคัญกับ
การศึกษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของผู้คนในประเทศต่างๆ มากขึ้น

พระยาอนุมานราชธน ที่ปรึกษาสภาวัฒนธรรมในขณะนั้น มีบทบาทสำคัญในการ
วางรากฐานแนวคิดความเป็นไทยทางวัฒนธรรมตามแนวทางของยูเนสโก ท่านมองว่าความหมาย
ของความเป็นไทยเป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับ “พรมแดนแห่งความรู้ (discipline)”⁴²³ ที่ทำให้ผู้ศึกษา
สามารถเข้าใจสำนึกของคนไทยผ่านการวิเคราะห์หลักการที่วางไว้ พระยาอนุมานราชธนอธิบาย
ว่าความเป็นไทยทางเชื้อชาติเป็นแนวคิดที่ถูกเข้าใจจากมุมมองของแดนวิทยาศาสตร์ (natural
science) ซึ่งเป็นการมุ่งอธิบายความเป็นไทยด้วยการจัดประเภทกลุ่มคนตามลักษณะทาง
กายภาพ แม้ว่าหลักการนี้จะสามารถระบุเอกลักษณ์ของผู้คนจากลักษณะภายนอกได้ แต่ก็มีอาจ
ทำความเข้าใจได้ว่าคนเหล่านี้มีสำนึกว่าตนเป็นคนกลุ่มใด พระยาอนุมานราชธนจึงเสนอว่าการ
เข้าใจสำนึกของผู้คนนี้ควรที่จะเลือกใช้แดนสังคมศาสตร์ (social science) อันเป็นศาสตร์ที่มุ่งทำ
ความเข้าใจสำนึกคิดของคนในสังคมว่าคนเหล่านั้นเป็นใคร ซึ่งรวมถึงการสังเกตลักษณะทาง
วัฒนธรรม เช่น คนไทยก็จะมีวัฒนธรรมส่วนรวมเป็นอย่างของไทย⁴²⁴ เหตุที่คนในประเทศไทยมี
วัฒนธรรมเป็นไปในรูปแบบเดียวกันเกิดจากการที่ครอบครัวได้อบรมสั่งสอนกันมาและได้เรียนรู้
จากคนร่วมสังคมของตน จึงทำให้กิริยาอาการต่างๆ มีลักษณะเป็นไปในรูปแบบเดียวกัน ความว่า

⁴²³ พระยาอนุมานราชธน, “พรมแดนแห่งความรู้,” ใน พรมแดนแห่งความรู้: รวมพระนิพนธ์และบทความทางวิชาการ, บรรณาธิการ
โดย อนันต์ วิริยะพินิจ (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา, 2532), หน้า 1-2.

⁴²⁴ พระยาอนุมานราชธน, เชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรม, หน้า 13.

“สิ่งต่างๆ ที่มนุษย์ได้เรียนรู้มานี้ ไม่ใช่ได้เรียนรู้มาจากคนหนึ่งหรือสองคน แต่ว่าได้เรียนรู้มาจากคนใน ส่วนรวม ผู้ที่เกิดมาในสังคมมนุษย์หมู่ไหน ก็ได้เรียนรู้สิ่งเหล่านี้มาจากสังคมมนุษย์ของหมู่นั้น แล้วล่าสมเพิ่มพูน และรักษาสืบเหล่านี้ **สืบต่อเป็นประเพณีกันมาไม่ขาดตอน** คนอยู่ในสังคมหมู่ใด ก็มีความคิดเห็นความรู้สึก ความประพฤติและแสดงกิริยาอาการ หรือทำใดๆ ก็ลงรูปเป็นนิสัยแบบเดียวหรือพิมพ์เดียวกันและสำแดง ออกมาให้ปรากฏเป็นภาษา ศิลป์ ความเชื่อ ระเบียบประเพณี เป็นต้น เช่น ไทย ว่าในส่วรวมก็เป็นอย่างไทย ชาตินั้น ว่าในส่วรวมก็เป็นอย่างของชาติอื่น”⁴²⁵

ท่านยังเห็นด้วยว่าเหตุที่ผู้คนภายในสังคมไทยได้รับการกล่อมเกลாதงวัฒนธรรมทั้งจาก ครอบครัวและสังคม ทำให้คนเหล่านี้เกิดความรู้สึกร่วมกันคือ “รักถิ่นที่อยู่และรักวัฒนธรรม และ สังคมของตนเอง” ความคิดนี้แตกต่างจากความเชื่อเดิมที่มองว่าความรักของคนในประเทศไทย เกิดจากการที่มีเชื้อชาติไทยร่วมกัน⁴²⁶ ดังเช่นที่ได้แสดงให้เห็นแล้วในบทที่ 4 คำอธิบายของพระ ยานูมานราชธนาดังกล่าวกลายเป็นพื้นฐานของการศึกษาความเป็นไทยของสภาวัฒนธรรมในช่วง ทศวรรษ 2490 ถึงทศวรรษ 2500

5.3.1 สภาวัฒนธรรมกับการสำรวจวิถีชีวิตคนไทยในต่างจังหวัดในภาวะคุกคาม ความมั่นคง ทศวรรษ 2490

ในช่วงทศวรรษ 2490 ไทยประสบปัญหาเรื่องการปกครองในบริเวณชายแดนภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ เพราะพื้นที่เหล่านี้มีการเคลื่อนไหวของกลุ่มทางการเมืองที่เป็น ปรปักษ์กับรัฐบาลไทย

การขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์เริ่มกลายเป็นปัญหาสำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ใน พ.ศ. 2496 ทางรัฐบาลได้รับรายงานว่ากองกำลังเวียดมินห์โจมตีเมืองหลวงพระบาง, เวียงจันทน์ และปากซันซึ่งอยู่ใกล้กับแนวพรมแดนของไทย จึงส่งกำลังทหารเข้าไปตรึงกำลังอยู่ บริเวณชายแดน และหลังจากที่กองกำลังเวียดมินห์สามารถยึดหลวงพระบางได้ ประชาชนเชื้อสาย ญวน (ทั้งที่เป็นคนที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยและผู้ที่อพยพจากอินโดจีนมาไทยหลังสงครามโลก

⁴²⁵ พระยานูมานราชธนา, *เรื่องวัฒนธรรม* (พระนคร: สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2496), หน้า 2.

⁴²⁶ พระยานูมานราชธนา, *เชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรม*, หน้า 13.

ครั้งที่สอง) จำนวนหนึ่งอพยพไปสมทบกับกองกำลังเวียดมินห์ในลาวด้วย⁴²⁷ รัฐบาลไทยสังเกตว่าอุดมการณ์คอมมิวนิสต์เริ่มลุกลามเข้ามาสู่กลุ่มข้าราชการในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่แสดงความเลื่อมใสในลัทธินี้ ดังเช่น รองศึกษาธิการจังหวัดนครพนม และผู้อำนวยการโรงเรียนท่าอุเทน จังหวัดนครพนม⁴²⁸ นอกจากนี้ทางรัฐบาลยังได้รับรายงานการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ตามแนวพรมแดนด้านอื่นๆ ได้แก่ ทางด้านตอนเหนือที่ได้รับข่าวการเคลื่อนกำลังทหารจีนคอมมิวนิสต์เข้ามายังประเทศพม่า⁴²⁹ และกลุ่มคอมมิวนิสต์มาลายาที่เคลื่อนไหวอยู่ตามชายแดนภาคใต้ที่ติดกับประเทศมาเลเซีย⁴³⁰

ความเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ตามแนวชายแดนเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้รัฐบาลไทยมีแนวคิดที่จะป้องกันปรามคอมมิวนิสต์ภายในประเทศ ควบคู่ไปกับการช่วยเหลือประเทศเพื่อนบ้านต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ เพื่อที่จะสกัดกั้นมิให้ลัทธิคอมมิวนิสต์แผ่อิทธิพลเข้ามาในประเทศไทยได้⁴³¹ สำหรับพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นพื้นที่ที่รัฐบาลไทยให้ความสำคัญอย่างมาก เนื่องจากรัฐบาลพบว่าประชาชนจำนวนหนึ่งอพยพออกนอกประเทศไปตั้งถิ่นฐานในประเทศลาว อันเป็นผลมาจากนโยบายของประเทศลาวที่ต้องการเพิ่มจำนวนประชากร ทางกรมลาวจึงสัญญาว่าจะมอบสัญชาติลาวพร้อมกับที่ดินทำกินให้แก่ผู้เข้ามาอาศัยในประเทศของตน รัฐบาลไทยเห็นว่านโยบายนี้มีเป้าหมายที่จะชักชวนประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยให้เข้าไปทำกินและเปลี่ยนตนเองเป็นคนลาว เพราะรัฐบาลลาวมองว่า “ราษฎรประเทศไทยเป็นเชื้อชาติเดียวกัน และพลเมืองในประเทศของตนมีจำนวนไม่ถึงล้านคน การดำรงเอกราชอยู่ได้เอกเทศย่อมจะอยู่ใน

⁴²⁷ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (4) กค 2.18.1.1.4/2 เอกสารเอกสารกระทรวงการคลัง เรื่องกระทรวงมหาดไทยแจ้งนโยบายป้องกันประเทศและปิดเขตแดนเนื่องจากสถานการณ์เวียดมินห์ กำลังรุกรานเมืองหลวงพระบางของประเทศลาว (4 พ.ค. - 31 ก.ค. 2496).

⁴²⁸ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) ศธ.25/989 เอกสารสำนักปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องข้าราชการมีพฤติการณ์โน้มแนวโน้มในทางคอมมิวนิสต์ (19 ธันวาคม พ.ศ. 2495 - 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2496), หน้า 3.

⁴²⁹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท.0201.2.1.57/10 เอกสารกระทรวงมหาดไทย เรื่องทหารจีนคอมมิวนิสต์ล่องลำเข้ามาในเขตพม่าและนโยบายส่งเสริมติดต่ออย่างใกล้ชิดกับรัฐบาลประเทศใกล้เคียง (พ.ศ.2496), หน้า 1.

⁴³⁰ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท.0201.2.1.57/8 เอกสารกระทรวงมหาดไทย โจรจีน-นราธิวาส (พ.ศ.2496).

⁴³¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) ศธ. 26/1895 เอกสารปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องตั้งกรรมการพิจารณาช่วยเหลือประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงป้องกันต่อสู้คอมมิวนิสต์ (14 - 17 ธันวาคม พ.ศ. 2496), หน้า 2.

สถานการณ์ลำบาก” ในขณะที่ทางการไทยมองว่าการเคลื่อนย้ายผู้คนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือไปยังประเทศลาวจะทำให้ไทยสูญเสียทรัพยากรมนุษย์ได้⁴³²

ปัญหาความไม่สงบตามแนวพรมแดนนี้ยังผลให้รัฐบาลวางแผนการแก้ปัญหาสองประการ อันได้แก่ ประการแรกเป็นการอบรมให้ข้าราชการและประชาชนยึดมั่นในสถาบันหลักของไทย คือ “ชาติ, ศาสนา, พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ” เพื่อเป็นแนวทางไม่ให้ข้าราชการ และประชาชน เลื่อมใสในลัทธิคอมมิวนิสต์⁴³³ ในการนี้รัฐบาลมอบหมายให้กระทรวงมหาดไทย, กระทรวงศึกษาธิการ และกระทรวงวัฒนธรรม จัดแนะนำการปกครองระบอบประชาธิปไตยให้แก่ ข้าราชการและประชาชนทั่วไป เพื่อให้ “ชาวซึ่งถึงวิถีการปกครองระบอบประชาธิปไตยว่าจะเป็น ผลดีแก่ประเทศชาติและประชาชนอย่างไร”⁴³⁴ ประการที่สองคือ การดำเนินนโยบายป้องกันไม่ให้ ประชาชนละทิ้งถิ่นฐานของตนเองไป โดยการสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานในชนบท⁴³⁵ และจัดตั้ง นิคมสร้างตนเองเพิ่มเติม เพื่อจะจัดสรรที่ดินให้แก่ประชาชนที่ยากไร้⁴³⁶

ในสถานการณ์เช่นนี้ สภาวัฒนธรรมก็ดำเนินงานอย่างสอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลไทย โดยการจัดส่งหน่วยวัฒนธรรมเคลื่อนที่ไปยังพื้นที่อันไกลตามข้างต้น พร้อมทั้งมีการประสานงาน กับหน่วยงานอื่นๆ ของรัฐบาล ได้แก่ หน่วยอนามัยของกระทรวงสาธารณสุข และหน่วยห้องสมุด เคลื่อนที่ของกระทรวงศึกษาธิการ ความร่วมมือดังกล่าวมีเป้าหมายให้หน่วยวัฒนธรรมเคลื่อนที่ทำการ เผยแพร่วัฒนธรรมจากส่วนกลาง ควบคู่ไปกับการสำรวจความเป็นอยู่ของคนทั่วประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนในพื้นที่ที่มีการเคลื่อนไหวกของคอมมิวนิสต์ และทำการยกระดับคุณภาพชีวิต

CHULALONGKORN UNIVERSITY

⁴³² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร.0201.32/14 เอกสารกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องการเคลื่อนไหวกทางภาคอีสาน (พ.ศ. 2490-2495), หน้า 30.

⁴³³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท.0201.2.1.57/2 เรื่องตักเตือนข้าราชการให้ช่วยระงับภัยคอมมิวนิสต์และการโฆษณาของฝ่าย คอมมิวนิสต์ (พ.ศ. 2493 - พ.ศ. 2494), หน้า 3.

⁴³⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร. 0701.30/27 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องนัดประชุมสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ (พ.ศ. 2497-2498), หน้า 123.

⁴³⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2)สร.26/1707 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษา เรื่องโครงการบูรณะชนบท (23 มีนาคม พ.ศ. 2494), หน้า 2.

⁴³⁶ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2)สร.26/1882 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องการเปิดนิคมสร้างตนเอง เพิ่มขึ้น (10 กันยายน พ.ศ. 2496), หน้า 4.

ปรากฏว่าใน พ.ศ. 2496 มีการจัดตั้งนิคมสร้างตนเองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำนวน 15 แห่ง ดู สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ , มท.0201.2.1/664 เอกสารกระทรวงมหาดไทย เรื่องรายงานการปฏิบัติราชการของนักสังคมสงเคราะห์ทางภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ (พ.ศ. 2498), หน้า 2-3.

ของประชาชน สภาวัฒนธรรมจัดส่งหน่วยวัฒนธรรมเคลื่อนที่เข้าไปเผยแพร่วัฒนธรรมและ
สงเคราะห์ประชาชนระหว่างวันที่ 14 กุมภาพันธ์ ถึง 25 เมษายน พ.ศ. 2498 ครอบคลุมพื้นที่ 17
จังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

จากการเข้าไปปฏิบัติงานเผยแพร่วัฒนธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คณะทำงาน
รายงานผลจากการสำรวจในพื้นที่จริงว่า ประชาชนในพื้นที่เป็นกลุ่มคนที่มีนิสัยใจคอโอบอ้อมอารี
และเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ระหว่างคนในชุมชน แต่สภาพความเป็นอยู่ของประชาชนในพื้นที่แห่งนี้ยากจน
ได้ว่าอยู่ในสภาพที่ยากจน⁴³⁷ ทางคณะสำรวจเห็นว่าเหตุผลหนึ่งที่ประชาชนเหล่านี้สามารถที่จะ
ดำรงชีพอยู่ได้ เนื่องจากมีบ้านเรือนและที่ดินเป็นของตนเอง ทำให้ประชาชนเหล่านี้สามารถ
ประกอบอาชีพกสิกรรมเลี้ยงชีพได้ อย่างไรก็ตามก็สังเกตเห็นว่าเนื่องจากผู้คนในแถบนี้พึ่งพา
น้ำฝนในการเพาะปลูกเป็นหลัก จึงทำให้เกิดปัญหาการอพยพย้ายถิ่นของประชาชนบ่อยครั้ง
ในช่วงที่เกิดการขาดแคลนน้ำ ซึ่งในขณะที่ยังเดินทางไปสำรวจนั้นพบว่าในพื้นที่แถบนี้ประสบ
ปัญหาภัยแล้งมาไม่ต่ำกว่าสองปี ทำให้การเพาะปลูกพืชเสียหาย ยกเว้นพื้นที่ในจังหวัดชัยภูมิและ
สกลนครที่สามารถเพาะปลูกพืชต่างๆ ได้ดี เพราะฝ่ายปกครองจังหวัดสามารถหาแหล่งน้ำได้ คณะ
สำรวจเห็นว่าปัญหาการขาดแคลนน้ำในการประกอบอาชีพ ทำให้ประชาชนมีฐานะยากจน และ
ทำให้คนกลุ่มนี้เกิดการอพยพย้ายถิ่นฐานอยู่เสมอ ประชาชนบางกลุ่มก็มีการการอพยพออกไป
นอกเส้นเขตแดนของประเทศไทยด้วยเช่นกัน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“เนื่องจากดินฟ้าอากาศแห้งแล้งดังกล่าว การทำนาซึ่งเป็นอาชีพหลักไม่ค่อยได้ผล ฐานะทางเศรษฐกิจ
ตกอยู่ในระดับค่อนข้างต่ำ ทำให้ราษฎรในบางท้องที่ได้อพยพจากถิ่นเดิมไปหาที่ทำกินใหม่เกิดขึ้นเสมอ เช่น ที่
จังหวัดอุบลฯ ร้อยเอ็ด มหาสารคาม และกาฬสินธุ์ ได้อพยพไปในจังหวัดอุดร หนองคาย สกลนคร และนครพนม
บางครอบครัวเคยไปจนถึงประเทศลาวก็มี ตามปกติความเป็นอยู่ของราษฎรภาคพื้นนี้อยู่ในฐานะเลี้ยงตนเอง
ได้พอประมาณ เมื่อต้องมาประสบภัยธรรมชาติเข้าเช่นนี้ ก็นับว่าเป็นบุคคลที่น่าสงสารและน่าเห็นใจ ความจริง
เขาเหล่านี้มิได้มีเงินทอง พยายามขวนขวายทุกทางในการทำงาน เมื่อการทำนาไม่ได้ผล เขาก็ประกอบอาชีพ
รองอื่นๆ เพิ่มขึ้น”⁴³⁸

⁴³⁷ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท.0201.2.1/664 เอกสารกระทรวงมหาดไทย เรื่องรายงานการปฏิบัติราชการของนักสังคม
สงเคราะห์ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, หน้า 2-3.

⁴³⁸ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท.0201.2.1/664 เอกสารกระทรวงมหาดไทย เรื่องรายงานการปฏิบัติราชการของนักสังคม
สงเคราะห์ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, หน้า 3.

เหตุผลที่คณะสำรวจให้ความสนใจกับการอพยพย้ายถิ่นฐานของประชาชนในพื้นที่เป้าหมายนั้น ส่วนหนึ่งอาจมาจากการสืบทราบที่รัฐบาลลาวชักชวนให้คนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือไปตั้งถิ่นฐานในประเทศตน ทางกระทรวงมหาดไทยมีคำสั่งให้ข้าราชการควบคุมอพยพย้ายถิ่นของประชาชนควบคู่ไปกับการพัฒนาแหล่งน้ำเพิ่มเติม⁴³⁹ นอกจากนี้สภาพธรรมชาติยังได้รายงานสภาพความเป็นอยู่ของชาวญวนที่เป็นกลุ่มผู้อพยพมาจากอินโดจีนของฝรั่งเศสในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งการรายงานนี้อาจจะเป็นผลมาจากความไม่มั่นใจในทัศนคติเรื่องการเมืองของชาวญวนจากเหตุการณ์ที่ชาวญวนกลุ่มหนึ่งอพยพไปสมทบกับเวียดนาม⁴⁴⁰ อย่างไรก็ตามหน่วยงานสภาพัฒนธรรมกลับไม่พบปัญหาในด้านการปกครองแต่อย่างใด เพราะคนญวนเหล่านี้มีวิถีชีวิตที่กลมกลืนไปกับคนในพื้นที่ อีกทั้งยังเป็นกลุ่มคนที่มีบทบาททางเศรษฐกิจในฐานะแรงงานราคาถูก⁴⁴¹, ผู้บุกเบิกพื้นที่เพาะปลูก และเป็นพ่อค้าในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทางกระทรวงมหาดไทยส่งข้าราชการเข้าไปตรวจตราพ่อค้าชาวญวน เพื่อป้องกันมิได้คนเหล่านี้กุมเศรษฐกิจภาคตะวันออกเฉียงเหนือไว้เพียงกลุ่มเดียว⁴⁴² นอกจากนี้ใน พ.ศ. 2499 รัฐบาลยังให้กระทรวงศึกษาธิการอุปการะกลุ่มชาวญวนอพยพให้เข้าเรียนในสถานศึกษาของรัฐ โดยตั้งความหวังว่าจะทำให้สามารถเข้าไปควบคุมดูแลคนกลุ่มนี้ได้ง่ายขึ้น⁴⁴³

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁴³⁹ ทางกระทรวงมหาดไทยได้เริ่มจัดทำโครงการสร้างแหล่งน้ำในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อบรรเทาปัญหาในเรื่องนี้บ้างแล้ว ดูสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท.0201.2.1.49/2 เอกสารกระทรวงมหาดไทย เรื่องงบประมาณการขุดบ่อน้ำ สระน้ำ ฯลฯ ในภาคอีสาน ๑๑ จังหวัด (พ.ศ. 2497).

⁴⁴⁰ ภายหลังเวียดนามยึดหลวงพระบางได้ ทางกระทรวงมหาดไทยทำการสำรวจกลุ่มชาวญวนอีกครั้งหนึ่ง และรายงานว่าชาวญวนจำนวนมากมีนิสัยรักสงบ และหวังที่จะมีชีวิตอย่างเรียบง่ายในประเทศไทย แม้ว่าจะมีความเลื่อมใสเวียดนามอยู่บ้าง แต่ก็ไม่ได้แสดงออกอย่างรุนแรงจนขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือขัดต่อกฎหมายไทยแต่ประการใด ดูสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท.0201.2.1.42/1 เอกสารกระทรวงมหาดไทย เรื่องคำชี้แจงของกระทรวงมหาดไทยเรื่องการอพยพชาวญวน (พ.ศ.2496), หน้า 4.

⁴⁴¹ ช่วงพ.ศ. 2496 รัฐบาลดำเนินนโยบายอพยพชาวญวนจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือไปตั้งรกรากยังจังหวัดพัทลุง และมีบริษัทท้องถิ่นว่าจ้างคนกลุ่มนี้เป็นแรงงานด้านโยธา ดู สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท. 0201.6/192 เอกสารกระทรวงมหาดไทย เรื่องบริษัทเสริมสินขอจ้างคนงานชาวญวนที่อพยพ (พ.ศ. 2496).

⁴⁴² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท.0201.2.1/664 เอกสารกระทรวงมหาดไทย เรื่องรายงานการปฏิบัติราชการของนักสังคมสงเคราะห์ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, หน้า 9.

⁴⁴³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2)ศธ.4/364 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องแนะนำให้ญวนอพยพเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียนรัฐบาล (26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2499 - 24 สิงหาคม พ.ศ. 2500), หน้า 4.

จังหวัดชายแดนภาคใต้ก็เป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่ประสบปัญหาความมั่นคงจากการเคลื่อนไหวของกลุ่มผู้นำท้องถิ่นที่ต้องการแบ่งแยกดินแดน,⁴⁴⁴ ปัญหาพิพาทระหว่างข้าราชการและชาวบ้านจากความไม่เข้าใจในศาสนาอิสลาม,⁴⁴⁵ การข้อหาฆาฏิบบังหลวง⁴⁴⁶ และคอมมิวนิสต์มาลายาเคลื่อนไหวอยู่ตามแนวพรมแดน ซึ่งทางการไทยร่วมมือกับมาเลเซียเพื่อทำการปราบปรามกลุ่มนี้ตลอดมา⁴⁴⁷ เหตุนี้ทางสภาวัฒนธรรมจึงจัดหน่วยเคลื่อนที่เข้าไปยังจังหวัดนราธิวาส ยะลา ปัตตานี และสตูล ระหว่างวันที่ 7 พฤศจิกายน 2497 – 9 มกราคม 2498

เมื่อหน่วยวัฒนธรรมเคลื่อนที่เข้าไปสำรวจคุณภาพชีวิตของประชาชนชาวมุสลิมในพื้นที่ชายแดนใต้ ก็รายงานกลับมาว่า ศาสนาอิสลามเป็นแนวทางหลักในการดำเนินชีวิตของประชาชนซึ่งส่งผลในหลายด้าน เช่นด้านเศรษฐกิจ ทำให้ประชาชนไม่นำเงินที่หามาได้ไปฝากธนาคาร เพราะธนาคารคิดดอกเบี้ยให้ “ซึ่งเขาถือว่าการเอาดอกเบี้ยเป็นบาป” นอกจากนี้ประชาชนที่นับถือศาสนาอิสลามและใช้ภาษามลายูเป็นหลักไม่ยอมส่งบุตรหลานเข้าศึกษาในโรงเรียนของรัฐ เพราะโรงเรียนสอนวิชาพระพุทธรศาสนา คณะสำรวจจึงเสนอให้มีการจัดทำหนังสือเรียนที่เข้ากับศาสนาอิสลาม เพื่อที่จะชักจูงให้คนในพื้นที่เข้ามาศึกษาในโรงเรียนรัฐมากขึ้น⁴⁴⁸

ปัญหาที่สำคัญอีกประการ คือคณะสำรวจพบว่าความแตกต่างด้านศาสนาและวัฒนธรรมเป็นอุปสรรคที่ส่งผลให้ประชาชนในพื้นที่แห่งนี้ขาดความรู้สึกถึงความเป็นคนไทย ซึ่งทางคณะสำรวจจึงเสนอไว้ในรายงานถึงสภาวัฒนธรรมว่า

“๓. ความรู้สึกตัวเป็นคนไทยและการรักชาติไทย ไทยอิสลามมีความเคร่งครัดในทางศาสนาอย่างยิ่ง ศาสนาจึงเป็นเครื่องกีดขวางการสมาคมกับคนนอกศาสนา เขาถือว่าคนนอกศาสนาไม่ใช่พวกเดียวกับเขา ฉะนั้นชาวไทยอิสลามจึงไม่ยอมติดต่อกับไทยพุทธเพราะต่างศาสนา เมื่อไม่มีเหตุจะต้องเกี่ยวข้องกับคนไทยแล้วก็ไม่

⁴⁴⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท.0201.2.1.43/167 เอกสารกระทรวงมหาดไทย นัดประชุมชาวไทยอิสลามที่มีพฤติการณ์เคลื่อนไหวทางการเมือง (พ.ศ.2496-2497), หน้า 3-5.

⁴⁴⁵ ดู สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร. 0201.25/1106 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องราษฎรไทยอิสลามภาคใต้ร้องทุกข์กล่าวโทษเจ้าพนักงาน (พ.ศ.2490).

⁴⁴⁶ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท.0201.6.7/31 เอกสารกระทรวงมหาดไทย ไทยอิสลามนับหมื่นร้องทุกข์ (พ.ศ.2496), หน้า 3-6.

⁴⁴⁷ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท.0201.2.1.57/17 เอกสารกระทรวงมหาดไทย เรื่องคำสั่งการกวาดล้างโจรจีน (พ.ศ.2497).

⁴⁴⁸ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.0701.30/15 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องนัดประชุมกรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ (พ.ศ.2496), หน้า 182.

จำเป็นต้องเรียนหนังสือไทยหรือพูดภาษาไทย โดยเฉพาะยิ่งในจังหวัดชายแดนที่มีอาณาเขตติดต่อกับสหรัฐอเมริกา เช่น นราธิวาส ยะลา ประชาชนไปมาติดต่อกับสหรัฐอเมริกามากเป็นนิจ จึงมีความโน้มเอียงไปทางสหรัฐอเมริกา มากกว่าที่จะมาสนิทสนมกับไทย ฉะนั้นจึงเห็นว่า ทางที่ดีราชการควรหาทางชี้แจงให้ชาวไทยอิสลาม เหล่านี้มีความเข้าใจในเรื่องชาติและศาสนาว่ามีความหมายแตกต่างกันมิใช่ศาสนาเดียวกันจึงจะเป็นชาติเดียวกัน โดยเฉพาะประเทศไทยมีรัฐธรรมนูญบัญญัติให้สิทธิและเสรีภาพในการนับถือศาสนาอย่างเต็มที่ มิได้กีดกันอย่างไรเลยแม้แต่หน่อย กลับสนับสนุนเป็นอย่างดี”⁴⁴⁹

คณะสำรวจเห็นว่าวิธีการหนึ่งที่จะทำให้คนเหล่านี้รู้สึกว่าเป็นคนไทย คือ การนำผู้นำชุมชนมาทัศนศึกษาในกรุงเทพมหานคร เพราะเป็นการทำให้คนเหล่านี้ได้รับรู้ความเป็นไทยได้ด้วยสายตาตนเอง อันจะทำให้คนเหล่านี้รับรู้และเข้าใจว่าตนเองเป็นพลเมืองของไทย⁴⁵⁰

“๔. การส่งเสริมการศาสนาอิสลามเข้ามากรุงเทพฯ การที่รัฐบาลมีนโยบายให้คณะกรรมการอิสลามเข้ามาทัศนศึกษาในจังหวัดพระนคร นับว่าได้ผลเป็นที่น่าพอใจมาก เพราะท่านเหล่านั้นได้เข้ามาพบเห็นความเจริญต่างๆ เกิดความแปลกใจและตื่นเต้นมาก ทั้งนี้เพราะไม่เคยมาก่อนว่าจะได้พบเห็นสิ่งแปลกและความเจริญต่างๆ ของกรุงเทพฯ ชาวไทยอิสลามส่วนมากอยู่เพียงในจังหวัดของตนเอง และไม่มีโอกาสเข้ามาชมจังหวัดพระนคร แต่ตรงกันข้ามเขามีโอกาสไปต่างประเทศ เช่น สหพันธรัฐมลายู แล้วได้เห็นความเจริญของเขา ก็รับว่าดี ครั้นเมื่อได้มาเห็นกรุงเทพฯ แล้วยิ่งดีอีกมาก ย่อมทำให้เกิดความรู้สึกว่า เมืองหลวงของประเทศไทยมีความเจริญรุ่งเรือง นอกจากนั้นนักสังคมสงเคราะห์ยังได้เข้าเยี่ยมครอบครัวกรรมการอิสลาม บางครอบครัวซึ่งได้เคยเข้ามากรุงเทพฯ เขาได้นำเอาเอกสารที่ได้รับแจก เหรียญ และรูปถ่ายออกมาทอดและคุยถึงการเข้าเฝ้าในหลวง ได้พบกับท่านนายกรัฐมนตรีและท่านผู้บัญชาการเหล่าเสียด พินุลสงคราม ตลอดจนบุคคลสำคัญๆ หลายคน และยังเล่าถึงการต้อนรับของรัฐบาลว่าเป็นไปอย่างดียิ่ง อำนวยความสะดวกสบายให้ทุกอย่าง เมื่อได้ไปชมสถานที่ต่างๆ และได้ชมอาวุธที่กรมตำรวจแล้ว เขาบอกว่าที่เสียภาษีไปนั้นไม่เสียค่าเลย เพราะรัฐบาลได้นำไป

⁴⁴⁹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 0701.30/27 เรื่องนัดประชุมสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ (พ.ศ. 2497-2498), หน้า 183.

⁴⁵⁰ ใน พ.ศ. 2479 พระยาอุดรธานีศรีวิกรมสารเขตต์ ข้าหลวงประจำจังหวัดปัตตานี เคยเสนอแนวทางให้รัฐบาลนำชาวปัตตานีกลุ่มหนึ่งมาท่องเที่ยวในกรุงเทพและเชียงใหม่ เพื่อที่ให้นักกลุ่มนี้ได้มีโอกาสพบปะกับคณะรัฐบาลและประชาชนในพื้นที่อื่นๆ อันจะทำให้คนกลุ่มนี้ “มีความสัมพันธ์ผูกพันใจในระหว่างชาวไทยที่ต่างศาสนา” และทำให้ทราบว่าคุณภาพอยู่ภายใต้การปกครองประเทศไทย อย่างไรก็ตามการนี้ได้ล้มเลิกไปหลังจากที่พระยาอุดรธานีศรีวิกรมสารเขตต์ได้ย้ายไปเป็นข้าหลวงยังจังหวัดอื่น ดู สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท.5/50 เอกสารกระทรวงมหาดไทย เรื่องการนำไทยอิสลามชาวปัตตานีท่องเที่ยวเดินทางมากรุงเทพฯ และเชียงใหม่ (พ.ศ. 2479 – 2480).

สร้างเพื่อประโยชน์ส่วนรวมและป้องกันประเทศ นอกจากนี้เขายังไปเที่ยวบอกเล่าให้เพื่อนบ้านใกล้เคียงให้ฟังในเรื่องที่ได้ไปกรุงเทพฯ⁴⁵¹

นอกจากนี้ทางคณะสำรวจเสนอว่าควรที่จะใช้ภาพยนตร์และละครที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวข้องกับกรุงเทพมหานครเข้าไปจัดแสดงตามท้องถิ่นที่ไปเยือน เพราะการชมภาพยนตร์เป็นที่นิยมของคนในท้องถิ่น อีกทั้งจะช่วยทำให้ประชาชนรับทราบว่าเมืองหลวงของประเทศไทยมีความงดงามและเจริญไม่แพ้ต่างประเทศ อันจะทำให้คนเหล่านี้มีความภูมิใจในประเทศของตนด้วยเช่นกัน⁴⁵² ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณกล่าวว่า ใน พ.ศ.2505 องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยเป็นผู้ดำเนินการจัดฉายภาพยนตร์ประเภทสารคดีเกี่ยวกับเมืองไทยให้แก่คนในต่างจังหวัดรับชม เช่น การฉายภาพยนตร์นำเที่ยวกรุงเทพฯ ให้ชาวภูไทที่จังหวัดกาฬสินธุ์ได้ชม เพื่อให้ได้รู้จักกับ “แผ่นดินของเรา ... เป็นการสร้างให้เขาเกิดความรักและรักแผ่นดินไทยมากขึ้น”⁴⁵³

กล่าวโดยสรุป การสำรวจพื้นที่ต่างจังหวัดในช่วงทศวรรษ 2490 ของสภาวัฒนธรรมนั้นส่วนหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากความกังวลกับการเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ ซึ่งเริ่มมีบทบาทตามแนวชายแดนมากขึ้น อย่างไรก็ตามการสำรวจต่างจังหวัดในข้างต้น ทำให้สภาวัฒนธรรมเห็นว่าปัญหาสำคัญของคนในต่างจังหวัด คือ ปัญหาเรื่องการละทิ้งถิ่นฐาน เช่น การตรวจราชการในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้รัฐบาลทราบว่าปัญหาคอมมิวนิสต์อาจจะยังไม่ได้เป็นปัญหาสำคัญของพื้นที่ส่วนนี้เท่ากับปัญหาภัยแล้งและไม่สามารถทำกินได้ ซึ่งปัญหานี้อาจถึงกับทำให้ประชาชนอพยพไปนอกประเทศ ซึ่งอาจจะยังทำให้ประชากรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเบาบางลงไปอีก

สำหรับในภาคใต้ นั้น ผลการสำรวจของคณะทำงานของสภาวัฒนธรรมแสดงให้เห็นว่าปัญหาคอมมิวนิสต์ยังไม่รุนแรงเท่ากับปัญหาที่คนไม่รู้สึกว่าตนเป็นคนไทย ดังเช่นกลุ่มชาวไทยมุสลิมในสี่จังหวัดชายแดนภาคใต้ที่มองว่าตนไม่ได้มีภาษา, ศาสนา และวัฒนธรรมร่วมกันกับคนในประเทศไทย จึงทำให้คนเหล่านี้เกิดความคิดว่าตนไม่ได้เป็นคนไทยแต่อย่างใด เหตุนี้ทำให้สภา

⁴⁵¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.0701.30/15 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องนัดประชุมกรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ, หน้า 185.

⁴⁵² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.0701.30/15 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องนัดประชุมกรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ, หน้า 186.

⁴⁵³ ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ, รำลึกเมืองไทยเมื่อวาน: ปราโมทย์คลาสสิก (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ร่วมด้วยช่วยกัน, 2543), หน้า 73.

วัฒนธรรมซึ่งเป็นหน่วยงานที่มุ่งสร้างความตระหนักในความเป็นไทยจึงคิดที่จะใช้การเผยแพร่วัฒนธรรมจากส่วนกลางเข้าไปในพื้นที่เหล่านี้ เพื่อสร้างความประทับใจและโน้มน้าวให้ท้องถิ่นเกิดสำนึกรักในประเทศไทยขึ้น พร้อมกับการดำเนินนโยบายการส่งเสริมอาชีพในต่างจังหวัด ซึ่งจะทำให้ประชาชนไม่เกิดความคิดที่จะอพยพย้ายถิ่นไปยังต่างประเทศ

5.3.2 พระยาอนุমানราชธน กับการวางรากฐานการศึกษาวัฒนธรรมไทย

ภาวะคุกคามทางความมั่นคงในช่วงสงครามเย็นและผลจากการสำรวจชุมชนในหลายจังหวัดเป็นปัจจัยที่ทำให้สภาวัฒนธรรมเกิดความคิดที่จะเผยแพร่วัฒนธรรมจากส่วนกลางไปสู่ภูมิภาค เพื่อหลอมรวมความรู้สึกของประชาชนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เนื่องจากผลการสำรวจชี้ว่าประชาชนต่างจังหวัดจำนวนหนึ่งยังคงขาดสำนึกรักในประเทศไทยและขาดความเข้าใจเรื่องความเป็นไทย ธงชัย พึ่งกันภัยเห็นว่ารัฐบาลไทยในช่วงทศวรรษ 2490 เกิดความคิดที่จะนำสถาบันพระมหากษัตริย์เข้ามาเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมความเป็นไทย ในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ของระบอบการเมืองการปกครองไทยที่ตรงข้ามกับลัทธิคอมมิวนิสต์⁴⁵⁴ เช่น การอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรและสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ให้เสด็จพระราชดำเนินไปเยือนจังหวัดหนองคาย ใน พ.ศ. 2498 สะท้อนให้เห็นว่ารัฐบาลมีความกังวลในสถานการณ์ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งกลายเป็นพื้นที่ปฏิบัติการหลักของพวกคอมมิวนิสต์ โดยเฉพาะกลุ่มคนญวนที่ถูกกวาดระแวงจากคนในส่วนกลางว่าจะเป็นปัญหาต่อความมั่นคงในภูมิภาคนี้ได้⁴⁵⁵

ในช่วงทศวรรษ 2490 สภาวัฒนธรรมมีแผนการที่จะทำการศึกษาวัฒนธรรมท้องถิ่นเพิ่มเติมเนื่องจากยูเนสโกให้คำแนะนำว่าควรที่จะมีการศึกษาวัฒนธรรมท้องถิ่นควบคู่ไปกับวัฒนธรรมส่วนกลาง แนวคิดนี้ทำให้ทางสภาวัฒนธรรมริเริ่มการสำรวจเอกสารหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น ได้แก่ งานทางประวัติศาสตร์, นิยาย, เพลง

⁴⁵⁴ ธงชัย พึ่งกันภัย, "ลัทธิคอมมิวนิสต์ และนโยบายต่อต้านของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2468 - 2500" (ปริญญามหาบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521).

⁴⁵⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท.0201.2.1.31.3/4 เอกสารกระทรวงมหาดไทย เรื่องเสด็จเยี่ยมราษฎรภาคอีสาน (พ.ศ. 2498).

พื้นเมือง, การแต่งกาย และขนบธรรมเนียมท้องถิ่นตามคำบอกเล่าของคนในท้องถิ่น รวมทั้งเอกสารกลุ่มโบราณและหนังสือเก่าๆ ตามวัดในท้องถิ่น⁴⁵⁶

ที่สำคัญ คือ สภาวัฒนธรรมได้มอบหมายให้พระยาอนุমানราชธนเป็นผู้วางรากฐานของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย สายชล สัตยานุรักษ์เห็นว่าในช่วงทศวรรษ 2490 พระยาอนุমানราชธนให้แนวทางการศึกษาวัฒนธรรมว่าไม่ควรที่จะเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมท้องถิ่น ให้เข้ามาอยู่ในพิมพ์เดียวกันทั่วประเทศ แต่ควรที่จะคงลักษณะเฉพาะถิ่นบางส่วนไว้⁴⁵⁷

ความคิดนี้ได้แสดงให้เห็นจากการที่ท่านนำเสนอแนวคิดเรื่อง “levelling of culture”⁴⁵⁸ แก่สภาวัฒนธรรมเพื่อเป็นแนวทางในการจำแนกวัฒนธรรมส่วนกลางและท้องถิ่นออกจากกัน โดยอธิบายว่าเหตุที่วัฒนธรรมส่วนกลางและท้องถิ่นมีความแตกต่างจากกัน เพราะวัฒนธรรมท้องถิ่นมีระดับสายพัฒนาการทางวัฒนธรรมที่แตกต่างไปจากของส่วนกลาง เพราะสังคมท้องถิ่นผู้ผลิตวัฒนธรรมนั้นได้รับการหล่อหลอมจากปัจจัยภายในของตนเอง ได้แก่ การผสมปนประหว่างเชื้อชาติ และความเชื่อของแต่ละท้องถิ่นที่แตกต่างกันออกไป อันส่งผลให้วัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่นมีบุคลิกลักษณะที่มีความโดดเด่นเป็นของตนเอง

พระยาอนุমানราชธนได้จำแนกวัฒนธรรมท้องถิ่นออกเป็น 4 ภาค คือ ภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคกลางและภาคใต้ ท่านได้อธิบายว่าวัฒนธรรมท้องถิ่นในแต่ละภาคเป็นมรดกของสังคมที่ได้รับการหล่อหลอมจากภูมิประเทศและชนพื้นถิ่นที่แตกต่างกัน ดังนั้นเมื่อพิจารณาวัฒนธรรมในระดับที่แยกย่อยลงไป จะพบว่าวัฒนธรรมท้องถิ่นมีเอกลักษณ์ที่แตกต่างกันออกไปและแตกต่างจากวัฒนธรรมของชาติ⁴⁵⁹ และวัฒนธรรมของกลุ่มต่างๆ ที่พัฒนาผ่านกาลเวลามานี้จะหล่อหลอมขึ้นเป็นวัฒนธรรมไทย

⁴⁵⁶ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.0701.30/8 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องนัดประชุมกรรมการสำนักวัฒนธรรมทางวรรณกรรม (พ.ศ. 2490 - 2498).

⁴⁵⁷ สายชล สัตยานุรักษ์, พระยาอนุমানราชธน: ปราชญ์สามัญชน ผู้นิรมิต “ความเป็นไทย” (กรุงเทพฯ: มติชน, 2556), หน้า 139.

⁴⁵⁸ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 0701.30/8 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องนัดประชุมกรรมการสำนักวัฒนธรรมทางวรรณกรรม (พ.ศ. 2490 - 2498), หน้า 23.

⁴⁵⁹ พระยาอนุমানราชธน, เรื่องวัฒนธรรม, หน้า 13.

“แผ่นดินประเทศไทยในทางประวัติศาสตร์ ย่อมมีชนชาติต่างๆ ซึ่งถ้าเปรียบก็เหมือนเป็นสายน้ำหลาย กระแสไหลจากแดนต่างๆ เข้ามาสู่แผ่นดินตอนนี้เป็นคราวๆ แล้วสิ่งที่พัดพาเอาเข้ามาคือวัฒนธรรมก็ระคนปน กันมากบ้างน้อยบ้าง และทับกันเป็นชั้นๆ เกิดเป็นวัฒนธรรมขึ้นใหม่แบบหนึ่งโดยเฉพาะคือวัฒนธรรมไทยซึ่งมี วัฒนธรรมเดิมเป็นรากฐานซ้อนกันอยู่เป็นชั้นๆ” ⁴⁶⁰

แนวคิดนี้กลายเป็นแบบแผนในการเรียนรู้และทำความเข้าใจความหลากหลายของ วัฒนธรรมท้องถิ่น พร้อมกันนี้ทางสภาวัฒนธรรมยังได้จัดทำหนังสือชุด “Thailand Culture Series” มีทั้งหมด 10 เล่ม ซึ่งพระยาอนุมานราชธนได้นำเสนอการจำแนกวัฒนธรรมไทยออกเป็น 4 ภาคไว้ในหนังสือเรื่อง “The Cultures of Thailand” (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2493) เป็นหนังสือเล่ม แรกของชุดนี้ อันได้แสดงให้เห็นว่าแนวทางของพระยาอนุมานราชธนได้ถูกนำมาใช้เป็นฐานในการ ปลูกความรู้ทางวัฒนธรรมไทยแก่ผู้อ่านในโลกภาษาอังกฤษ ⁴⁶¹

5.3.3 วารสารสภาวัฒนธรรมกับการศึกษาอัตลักษณ์ท้องถิ่น ทศวรรษ 2490

ช่วงปลายทศวรรษ 2490 สภาวัฒนธรรมได้นำแนวคิดการศึกษาวัฒนธรรมท้องถิ่นของ พระยาอนุมานราชธนมาเป็นแนวทางในการผลิตสื่อสิ่งพิมพ์ ดังจะเห็นได้จากการออก “วารสาร วัฒนธรรม” ซึ่งได้นำงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางไปยังต่างจังหวัดมาเผยแพร่ ผู้เรียบเรียง บทความส่วนใหญ่จะนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับภาษาถิ่นและวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยมีการ เปรียบเทียบกับภาษาและวัฒนธรรมส่วนกลาง

งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางที่แสดงความแตกต่างระหว่างภาษากลางและท้องถิ่น เช่น ผลงานของพหิราภรณ์ เรื่อง “ปากกาพาไป” ที่ได้ตีพิมพ์ใน “วารสารวัฒนธรรม” พ.ศ. 2499 เผย ให้เห็นว่าความแตกต่างทางวัฒนธรรมของสังคมไทยกับไทยใต้ที่ชัดเจนในเรื่องของภาษา กล่าวคือ ภาษาไทยใต้เป็นภาษาที่มีสำเนียงที่แตกต่างจากภาษาไทยกลาง ผู้เขียนอธิบายว่าความ แตกต่างนี้เกิดขึ้นจากพัฒนาการของภาษาไทยใต้ที่ได้รับภาษามลายูเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของภาษา

⁴⁶⁰ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.0701.30/15 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องนัดประชุมกรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ. หน้า 231.

⁴⁶¹ Phaya Anuman Rajadhon, *The Cultures of Thailand* vol. 1, Thailand Culture Series, (Bankok: The National Culture Institute, 1956), pp. 3-4.

ตนเอง แม้จะได้รับถ่ายทอดสำเนียงและเสียงให้สอดคล้องกับสังคมไทยได้ แต่ก็ยังคงความหมายในภาษามลายูไว้อย่างชัดเจน พหิรภรณ์ได้เรียนรู้ความแตกต่างนี้เป็นครั้งแรกระหว่างที่ไปพักอยู่ที่บ้านของกำนันคนหนึ่งที่บ้านจังหวัดนครศรีธรรมราช ที่ได้อธิบายเหตุการณ์พายุกระหน่ำให้ฟังโดยใช้ชื่อเรียกพายุในภาษามลายู

“ระหว่างทางฉันถามกำนันว่า พายุอะไรกันเมื่อคืนนี้ กำนันตอบว่า “ลมพริตยา! กระผ้ม มันแรงเหลือ เหตุกระผ้ม ลมนี้พัดมาแต่ทิศตะวันตก เขากลับกันมาก กระผ้ม” ฉันนั่งตรึงตรอก เพราะคำว่า “พริตยา” ไม่เคยเห็นใครพูดทางบางกอกหรือภาคอื่นๆ ของประเทศไทย ต่อมาอีก ๓ ปี ฉันไปเที่ยวสตูล ก็โดนลมชนิดนี้เข้าอีก คราวนี้โดนในเรือหาปลา เกือบเอาตัวไม่รอด หากแต่ชาวมลายูที่ไปด้วย ชำนาญเรือมาก ชาวมลายูบอกฉันว่า ลมที่เกิดกลางทะเลสตูลวันนั้น คนแขก (มลายู) เรียกว่า “ปะรัต” ได้ยินคำว่า “ปะรัต” คำเดียว ฉันดีใจมาก ถึงกับควักเงินให้พ่อหนุ่มมลายูนั้น ๔ ตำลึง ฉันเลยคิดออกว่า ที่ชาวนครฯ เรียกลมชนิดนั้นว่า “พริต” เขาต้องแผลง “ป” เป็น “พ” แล้วเรียกเร็วๆ ว่า “พริต” ชาวนครฯ เสี่ยงเหนือจึงเรียกเพี้ยนว่า “พริต” ไปฉิบ”⁴⁶²

การนำเสนอของพหิรภรณ์ทำให้เห็นความเข้าใจของนักเดินทางจากส่วนกลางที่มีต่อภาษาและวัฒนธรรมท้องถิ่น คนเหล่านี้เห็นว่าภาษาไทยเป็นภาษากลางที่คนในประเทศไทยมีการใช้สื่อสารกันอย่างกว้างขวางและเป็นบุคลิกลักษณะหนึ่งของความเป็นไทยนั้น แต่ถ้าหากวิเคราะห์ลักษณะภาษาไทยในแต่ละท้องถิ่น ก็จะพบว่ามีความแตกต่างกันออกไปตามแต่ละภาค เพราะภาษาถิ่นมีการวิวัฒนาการที่แตกต่างกันออกไป ดังเช่น การรับคำจากภาษาชนชาติอื่นที่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียงมาเป็นคำในภาษาถิ่น อย่างไรก็ตามคนไทยมิได้มองว่าการหยิบยืมคำชนต่างชาติมาเป็นภาษาที่คนในท้องถิ่นใช้พูดกันนั้นทำให้คนเหล่านี้เป็นคนของชนชาติอื่น เพราะคนในท้องถิ่นนำภาษาของชนชาติอื่นมาดัดแปลงให้กลายเป็นภาษาของตน โดยไม่ทิ้งบุคลิกลักษณะภาษาไทยโดยส่วนรวมลงไป

ข. ณ โคตบุลย์ที่เขียนเรื่อง “ว่าด้วยภาษาอีสาน” เห็นว่าภาษาไทยอีสานไม่ใช่ภาษาลาว แต่เป็นภาษาถิ่นที่เกิดขึ้นจากคนไทยอีสานที่อาศัยในประเทศไทย

⁴⁶² พหิรภรณ์, “ปากกาพาไป,” วารสารวัฒนธรรม 1, 2 (ธันวาคม 2499): 8-9.

“คำพูดของชาวอีสานเป็นคำพูดของชาวไทยในภาษาไทย ที่มีรกรากผ่องแผ้วมาแต่เก่าก่อน ควรจะถือว่าภาษาไทยอีสานมิใช่ภาษาลาว หรือภาษาคนป่า แต่ที่แท้เป็นภาษาถิ่นที่ซ่อนเร้นคำพูดซึ่งมีความหมายลึกซึ้งอยู่มากมาย เช่นเดียวกับคำพูดของชาวไทยใต้ ซึ่งบางคำก็เหมือนกับคำของชาวไทยอีสาน”⁴⁶³

ข้อวิเคราะห์ภาษาไทยอีสานและภาษาลาวในข้างต้น ทำให้เห็นว่าผู้เขียนพยายามที่จะใช้เส้นเขตแดนเป็นกรอบในการศึกษาเพื่อที่จะทำให้ภาษาไทยอีสานเป็นภูมิปัญญาของคนที่อาศัยภายในประเทศไทยเท่านั้น ช. ณโคตรบุรณเลือกที่จะแสวงหาความแตกต่างระหว่างภาษาไทยอีสานและภาษาลาว โดยการกล่าวอ้างเรื่องการพัฒนาภาษาไทยอีสานจากการแลกเปลี่ยนภาษาและวัฒนธรรมของคนในภาคอีสาน ข้อนี้ทำให้เขาสรุปว่าภาษาไทยอีสานจึงแตกต่างจากภาษาลาว เพราะเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นภายในประเทศไทย

การนำเสนอพัฒนาการของภาษาถิ่นตามอย่างข้างต้น ทำให้เห็นว่าภาษาถิ่นมีพัฒนาการที่แตกต่างกันไปบ้างจากการปฏิสัมพันธ์กับคนต่างภาษา แต่เหตุที่ภาษาเหล่านี้ยังคงรักษาลักษณะความเป็นไทยไว้ได้ เป็นเพราะรากฐานทางวัฒนธรรมไทยที่เข้มแข็ง จึงทำให้วัฒนธรรมอื่นที่เข้ามาต้องปรับเปลี่ยนให้เข้ากับวัฒนธรรมไทย⁴⁶⁴

อนิรุทธ์ พันธุ์พิทย์แพทย์เป็นผู้หนึ่งที่ได้ให้ความเห็นในลักษณะดังกล่าวที่มองว่ารากฐานทางวัฒนธรรมที่เข้มแข็งของคนไทย ทำให้วัฒนธรรมอื่นที่เข้ามาในสังคมไทยถูกคัดเลือกและปรับเปลี่ยนให้เข้ากับวัฒนธรรมเดิม ดังเช่นชาวเมืองเชียงใหม่ยังคงรักษาดินแดนของตนให้มีความบริสุทธิ์ทั้งทางธรรมชาติและวัฒนธรรม อันเป็นผลมาจากผู้คนเหล่านี้เล็งเห็นความดีงามของวัฒนธรรมที่ได้รับมาจาก “ปู่ย่าตาทวดและรักษาให้คงเป็นวัฒนธรรมไทยมาจนกระทั่งบัดนี้”⁴⁶⁵

อนิรุทธ์มองว่าจุดแข็งทางวัฒนธรรมในข้อนี้ทำให้ชาวเชียงใหม่สามารถตั้งรับกับกระแสทุนนิยมและวัฒนธรรมตะวันตก ซึ่งได้เข้ามาเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนไทยให้เลือกใช้สินค้าอุปโภคบริโภคตามอย่างตะวันตก แต่สังคมเชียงใหม่กลับสามารถปกป้องตนเองจากกระแสเหล่านี้ไว้ได้

⁴⁶³ ช. ณโคตรบุรณ, “ว่าด้วยภาษาอีสาน,” วารสารวัฒนธรรม 1, 2 (ธันวาคม 2499) : 30.

⁴⁶⁴ พระยาอนุมานราชชนอธิบายว่าคนไทยไม่ได้นำคำในภาษาอื่นมาใช้ตรงๆ แต่มีการปรับให้เข้ากับระบบเสียงและไวยากรณ์ในภาษาไทยเสียก่อนจึงจะนำมาใช้ได้ ทำให้ภาษาไทยไม่ละทิ้งลักษณะเดิมของตนเองไป ดู พระยาอนุมานราชชน, “ภาษาคืออะไร,” วารสารวัฒนธรรม 2, 4 (มีนาคม 2498): 17.

⁴⁶⁵ อนิรุทธ์ พันธุ์พิทย์แพทย์, “ฝันถึงเวียงเหนือ,” วารสารวัฒนธรรม 1, 4-5 (กุมภาพันธ์-มีนาคม 2500): 5.

พร้อมทั้งเลือกใช้นิคมคำพื้นเมืองของตนเอง จึงทำให้นิคมคำพื้นเมืองยังคงสามารถครองตลาด เชียงใหม่ได้มากกว่าจะเป็นนิคมคำจากตะวันตก อีกทั้งเมื่อนักท่องเที่ยวเดินทางเข้าไปยังตลาดก็จะ ได้ยินสำเนียงเสียงภาษาไทยเหนียวด้วยเช่นกัน

“ที่ตลาดอันเป็นย่านชุมนุมชน แออัดไปด้วยชาวเวียงเหนือซึ่งมีหน้าตายิ้มเยาะผ่องใส ปากพรำชวน “เจ้า...คะ...ชา...” ต่อผู้เป็นแขกบ้านแขกเมืองที่มาซื้อของ ใช้ภาษาไทยแท้โดยไม่มีภาษาแขกหรือฝรั่งมาแปปน พูดจากัน ซื้อขายกันด้วยอักษรายศัยไมตรี ไม่มีแง่มองไม่มียอน ไม่มีกลยอกชอกชอนหรือซอ้นไว้ข้างในดังตลาดอื่นๆ ที่ เต็มไปด้วยอิทธิพลต่างชาติ นิคมคำเล่าก็เป็นของไทยแท้ ไทยทำ ไทยขาย และไทยใช้ ช้างไม้เออย ร่มกระดาดชอย กระดาดสาเออย หมากเมี่ยงเออย หมูแฮมมอย ส้มผักเออย แคนเออย ผ้าขึ้นพื้นเมืองเออย และเครื่องลงรัก ปีกทอง งามระยับเออย แต่ละล้วนเป็นของเดิมของไทยที่มีมาแล้วช้านาน ถ้าเราไม่พบสิ่งเหล่านี้ในที่อื่นใด เราจะพบที่เวียง เหนือ และเมื่อเราพบของเหล่านี้แล้ว เราควรจะภาคภูมิใจว่า เราได้พบคนไทย คนไทยแท้ที่สืบบรรพบุรุษไทยผู้ รักชาติอย่างแรกหนีภัยมาแต่ดินแดนนครลุง นครป่า พันฝ่าอุปสรรคมาหลายครั้งหลายหน มาสู่ดินแดนเวียง เหนือ อันเป็นเสมือนหนึ่ง ปฐมรัฐแห่งสยามอาณาจักรนั้นเทียว”⁴⁶⁶

ผลงานของอนิรุทธ์สะท้อนให้เห็นว่าคนในท้องถิ่นยังคงสามารถรักษาวัฒนธรรมไทย ดั้งเดิมไว้ได้ เพราะมีรากฐานทางวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง จึงทำให้วัฒนธรรมจากภายนอกไม่สามารถ เปลี่ยนแปลงชุมชนแห่งนี้ได้มากนัก อีกทั้งเขายังเห็นว่าการเดินทางไปยังต่างจังหวัดทำให้สัมผัส และรับรู้วัฒนธรรมไทยที่บริสุทธิ์ และเหมาะแก่การเดินทางเพื่อแสวงหาและเรียนรู้วัฒนธรรมไทย ดั้งเดิมที่เป็นรากเหง้าของตนเองได้

บทความของวารสารวัฒนธรรมสะท้อนให้เห็นว่าผู้เรียบเรียงนำเสนอความหลากหลาย ของวัฒนธรรมในท้องถิ่น ตามหลักคิดของพระยาอนุมานราชธน โดยการยกตัวอย่างภาษาถิ่นเป็น ลักษณะทางวัฒนธรรมที่แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัด เมื่อได้เดินทางไปยังท้องถิ่นต่างๆ ผู้เรียบเรียง บทความกลุ่มนี้พยายามที่จะทำความเข้าใจความเหมือนของภาษาถิ่นกับภาษาไทยกลาง ซึ่งส่งผล ให้ผู้เขียนกลุ่มนี้เห็นว่าเหตุผลที่ภาษาถิ่นแตกต่างไปนั้น เพราะรับภาษาจากชนกลุ่มอื่นนำมาปรับ ใช้ อย่างไรก็ตามด้วยเหตุที่วัฒนธรรมไทยมีความเข้มแข็งก็ได้ทำให้เกิดการคัดเลือกและปรับใช้ให้ ภาษาเหล่านั้นกลายเป็นส่วนหนึ่งของภาษาไทยไปในที่สุด

⁴⁶⁶ อนิรุทธ์ พันธุ์พิทยะแพทย, “ผืนถิ่นเวียงเหนือ,” หน้า 6.

5.3.4 “ทัศนศาสตร์ไทย”, การท่องเที่ยว และการเสริมสร้างความเป็นไทย ทศวรรษ 2490 – ทศวรรษ 2500

การนำเสนอภาพท้องถิ่นตามอย่างข้างต้น ทำให้เห็นว่าสภาวะวัฒนธรรมประสงค์ที่จะสร้างภาพสังคมไทยที่เป็น “cultural unity in diversity” หรือเอกภาพทางวัฒนธรรมบนฐานของความหลากหลาย ดังคำของพระยาอนุมานราชธน⁴⁶⁷ ที่สะท้อนให้เห็นว่าประเทศไทยนั้นมิได้มีวัฒนธรรมไทยกลางเท่านั้น หากมีวัฒนธรรมท้องถิ่นที่หลากหลายและล้วนแต่มีเอกลักษณ์เฉพาะตน เช่น ภาษา และวิถีชีวิตพื้นบ้าน

แม้ว่ารัฐบาลจากส่วนกลางจะยอมรับความหลากหลายทางวัฒนธรรมได้ แต่ก็ยังต้องการที่จะแสวงหาวิธีการกำหนดและชี้นำความเป็นไทย เพื่อที่จะให้คนในสังคมไทยเกิดจินตนาการถึงความเป็นพวกพ้องเดียวกัน เหตุผลนี้ทำให้สภาวะวัฒนธรรมเลือกที่จะใช้ประวัติศาสตร์เข้ามาเป็นส่วนที่ช่วยสร้างเสริมจินตนาการของความเป็นไทยหรือความรักในชาติไทย ดังเช่น พระยาอนุมานราชธน หนึ่งในคณะกรรมการสภาวะวัฒนธรรม เห็นว่าควรที่จะนำเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการเผยแพร่ความเป็นไทยแก่สาธารณชน⁴⁶⁸ หลวงวิเชียรแพทยาคม ปลัดกระทรวงวัฒนธรรม มองว่าวิธีการหนึ่งที่สามารถใช้หล่อหลอมและสร้างความรู้สึกเป็นคนไทยได้นั้น คือ การนำสถาบันพระมหากษัตริย์มาเป็นศูนย์กลางในการยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชน และเสนอให้เปิดสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ให้สาธารณชนเข้าชม เช่น พระที่นั่งอัมพรสถาน เพื่อให้ประชาชนได้ซาบซึ้งในพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และ “มีความรักชาติแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น”⁴⁶⁹

สภาวะวัฒนธรรมเลือกใช้การนำเสนอบทบาทของพระมหากษัตริย์ในอดีต เข้ามาช่วยทำให้ภาพของการก่อร่างสร้างตัวของประเทศไทยชัดเจนยิ่งขึ้น จึงมีแผนงานที่จะเผยแพร่ประวัติศาสตร์กษัตริย์ที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างส่วนกลางและภูมิภาคให้เป็นที่รับรู้ของบุคคลทั่วไป

⁴⁶⁷ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 0701.30/10, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง นัดประชุมกรรมการสภาวะวัฒนธรรมแห่งชาติ (พ.ศ. 2493-2495), หน้า 143.

⁴⁶⁸ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 0701.30/27, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง นัดประชุมสภาวะวัฒนธรรมแห่งชาติ (พ.ศ. 2493-2495).

⁴⁶⁹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 0701.29/1, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง รัฐนิยม วัฒนธรรม ศีลธรรม (พ.ศ. 2478-2498), หน้า 125.

โดยเฉพาะอย่างยิ่งผ่านการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ ซึ่งจะช่วยให้คนทั้งในและต่างประเทศรับทราบประวัติศาสตร์ไทยจากการเดินทางไปเที่ยวชมสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ด้วยตนเอง ในการนี้สภาวัฒนธรรมจึงดำริให้จัดทำหนังสือแนะนำเที่ยวในชื่อชุดว่า “ทัศนสารไทย” ที่จะนำเสนอวัฒนธรรมประจำถิ่น ประวัติและตำนานของจังหวัดต่างๆ ที่มีความสอดคล้องกับโบราณสถานและสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ ซึ่งสภาวัฒนธรรมมองว่าโบราณสถานและสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์เป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่มีคุณประโยชน์ในการกลมเกลียวประชาชนให้เกิดสำนึกรักและหวงแหนแผ่นดินเกิด⁴⁷⁰

นายตรี อมาตยกุล ได้รับมอบหมายให้เป็นหัวหน้าโครงการจัดทำหนังสือชุดนี้ เนื่องจากเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านวรรณคดีและประวัติศาสตร์⁴⁷¹ และเคยผลิตผลงานลักษณะนี้มาบ้าง ด้วยเหตุที่นายตรีมีสายสัมพันธ์ที่ดีกับสมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ ทำให้ผลงานชุดนี้ใช้ข้อมูลจากตำนานและพงศาวดารตามแนวทางของพระองค์ในการอธิบายสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ต่างๆ ทางสภาวัฒนธรรมยังอนุมัติให้นายตรีออกเดินทางสำรวจภูมิประเทศและสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ทั่วประเทศ เพื่อหาข้อมูลเพิ่มเติมสำหรับการเรียบเรียงหนังสือชุดนี้⁴⁷²

นอกจากจะใช้การส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อสร้างสำนึกความเป็นไทยและความเข้าใจในความเป็นไทยแล้ว สภาวัฒนธรรมยังมีความต้องการที่จะใช้การเดินทางเป็นวิธีการกระตุ้นเศรษฐกิจท้องถิ่นไทย โดยการให้นายตรีเพิ่มเติมข้อมูลในส่วนของสินค้าทางด้านการเกษตรและอุตสาหกรรมเข้าไปในหนังสือ “ทัศนสารไทย” ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลที่สนับสนุนพลเมืองให้เกิดความนิยมใช้ของที่ผลิตในไทย เพื่อกระตุ้นให้พลเมืองในท้องถิ่นขยายการผลิตสินค้าเข้าสู่ตลาดเพิ่มขึ้น⁴⁷³

⁴⁷⁰ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.0701.30/15 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องนัดประชุมกรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ (พ.ศ.2496).

⁴⁷¹ ตรี อมาตยกุล, ทัศนสารไทยจังหวัดนครปฐม (พระนคร: สภาวัฒนธรรม, 2499), หน้า คำนำ.

⁴⁷² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.0701.30/11 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องขอเชิญกรรมการสำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรมประชุม (พ.ศ. 2493-2500) หน้า 194.

⁴⁷³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.0701.30/11 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องขอเชิญกรรมการสำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรมประชุม, หน้า 134.

การเผยแพร่ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและกระตุ้นเศรษฐกิจในต่างจังหวัด เป็นปัจจัยหลักในการเรียบเรียงและเผยแพร่หนังสือ “ทัศนสารไทย” ในช่วงปลายทศวรรษ 2490 จัดพิมพ์จำนวน 4 ฉบับได้แก่ ฉบับนครปฐม, พระนครศรีอยุธยา, สระบุรี, และชลบุรี การเลือกจุดหมายปลายทางของ “ทัศนสารไทย” ทั้ง 4 ฉบับนี้คือการคำนึงถึงพื้นที่ที่มีอาณาเขตติดต่อกับกรุงเทพมหานครและสามารถเดินทางได้อย่างสะดวกในขณะนั้น ต่อมาหนังสือชุดนี้หยุดการผลิตไปหลังจากที่รัฐบาลได้จัดตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย หรือ อ.ส.ท. ขึ้นใน พ.ศ. 2502 ซึ่ง อ.ส.ท. จะเป็นองค์กรหลักในการส่งเสริมการท่องเที่ยวและเผยแพร่ข้อมูลการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแทน (และครอบคลุมการท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติด้วย)⁴⁷⁴

หนังสือ “ทัศนสารไทยจังหวัดนครปฐม” ได้รับการตีพิมพ์เป็นลำดับแรก มีการจำแนกประวัติศาสตร์ของเมืองนี้ออกเป็นสองยุค คือ ยุคอาณาจักรทวารวดีที่ถือว่าเป็นยุคของชนชาติที่ใช้ภาษาตระกูลมอญ-เขมร ซึ่งเป็นกลุ่มที่สร้างพระปฐมเจดีย์ขึ้น นายตรียมองว่าชนเหล่านี้รับวัฒนธรรมของอินเดียเข้ามาและสร้างวัฒนธรรมที่เป็นแบบเฉพาะตนขึ้นได้

“ชนจำพวกนี้มีวัฒนธรรมที่ต่ำกว่าชาวอินเดีย เพราะฉะนั้นชาวอินเดียจึงได้นำศาสนา ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมตลอดจนหนังสือมาสั่งสอนชาวพื้นเมืองที่อยู่ตามเมืองต่างๆ ในแคว้นสุวรรณภูมิเรื่อยมา วิชาสร้างพระพุทธรูปและเทวรูปตลอดจนปฐนียสถานต่างๆ ในชั้นเดิมก็ทำตามคตินิยมที่ชาวอินเดียนำมาสั่งสอนไว้ ขนบธรรมเนียม หนังสือก็ใช้หนังสืออินเดียอย่างที่เราเรียกกันว่าอักษรคฤณต์และเทวนาครี ขนบธรรมเนียม และพิธีกรรมต่างๆ ที่ชาวอินเดียนำมาสั่งสอนไว้แต่โบราณกาล ก็ยังรับนับถือสืบต่อกันเป็นประเพณีเรื่อยมาจนกระทั่งถึงเวลาปัจจุบัน”⁴⁷⁵

ผู้เรียบเรียงมองว่าศาสนาและประเพณีของชาวทวารวดียังคงถ่ายทอดมาสู่ชาวนครปฐมในปัจจุบัน และใช้การอธิบายความสืบเนื่องทางศาสนาและประเพณีมาเติมเต็มประวัติศาสตร์นครปฐมที่ขาดหายไปตั้งแต่ในช่วงหลังยุคพระยาทรงพระยาพาน จนถึงสมัยก่อนการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 1 ซึ่งระหว่างนั้นก็ได้ปรากฏเรื่องราวของเมืองนี้ในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่มีอยู่

⁴⁷⁴ “พระราชกฤษฎีกาจัดตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว พ.ศ. 2502,” พระราชกิจจานุเบกษา 76, 74 (28 กรกฎาคม 2502): 275.

⁴⁷⁵ ตรี อมาตยกุล, ทัศนสารไทยจังหวัดนครปฐม ฉบับของ กองวัฒนธรรม สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ, 2504), หน้า 5.

นายตรีเห็นว่าช่วงที่ประวัติศาสตร์ขาดหายไปนั้นอาจจะเป็นเพราะ “นครปฐมน่าจะเป็นเมืองร้างมาจนกระทั่งสมัยกรุงศรีอยุธยา”⁴⁷⁶

นายตรีเลือกใช้ตำนานพระยาทรงพระยาพานซึ่งเป็นตำนานพื้นบ้านที่อธิบายการก่อสร้างโบราณสถานสำคัญในเมืองนครปฐมได้แก่ พระปฐมเจดีย์ เจดีย์พระประโทน และดอนยายหอมตลอดจนประเพณีปฏิบัติบางประการ ดังเช่นการบูชารูปปั้นยายหอม ซึ่งเชื่อว่าเป็นผู้เลี้ยงดูพระยาพานมาตั้งแต่วัยเยาว์ เป็นตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นความสืบเนื่องของตำนานที่ยังคงดำรงอยู่ในนครปฐม⁴⁷⁷ นายตรีเห็นว่าความเชื่อในตำนานนี้ยังคงดำรงอยู่ในความคิดของชาวเมืองนครปฐมและจังหวัดใกล้เคียง ซึ่งได้ให้ความเคารพศรัทธาสถานที่ที่ปรากฏอยู่ในตำนานเรื่องนี้อย่างมาก เช่น ดอนยายหอม ปรากฏว่าในช่วงที่กรมศิลปากรจะเข้ามาบูรณะสถานที่แห่งนี้ก็ไม่มีแรงงานรับจ้าง “เพราะถือกันว่าเมื่อผู้ใดขุดแล้ว มักจะมีเหตุให้เกิดอาเภทไปต่างๆ จนกระทั่งเจ็บตาย”⁴⁷⁸

การเลือกใช้ตำนานที่สัมพันธ์กับความเชื่อพื้นถิ่นในข้างต้น ทำให้เห็นว่าแนวทางการเรียบเรียงประวัติศาสตร์เพื่อการท่องเที่ยวในยุคนี้แตกต่างไปจากยุคสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงถือว่าตำนานเรื่องพระยาทรงพระยาพานไม่มีมูลที่น่าเชื่อถือ แตกต่างจากผลงานนายตรีที่นำตำนานเรื่องนี้มาเป็นส่วนหนึ่งของผลงาน แม้ว่าเขาจะไม่ได้ปักใจเชื่อตำนานเรื่องนี้เท่าไรนัก แต่ก็นำเรื่องนี้เข้ามาสร้างสีสันให้แก่ผลงาน เพื่อเป็นไปตามกระแสการศึกษาวัฒนธรรมที่ได้รับมาจากยูเนสโก ซึ่งเน้นการนำหลักฐานจากตำนานและเรื่องเล่าพื้นถิ่นมาเก็บรักษาและเผยแพร่แก่สาธารณชน เพื่อที่จะสร้างความรู้ความเข้าใจประเพณีในท้องถิ่นที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว เหตุนี้ทำให้ตำนานเป็นหลักฐานที่ถูกให้คุณค่าว่าเป็นข้อมูลที่แสดงความเชื่อมโยงและการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมระหว่างคนในอดีตและคนปัจจุบันเข้าด้วยกัน

แนวคิดที่ว่าด้วยความสืบเนื่องของวัฒนธรรมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนั้นปรากฏใน “ทัศนศาสตร์ไทย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” เช่นกัน นายตรีมองว่าอยุธยามีความสำคัญอย่างยิ่งในประวัติศาสตร์ของประเทศไทย เพราะเป็นราชธานีที่ก่อตั้งโดยชนชาติไทยและมีอายุยืนยาวมาก

⁴⁷⁶ ตรี อมาตยกุล, ทัศนศาสตร์ไทยจังหวัดนครปฐม ฉบับของ กองวัฒนธรรม สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 7.

⁴⁷⁷ ตรี อมาตยกุล, ทัศนศาสตร์ไทยจังหวัดนครปฐม ฉบับของ กองวัฒนธรรม สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 31.

⁴⁷⁸ ตรี อมาตยกุล, ทัศนศาสตร์ไทยจังหวัดนครปฐม ฉบับของ กองวัฒนธรรม สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 35.

ที่สุดในประวัติศาสตร์ เมื่อเดินทางไปยังเมืองอยุธยา ก็จะพบกับโบราณสถานและโบราณวัตถุจำนวนมาก แม้ว่าโบราณสถานบางส่วนจะได้รับความเสียหายทั้งจากการทำลายโดยฝีมือกองทัพพม่าเมื่อ พ.ศ. 2310 แล้ว โบราณสถานยังได้รับความเสียหายจากการสร้างเมืองธนบุรีและกรุงเทพมหานคร เพราะพระเจ้าตากสินมีพระราชโองการให้รื้ออิฐมาสร้างกำแพงเมืองและวัดในกรุงเทพมหานครหลายครั้ง จึงทำให้โบราณสถานถูกรื้อทำลายเป็นจำนวนมาก นายตรีเห็นว่าถ้าหากพระนครศรีอยุธยามีได้ถูกทำลายโดยกองทัพพม่าก็คงจะเป็นเมืองที่มีความยิ่งใหญ่และมีที่เกี่ยวขมเป็นจำนวนมาก⁴⁷⁹

นายตรีเห็นว่าความยิ่งใหญ่ของอยุธยาเกิดจากความสามารถของกษัตริย์อยุธยาในช่วงต้นในการประสานประโยชน์ระหว่างชนชาติไทยและชนชาติอื่นๆ ที่ได้เริ่มขึ้นตั้งแต่พระเจ้าอู่ทองเข้ามาสถาปนาอยุธยาเป็นราชธานี โดยทรงนำคนที่ติดตามพระองค์มาสร้างเมืองร่วมกับชาวขอมที่ตั้งชุมชนอยู่ในบริเวณนี้มาก่อน ทำให้อยุธยาในระยะแรกสามารถที่จะขยายพื้นที่เมืองและพื้นที่ทางการเกษตรได้อย่างกว้างขวาง พร้อมกันนี้กษัตริย์อยุธยาก็ได้สร้างกำแพงเมืองขึ้นเพื่อปกป้องราษฎรของตนให้รอดพ้นจากข้าศึก ดังนั้นการเกี่ยวขมกำแพงเมืองอยุธยาก็จะช่วยให้นักท่องเที่ยวเกิดความประทับใจกับความกว้างใหญ่ของเมืองอยุธยาในยุคโบราณได้⁴⁸⁰

นายตรีเห็นว่าเมื่อพิจารณาถึงความสัมพันธ์ของเมืองอยุธยากับเมืองของชนชาติไทยอื่นๆ พบว่า แรกเริ่มนั้นอยุธยาเป็นเพียงเมืองประเทศราชของสุโขทัย แต่ภายหลังจากที่อยุธยาพัฒนาเมืองไปอย่างกว้างขวาง ก็ทำให้อยุธยามีกำลังเพียงพอที่จะทำสงครามปลดแอกตนเองจากการควบคุมของสุโขทัย และผนวกสุโขทัยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรได้สำเร็จในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ อย่างไรก็ตามนายตรีเห็นว่าการสิ้นสุดบทบาททางการเมืองการปกครองของอาณาจักรสุโขทัยไทย มิได้ทำให้สุโขทัยหมดบทบาทในด้านการพัฒนาวัฒนธรรมไทย เพราะงานศิลปกรรมสุโขทัยได้รับการสืบทอดต่อมาในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งผู้เดินทางสามารถค้นพบความสืบเนื่องนี้ได้จากการชมพุทธลักษณะของพระมงคลบพิตรซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่มีการผสมผสานระหว่างศิลปกรรมอยุธยาและสุโขทัย⁴⁸¹

⁴⁷⁹ ตรี อมาตยกุล, ทัศนศาสตร์ไทยจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ฉบับของ กองวัฒนธรรมสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (พระนคร: กระทรวงศึกษาธิการ, 2504), หน้า 12.

⁴⁸⁰ ตรี อมาตยกุล, ทัศนศาสตร์ไทยจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ฉบับของ กองวัฒนธรรมสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 13.

⁴⁸¹ ตรี อมาตยกุล, ทัศนศาสตร์ไทยจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ฉบับของ กองวัฒนธรรมสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 28

นายตรีมองว่าการดับสูญของอาณาจักรอยุธยาในคราวเสียกรุงศรีอยุธยานั้นได้มอบมรดกทางวัฒนธรรมให้ยุครัตนโกสินทร์ ซึ่งได้ปรากฏในเรื่องของคติความเชื่อที่พระมหากษัตริย์ในยุครัตนโกสินทร์ได้รับไว้ พร้อมทั้งได้มีการบูรณะโบราณสถานต่างๆ เพื่อเป็นการสืบทอดเจตนารมณ์ของกษัตริย์อยุธยาไว้ การบูรณะพเนียดคล้องช้างเป็นตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ในยุครัตนโกสินทร์ทรงสืบทอดราชประเพณีคล้องช้างของพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาไว้⁴⁸²

นายตรีกล่าวด้วยว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพัฒนาโบราณสถานบางพื้นที่ในอยุธยาเป็นที่แปรพระราชฐาน เช่น เกาะบางปะอิน ซึ่งได้ทรงบูรณะพระราชวังบางปะอินเพื่อใช้เป็นสถานที่ประทับในคราวที่เสด็จพระนครศรีอยุธยา ดังนั้นผู้เดินทางที่เข้ามาชมพระราชวังบางปะอินก็จะได้พบกับสิ่งปลูกสร้างที่มีความสวยงาม และวิถีชีวิตของชาวอยุธยาริมเกาะบางปะอินไปด้วย นายตรีมองว่าเที่ยวชมเกาะนี้จึงควร “ไปทางเรือ เพราะจะได้ชมทิวทัศน์อันงดงามทั้งสองฝั่งแม่น้ำ มีเรือนแพเรียงรายติดต่อกันไปหลายสิบเส้น และมีเรือค้าขายซึ่งพวกพ่อค้าแม่ค้าพายและแจวขึ้นล่องไปมาเสมอมิได้ขาดระยะ”⁴⁸³

การเดินทางไปยังพระนครศรีอยุธยานอกจากจะทำให้ทราบเรื่องราวความเป็นมาของการสร้างเมืองของชนชาติไทยในอดีตแล้ว ยังทำให้ทราบถึงการสืบทอดของวัฒนธรรมไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยลงมา ผู้เดินทางสามารถศึกษาศิลปะไทยในสมัยหลังพระบาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจากโบราณสถานในอยุธยา ที่สะท้อนให้เห็นว่าความรู้ด้านช่างของสุโขทัยเป็นส่วนหนึ่งของสถาปัตยกรรมอยุธยาด้วย นอกจากนี้วัฒนธรรมของอยุธยายังสืบทอดมาสู่ยุครัตนโกสินทร์ดังปรากฏให้เห็นในพระราชพิธีและการปฏิบัติของพระมหากษัตริย์ในยุคหลัง เช่น การคล้องช้างที่สืบทอดลงมาถึงในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และการพัฒนาสถานที่ตากอากาศตามอย่างพระมหากษัตริย์อยุธยา นายตรีเห็นว่าลักษณะดังกล่าวเป็นสิ่งที่ทำให้เห็นความสืบทอดของประวัติศาสตร์อยุธยาที่มีต่อประวัติศาสตร์ในยุคต่างๆ

การสืบทอดนี้ยังปรากฏในด้านของความเชื่อและพิธีกรรมทางด้านศาสนา ดังที่กล่าวถึงใน “ทัศนสารไทยจังหวัดสระบุรี” เมืองสระบุรีมีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ไทย ทั้งในด้านที่เป็น

⁴⁸² ตรี อมาตยกุล, ทัศนสารไทยจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ฉบับของ กองวัฒนธรรมสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 64-65.

⁴⁸³ ตรี อมาตยกุล, ทัศนสารไทยจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ฉบับของ กองวัฒนธรรมสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 67.

เมืองยุทธศาสตร์ในการเดินทางและเป็นเมืองที่มีความสำคัญในด้านพระพุทธศาสนา ซึ่งในส่วนนี้ได้ปรากฏในรูปของเทศกาลนมัสการพระพุทธบาทและพระพุทธรูปจังหวัดสระบุรี

“ในฤดูเทศกาลไหว้พระบาท คือตั้งแต่วันขึ้น ๘ ค่ำ เดือนสามเรื่อยไปจนถึงวันแรม ๑ ค่ำคราวหนึ่ง กับตั้งแต่วันขึ้น ๘ ค่ำ เดือนสี่ จนถึงวัดแรม ๑ ค่ำ อีกคราวหนึ่งจะมีประชาชนทั้งในจังหวัดสระบุรี จังหวัดใกล้เคียง หรือแม้แต่จังหวัดที่ไกลออกไปเป็นจำนวนหลายแสนคนหลั่งไหลไปนมัสการพระพุทธบาทกันอย่างคับคั่ง พระมหากษัตริย์ในกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมลงมา ตลอดจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ปรากฏว่าได้เสด็จไปนมัสการพระพุทธบาทกันทุกพระองค์ นับว่าพระพุทธบาทเป็นปูชนียสถานอันสำคัญยิ่ง ซึ่งสามารถเรียกร่องประชาชนพลเมืองทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศให้ไปนมัสการและไปชมทุกปี โดยไม่มีปูชนียสถานแห่งใดจะเทียบเทียมได้”⁴⁸⁴

นายตรีมองว่าเหตุที่พระพุทธบาทเป็นศูนย์รวมของความเชื่อนั้น เพราะถือว่าการไปนมัสการพระพุทธบาทสระบุรีครบ 3 ครั้งแล้วจะได้ไปสวรรค์ อย่างไรก็ตามแนวคิดนี้ก็ได้อ่อนลางลงไป เพราะการคมนาคมที่สะดวกสบายไม่ยากลำบาก การไปชมพระพุทธบาทนี้จะทำให้ผู้เดินทางสามารถชมศิลปะในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้ทรงได้มีการบูรณะพระพุทธบาทใหม่หลังจากเกิดเหตุเพลิงไหม้ นายตรีเสนอว่าสิ่งที่ควรพิจารณาอีกอย่างหนึ่งนั้น คือกฎของสัจจพันธุ์ฤาษีเป็นที่ตั้งของรูปปั้นสัจจพันธุ์ฤาษี ที่มีตำนานเล่าขานว่าเป็นผู้บำเพ็ญเพียรที่พระพุทธบาทนี้เป็นเวลานานจนมีอิทธิฤทธิ์สามารถเหาะไปเข้าอุปสมบทกับพระพุทธเจ้าได้ รูปปั้นนี้ได้กล่าวขานว่าหากเดินทางมาพระพุทธบาทแล้วเกิดความเมื่อยล้าก็ให้ไปตั้งจิตอธิฐานแล้วบิบนวดรูปปั้นนี้ ความเหน็ดเหนื่อยก็จะหายไป⁴⁸⁵

การเที่ยวชมพระพุทธบาทสระบุรีนี้ก็จะทำให้ผู้เดินทางนั้นได้สืบทอดเส้นทางแสวงบุญของชาวอยุธยา และทำให้ค้นพบความเชื่อพื้นถิ่นที่เกี่ยวข้องกับประเพณีพระพุทธบาทได้นอกจากนี้สระบุรียังมีที่เกี่ยวทางธรรมชาติที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการเดินทางมาเที่ยวชมพระพุทธบาทอันได้แก่ ถ้ำต่างๆที่ตั้งอยู่ในเทือกเขาพระพุทธบาท เช่น ถ้ำวิมานจักรี เป็นถ้ำที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จมาประพาสและได้จารึกพระปรมาภิไธยย่อไว้ที่ผนังถ้ำเป็นต้น

⁴⁸⁴ ตรี อมาตยกุล, ทัศนศาสตร์ไทยจังหวัดสระบุรี (พระนคร: สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2500), หน้า 19.

⁴⁸⁵ ตรี อมาตยกุล, ทัศนศาสตร์ไทยจังหวัดสระบุรี, หน้า 31-32.

การพรรณนาเรื่องการสืบทอดทางวัฒนธรรมใน “ทัศนสารไทย” ข้างต้น ทำให้เห็นว่า วัฒนธรรมในยุคโบราณสืบทอดมาสู่ชนรุ่นหลังในรูปแบบของการถ่ายทอดองค์ความรู้ในด้านของ ความเชื่อ การช่าง และวิถีชีวิตที่ยังคงทำให้วัฒนธรรมในประเทศไทยมีการสืบทอดกันมาอย่าง ไม่ได้ขาด

นายตรีเลือนำเสนอพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่นต่างๆ เพื่อที่จะมาเติมเต็มข้อมูลของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ขาดหายไป โดยเฉพาะในผลงานเรื่อง “ทัศนสารไทยจังหวัดชลบุรี” ชลบุรีเป็นเมืองที่ขาดแคลนเอกสารทางประวัติศาสตร์ในยุคก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะเห็นเมืองขนาดเล็กที่ไม่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์มากนัก นับแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมาชนชั้นนำไทยเกิดความนิยมเดินทางเพื่อพักผ่อน จึงทำให้มีการก่อสร้างที่พักในจังหวัดต่างๆ ที่ผู้เดินทางสามารถไปเยี่ยมชมได้ เมืองชลบุรี จึงกลายเป็นสถานที่พักผ่อนของเจ้านายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และทำให้พระองค์ตั้งพระทัยที่จะพัฒนาเมืองนี้ ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอารามเป็นจำนวนมาก พร้อมทั้งมีการสร้างสาธารณูปโภคต่างๆ เช่น สะพานทอดยาวลงไปยังทะเลและประการู ทรงแบ่งการทรัพย์ส่วนพระองค์เพื่อสร้างที่พักสำหรับผู้ป่วยที่อำเภอศรีราชา โรงพยาบาลแห่งนี้ยังคงเปิดให้บริการและกลายเป็นสถานพยาบาลที่ทันสมัยแห่งหนึ่งของจังหวัด⁴⁸⁶ มรดกที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมอบไว้ให้ชาวชลบุรีนั้นไม่ใช่เพียงแค่ปลูกสร้างเท่านั้น แต่ยังทำให้เมืองนี้เป็นที่รู้จักในฐานะเป็นเมืองตากอากาศ และทำให้เมืองชลบุรีได้รับการพัฒนาและขยายตัวสืบมา การไปเยือนชลบุรีตามหนังสือ “ทัศนสารไทย” จะทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความซาบซึ้งในพระราชกรณียกิจที่พระมหากษัตริย์ทรงมีต่อพลเมืองของพระองค์

เมื่อพิจารณาผลงานชุด “ทัศนสารไทย” ที่สภาวัฒนธรรมจัดทำขึ้นดังกล่าวข้างต้น จะเห็นว่าผู้เรียบเรียงใช้มุมมองทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเป็นแกนกลางในการอธิบายพัฒนาการของท้องถิ่นในด้านความเชื่อทางศาสนาและประเพณีปฏิบัติอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ชุมชนในยุคโบราณได้ถ่ายทอดให้กับสังคมในยุคหลัง อย่างไรก็ตามการอธิบายลักษณะเฉพาะตัวของจังหวัดเหล่านี้อาจยังไม่พ้นการถูกเชื่อมโยงเข้ากับประวัติศาสตร์ของส่วนกลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ อันเป็นกรอบที่ผู้เรียบเรียงได้รับมาจากการใช้ผลงาน

⁴⁸⁶ ตรี อมาตยกุล, ทัศนสารจังหวัดชลบุรี (พระนคร: สภาวัฒนธรรม, 2500), หน้า 38 – 41.

ประเภทพงศาวดารมาเป็นข้อมูลในการเรียบเรียง อีกทั้งการนำเสนอบทบาทของพระมหากษัตริย์ก็ยังสะท้อนให้เห็นความต้องการที่จะใช้สถาบันนี้มาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ และตอบโต้กับลัทธิคอมมิวนิสต์ที่ได้เริ่มปรากฏในสังคมไทย

5.4 คณะอนุกรรมการรวบรวมประวัติศาสตร์สุโขทัยกับการเผยแพร่ประวัติศาสตร์ไทย ทศวรรษ 2490

การเรียบเรียงหนังสือชุด “ทัศนสารไทย” ดังกล่าวข้างต้นเผยให้เห็นความคิดของรัฐบาลและสภาวัฒนธรรมที่ต้องการจะส่งเสริมให้ประชาชนจากส่วนกลางออกเดินทางไปในพื้นที่ต่าง ๆ เพื่อที่จะกระตุ้นเศรษฐกิจและกระจายรายได้สู่ภูมิภาค และเพื่อให้นักท่องเที่ยวเหล่านั้นรับรู้ประวัติศาสตร์ไทยและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกับส่วนกลาง ในกระบวนการเดียวกันนี้เอง รัฐบาลไทยในช่วงทศวรรษ 2490 เกิดความคิดที่จะพัฒนาพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ในต่างจังหวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่จะช่วยสร้างเสริมความรักความผูกพันในความเป็นไทยและไม่ให้หลงไปนิยมในลัทธิคอมมิวนิสต์⁴⁸⁷ จึงทำการบูรณะโบราณสถานที่สำคัญหลายแห่ง ที่สำคัญคือ เจดีย์ยุทธหัตถี (พ.ศ. 2495)⁴⁸⁸, เมืองเก่าสุโขทัย (พ.ศ. 2496)⁴⁸⁹ และค่ายบางระจัน (พ.ศ. 2499)⁴⁹⁰ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ไทยของส่วนกลาง และเป็นภาพสะท้อนบทบาทของพระมหากษัตริย์ไทยในอดีต ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางของรัฐบาลที่มุ่งนำเสนอภาพลักษณ์ของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้เป็นสัญลักษณ์หนึ่งของความเป็นไทย

แม้ว่าโครงการบูรณะโบราณสถานทั้งสองแห่งจะมีได้อยู่ในความรับผิดชอบของสภาวัฒนธรรม แต่รัฐบาลมอบหมายให้คณะทำงานของสภาวัฒนธรรมบางคนเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการนี้ด้วย เช่น นายตรีที่ทำหน้าที่เป็นผู้สำรวจและเรียบเรียงหนังสือนำเที่ยวทั้งสองพื้นที่

⁴⁸⁷ วิศิษฐ์ ตั้งคำวานิช เห็นว่ารัฐบาลต้องการบูรณะเมืองโบราณสุโขทัยนั้นก็เพื่อจะนำประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมไทยมาสู่กับคอมมิวนิสต์ ดูวิศิษฐ์ ตั้งคำวานิช, ประวัติศาสตร์ “สุโขทัย” ที่เพิ่งสร้าง (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), หน้า 184.

⁴⁸⁸ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท. 0201.2.1.40/25 เอกสารกระทรวงมหาดไทย เรื่องรายงานการประชุมคณะกรรมการพิจารณาบูรณะดอนเจดีย์ (พ.ศ. 2496).

⁴⁸⁹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 0701.26.1.1/5 เอกสารเอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องอนุกรรมการรวบรวมประวัติศาสตร์สุโขทัย (พ.ศ. 2496 - 2497).

⁴⁹⁰ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท. 0201.2.1/739 เอกสารกระทรวงมหาดไทย เรื่องการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน (พ.ศ. 2499).

(หนังสือนำเที่ยวเจดีย์ยุทธหัตถีเป็นเพียงรายงานการเดินทางมากกว่าจะเป็นหนังสือนำชมเหมือนอย่างกรณีของสุโขทัย)⁴⁹¹

ในส่วนของการบูรณะเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยนั้น ทางรัฐบาลแต่งตั้งคณะกรรมการรวบรวมประวัติศาสตร์สุโขทัย⁴⁹² ประกอบด้วยพระยาอนุมานราชธนเป็นประธาน พร้อมด้วยอนุกรรมการ 5 คน ได้แก่ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, ม.ร.ว. สุมณฑาติ สวัสดิกุล, นายชิน อยู่ดี, นายธนิธ อยู่โพธิ์ และนายสมพร อยู่โพธิ์เป็นเลขานุการ (นายระบิล นูนาคเป็นช่างถ่ายภาพ) คณะทำงานเดินทางไปสำรวจโบราณสถานและบันทึกภาพสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ของสุโขทัยในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2496⁴⁹³ โดยเลือกใช้พระราชนิพนธ์เรื่อง “เที่ยวเมืองพระร่วง” ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมาใช้เป็นข้อมูลหลักทางประวัติศาสตร์และต้นแบบในการวางแผนสำรวจสถานที่และเส้นทาง ปรากฏว่ามีการนำแผนที่ในหนังสือ “เที่ยวเมืองพระร่วง” ไปตีพิมพ์เผยแพร่แก่ประชาชนทั่วไปที่เข้ามาชมโบราณสถานแห่งนี้ด้วย (ก่อนที่จะมีการจัดแผนที่ใหม่ในภายหลัง)⁴⁹⁴

ม.ร.ว. สุมณฑาติ สวัสดิกุล เป็นหนึ่งในคณะกรรมการที่ได้ร่วมเดินทางไปสำรวจเมืองเก่าสุโขทัย ได้แสดงทัศนะที่มีต่อการเลือกใช้ “เที่ยวเมืองพระร่วง” มาทำการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยว่าเป็นผลงานที่สามารถชี้ให้เห็นความสอดคล้องระหว่างประวัติศาสตร์และโบราณสถานเป็นอย่างดี ด้วยมีการอธิบายประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับสถานที่และเส้นทางไว้อย่างละเอียด ม.ร.ว. สุมณฑาติเองเคยเดินทางมายังเมืองสุโขทัยมาก่อนที่จะเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการ แต่ครั้งนั้นยังไม่ได้ทำการศึกษาเส้นทางจากพระราชนิพนธ์ดังกล่าวมาก่อน ทำให้ไม่เข้าใจภูมิประเทศและประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับเมืองโบราณได้อย่างชัดเจน แตกต่างจากการเดินทางมาสำรวจสุโขทัยใน พ.ศ. 2496 ที่ได้ทำการศึกษา “เที่ยวเมืองพระร่วง” มาล่วงหน้า ทำให้สามารถที่จะเข้าใจ

⁴⁹¹ ดู ตรี อมาตยกุล, เรื่องเจดีย์ยุทธหัตถี (พระนคร: พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานณานาปนกิจศพ คุณแม่มะลิ ปุณณะโชติ วันที่ 17 พฤษภาคม, 2498).

⁴⁹² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.0701.26.1.1/5 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องตั้งอนุกรรมการรวบรวมประวัติศาสตร์สุโขทัย (พ.ศ. 2496).

⁴⁹³ ตรี อมาตยกุล, นำเที่ยวเมืองสุโขทัย (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาคาร 2498), หน้า คำนำ.

⁴⁹⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.0701.26.11/2 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องบูรณะพระประธานที่วัดศรีชุม วัดมหาธาตุ และวัดสระศรี (พ.ศ. 2492 - 2504), หน้า 51-52.

เมืองสุโขทัยได้อย่างแจ่มแจ้ง จึงเห็นว่าการค้นคว้าเรื่องเมืองโบราณสุโขทัยนั้นไม่สามารถที่จะละเลยการศึกษาพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ประกอบกับการทัศนศึกษาสถานที่จริงได้เลย⁴⁹⁵

ต่อมาใน พ.ศ. 2498 นายตรีเรียบเรียงคู่มือเรื่อง “นำเที่ยวเมืองสุโขทัย” ขึ้นจากเอกสารประวัติศาสตร์และประสบการณ์ในการเดินทางของตนเอง เขาวางสถานภาพของสุโขทัยให้เป็นแหล่งกำเนิดของวัฒนธรรมไทยในประเทศไทย เพราะเป็นเมืองแรกที่ชนชาติไทยได้ก่อตั้งขึ้นในดินแดนนี้หลังจากที่ต้อตั้งถิ่นฐานจากประเทศจีนลงมา โดยมีพ่อขุนศรีอินทราทิตย์และพ่อขุนผาเมืองเป็นผู้นำของชนชาติไทยทำการขับไล่ขอมออกไปจากดินแดนนี้และสถาปนาอาณาจักรสุโขทัยขึ้น⁴⁹⁶

นายตรีอธิบายว่าการค้นพบโบราณสถานของขอมในดินแดนของอาณาจักรสุโขทัยเป็นเครื่องยืนยันว่า ชนชาติขอมเคยอาศัยในดินแดนนี้ก่อนที่ชนชาติไทยจะเข้ามาก่อตั้งอาณาจักร การก่อร่างสร้างตัวของอาณาจักรสุโขทัยมีความสำคัญต่อสังคมไทยในยุคหลัง เพราะวัฒนธรรมของสุโขทัยได้วางรากฐานให้แก่สังคมไทย ที่สำคัญคือ อักษรภาษาไทย ซึ่งพ่อขุนรามคำแหงได้ประดิษฐ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1826 อักษรชุดนี้มีส่วนสำคัญในการเป็นสื่อกลางถ่ายทอดภูมิปัญญาของคนในยุคสุโขทัยถึงคนในยุคหลัง ทำให้ได้รับทราบความเป็นอยู่ของชาวสุโขทัยในอดีต มรดกของสุโขทัยอีกประการ คือ พระพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์ กษัตริย์สมัยสุโขทัยได้รับพระพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์มาเป็นศาสนาประจำเมืองของตนเองและทำนุบำรุงพระศาสนาเป็นอันมาก ซึ่งยังผลให้ความเลื่อมใสในนิกายลังกาวงศ์แผ่ขยายไปในสังคมของชนชาติไทย⁴⁹⁷ นอกจากนี้เมืองโบราณสุโขทัยยังมีโบราณสถานที่น่าชมเป็นจำนวนมาก ซึ่งสะท้อนความศรัทธาในพุทธศาสนาและฝีมือช่างโบราณผู้มีรูปแบบศิลปกรรมเฉพาะตัว⁴⁹⁸

นายตรีกล่าวด้วยว่าสุโขทัยก็มีวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นของตนเอง ซึ่งปรากฏในรูปแบบของความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผู้ที่เดินทางไปยังเมืองสุโขทัยจะสามารถพบวัฒนธรรมท้องถิ่นนี้ได้โดยการเยี่ยมชม “ศาลแม่ย่า” อันเป็นที่ประดิษฐาน “แม่ย่า” ซึ่งเป็นรูปสตรีจำหลักบนแผ่นหินเขียว เป็น

⁴⁹⁵ ม.ร.ว. สุนทชาติ สวัสดิกุล, “เที่ยวเมืองพระร่วง,” 1, 1 (ธันวาคม 2496): 38-39.

⁴⁹⁶ ตรี อมาตยกุล, นำเที่ยวเมืองสุโขทัย, หน้า 17-18.

⁴⁹⁷ ตรี อมาตยกุล, นำเที่ยวเมืองสุโขทัย, หน้า 25-26.

⁴⁹⁸ ตรี อมาตยกุล, นำเที่ยวเมืองสุโขทัย, หน้า 31.

ที่นับถือของชาวสุโขทัยเป็นอันมาก และมีประเพณีที่เกี่ยวข้องเนื่องกันคือการแห่รูปแม่ย่าในวันสงกรานต์ ซึ่งเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่ไม่พบในพื้นที่อื่นๆ⁴⁹⁹

การเรียบเรียงหนังสือสารคดีท่องเที่ยวของนายตรี ทั้งหนังสือชุดทัศนศาสตร์ไทย และนำเที่ยวสุโขทัย ทำให้เห็นรูปแบบการศึกษาประวัติศาสตร์ในจังหวัดต่างๆ ที่เน้นการใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทพงศาวดาร และงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำในยุคก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นข้อมูลตั้งต้น จึงทำให้ผลงานของนายตรีเป็นผลงานที่เชิดชูบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ไปในตัว

5.5 สรุป

การปรับเปลี่ยนจากการอธิบายความเป็นไทยบนฐานของการมีเชื้อชาติไทยมาสู่การอธิบายความเป็นไทยบนฐานของการมีวัฒนธรรมไทยที่มีลักษณะเฉพาะตัว เกิดขึ้นมาจากปัจจัยสำคัญสามประการ ได้แก่ ปัจจัยแรกคือบริบททางการเมืองการปกครองในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ชนชั้นนำมีความต้องการที่จะสร้างคำอธิบายความเป็นไทยที่จะไม่ก่อให้เกิดข้อพิพาทระหว่างประเทศ ดังเช่นที่การกล่าวอ้างความเป็นไทยทางเชื้อชาติในช่วงทศวรรษ 2480 เคยเป็นทั้งผลและเหตุอย่างหนึ่งของการทำสงครามผนวกดินแดนเข้าไทย ปัจจัยที่สองเป็นผลสืบเนื่องจากที่รัฐบาลไทยรับแนวทางในการศึกษาวัฒนธรรมจากองค์การระดับโลกอย่างยูเนสโกมาใช้อธิบายความเป็นไทย ยูเนสโกโน้มน้าวให้ประเทศสมาชิกเลือกใช้วัฒนธรรมเพื่ออธิบายเอกลักษณ์ของประเทศและปฏิเสธการยึดถือเรื่องเชื้อชาติแบบก้าวร้าว และปัจจัยที่สามเป็นผลจากความกังวลกับภาวะคุกคามความมั่นคงต่างๆ ทั้งการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์และการต่อต้านจากพวกแยกดินแดนในประเทศ ทำให้รัฐบาลไทยต้องการเสริมสร้างความเป็นไทยอย่างทั่วถึง เพื่อให้คนทั้งประเทศรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ ฉะนั้นการอธิบายความเป็นไทยจึงต้องขยายไปครอบคลุมประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นเข้ามาด้วย ความเป็นไทยจึงต้องอยู่บนฐานของ “เอกภาพบนความหลากหลายทางวัฒนธรรม”

ในทศวรรษ 2490 ที่ส่งผลต่อเนื่องมาถึงทศวรรษ 2500 รัฐบาลไทยใช้นโยบายรัฐและกลไกระบบราชการในกระบวนการสร้างความเป็นไทย ประการแรก คือ ด้วยการสร้างหน่วยงานที่รับผิดชอบการศึกษาและเผยแพร่วัฒนธรรมไทย ที่สำคัญคือสภาวัฒนธรรม ซึ่งมีบทบาทสำคัญใน

⁴⁹⁹ ตรี อมาตยกุล, นำเที่ยวเมืองสุโขทัย, หน้า 49.

การผลิตข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นไทยและวัฒนธรรมไทย ประการที่สอง คือ ด้วยการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเพื่อเสริมสร้างความรู้และสำนึกรักในความเป็นไทย ซึ่งมาพร้อมกับการผลิตหนังสือแนะนำเที่ยวและการบูรณะโบราณสถานให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว ประการหลังนี้สะท้อนว่ารัฐบาลให้น้ำหนักกับการท่องเที่ยวในฐานะการสร้างประสบการณ์เชิงประจักษ์กับความเป็นไทย ในการดำเนินการเหล่านี้เองก็มีการกลับไปศึกษาและอ้างอิงชุดข้อมูลที่ชนชั้นนำในยุคก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองสร้างไว้มาเป็นพื้นฐานในการอธิบายความเป็นไทยทางวัฒนธรรม การส่งเสริมการผลิตหนังสือแนะนำเที่ยวก็สะท้อนให้เห็นว่างานเขียนที่เกี่ยวกับการเดินทางเป็นเครื่องมือที่สำคัญอย่างหนึ่งของการสร้างความเป็นไทยทั้งในแง่ของการสร้างค่านิยมและการสร้างการรับรู้

บทที่ 6 สรุป

วิทยานิพนธ์เรื่อง “งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำกับการสร้างความเป็นไทย ทศวรรษ 2440 ถึงทศวรรษ 2500” ต้องการศึกษาประวัติศาสตร์ของการสร้างความเป็นไทยผ่านงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำไทยในช่วงทศวรรษ 2440 ถึงทศวรรษ 2500 โดยเห็นว่าการเขียนที่เกี่ยวกับการเดินทางเป็นกลไกที่สำคัญอย่างหนึ่งของการสร้างความเป็นไทยทั้งในแง่ที่เป็นพื้นที่ของการสร้างค่านิยมและคำอธิบาย อีกทั้งยังเป็นสื่อสำคัญในการกระจายองค์ความรู้ดังกล่าว

วิทยานิพนธ์มุ่งพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างประสบการณ์การเดินทาง วิถีวิทยา และบริบททางประวัติศาสตร์ของผู้เขียน การศึกษาพบว่ากระบวนการสร้างความเป็นไทยของชนชั้นนำไทยในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นการผสมผสานระหว่างวาระทางการเมืองและเศรษฐกิจ การประมวลความรู้ที่สั่งสมอยู่ก่อน กับการใช้ข้อมูลที่ได้จากการมีประสบการณ์เชิงประจักษ์จากการเดินทาง ความเป็นไทยจึงมิได้เป็นชุดความรู้ที่ถูกนิยามขึ้นจากความคิดของชนชั้นนำเพียงอย่างเดียว หากแต่ยังเป็นชุดความรู้ที่ถูกประมวลขึ้นจากผลของการใช้วิถีวิทยาและข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ได้รับจากการเดินทางอีกด้วย วิถีวิทยาที่เลือกใช้อันได้แก่ การศึกษาประวัติศาสตร์โบราณคดี การศึกษาเศรษฐกิจ การศึกษาชาติพันธุ์ และการศึกษาวัฒนธรรม ก็เป็นการเลือกใช้ที่สัมพันธ์กับบริบททางประวัติศาสตร์ที่เปลี่ยนไป ดังเช่น การเดินทางของชนชั้นนำไปดินแดนของชาวไทยใหญ่ในช่วงทศวรรษ 2470 ถึง ทศวรรษ 2480 ก็ทำให้ชนชั้นนำรับทราบว่าสำนึกความเป็นไทยเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในกลุ่มคนที่ถือว่าสืบเชื้อสายไทย และเป็นสำนึกที่อยู่นอกเหนือพรมแดนของชาติ อีกทั้งยังแสดงให้เห็นว่าความเป็นไทยมิได้เป็นสิ่งที่ถูกสร้างจากการนิยามของชนชั้นนำจากส่วนกลางเพียงด้านเดียว แต่หากเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในความคิดของคนในท้องถิ่นด้วย

การศึกษางานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำในช่วงทศวรรษ 2440 ถึงต้นทศวรรษ 2500 นักเดินทางและผู้เขียนเหล่านี้มีการเปลี่ยนแปลงทางวิถีวิทยาในการแสวงหาและอธิบายความเป็นไทย และความเปลี่ยนแปลงนี้สัมพันธ์กับบริบททางประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกัน ซึ่งส่งผลให้การประกอบสร้างความเป็นไทยเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงเวลา เช่นเดียวกัน เมื่อความต้องการทางการเมือง-เศรษฐกิจของชนชั้นนำเปลี่ยนไปตามบริบท ก็ส่งผลให้การนิยามความเป็นไทยถูกปรับเปลี่ยนให้ตอบโจทย์ใหม่

อย่างไรก็ดี ผู้วิจัยเห็นว่า แม้จะมีวิธีวิทยา แต่ก็มิใช่ว่าจะสามารถกำหนดผลลัพธ์ของการศึกษาให้เป็นไปตามที่คาดล่วงหน้าได้เสมอไป เนื่องจากชนชั้นนำอาจต้องปรับเปลี่ยนวิธีวิทยาให้เข้ากับชุดข้อมูลที่ตนเองได้รับมาจากสถานที่ที่ไปเยือนและผู้คนที่ได้พบระหว่างการเดินทาง ด้วยเหตุนี้แม้ว่าจะมีชุดความรู้จากส่วนกลางติดตัวไปด้วย แต่ชนชั้นนำก็เปิดรับข้อมูลของท้องถิ่นอยู่ด้วยบ่อยครั้ง เช่น คำบอกเล่าของคนท้องถิ่น เป็นต้น ซึ่งได้แสดงให้เห็นถึงการประนีประนอมระหว่างวิธีวิทยาของชนชั้นนำกับข้อมูลของท้องถิ่นที่ได้มาจากการมีประสบการณ์เชิงประจักษ์ผ่านการเดินทาง การประนีประนอมนี้ส่งผลให้การสร้างความเป็นไทยของชนชั้นนำมีลักษณะเป็นการผสมผสานระหว่างความคิดของชนชั้นนำกับข้อมูลเชิงประจักษ์มากกว่าจะเป็นแค่ผลจากมุมมองหรืออุดมการณ์ของชนชั้นนำเพียงอย่างเดียว

ผลจากการศึกษาพบว่า ชนชั้นนำประกอบสร้างความเป็นไทยอย่างสัมพันธ์กับบริบททางประวัติศาสตร์ที่เปลี่ยนไปใน 4 ช่วงเวลา ได้แก่ (1) **ช่วงทศวรรษ 2440 ถึงทศวรรษ 2470** เมื่อต้องเผชิญกับความท้าทายที่มากับภาวะความเป็นสมัยใหม่ ที่สำคัญคือการคืบคลานเข้ามาของจักรวรรดินิยมและการก่อร่างของราชอาณาจักรสมัยใหม่ที่มีการกำหนดเส้นแบ่งเขตแดน ชนชั้นนำในยุคนี้พยายามอธิบายความเป็นไทยด้วยการค้นหาที่มาของคนไทยและรัฐไทย เพื่อที่จะใช้อำนาจอธิธรรมในการปกครอง การศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีจึงเป็นวิธีวิทยาที่สำคัญในการค้นหาและยืนยันที่มาของความเป็นไทย ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ได้มีการรวบรวมข้อมูลทางประวัติศาสตร์มาทดแทนหลักฐานที่สูญหายไปในช่วงการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 มาก่อนแล้ว ชนชั้นนำในช่วงทศวรรษ 2440 เห็นความสำคัญของการใช้การเดินทางไปเรียนรู้ประวัติศาสตร์ไทยจากโบราณสถานนอกกรุงเทพฯ เพื่อที่จะใช้ข้อมูลจากประสบการณ์เชิงประจักษ์มาตรวจสอบข้อมูลในหลักฐานลายลักษณ์อักษรที่มีอยู่

การศึกษาประวัติศาสตร์จากโบราณสถานนั้นทำให้ชนชั้นนำไม่เพียงได้เรียนรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาซึ่งมองว่าเป็นต้นธารของกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ยังได้พบหลักฐานที่เผยให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของประวัติศาสตร์ของชาติไทยที่เก่าแก่กว่าประวัติศาสตร์อยุธยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งประวัติศาสตร์สุโขทัย รวมถึงหลักฐานที่แสดงการตั้งถิ่นฐานของชาติอื่นๆ ในดินแดนไทยในยุคก่อนที่ชาติไทยจะเข้ามาปกครอง ซึ่งถูกสรุปว่าชาติเหล่านี้ถูกกลืนกลายจนเป็นคนไทยอย่างสันติด้วยความสามารถในการปกครองและคุณลักษณะทางวัฒนธรรมที่ดีของผู้ปกครองไทย อย่างไรก็ดีการยึดข้อมูลจากพงศาวดารซึ่งเป็นเรื่องของสถาบันพระมหากษัตริย์เป็น

หลักในการอธิบายที่มาของชนชาติไทยและรัฐไทย ก็ส่งผลให้สถาบันพระมหากษัตริย์ถูกพิจารณาว่าเป็นศูนย์กลางของการขับเคลื่อนประวัติศาสตร์ไทยและความเป็นไทย ข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ได้มาจากการเดินทางไปยังสถานที่ตามพงศาวดารมีส่วนสนับสนุนข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์ให้มีความหนักแน่นยิ่งขึ้น

(2) **ช่วงทศวรรษ 2460 ถึงทศวรรษ 2470** เป็นยุคที่ประเทศไทยถูกเชื่อมโยงเข้ากับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและตลาดโลกแล้ว และต้องประสบปัญหาภัยธรรมชาติและวิกฤติเศรษฐกิจอันเป็นผลจากสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ชนชั้นนำหันมามองประเทศตนเองในมุมมองแบบทุนนิยม ออกทำการเดินทางสำรวจหัวเมืองเพื่อแสวงหาทรัพยากรธรรมชาติและศักยภาพทางเศรษฐกิจของประเทศ และพบว่าการทำกิจกรรมน่าจะเป็นวิถีทางที่จะทำให้ประเทศผ่านพ้นวิกฤติเศรษฐกิจไปได้ เนื่องจากเป็นวิธีการหาเลี้ยงชีพที่คนไทยได้รับสืบทอดมาจากบรรพบุรุษอย่างยาวนาน จึงทำให้คนไทยมีศักยภาพที่จะทำการผลิต และยังเป็นภาคส่วนที่จะรองรับคนว่างงานจากส่วนกลาง เพื่อให้คนเหล่านี้สามารถมีอาชีพที่เลี้ยงดูตนเองได้ กิจกรรมถูกยกย่องในฐานะเครื่องแสดงอัตลักษณ์ของความเป็นไทยที่มาจากการสั่งสมความรู้ในการเพาะปลูกของบรรพบุรุษ

(3) **ช่วงทศวรรษ 2470 ถึงทศวรรษ 2480** ชนชั้นนำในยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 หันมาให้ความสนใจกับการอธิบายความเป็นไทยด้วยแนวคิดเรื่องเชื้อชาติ เนื่องจากต้องการใช้เชื้อชาติไทยมาเป็นศูนย์กลางในการนิยามความเป็นไทยแทนความผูกพันกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ชนชั้นนำจำนวนหนึ่งก็เกิดความสนใจที่จะออกเดินทางไปค้นหาชนชาติไทยที่อยู่นอกเขตแดนรัฐชาติไทย โดยได้รับแรงบันดาลใจอย่างสำคัญจากบันทึกการเดินทางของดอดด์ที่เคยไปเยือนถิ่นฐานของชนชาติไทยนอกประเทศไทย

การต่อสู้ระหว่างไทยกับประเทศเพื่อนบ้านในช่วงสงครามอินโดจีนและสงครามโลกครั้งที่สอง นำไปสู่การที่รัฐไทยขยายดินแดนออกไปนอกพรมแดนรัฐ ข้าราชการทั้งทหารและพลเรือนมีโอกาสเดินทางไปสำรวจชนชาติไทยนอกเขตแดนไทยอีกครั้งหนึ่ง พร้อมทั้งนำความเป็นไทยหรือความเป็นชนชาติไทยมาใช้เป็นข้ออ้างประกาศกรรมสิทธิ์เหนือดินแดนและผู้คน และใช้ความเป็นพวกพ้องเดียวกันนี้เป็นเครื่องมือในการยึดครองและปกครองพื้นที่ที่เป็นถิ่นอาศัยของชนชาติไทยที่อยู่นอกเขตแดนไทย

(4) **ช่วงทศวรรษ 2490 ถึงทศวรรษ 2500** บริบททางการเมืองทั้งในประเทศและระดับโลกในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้รัฐบาลไทยต้องปรับเปลี่ยนการอธิบายความเป็นไทยจากที่ยึดโยงกับแนวคิดเรื่องเชื้อชาติมาเป็นการมีวัฒนธรรมไทยร่วมกัน เนื่องจากรัฐบาลไทยต้องการสร้างคำอธิบายความเป็นไทยที่จะไม่ก่อให้เกิดข้อพิพาทระหว่างประเทศ ดังเช่นการกล่าวอ้างความเป็นไทยทางเชื้อชาติในช่วงทศวรรษ 2480 รัฐบาลไทยรับแนวทางในการศึกษาวัฒนธรรมจากองค์การระดับโลกอย่างยูเนสโกมาใช้นิยามความเป็นไทย เพื่ออธิบายเอกลักษณ์ของประเทศและปฏิเสธการยึดถือเรื่องเชื้อชาติ

รัฐบาลไทยในช่วงทศวรรษ 2490 ยังเห็นอีกว่าการอธิบายความเป็นไทยทางวัฒนธรรมเป็นวิธีการที่จะทำให้คนทั้งประเทศรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ วัฒนธรรมไทยที่มีร่วมกันจะเป็นเกราะป้องกันมิให้คนในต่างจังหวัดถูกชักจูงจากขบวนการคอมมิวนิสต์และขบวนการแบ่งแยกดินแดนที่เคลื่อนไหวอยู่ตามแนวชายแดน การอธิบายความเป็นไทยในบริบทนี้ควรนำประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นเข้ามารวมอยู่ด้วย ความเป็นไทยจึงต้องอยู่บนฐานของ “เอกภาพทางวัฒนธรรมบนความหลากหลาย”

รัฐบาลดำเนินนโยบายเสริมสร้างความเป็นไทยทั่วประเทศ โดยใช้หน่วยงานราชการอย่างสภาวัฒนธรรมให้ทำหน้าที่รับผิดชอบการศึกษาและเผยแพร่วัฒนธรรมไทย และส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเพื่อเสริมสร้างความรู้และสำนึกรักในความเป็นไทย การเผยแพร่หนังสือแนะนำเที่ยวและการบูรณะโบราณสถานให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวทำให้เห็นว่ารัฐบาลต้องการที่จะใช้การท่องเที่ยวมาสร้างประสบการณ์เชิงประจักษ์กับความเป็นไทยให้กับประชาชนไทยและคนต่างชาติ ในการจัดทำหนังสือแนะนำเที่ยวในยุคนี้ก็มีการกลับไปอ้างอิงถึงข้อมูลและองค์ความรู้ที่ชนชั้นนำในยุคก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองจัดทำไว้

จะเห็นได้ว่านับแต่ทศวรรษ 2440 จนถึงทศวรรษ 2500 การเดินทางท่องเที่ยวและงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางยังคงเป็นวิธีการและเครื่องมือที่สำคัญในกระบวนการสร้างความเป็นไทย สร้างการรับรู้และเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับความเป็นไทย ซึ่งข้อมูลที่ปรากฏในงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางที่นำมาศึกษาเป็นผลมาจากการศึกษาข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่สั่งสมมาอยู่ก่อนแล้ว และจากการเก็บข้อมูลและพรรณนาสิ่งที่พบเห็นระหว่างการเดินทาง

โดยสรุป ในช่วงเวลาที่วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ศึกษาพบว่า การพยายามสร้างความเป็นไทยเกิดขึ้นเป็นหลาย “จังหวะ” ขณะที่การอธิบายความเป็นไทยมีการเปลี่ยนแปลงตามบริบททางประวัติศาสตร์ที่เปลี่ยนไป และมีคำอธิบายความเป็นไทยหลายชุดอยู่ร่วมกันในแต่ละช่วงเวลา

บรรณานุกรม

- A.B. Griswold, and Prasert na Nagara. "On Kingship and Society at Sukhodaya." In *Change and Persistence in Thai Society* edited by G. William Skinner and A. Thomas Kirsch. Ithaca: Cornell University, 1975.
- Adas, Michael. "Continuity and Transformation: Colonial Rice Frontiers and Their Environmental Impact on the Great River Deltas of Mainland Southeast Asia ". In *The Environment and World History*, edited by Edmund Burke and Kenneth Pomeranz, 191-207. California: University of California Press 2009.
- Ashcroft, Bill, Gareth Griffiths, and Helen Tiffin. *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures*. New York: Routledge, 2008.
- Benedict, Ruth. *The Chrysanthemum and the Sword : Pattern of Japanese Culture* Boston: Houghton Mifflin, 1959.
- . *Patterns of Culture*. Boston: Houghton Mifflin, 1989.
- . *Thai Culture and Behavior: An Unpolished War-Time*. Ithaca: Cornell university, 1952.
- Benjamin, Walter. "The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction." In *Illuminations: Essays and Reflections*, edited by Hannah Arendt. New York: Schocken, 1991.
- Boas, Franz. "Introduction." In *The Chrysanthemum and the Sword* by Ruth Benedict. Boston: Houghton Mifflin 1989.
- Brummelhuis, Han ten. *King of the Waters: Homan Van Der Heide and the Origin of Modern Irrigation in Siam*. Chiang Mai: Silkworm Books, 2007.
- Chatterjee, Partha. *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse*. London: Zed Book, 1986.
- Corlett, J. Angelo. *Race, Racism, and Reparations* Ithaca: Cornell University, 2003.
- Dodd, William Clifton. *His Royal Highness, Prince Bidyalankarana, Director General, Department of Commerce and Statistics Bangkok*. Chiang Rai, 20 th October, 1916.

- Embree, John F. "Thailand – a Loosely Structured Social System." American Anthropologist (1950).
- Emmerson, Donald K. "Southeast Asia': What's in a Name?". Journal of Southeast Asian Studies 15, 1 (March. 1984).
- Hall, Daniel George Edward. *A History of South-East Asia*. London: Macmillan, 1968.
- Ingram, James C. *Economic Change in Thailand: 1850 – 1970*. Stanford: Stanford University, 1971.
- Ivarsson, Soren. *Creating Laos : The Making of a Lao Space between Indochina and Siam 1860-1945*. Copenhagen: NIAS 2008.
- James Clifford and George E. Marcus. *Writing Culture : The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California, 1986.
- Jenkings, Bill. "Phrenology, Heredity and Progress in George Combe's "Constitution of Man" ". The British Journal for the History of Science 48, 3 (2015): 455 - 73.
- Keyes, Charles F. "Ethnic Identity and Loyalty of Villagers in Northeastern Thailand." Asian Survey 6, 7 (1966): 367.
- Lauriston Sharp and Lucien M. Hanks. *Bang Chan: Social History of a Rural Community in Thailand*. Ithaca: Cornell University, 1978.
- Malinowski, Bronislaw. "Introduction to the Duke University Press Edition." In *Cuban Counterpoint: Tobacco and Sarga by Fernando Ortiz*. London: Duke University, 1995.
- Molle, Francois. "Social and Economic Patterns of Landlord-Tenant Relationships in the Chao Phraya Delta, Thailand: An Historical Perspective." Southeast Asian Studies 33, 3 (October 2002): 517-43.
- Musgrove, Brian. "Travel and Unsettlement: Freud on Vocation." In *Travel Writing and Empire: Postcolonial Theory in Transit*, edited by Steven Clark. New York: Zed Books, 1999.
- O.W.Wolter. *The Fall of Srivijaya in Malay History*. Kuala lumpur: Oxford University 1975.
- Ortiz, Fernando. *Cuban Counterpoint: Tobacco and Sugar*. London: Duke University, 1995.

- Peleggi, Maurizio. "From Buddhist Icons to National Antiquities: Cultural Nationalism and Colonial Knowledge in the Making of Thailand's History of Art." *Modern Asia Studies* 47, 5 (2013): 1502-48. .
- . "Royal Antiquarianism, European Orientalism and the Production of Archaeological Knowledge in Modern Siam". In *Asia in Europe, Europe in Asia* edited by M. Rutten S. Ravi and B. Goh. Singapore: ISEAS–Yusof Ishak Institute, 2004.
- Phaya Anuman Rajadhon. *The Cultures of Thailand* Thailand Culture Series. Vol. 1, Bangkok: The National Culture Institute, 1956.
- Philips, Matthew. *Thailand in the Cold War*. New York: Routledge, 2016.
- Rabibhadana, Akin. *The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period. 1782-1873* Bangkok: Amarin Printing, 1996.
- Reid, Anthony. *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450 – 1680, Volume One: The Land Below the Winds* New Haven Yale University, 1988.
- Ryang, Sonia. "Chrysanthemum's Strange Life: Ruth Benedict in Postwar Japan." *Asian anthropology* 1, 1 (2002).
- Sanda, Sao. *The Moon Princess: Memories of the Shan States*. Bangkok: Riverbooks 2008.
- Sharp, Lauriston. "Cultural Continuities and Discontinuities in Southeast Asia." *Journal of Asia Studies* 22, 1 (1962).
- Skinner, G. William, and A. Thomas Kirsch. "Introduction." In *Change and Persistence in Thai Society: Essays in Honor of Lauriston Sharp* edited by G. William Skinner and A. Thomas Kirsch. Ithaca: Cornell University, 1975.
- Skinner, George William. *Chinese Society in Thailand : An Analytical History*. Ithaca: Cornell University, 1962.
- Werlen, Benno. *Society, Action and Space : An Alternative Human Geography* London: Routledge, 1992.
- White, Hayden. *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*. London: The Johns Hopkins University, 1990.
- Winichakul, Thongchai. "The Other Within: Travel and Ethno-Spatial Differentiation of Siam

- Subject 1885-1910." In *Civility and Savagery: Social Identity in Tai States*, edited by Andrew Turton. Richmond: Curzon, 2000.
- . *Siam Mapped : A History of the Geo-Body of a Nation*. Chiang Mai: Silkworm Book, 1994.
- Wyatt, David K. "Education and the Modernization of Thai Society." In *Change and Persistence in Thai Society*, edited by G. William Skinner and A. Thomas Kirsch. Ithaca: Cornell University, 1975.
- . *Thailand: A Short History*. Chaing Mai: Silkworm Books, 1984.
- Young, Tim. *The Cambridge Introduction to Travel Writing* New York Cambridge university, 2013.
- Yu, Henry. "Ethnicity." In *Keywords for American Cultural Studies*, 100-04. New York: New York university, 2014.
- Zimmerman, Carle C. *Siam: Rural Economic Survey 1930 – 31*. Bangkok: Bangkok Time 1931.
- เก่งกิจ กิติเรียงลาภ. เขียนชนบทให้เป็นชาติ. กรุงเทพฯ: มติชน, 2562.
- เจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง. อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพ เจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง. เชียงใหม่: เจ้าวรจักร ณ เชียงตุง, 27 มกราคม 2533.
- เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี. "ความตกต่ำแห่งเศรษฐกิจ ". *ไทยเกษม* 8, 5 (กันยายน 2474): 736-50.
- เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต). ลัทธิธรรมนิยมต่างๆ ภาคที่ 5. ว่าด้วยชาวป้าชาติต่างๆ. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2462.
- เชษฐา นุ่มเล็ก. "ว่าไรต์ต้องห้ามพลาด: ตราด-ระยอง." *อนุสาร อสท.* 56, 10 (2559): 98-107.
- โพธราหมิก, ยรรยงค์. "ปัญหาเกี่ยวกับเชื้อชาติในทางซิวะสงเคราะห์ ". *วิทยาคาร* 42, 8 (สิงหาคม 2485): 965-73.
- ไกรฤกษ์, พิริยะ. จารึกพ่อขุนรามคำแหง: วรรณคดีประวัติศาสตร์การเมืองแห่งกรุงสยาม. กรุงเทพฯ: มติชน, 2547.
- กรณรงค์ เจริญธวัช. "อำนาจขององค์ความรู้ในงานวาทกรรมทางประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีขอมในประเทศไทย." *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์* 2545.
- กรมศึกษา. หนังสือพระราชพงสาวดาร ฉบับพิมพ์ ร.ศ. 120 เล่ม 3. กรุงเทพฯ: มติชน, 2550.
- กองบรรณาธิการ. "Discover Thainess/ท่องเที่ยววิถีไทย ๒๕๕๘ " *TAT Review Magazine*, มกราคม – มีนาคม, 2558. <http://www.etatjournal.com/mobile/index.php/menu-read-tat/menu-2015/menu-12015/219-12015-discover-thainess>.
- "การพานักเรียนเที่ยวชมสถานที่ และโบราณวัตถุ." *วิทยาคาร* 32, 2 (มกราคม 2474).

ขุนวิจิตรมาตรา. หลักไทย. พระนคร โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2471.

คล้าย เพ็ชรกล้า. "เที่ยวสงครามต้นครเชียงใหม่." วิทยารักษ์ 30, 10 (พฤษภาคม. 2476).

จอมพลผิน ชุณหะวัณ. ชีวิตกับเหตุการณ์ของจอมพลผิน ชุณหะวัณ. กรุงเทพฯ: อุดมสมพรบ้านและสวน 2552.

จิรพล เกตุจอมพล. "การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างขององค์ความรู้ ของกลุ่มชนชั้นนำสยามรุ่นใหม่ พ.ศ. 2367-2468 (ศึกษากรณีการชำระพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4)." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ. "คนไทย" เป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันหรือไม่หากจะมองแบบ Barth." ใน บทความวิชาการและความทรงจำเนื่องในโอกาสเกษียณอายุราชการรองศาสตราจารย์สุมิตร ปิติพัฒน์, เทียมจิตร พ่วงสมจิตร, บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สันต้า เพลส 67 2546. 62-77.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. "การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชนชาติไทย." ใน บทความวิชาการและความทรงจำเนื่องในโอกาสเกษียณอายุราชการ รองศาสตราจารย์สุมิตร ปิติพัฒน์, เทียมจิตร พ่วงสมจิตร, บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สันต้า เพลส, 2546.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ เรณู วิชาศิลป์. "ความเชื่อและพิธีกรรมของชาวไทยอาหมจากการอ่านอาหม-บุราณจี ภาษาไทย." การสัมมนาล้านนาคดีศึกษา:ประวัติศาสตร์และโบราณคดี, วิทยาลัยครูเชียงใหม่, 2528.

ช. ณโคตรบุรณ. "ว่าด้วยภาษาอีสาน." วารสารวัฒนธรรม 1, 2 (ธันวาคม. 2499).

ชลธิรา สัตยวัฒนา. คำ ถิ่น กำเนิดรัฐไท: สวรรค์รากต้นตอ คนไท ชุมชนไท-ลาว และความเป็นไท/ไต/ไทย/สยาม. กรุงเทพฯ: อีสาน, 2561.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. ประวัติศาสตร์การเมืองไทย 2475 – 2500. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2544.

ฐานุร โกมารกุล ณ นคร. "โลกใบเล็กกลางทะเลชลบุรี:เกาสีซัง." อนุสาร อสท. 56, 10 (พฤษภาคม 2559): 60-97.

ดอดด์, วิลเลียม คลิฟตัน. ไทย. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2482.

ตรี อมาตยกุล. เรื่องเจดีย์ยุทธหัตถี. พระนคร: พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณแม่มะลิ ปุณณะโชติ วันที่ 17 พฤษภาคม, 2498.

———. นำเที่ยวเมืองสุโขทัย. กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ 2498.

"ตามเสด็จประพาสเมืองเหนือตอนทางรถไฟ." ประกอบกสิกรรม 1, 7 (ร.ศ. 130).

ที่รฤกแห่งการเปิดทางรถไฟหลวงสายใต้ 2459 พระนคร: กระทรวงคมนาคม, 2459.

ธเนศ งามสม. "ท่องเที่ยวในฝันป่าตะวันออก." อนุสาร อสท. 58, 1 (สิงหาคม 2560): 34-43.

ธเนศ วงยานนาวา. ม(า)นุษย์ไรแมนติค กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม, 2556.

ธงชัย พึ่งกันไทย. "ลัทธิคอมมิวนิสต์ และนโยบายต่อต้านของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2468 - 2500." ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

ธงชัย วินิจจะกุล. โฉมหน้าราชาชาตินิยม. กรุงเทพฯ: ฟ้ายาวกัน, 2559.

———. กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิกายของชาติ. กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2556.

———. คนไทย/คนอื่น. กรุงเทพฯ: ฟ้ายาวกัน, 2560.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2535.

นพ จุลฤกษ์. "ผู้นำ (Guide) จังหวัดลพบุรี." *วิทยาสาร* 30, 4 (กุมภาพันธ์ 2472).

นันทนา กปิลกาญจน์. ผลกระทบของระบบผูกขาดทางเศรษฐกิจที่มีต่อสังคมเกษตรกรรมไทย: สมัยอยุธยาจนถึงสนธิสัญญาเบาริง พ.ศ.2398 กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2534.

นาย ทร. อินทรวิจิตร. "สถานการณ์ปัจจุบันแห่งสหราชอาณาจักร." *หนังสือพิมพ์ฟรีไฟ* 1, 2 (กุมภาพันธ์ 2486).

นายพันตำรวจโท ธาณี สาทรกิจ. เชียงตุง: นครหลวงแห่งสหราชอาณาจักร. (พิมพ์เป็นธรรมเนียมบรรณาการในงานปลงศพ นางกฤษณา สาทรกิจ ณ เมรุวัดธาตุทอง วันที่ 19 ตุลาคม 2501).

นิธิ เอียวศรีวงศ์. กรุงเทพฯ, พระเจ้าตาก และประวัติศาสตร์ไทย: ว่าด้วยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์. กรุงเทพฯ: มติชน, 2557.

———. การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, 2548.

นิศดา ศิลปเสฐ. อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2560.

บัวหนักดี, อภินันท์. "บทบรรณาธิการ." *อนุสาร อสท.* 55, 6 (มกราคม 2558): 7.

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. 30 ชาติในเชียงราย. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2547.

———. ไทยสิบสองปันนา เล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: ศยาม, 2557.

———. ไทยสิบสองปันนา เล่ม 2. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: ศยาม, 2557.

———. คนไทยในพม่า. พิมพ์ครั้งที่ 4. พระนคร: โรงพิมพ์รามินทร์, 2503.

———. ราชอาณาจักรลาว. กรุงเทพฯ: ศยาม, 2557.

บุญยงค์ เกศเทศ. "จดหมายเหตุของหมอดื้อดดีในความรับรู้ของไทย". ใน ภูมิภาคลุ่มน้ำโขง: จดหมายเหตุ-ประวัติศาสตร์-นิเวศวิทยา-ชาติพันธุ์, ชาลววิทย เกษตรศิริ และกาญจน์ ละอองศรี, บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2553.

บุญสิงห์ บุญคำ. เทียวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน. พิษณุโลก: โรงพิมพ์รัตนสุวรรณ, 2499.

ปฐมฤกษ์ เกตุทัต. "พัฒนาการโบราณคดีในประเทศไทย." *เมืองโบราณ* 21 (2538): 15 - 44.

"ประกาศกองบัญชาการทหารสูงสุด เรื่องการจัดการปกครองดินแดนสิริภมลาย." *พระราชกิจจานุเบกษา* 60, 68 (21 ธันวาคม 2486): 1921.

ประทีป เพ็งตะโก. แนวทางการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, 2556.

ประภาศิริ. "บันทึกสืบหา 'สยาม'." *วารสารศิลปากร* 2, 1 (มิถุนายน 2491).

ประวัติการค้าไทย. กรุงเทพฯ: บจก. บพิธ, 2511. หอการค้าไทยพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสง่า วรณ
ดิษฐ์ ท.ม.,ต.ช. ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส.

ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ. รำลึกเมืองไทยเมื่อวาน: ปราโมทย์คลาสสิก. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ร่วมด้วยช่วยกัน, 2543.

ปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล. "คำนำ." ใน คนใน:ประสบการณ์ภาคสนามของนักมานุษยวิทยาไทย, ปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันท
กุล, บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2545.

ปาสูกาของผู้แทนราษฎร เรื่องสภาพของจังหวัดต่างๆ กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2539.

ปิ่นเพชร จำปา. "วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทย พ.ศ. 2394 – 2544." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชา
ประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545.

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. เมื่อมานุษยวิทยาพบกับวัฒนธรรมศึกษา: สัมพันธภาพที่น่ากระวนกระวาย. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยา
สิรินธร, 2551.

พ. บำเพ็ญบุญ. "การศึกษาแบบบัญญัติ." วิทยาสาร 32, 3 (1 กุมภาพันธ์ 2474).

พรหมเมธ นาคมทอง. "วิถีไทยในกระแส." TAT Review Magazine 1 (มกราคม – มีนาคม 2558).
<http://www.etatjournal.com/mobile/index.php/menu-read-tat/menu-2015/menu-12015/218-12015-thai-stream>.

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์. นิราศนราธิปฯ เรียก ดุษฎีจารึกไปปักขัณฑ์ พุทธศก 2471. พระนคร: พระ
นคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2472.

———. พงศาวดารไทยใหญ่. 2457. แจกในงานสถาปนาภิเษกมณูญ วรวรรณ ณ กรุงเทพฯ แห่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น
นราธิปประพันธ์พงศ์.

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระพนธ์. ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ ภาคที่ 22: ว่าด้วยประเพณีการบวชนาค ขนชาติกะเหรี่ยงที่เมือง
ไทรโยค งานนักขัตฤกษ์ของชาวฮินดู และเรื่องความสุข พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472.

พระขำนิโวหาร. โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,
2470.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. "เรื่องพระปฐมเจดีย์." ใน เรื่องพระปฐมเจดีย์กรมศิลปากรตรวจชำระใหม่และการบูรณะ
และปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์, กรมศิลปากร, บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ: บริษัท ยูนิตี โพรเกรส จำกัด, 2528.

———. จดหมายเหตุระยะทางเสด็จหัวเมืองเหนือ: พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เป็นภาษามคร
เมื่อเสด็จจุลุดงค์ในปีมะเส็ง พ.ศ. 2376. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร 2468.

———. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2548.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระราชนิพนธ์เรื่องเสด็จประพาสต้นครั้งที่สอง. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนา
กร, 2467.

———. พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค. พระนคร: คุรุสภา, 2504.

———. "สมาคมสืบสวนของบูรณานในประเทศสยาม." วารสารศิลปากร 12, 2 (2511).

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. โคลงเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 พระพุทธเลิศหล้านภาลัย. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2468.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. เรื่องพระร่วงหรือขอมดำดิน: แดงเรื่องตามตำนาน และสันนิษฐานโบราณคดี และเป็นบทกลอนนคร. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาธิบดี ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 20 เมษายน พ.ศ. 2490.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. เทียบเมืองพระร่วง. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2560.

———. ประมวลบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (ภาคปกิณกะ). พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฉาบปกิณกะ คุณหญิงดวง ธรรมพิภพเกษตรการ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 28 มีนาคม 2505.

———. ประมวลพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สยาม: พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร: กรมศิลปากร, 2496.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. "พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชบัญญัติตอบดังนี้." ประกอบบทกลอน 1, 1 (กรกฎาคม ร.ศ. 130).

พระพาดิษยสารวิเทศ. "การศึกษาเกี่ยวกับการอุตสาหกรรม." วิทยาสาร 27, 19 (20 ตุลาคม 2470).

พระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์. เรื่องอุทกภัยการประจักษ์. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณวดี โปรดให้พิมพ์เมื่อปีชวด พ.ศ. 2466.

พระยาโบราณราชธานินทร์. ตำนานกรุงเก่า พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2450.

พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชคุปต์). ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 63: เรื่องกรุงเก่า. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2479.

พระยาประจักษ์กรจักร. ว่าด้วยภาษาต่างๆ ในสยามประเทศ. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2462.

พระยาอนุมานราชธน. เชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรม. พระนคร: กองวัฒนธรรม, 2498.

———. เรื่องของชาติไทย. พระนคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2483.

———. เรื่องวัฒนธรรม. พระนคร: สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2496.

———. "พรมแดนแห่งความรู้." ใน พรมแดนแห่งความรู้: รวมพระนิพนธ์และบทความทางวิชาการ, อนันต์ วิริยะพินิจ, บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา, 2532. 1-3.

———. "ภาษาคืออะไร." วารสารวัฒนธรรม 2, 4 (มีนาคม 2498).

"พระราชกฤษฎีกาจัดตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว พ.ศ. 2502." พระราชกิจจานุเบกษา 76, 74 (28 กรกฎาคม 2502): 273-85.

พระวิเชียรปรีชา (น้อย). พระราชพงศาวดารเหนือ. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพมหาเสวกเอก เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ราชโกษาธิบดี ณ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2501.

พระศรีพิชัยบริบาล. เรื่องตระเวนอีสาน พ.ศ. 2469. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระศรีพิชัยบริบาล (สวัสด์ ปัทมดิลก) ณ เมรุวัดตรีรัตนาราม จังหวัดระยอง พ.ศ. 2514.

พลตรีถาวร ช่วยประสิทธิ์. ทหารเหลือใช้สงคราม กรุงเทพฯ: สารคดี, 2549.

พวงเพชร สุรัตน์กุล. "เปรียบเทียบผลงานของเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ พ.ศ. 2435-2475 (ค.ศ. 1892-1932)." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516.

พัฒนา กิตติอาษา. "บทบรรณาธิการ: มานุษยวิทยากับการศึกษาปรากฏการณ์โหยหาอดีตในสังคมไทยร่วมสมัย." ใน มานุษยวิทยากับการศึกษาปรากฏการณ์โหยหาอดีตในสังคมไทยร่วมสมัย, กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2546. 1-48.

พัฒนา กิตติอาษา และ สุริยา สมุทคุปติ. "จากชาร์ปถึงค้ายส์: เส้นทางของกระบวนทัศน์วิธีวิทยาการศึกษาสังคมไทย." วารสารสังคมศาสตร์ 19, 3 (2550).

พทยา สายหนู. รายงานการวิจัยเรื่องการศึกษาสภาพหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างใกล้ชิดระยะยาว ตอนที่ 1 ภาคทั่วไป: การปฏิบัติงานของพัฒนาการในเขตพัฒนา อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดศรีสะเกษ กรุงเทพฯ: กองวิจัยและประเมินผล กรมการพัฒนาชุมชน, 2509.

พาหิราภรณ์. "ปากกาพาไป." วารสารวัฒนธรรม 1, 2 (ธันวาคม 2499).

พิชญา สุ่มจินดา. ถอดรหัสพระเจ้าอมเกล้า. กรุงเทพฯ: มติชน, 2557.

พิริยะ ไกรฤกษ์. "ลักษณะไทยเล่ม 1: พระพุทธปฏิมาอัครลักษณะพุทธศิลป์ไทย." นีออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2551.

ม.ร.ว. สุนนชาติ สวัสดิ์กุล. "เที่ยวเมืองพระร่วง." 1, 1 (ธันวาคม 2496).

มหาสิลา วีระวงส์. "เจ้าเพชรราช:บุรุษเหล็กแห่งราชอาณาจักรลาว." แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, 2542.

ยศ สันตสมบัติ. หลักช้าง: การสร้างใหม่ของอัตลักษณ์ไทในได้คง. กรุงเทพฯ อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2543.

ธณี เลิศเลื่อมใส. ฟ้า-ขวัญ-เมือง จักรวาลทัศน์ดั้งเดิมของไทย : ศึกษาจากคัมภีร์โบราณไทยอาหม. โครงการประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมชนชาติไท สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2541.

รวมบทความทางวิชาการที่ชื่อ: เชียงคำ. เชียงใหม่: ชมรมล้านนาคดีร่วมกับวิทยาลัยครูเชียงใหม่, 2529.

รัศมี ชาคะสิงห์. "บทบาทของพลเอก พระยาพลพลพยุหเสนา ในฐานะนายกรัฐมนตรี ในระยะหกปีแรกของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2476-2481)." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. "จากวันนั้น ถึงวันนี้ : เปิดตำนาน 40 ปี อนุสาร อสท." อนุสาร อสท. 40, 1 (สิงหาคม 2542).

———. "นิราศคำโคลง: การวิเคราะห์และเปรียบเทียบกับนิราศชนิดอื่น." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516.

วิศรา ตั้งคำวนิช. ประวัติศาสตร์ "สุโขทัย" ที่เพิ่งสร้าง กรุงเทพฯ: มติชน, 2557.

วสันต์ ปัญญาแก้ว. มนุษยวิทยา-ล้านนาคดี เชียงใหม่: วนิดาการพิมพ์, 2562.

———. "มานุษยวิทยา อุษาคเนย์ และชาร์ลส์ คายส์." วารสารสังคมศาสตร์ 19, 1 (2550).

วารุณี โอสธารมย์. เมืองสุพรรณบุรีบนเส้นทางการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์พุทธศตวรรษที่ 8 - ต้นพุทธศตวรรษที่ 25. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. "สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย." ใน การศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไท, สรัสวดี อ๋องสกุล และโยชิยุกิ มาซุฮาร่า, บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545. 30-56.

วิลเลียม คลิฟตัน คอคด. ชนชาติไทย. หลวงนิเพทยนิติสาร (ฮวดหลี่ หุตะโกวิท), แปล. กรุงเทพฯ: ไทยเชม, 2474.

ศิริลักษณ์ อริยปัญญา. "ประสิทธิภาพของการใช้สื่อประชาสัมพันธ์ในโครงการอะเมซิ่งไทยแลนด์ของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาการตลาด บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.

สมเกียรติ วันทะนะ. "สังคมไทยในภาพของสี่นักคิดไทยสมัยใหม่." จดหมายเหตุสังคมศาสตร์ 10, 4 (พ.ศ. - ก.ศ. 2531).
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. "เรื่องพระปฐมเจดีย์." ใน เรื่องพระปฐมเจดีย์กรมศิลปากรตรวจชำระใหม่และการบูรณะและปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์, กรมศิลปากร, บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ: บริษัท ยูนิตี โพรเกรส จำกัด, 2528.

———. พงษาวดารเหนือลิลิต. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2451.

สมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข. เรื่องเที่ยวไทรโยค: คราวสมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุขเสด็จประพาส เมื่อ พ.ศ. 2464. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2471.

สมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ. เที่ยวเมืองพะม่า. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2489.

———. เที่ยวตามทางรถไฟ. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2557.

———. "เที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์." ใน เรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาค 1-5, กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2550.

———. เรื่องพระร่วง: พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2511.

———. เอกสารตรวจราชการเมืองนครไชยศรี ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อเดือนสิงหาคม ร.ศ. 117. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ, 2511.

———. นิทานโบราณคดี กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตี้บุ๊คส์ 2556.

———. นิราศนครวัด. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

———. "ประชุมปาฐกถาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ". หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล , บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2555.

———. ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2470.

สมใจ ไพโรจน์ธีระวิทย์. "บทบาทของประเพณีมหาดำรงจะวันตกในการสร้างทางรถไฟของประเทศไทย ในรัชสมัย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว." ปริณิพนธ์ฉบับพิมพ์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517.

สมบุญ วรรณพงษ์. รถเที่ยวสุดท้ายจากตองยี กรุงเทพฯ: มติชน, 2549.

สมศรี, ดารณี. "การสร้างภาพลักษณ์ความงามของเชียงใหม่ พ.ศ. 2464-2500." วิทยานิพนธ์ปริณิพนธ์ฉบับพิมพ์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.

สรตี ใจสอาด. "จดหมายเหตุรายวันพระราชานิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." วิทยานิพนธ์ปริณิพนธ์ฉบับพิมพ์ ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. "ความเป็นไทย." การสัมมนาเรื่อง "เอกลักษณ์ของชาติกับการพัฒนาชาติไทย", ณ ตึกสันติไมตรี ทำเนียบรัฐบาล, เมษายน 2526.

สัตย์สงวน, งามพิศ. การวิจัยเชิงคุณภาพทางมานุษยวิทยา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.

สัตยานุรักษ์, สายชล. พระยาอนุমানราชธนะ: ปราชญ์สามัญชน ผู้ริเริ่ม "ความเป็นไทย". กรุงเทพฯ: มติชน, 2556.

สายชล สัตยานุรักษ์. 10 ปัญญาชนสยาม เล่ม 1: ปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กรุงเทพฯ: Openbooks, 2547.

———. 10 ปัญญาชนสยาม เล่ม 2: ปัญญาชนหลังการปฏิวัติ 2475. กรุงเทพฯ: Openbooks, 2547.

———. ชาติไทยและความเป็นไทยโดยหลวงวิจิตรวาทการ. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

———. "ประวัติศาสตร์การสร้าง "ความเป็นไทย" กระแสหลัก." ใน จินตนาการความเป็นไทย, กฤตยา อาชวนิจกุล, บรรณาธิการ, นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิดล, 2551.

———. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาวิไลยวราภ: การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชน" ของชาวสยาม กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

สารนาถ. เยี่ยมไทยอาหมส่ายเลือดของเรา. พิมพ์ครั้งที่สอง. กรุงเทพฯ: ศยาม, 2555.

สำเนา แดงดีเลิศ. "ความรู้สึกรักของข้าพเจ้าเมื่อได้รู้เรื่องเลือดสุพรรณและราชมนู". ยุทธโกษา 55 6(10 มีนาคม พ.ศ. 2479).

สำนักความสัมพันธ์ต่างประเทศ กระทรวงศึกษาธิการ. ความร่วมมือระหว่างประเทศไทยกับองค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรม แห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก). กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ, 2560.

สำนักงานหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี สร.0201.35/19 เรื่องการรับโอนดินแดนที่คืนจากอินโดจีน ฝรั่งเศส (พ.ศ. 2484).

สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 7 กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม พ.1/2 เรื่องรวมหน้าที่ราชการกระทรวงพาณิชย์และคมนาคมเป็นกระทรวงเดียวกัน และเรื่องจัดราชการต่างๆ (31 มีนาคม พ.ศ. 2468 - 28 พฤษภาคม พ.ศ. 2474).

———. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ ร.6 กษ. 6/2 เรื่องรักษาที่ดินสองข้างทางรถไฟสายใต้เพื่อประโยชน์การทำเหมืองแร่ และเรื่องรายชื่อบายแห่งรัฐบาลในการที่คนต่างประเทศขอทำบ่อแร่ในกรุงเทพฯ (11 ส.ค. 2452 – 10 ก.ค. 2455).

- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารการรถไฟแห่งประเทศไทย รพท.1/8 เรื่อง from Bangkok to Cheing Mai by the Northern Express (2476).
- . เอกสารการรถไฟแห่งประเทศไทย รพท. 1/5 เรื่อง Guide to Phimai, the Beautiful Temple City by Major Erik Seidenfaden M.R.A.S. M.S.A. , (พ.ศ. 2469).
- . เอกสารกองบัญชาการทหารสูงสุด บก.สูงสุด 1.157 เรื่องเจ้าอนุวงศ์แห่งนครเชียงใหม่แสดงความยินดีด้วยพรในโอกาสที่กองทัพไทยยึดสหรัฐอเมริกา (31 พ.ค. -23 มิ.ย. พ.ศ. 2485).
- . เอกสารส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ พระยาพิชัยนาคร สบ.2.54/334 เรื่องเจ้าหมื่นไวยวรนาถไชยดิเสด็จมหาราช เจ้านครเมืองเชียงใหม่, (2 สิงหาคม พ.ศ. 2462 - 13 เมษายน พ.ศ. 2475).
- . เอกสารส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ พระยาพิชัยนาคร สบ 2.15/4 เรื่องเจ้าศักดิ์ประเสริฐ, (20 มีนาคม พ.ศ. 2471).
- . เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี สร.0201.35/50 เรื่องเบ็ดเตล็ดเรื่องฝรั่งเศสเรียกดินแดนคืน (ตอนคณะกรรมการประνομ) (พ.ศ. 2490).
- . เอกสารกระทรวงมหาดไทย มท.0201.2.1.31.3/4 เรื่องเสด็จเยี่ยมราษฎรภาคอีสาน, (พ.ศ.2498).
- . เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (2)ศธ.4/364 เรื่องแนะนำให้นายอภัยพยเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียนรัฐบาล, (26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2499 - 24 สิงหาคม พ.ศ. 2500).
- . เอกสารกองกลาง สำนักนายกรัฐมนตรี (2) สร.0201.22/3 เรื่องโครงการเศรษฐกิจ (สมัยพระยามโนเป็นนายกรัฐมนตรี), (18 มี.ค.2475-6 ต.ค.2477).
- . เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (2) สร.0201.22/1 เรื่องโครงการแก้ไขเศรษฐกิจของหลวงวุฒิมรรณดิกร, (3 ก.พ. - 4 ก.พ. 2473).
- . เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษา (2)ศธ.26/1707 เรื่องโครงการบูรณะชนบท, (23 มีนาคม พ.ศ. 2494).
- . เอกสารเอกสารกระทรวงการคลัง (4) กค 2.18.1.1.4/2 เรื่องกระทรวงมหาดไทยแจ้งนโยบายป้องกันประเทศและปิดเขตแดนเนื่องจากสถานการณ์เวียดนามห์ กำลังรุกรานเมืองหลวงพระบางของประเทศลาว (4 พ.ค. - 31 ก.ค. 2496).
- . เอกสารกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี สร.0201.32/14 เรื่องการเคลื่อนไหวกทางภาคอีสาน, (พ.ศ.2490-2495).
- . เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (2)ศธ.26/1882 เรื่องการเปิดนิคมสร้างตนเองเพิ่มขึ้น, (10 กันยายน พ.ศ. 2496).
- . เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี สร.0201.35/48 เรื่องการช่วยเหลือผู้อพยพกลับประเทศไทย เนื่องด้วยการมอบคืนดินแดน 4 จังหวัดให้แก่ฝรั่งเศส (พ.ศ. 2489-2491).
- . เอกสารกระทรวงมหาดไทย มท.5/50 เรื่องการนำไทยอิสลามชาวปัตตานีที่อพยพเดินทางมากรุงเทพฯ และ

เชียงใหม่ (พ.ศ. 2479 – 2480).

- . เอกสารกระทรวงมหาดไทย มท.0201.2.1/739 เรื่องการฟื้นฟูบูรณะค่ายบางระจัน, (พ.ศ. 2499).
- . เอกสารสำนักปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (2) ศธ.15.3/39 เรื่องการส่งเสริมภาษาไทยและนโยบายการสอนตามภาษาต่างประเทศ, (14 พฤษภาคม พ.ศ. 2485 - 8 มีนาคม พ.ศ. 2485).
- . เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ.0701.30/11 เรื่องขอเชิญกรรมการสำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรมประชุม, (พ.ศ. 2493-2500)
- . เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี สร.0201.35/3 เรื่องขอปรับปรุงเขตต์แดนด้านอินโดจีนกับฝรั่งเศส (เรียกร่องดินแดนคืน), (พ.ศ. 2483).
- . เอกสารสำนักปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (2) ศธ.25/989 เรื่องข้าราชการมีพฤติการณ์โน้มแนวโน้มไปในทางคอมมิวนิสต์ (19 ธันวาคม พ.ศ. 2495 - 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2496).
- . เอกสารกระทรวงมหาดไทย มท.0201.2.1.42/1 เรื่องคำชี้แจงของกระทรวงมหาดไทยเรื่องการอพยพชาวญวน, (พ.ศ.2496).
- . เอกสารกระทรวงมหาดไทย มท.0201.2.1.57/17 เรื่องคำสั่งการกวาดล้างโจรจีน, (พ.ศ.2497).
- . เอกสารกระทรวงมหาดไทย มท.0201.2.1.49/2 เรื่องงบประมาณการขุดบ่อน้ำ สระน้ำ ฯลฯ ในภาคอีสาน ๑๑ จังหวัด, (พ.ศ. 2497).
- . เอกสารการรถไฟแห่งประเทศไทย รฟท.2/1 เรื่องจดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ ฉบับที่ ๑ - ๓, (พ.ศ.2464).
- . เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี สร 0201.19/2 เรื่องจะจ้างผู้ชำนาญมาเป็นที่ปรึกษากรมตรวจจลกรรม, (พ.ศ. 2475-2476).
- . เอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (2) สร.0201.98.3/2 เรื่องจัดการปกครองดินแดนภาคใต้ 4 รัฐ (ระเบียบและวิธีปกครอง) (31 พ.ศ.2485 – 27 ธ.ค.2487).
- . เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (2) ศธ.15.3/6 เรื่องตรวจราชการชายแดนภาคอินโดจีนฝรั่งเศส (ก่อนเกิดกรณีพิพาท) (พ.ศ. 2483).
- . มท.0201.2.1.57/2 เรื่องตักเตือนข้าราชการให้ช่วยระวังภัยคอมมิวนิสต์และการโฆษณาของฝ่ายคอมมิวนิสต์, (พ.ศ. 2493 - พ.ศ. 2494).
- . เอกสารปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (2) ศธ. 26/1895 เรื่องตั้งกรรมการพิจารณาช่วยเหลือประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงป้องกันต่อสู้คอมมิวนิสต์, (14 - 17 ธันวาคม พ.ศ. 2496).
- . เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ.0701/9 เรื่องตั้งกรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ, (พ.ศ.2492-2493).
- . เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ.0701.26.1.1/5 เรื่องตั้งอนุกรรมการรวบรวมประวัติศาสตร์สุโขทัย (พ.ศ. 2496).

- . เอกสารกระทรวงมหาดไทย มท.0201.2.1.57/10 เรื่องทหารจีนคอมมิวนิสต์ลี้ภัยเข้ามาในเขตพม่าและนโยบายส่งเสริมติดต่ออย่างใกล้ชิดกับรัฐบาลประเทศใกล้เคียง, (พ.ศ.2496).
- . เอกสารกองกลาง สำนักนายกรัฐมนตรี (2) สร.0201.22/4 เรื่องนักปราชญ์ผู้ชำนาญจะเข้ามาสำรวจทางเศรษฐกิจ, (4 พ.ศ. 2476).
- . เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ.0701.30/15 เรื่องนัดประชุมกรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ, (พ.ศ.2496).
- . เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ.0701.30/8 เรื่องนัดประชุมกรรมการสำนักวัฒนธรรมทางวรรณกรรม (พ.ศ. 2490 - 2498).
- . เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ. 0701.30/27 เรื่องนัดประชุมสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ (พ.ศ. 2497-2498).
- . เอกสารกองกลาง สำนักนายกรัฐมนตรี (2) สร.0201.22/7 เรื่องนายเยมส์ เอ็ม แอนดริวส์ กับคณะกรรมการทำการสำรวจโรคภัยในประเทศสยาม, (7 พ.ย. 2476-22 ม.ค.2478).
- . เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี สบ.2.52/507 เรื่องนายสมบุญ โชติจิตร (2478).
- . เอกสารกระทรวงมหาดไทย มท. 0201.6/192 เรื่องบริษัทเสริมสินขอจ้างคนงานชาวญวนที่อพยพ, (พ.ศ. 2496).
- . เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ.0701.26.11/2 เรื่องบูรณะพระประธานที่วัดศรีชุม วัดมหาธาตุ และวัดสระศรี, (พ.ศ. 2492 - 2504).
- . เอกสารส่วนบุคคลพระยาอนุমানราชธนะ สบ.4/21 เรื่องประเพณีและความเป็นอยู่บางประการของชาวจังหวัดลำปาง ข้างของขุนรัตนเวชสาขา, (พ.ศ. 2484).
- . เอกสารส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี สบ.2.52/213 เรื่องพระยาโบราณราชธานินทร์, (15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2457 - 27 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2478).
- . เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงการต่างประเทศ ร.6 ต2/1 เรื่องพระราชบัญญัติแปลงชาติ, (28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2453 - 7 สิงหาคม พ.ศ. 2454).
- . เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ กต.40.11/20 เรื่องพวกข้าเกิน พลเมืองนครน่าน ตั้งบ้านเรือนอยู่เขตติดต่อเมืองหลวงพระบางร้องว่าเกิดบัวแสนคุมพลมาจกบาญชีโอนเป็นคนเมืองหลวงพระบาง และเรียกเก็บเงินคนละ 2 เหรียญ (พ.ศ. 2439).
- . เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงคมนาคม มร.6 คค 11 เรื่องมหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงคมนาคม แจ้งความยัง จางวางโทพระยาปรีณวราษฎ์ ราชเลขาธิการนุการต่างประเทศ (22 พฤษภาคม พ.ศ. 2459).
- . เอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (2) สร.0201.24/1 เรื่องรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ เรียนนายกรัฐมนตรี (19 มีนาคม 2477).

- . เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงคมนาคม ร.6 คค.1/9 เรื่องรายงานเจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ ตรวจราชการมณฑลจันทบุรี (28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2458).
- . เอกสารกระทรวงมหาดไทย มท.0201.2.1/664 เรื่องรายงานการปฏิบัติราชการของนักสังคมสงเคราะห์ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, (พ.ศ. 2498).
- . เอกสารกระทรวงมหาดไทย มท. 0201.2.1.40/25 เรื่องรายงานการประชุมคณะกรรมการพิจารณาบูรณะดอนเจดีย์, (พ.ศ.2496).
- . เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี (2) สร.0201.22/8 เรื่องรายงานการสำรวจเศรษฐกิจของพระศาสนาพลันท์, (29 พ.ค.-17 ก.ย. 2477).
- . เอกสารสำนักปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (2) ศธ.15.17/25 เรื่องรายงานตรวจราชการของข้าหลวงประจำจังหวัดลานช้าง, (15 เมษายน - 28 ตุลาคม พ.ศ. 2486).
- . เอกสารกระทรวงมหาดไทย มท.5.7/10 เรื่องราษฎรในอินโดจีนอพยพเข้ามาในจังหวัดอุบลราชธานี ตอน 2 (พ.ศ. 2484).
- . เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี สร. 0201.25/1106 เรื่องราษฎรไทยอิสลามภาคใต้ร้องทุกข์กล่าวโทษเจ้าพนักงาน, (พ.ศ.2490).
- . เอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (2) สร.0201.98.3/1 เรื่องราษฎรจังหวัดมณฑลขอให้ไทยไปปกครอง (21 มีนาคม - 4 พฤษภาคม 2485).
- . เอกสารสำนักปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (2) ศธ.15.3/14 เรื่องส่งทำเนียบการปกครองท้องที่ในดินแดนที่ยึดได้จากอินโดจีนฝรั่งเศส (4 เมย -14 พค 2484).
- . เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ.0701.26.1/4 เรื่องสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิตเสด็จไปทอดพระเนตรนครวัด, (พ.ศ. 2471 - 2472).
- . เอกสารเอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ.0701.26.1.1/5 เรื่องอนุกรรมการรวบรวมประวัติศาสตร์สุโขทัย (พ.ศ. 2496 - 2497).
- . เอกสารกระทรวงมหาดไทย มท.5.8/4 แนวความคิดดำเนินการสร้างความเจริญในจังหวัดจันทบุรี, (พ.ศ. 2484).
- . เอกสารกระทรวงมหาดไทย มท.0201.2.1.57/8 โจรจีน-นราธิวาส (พ.ศ.2496).
- . เอกสารกระทรวงมหาดไทย มท.0201.6.7/31 ไทยอิสลามนับหมื่นร้องทุกข์, (พ.ศ.2496).
- . เอกสารกระทรวงมหาดไทย มท.0201.2.1.43/167 นัดประชุมชาวไทยอิสลามที่มีพฤติการณ์เคลื่อนไหวทางการเมือง, (พ.ศ.2496-2497).
- . เอกสารกระทรวงมหาดไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 ร.5 ม.2.19/4 สำนโนครวัพลเมือง, (22 พ.ย. 124 - 15 ก.ย.

128).

สำราญ ผลดี. ไทยศึกษา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2561.

สิทธิธัญกิจ, พลาดิษฐ์. ตามรอยพระพุทธรูปเจ้าหลวง. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์กวีตมอรัณ, 2545.

สุเทพ สุนทรภาสี. "โครงสร้างสังคมของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ." ใน สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ,

สุเทพ สุนทรภาสี บรรณาธิการ, บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2511.

———. หมู่บ้านอีสานยุค "สงครามเย็น": สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพฯ: มติชน, 2548.

สุกิจ นิยมมานะพันธ์. "เชียงตุง-เชียงรุ่ง." *วิทยาสาร* 42, 7 (กรกฎาคม 2485): 904-12.

สุนทรภู่. เสภาเรื่องพระราชนางพางด: สุนทรภู่แต่งถวายในรัชกาลที่ ๔. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2465.

———. โคลงนิราศสุนทรภู่ พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2467.

———. นิราศพระประธมของสุนทรภู่. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2505.

———. ประชุมนิราศสุนทรภู่ เล่ม 4: นิราศวัดเจ้าฟ้า ฉบับมีในหอพระสมุดวชิรญาณ. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2465.

สุนทร อัสวโรย. ประวัติคลองรังสิต : การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ. 2431-2457 กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.

สุภรณ์ โอเจริญ. "ชาวมอญในประเทศไทย: วิเคราะห์ฐานะและบทบาทในสังคมไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น." *ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2519.

หม่อมเจ้าสกลวรรณ. "ประวัติพระบาราศนราด (นายแพทย์บาราศ เวชชาชีวะ)." ใน อนุสรณ์ในงานศพพระบาราศนราด (บาราศ เวชชาชีวะ), กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์มหาวิทยาลัย, 2528.

หม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร. บทความของและเกี่ยวกับม.จ.สิทธิพร กฤดากร. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514.

หลวงบุญปาลิตวิชาวาสัก. "เศรษฐกิจและความเป็นอยู่แห่งชีวิต." *วิทยาสาร* 27, 22 (15 พฤศจิกายน 2471).

———. "การทำงานที่ให้ผลและไม่ให้ผล." *วิทยาสาร* 27, 9 (1 พฤษภาคม 2470).

หลวงผดุงแคว้นประจันต์ (จันทร์ อุดตมนคร). เรื่องลัทธิธรรมเนียมต่างๆ ภาคที่ ๑: ลัทธิธรรมเนียมลาว. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, 2461.

หลวงผลสัมฤทธิ์สิกกรรม (ผล สิ้นธุระกิจ). แบบเรียนสิกกรรม: ว่าด้วยดินภาคต้น พระนคร: โรงพิมพ์ศรีหงส์, 2476.

———. "ฟาร์มก็คือบ้าน." *วิทยาสาร* 30, 3 (2473).

หลวงวิจิตรวาทการ. งานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย. กรุงเทพฯ: กรมประมวลข่าวกลาง, 2504.

———. ปาฐกถาและคำบรรยายโดยพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ เล่ม 2 กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2546.

อนิรุทธิ์ พันธุ์พิทยะแพทย์. "ผืนถึงเวียงเหนือ." *วารสารวัฒนธรรม* 1, 4-5 (กุมภาพันธ์-มีนาคม 2500).

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พลเอกไสว ไสวแสนยากร ม.ป.ช.,ม.ว.ม.,ท.จ.ว., 22 มีนาคม 2524.

อยู่อย่างไทย: บทโทรทัศน์ พ.ศ. 2520 กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่เอกลักษณ์ของไทยทางโทรทัศน์และวิทยุ กระทรวงศึกษาธิการ, 2521.

อรรชรณ ศรีอุดม. "การศึกษาเรื่องการท่องเที่ยวในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2453 - 2468)." *วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ*, 2543.

อึ้งรี มูฮัด. "บันทึกการเดินทางของอึ้งรี มูฮัดในราชอาณาจักรสยาม กัมพูชา ลาว และอินโดจีนตอนกลางส่วนอื่นๆ". *กรณีศึกษา จรรยาแสง, บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ: มติชน*, 2558.

อัชรา ชุมดี. "งานด้านการเกษตรและการคมนาคมของเจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ พ.ศ. 2452-2468." *ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2523.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. *ทวนคลื่นความคิดถึงศตวรรษไทยศึกษา*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2555.

———. "บทกล่าวนำ: หนังสือของ รุธ เบเนดิกต์." ใน *วัฒนธรรมและพฤติกรรมของไทย*, แปลโดย พรณี ฉัตรรักษ์, บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ: เจ้าพระยา, 2525.

อิจิโร คาซากิ. *ย่อยรอยรถไฟไทย: สืบสานและต่อยอด*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2562.

อิทธิกร ทองแกมแก้ว. "การตรวจราชการหัวเมืองของกระทรวงมหาดไทยในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช พ.ศ. 2435–2458." *ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2562.

ภาคผนวก ก: ลำดับเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์

เหตุการณ์สำคัญ	ปี พ.ศ.
เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง	2310
พระเจ้าตากปราบดาภิเษก	2310
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขึ้นครองราชย์	2325
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยขึ้นครองราชย์	2352
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวช	2360
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์	2367
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรป	2375
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จหัวเมืองเหนือ (กำแพงเพชร-สุโขทัย)	2376
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์	2394
สนธิสัญญาเบาว์ริง	2398
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์	2411
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสไทรโยค ครั้งที่สอง	2416
เริ่มโครงการชุดคลองรังสิต	2433
ปฏิรูปการปกครองส่วนท้องถิ่น	2435
วิกฤติการณ์ ร.ศ. 112	2436
เปิดทางรถไฟสายเหนือ	2439
วิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์ เดินทางไปเผยแพร่คริสต์ศาสนาแก่ชุมชนคนไทยนอก พรมแดน	2440-2456
เปิดทางรถไฟสายใต้	2446
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสต้นครั้งที่สอง (กำแพงเพชร)	2447
สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพตรวจราชการที่เพชรบูรณ์	2447
ก่อตั้งโบราณคดีสโมสร	2450
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปสุโขทัย	2450
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวครองราชย์	2453
วิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์ ส่งรายงานเรื่องคนไทยนอกพรมแดนถวายพระราชมารชวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์	2457
ก่อตั้งกรมรถไฟหลวง	2460
น้ำท่วมภาคกลาง	2460
ภัยแล้ง	2461
สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพนิราศนครวัด	2467

คาร์ล ซี. ซิมเมอร์แมนสำรวจท้องถิ่น	2472
เปลี่ยนแปลงการปกครอง	2475
เจมส์ เอ็ม. แอนดริวส์สำรวจท้องถิ่น	2476
สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จพม่า	2478
หลวงวิจิตรวาทการไปพม่า	2479
จอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรีสมัยที่ 1	2481
จอมพล ป. พิบูลสงครามประกาศรัฐนิยม	2482
บุญสิงห์ บุญคำไปพม่า	2483
รัฐบาลไทยประกาศสงครามกับอินโดจีนของฝรั่งเศส	2483
รัฐบาลไทยตกลงเป็นพันธมิตรกับรัฐบาลญี่ปุ่นในสงครามมหาเอเชียบูรพา	2484
รัฐบาลไทยจัดตั้งสหรัฐอเมริกาเดิม	2485
รัฐบาลไทยจัดตั้งรัฐบาลไทย	2486
ญี่ปุ่นแพ้สงครามโลก	2488
รัฐไทยคืนดินแดนที่ยึดครองมาได้ในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองแก่ชาติตะวันตก	2488
รัฐบาลไทยเข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติ	2489
จอมพล ป. ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสมัยที่ 2	2491
รัฐบาลไทยเข้าร่วมยูเนสโก	2492
จัดตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว	2502
เผยแพร่อนุสาร อ.ส.ท. ฉบับปฐมฤกษ์	2503

ภาคผนวก ข: ประวัติผู้เรียบเรียงงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทาง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2396-2553)

ประสูติวันที่ 20 กันยายน 2396 เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี พระองค์ทรงศึกษาวิชาหนังสือไทยในสำนักพระเจ้าอัยยิกาเธอ กรมหลวงวรเสรฐสุดา ทรงศึกษาภาษาเขมรจากหลวงราชาภิรมย์ และทรงศึกษาการยิงปืนไฟจากพระยาอภัยพิริยวงศธร ต่อมาวันที่ 1 ตุลาคม 2411 ทรงขึ้นครองราชย์ต่อจากพระราชบิดา ขณะมีพระชนมายุได้ 15 พรรษา โดยมีสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นผู้สำเร็จราชการแทน วันที่ 11 พฤศจิกายน 2411 ทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งแรก ต่อมาเมื่อพระชนมายุได้ 20 พรรษาได้ทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่สอง วันที่ 16 พฤศจิกายน 2416 พระองค์เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ 23 ตุลาคม 2453

พระราชกรณียกิจ

พ.ศ. 2416 ทรงปฏิรูปการปกครอง โดยทรงแต่งตั้งสภาที่ปรึกษาขึ้นมาสองสภาได้แก่ สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน และสภาที่ปรึกษาในพระองค์ พ.ศ. 2431 ทรงแบ่งงานการปกครองออกเป็น 12 กรม สี่ปีต่อมากกรมทั้ง 12 กรมได้เปลี่ยนเป็นกระทรวงได้แก่ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงนครบาล กระทรวงโยธาธิการ กระทรวงธรรมการ กระทรวงพาณิชย์การ กระทรวงยุติธรรม กระทรวงมรดาธร กระทรวงยุทธนาธิการ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงกลาโหม และกระทรวงวัง

พ.ศ. 2435 พระองค์ทรงประกาศเปลี่ยนแปลงการปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นการปกครองแบบเทศาภิบาล มีการแบ่งเขตของมณฑลต่างๆ โดยใช้เส้นเขตแดนธรรมชาติโดยใช้ลำน้ำเป็นเส้นแบ่งเขต พ.ศ. 2437 พระองค์ทรงโอนการปกครองแบบเทศาภิบาลให้ขึ้นกับกระทรวงมหาดไทย พร้อมทั้งยกเลิกระบบกินเมือง และระบบหัวเมืองแบบเก่า อีกทั้งแต่ตั้งข้าหลวงประจำมณฑลเป็นข้าราชการจากส่วนกลางออกไปกำกับดูแลมณฑลต่างๆ พ.ศ. 2458 ได้มีการจัดแบ่งมณฑลออกเป็น 18 มณฑล แต่ในพ.ศ. 2458 ลดจำนวนลงเหลือเพียง 14 มณฑล เพราะประสบปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำทำให้รัฐต้องยุบรวมมณฑลเพื่อลดรายจ่าย

พ.ศ. 2440 พระองค์ทรงเริ่มการเสด็จประพาสต้นไปยังหัวเมืองใกล้เคียง และพ.ศ. 2550 ทรงประกาศก่อตั้งโบราณคดีสโมสร เพื่อให้สมาชิกค้นหาหลักฐานและประวัติศาสตร์ของประเทศ ไทย

พระราชนิพนธ์ที่สำคัญได้แก่ จดหมายเหตुरายวันระยะทางเสด็จประพาสไทรโยค จ.ศ. 1239 (2420)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (2423-2468)

ประสูติวันที่ 1 มกราคม 2423 เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระองค์ทรงรับการศึกษาขั้นต้นในพระบรมมหาราชวังโดยมีหม่อมเจ้าประภากร มาลากุล, พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) และพระยาอิศรพันธุ์โสภณ (หนู อิศรางกูร ณ อยุธยา) เป็นพระอาจารย์ถวายพระอักษรภาษาไทย ส่วนภาษาอังกฤษได้รับการศึกษาจากนายโรเบิร์ต มอแรนต์ (Robert Morant) เมื่อพระชนมายุได้ 12 พรรษาได้ทรงศึกษาต่อ ณ ประเทศอังกฤษ ทรงจบการศึกษาวิชาทหารจากแซนเฮิร์สต์ แล้วทรงเข้ารับราชการในกรมทหารราบเบาเดอรัม นอกจากนี้ยังทรงศึกษาวิชาประวัติศาสตร์และกฎหมาย ณ มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ระหว่าง พ.ศ. 2442- 2444 พระองค์ทรงนิวัตพระมหานครโดยวิธีรอบพิภพ คือทรงเลือกให้การเสด็จประพาสจากอังกฤษมายังอเมริกาและญี่ปุ่น ก่อนที่จะนิวัติประเทศไทย เมื่อวันที่ 29 ตุลาคม 2445 พระองค์ทรงขึ้นครองราชย์ต่อจากพระราชบิดา เมื่อวันที่ 23 ตุลาคม 2453 และประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ 1 เมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน 2453 พระองค์ทรงเสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ 26 พฤศจิกายน 2468

พระราชกรณียกิจ

พ.ศ. 2454 ทรงก่อตั้งกองเสือป่า เพื่อฝึกอบรมราษฎรให้มีคุณภาพ มีวินัย เคารพกฎหมาย บ้านเมือง มีความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์และส่งเสริมความสามัคคี พ.ศ. 2460 ทรงเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ในปีเดียวกันนี้ทรงก่อตั้งกรมรถไฟหลวงเป็นการรวบรวมกิจการรถไฟสายเหนือและสายใต้เข้าด้วยกัน พร้อมทั้งแต่งตั้งให้พลเอก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินเป็นผู้บัญชาการกรมรถไฟหลวง

พระราชนิพนธ์ที่สำคัญได้แก่ เทียบเมืองพระร่วง (2550)

จอมพลเรือ สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชฯ (2402-2471)

ประสูติวันที่ 11 มกราคม 2402 เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี เมื่อพระชนมายุได้ 8 พรรษา ทรงรับการศึกษายังสำนักครูผู้หญิงในพระตำหนักหลังนอก พระองค์ยังเป็นผู้หนึ่งที่ได้ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประพาสสิงคโปร์และชวาครั้งแรก พ.ศ. 2413 หลังจากนั้นสองปี พระองค์ทรงเข้ารับการศึกษาในสำนักกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์

ประวัติการรับราชการ

พ.ศ. 2418 ทรงรับตำแหน่งเป็นนายพันไทยพิเศษในกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ และทรงรับตำแหน่งเป็นอธิบดีบังคับบัญชากรมทหารล้อมพระบรมมหาราชวัง 2420 ต่อมาพ.ศ. 2431 พระองค์ทรงรับตำแหน่งเป็นนายพันเอกทหารบก และทรงเป็นผู้ดำเนินการสำรวจเส้นทางและตั้งค่ายพลับพลาที่ประทับ เพื่อรับรองพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีพระราชประสงค์เสด็จประพาสเมืองไทรโยคในปีเดียวกัน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำรงตำแหน่งเป็นนายกองตรีกองเสือป่า พ.ศ. 2454

พระนิพนธ์ที่สำคัญได้แก่ ชีวีวัฒน์, ไชรโยคเป็นอย่างไร (2431)

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ (2403-2459)

ประสูติวันที่ 7 กันยายน 2403 เป็นพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเจ้าจอมมารดาหุ่น เมื่อพระชันษาได้ 5 พรรษาทรงศึกษาหนังสือไทยในพระบรมมหาราชวัง ในสำนักหม่อมเจ้าจ้อในกรมหลวงเสนีบริรักษ์ และทรงศึกษาภาษามคธในสำนักพระยาปริยัติธรรมธาดา (เปี่ยม) และทรงศึกษาภาษาอังกฤษในสำนักนายฟรานซิส ยอดซ์ แปะเตอร์สัน ในโรงเรียนหลวง

ประวัติการรับราชการ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงรับราชการเมื่อ พ.ศ. 2418 หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขธรรมเนียมเงินแผ่นดิน โปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติสำหรับกรมพระคลังมหาสมบัติแล้ว โปรดให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์รับตำแหน่งเป็นรองอธิบดีออฟฟิศ ในวันที่ 12 พฤษภาคม 2418 ร่วมกับ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรวรฤทธิ และกรมพระเทวะวงศ์วโรปการ ต่อมา พ.ศ. 2433 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงรับตำแหน่งเป็นหัวหน้าราชเลขาณูการอยู่ในออฟฟิศหลวง พ.ศ. 2428 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงรับตำแหน่งปลัดบาญชีกลางกระทรวงพระคลังมหาสมบัติอีก 1 ตำแหน่ง แต่ภายหลังทรงเห็นว่าราชการในตำแหน่งราชเลขาณูการมีมาก จึงถวายบังคมลาออกจากตำแหน่ง คงรับราชการในหน้าที่ราชเลขาณูการตำแหน่งเดียว พ.ศ. 2453 ทรงรับตำแหน่งเป็นกรมสัมปาทิกหอพระสมุดสำหรับพระนคร และเป็นองคมนตรีในรัชการพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปีถัดมาพระองค์ทรงลาออกจากราชการเพราะปัญหาทางสุขภาพ

พระองค์ทรงมีพระนิพนธ์เรื่อง ชนชาติกระเหรี่ยงแขวงเมืองไทรโยค ตีพิมพ์ครั้งแรกในวารสารวชิรญาณ พ.ศ. 2432

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า วรวรณกร กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (2404-2474)

ประสูติวันที่ 20 พฤศจิกายน 2404 เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเจ้าจอมมารดาเขียน พระองค์ได้รับการศึกษาวิชาภาษาไทยในสำนักคุณปานและคุณแสง และทรงศึกษาภาษาบาลีและไวยากรณ์จากพระยาปริยัติธรรมธาดา (เปี่ยม) นอกจากนี้พระองค์ยังได้รับการศึกษาวิชาภาษาอังกฤษจาก ม.ร.ยอร์ช ปีเตอร์สัน

ประวัติการรับราชการ

พ.ศ. 2416 ทรงรับตำแหน่งเป็นเจ้าพนักงานการเงินแผ่นดินในหอรัษฎากรพิพัฒน์ พ.ศ. 2433 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตราพระราชบัญญัติธรรมเนียมหน้าที่ราชการ

กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ พระองค์โปรดเกล้าให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์รับตำแหน่งเป็นรองเสนาบดี กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

พระนิพนธ์ที่สำคัญได้แก่ นิราศนราธิป (2471)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2405-2486)

ประสูติวันที่ 21 มิถุนายน 2405 เป็นพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเจ้าจอมมารดาชุ่ม ทรงศึกษาหนังสือไทยในพระบรมมหาราชวัง ในสำนักคุณแสงและคุณปาน ราชินิกุล ทรงศึกษาภาษาอังกฤษในสำนักนายฟรานซิส ยอดซ์ แปเตอร์สัน ในโรงเรียนหลวง ต่อมา พ.ศ. 2420 ทรงสำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนนายร้อยทหารบก ได้รับพระราชทานยศร้อยตรีทหารมหาดเล็ก บังคับกองแถว

ประวัติการรับราชการ

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงรับราชการเมื่อ พ.ศ. 2420 เป็นร้อยตรีทหารมหาดเล็ก บังคับกองแถว สองปีต่อมาได้รับพระราชทานยศเป็นนายร้อยโท ผู้บังคับทหารม้า ในกรมทหารมหาดเล็ก และในปีเดียวกันได้รับพระราชทานยศเป็นนายร้อยเอก ราชวงศ์รักษประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พ.ศ. 2432 โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายจากงานฝ่ายทหารไปปฏิบัติงานทางพลเรือน ทรงเป็นผู้กำกับกรมธรรมการ ในปีต่อมาได้เลื่อนเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ พ.ศ. 2435 พระองค์ได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย พ.ศ. 2458 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงรับตำแหน่งเป็นนายกหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร พ.ศ. 2469 ทรงรับตำแหน่งเป็นนายกราชบัญญัติเทศบาล หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 พระองค์ทรงลี้ภัยทางการเมืองไปอยู่ ณ เมืองปัว ประเทศมาเลเซีย และทรงสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2486

พระนิพนธ์ที่สำคัญได้แก่ ประโยชน์ของการเที่ยวเตร่, ระยะทางตรวจราชการเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย, สาส์นสมเด็จพระเจ้า (2457-2479), นิราศนครวัด (2467), เที่ยวเมืองพม่า (2484) และนิทานโบราณคดี (พิมพ์ครั้งแรกในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พ.ศ. 2487)

เจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ (หม่อมราชวงศ์สท้าน สนิทวงศ์, 2409-2483)

เกิดเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2409 เป็นบุตรของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ กับหม่อมเจียน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา เมื่อ พ.ศ. 2425 เจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ได้รับการศึกษาวิชาทหารบก ณ ประเทศเดนมาร์ก และได้เดินทางกลับยังประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. 2442

ประวัติการรับราชการ

หลังจากท่านได้เดินทางกลับมายังประเทศไทยแล้ว ได้เข้ารับราชการเป็นผู้บังคับการโรงเรียนนายร้อยทหารบก ต่อมา พ.ศ. 2452 ท่านได้รับการเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาวางษานุประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ท่านได้รับบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ พร้อมทั้งทรงให้ท่านไปเป็นเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ และได้เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการในปี พ.ศ. 2468 ภายหลังเปลี่ยนแปลงการเจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ได้เข้ารับตำแหน่งเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตรพาณิชย์การ เป็นกระทรวงที่เกิดขึ้นจากการควบรวมกระทรวงคมนาคมและพาณิชย์ กับกระทรวงเกษตรเข้าด้วยกัน ปีถัดมาเจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ได้ลาออกจากราชการ

ผลงานที่สำคัญ ตรวจราชการมณฑลจันทบุรี พ.ศ. 2458

ศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน (ยง เสฐียรโกเศศ, 2431 - 2512)

เกิดวันที่ 14 ธันวาคม 2431 ณ ตำบลพระยาไกร อำเภอยานนาวา จังหวัดพระนคร เป็นบุตรของนายหลีและนางเฮียะ เสฐียรโกเศศ พระยาอนุมานราชธนเข้าศึกษา ณ โรงเรียนบ้านพระยานาวา เมื่ออายุได้ 10 ขวบ ต่อมาเข้าศึกษา ณ โรงเรียนอัสสัมชัญ พ.ศ. 2443 เหตุนี้จึงทำให้พระยาอนุมานสามารถใช้ภาษาไทยและภาษาอังกฤษได้อย่างคล่องแคล่ว เมื่อสำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 พระยาอนุมานราชธนได้เข้าทำงานยังโรงแรมโอเรียนเต็ล

ประวัติการรับราชการ

หลังจากท่านลาออกจากโรงแรมโอเรียนเต็ลแล้ว ก็ได้เข้ารับราชการเป็นเสมียนที่กรมศุลกากร ขณะรับราชการ ณ กรมศุลกากรนั้น พระยาอนุมานราชธนได้รับการเลื่อนตำแหน่งอย่าง

ต่อเนื่องจนได้เป็นพระยา เมื่อพ.ศ. 2467 หลังเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น ท่านได้ถูกปลดจากตำแหน่งราชการ อีกสองปีต่อมาหลวงวิจิตรวาทการได้ชักชวนให้พระยาอนุมานราชธนเข้ารับราชการในตำแหน่งรองอธิบดีกรมศิลปากรอีกครั้งหนึ่ง

ผลงานที่สำคัญ ได้แก่ ให้พระยาอนุมาน (2465-2486), บันทึกความรู้ต่างๆ (2479-2486) และฟื้นความหลัง (2508)

จอมพลผิน ชุณหะวัณ (2434-2516)

เกิดวันที่ 14 ตุลาคม 2434 ที่ตำบลบางนกแขวก อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม ท่านเป็นบุตรของนายไข่และนางพลับ ชุณหะวัณ บิดาและมารดาของท่านเป็นชาวนและเป็นแพทย์แผนโบราณ จอมพลผินรับการศึกษาขั้นต้น ณ วัดโพธิ์งาม เมื่ออายุได้ 9 ขวบ โดยมีพระอาจารย์ได้เป็นผู้ดูแล ต่อมาท่านได้ย้ายไปเรียนยังวัดใหม่สี่หมื่น ตำบลสี่หมื่น อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี กับพระอาจารย์สุข ณ วัดแห่งนี้ท่านได้ศึกษาหนังสือขอมโบราณ ต่อมาพ.ศ. 2452 ได้เข้าเรียนที่โรงเรียนนายร้อยทหารบก จังหวัดราชบุรี ท่านได้สำเร็จการศึกษาเมื่อ พ.ศ. 2458

การรับราชการ

จอมพลผินรับราชการประจำกรมทหารบกที่ 4 จังหวัดราชบุรี ท่านได้รับตำแหน่งเป็นผู้รับผิดชอบทหารใหม่ ในพ.ศ. 2464 หลังจากท่านสอบไล่โรงเรียนเสนาธิการทหารบกได้แล้ว ก็ได้รับบรรจุเป็นนายทหารเสนาธิการประจำกองพลที่ 4 จังหวัดราชบุรี หลังเปลี่ยนแปลงการปกครองจอมพลผินได้เลื่อนยศเป็นผู้บังคับการมณฑลทหารบกที่ 3 ต่อมา พ.ศ. 2483 ได้เป็นรองแม่ทัพอีสาน ในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองท่านได้รับแต่งตั้งให้เป็นข้าหลวงทหารประจำสหรัฐอเมริกา

ผลงานที่สำคัญ ชีวิตกับเหตุการณ์ของจอมพลผิน ชุณหะวัณ (2452)

พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ (วิจิตร วิจิตรวาทการ, ชื่อเดิม กิมเหลียง วัฒนปฤดา, 2441-2505)

เกิดวันที่ 11 สิงหาคม 2441 ณ ตำบลสะแกกรัง อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี หลวงวิจิตรวาทการเป็นบุตรของนาย อิน และนาง คล้าย วัฒนปฤดา มีพี่น้องร่วมบิดามารดารวมกับ 8 คน หลวงวิจิตรวาทการรับการศึกษาขึ้นต้นจากบิดามารดาตั้งแต่อายุได้ 5 ขวบ อีกสามปีต่อมาได้เข้าศึกษาโรงเรียนวัดขวิด ตำบลสะแกกรัง และจบประโยคประถมศึกษา พ.ศ. 2450 อีกสามปีต่อมาได้เข้าศึกษาที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ และสามารถสอบเปรียญ 4 ประโยคได้ พ.ศ. 2459 พร้อมกับเพื่อนรุ่นเดียวกัน อาทิ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ (ป่วน) ขณะศึกษาณวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ นั้น หลวงวิจิตรวาทการได้สอบศึกษาภาษาต่างประเทศ อันได้แก่ภาษาอังกฤษ และฝรั่งเศส ซึ่งสามารถใช้ภาษาทั้งสองได้ในระดับดี พ.ศ. 2461 จึงลาสิกขาบท

ประวัติการรับราชการ

หลังจากลาสิกขาบทแล้ว หลวงวิจิตรวาทการได้รับราชการในกระทรวงการต่างประเทศ จนมีโอกาสได้รับราชการเป็นเลขานุการสถานทูตไทย ณ ประเทศฝรั่งเศส พ.ศ. 2462 หลังเปลี่ยนแปลงการปกครองหลวงวิจิตรวาทการได้ลาออกจากราชการแล้วทำงานในบริษัทหนังสือพิมพ์ไทยใหม่ ต่อมาเมื่อวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2476 ได้เข้ารับราชการในตำแหน่งเจ้ากรมประกาศิต กระทรวงการต่างประเทศ ต่อมาวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2477 ได้โอนตำแหน่งราชการจากกระทรวงการต่างประเทศมารับตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ นอกจากนี้ หลวงวิจิตรวาทการยังรับตำแหน่งเลขาธิการราชบัณฑิตยสถาน และผู้สอนวิชาประวัติศาสตร์การปกครองประจำมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อีกสามปีต่อมาหลวงวิจิตรวาทการได้รับตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการอีกตำแหน่งหนึ่ง

ผลงานที่สำคัญได้แก่ ไปเมืองพะม่า (2479).

บุญสิงห์ บุญคำ (2444-2515)

เกิดเมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2444 ณ อำเภอชุมพุก จังหวัดอุบลราชธานี ท่านได้รับการศึกษาขั้นต้น ณ จังหวัดอุบลราชธานี ต่อมาย้ายมาเรียนที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร จนสำเร็จการศึกษา ม. 8. เมื่อ พ.ศ. 2464

ประวัติการรับ

หลังสำเร็จการศึกษาแล้ว บุญสิงห์ได้รับราชการเป็นครูโรงเรียนมัธยมวัดเบญจมบพิตร ต่อมาได้เลื่อนตำแหน่งเป็นศึกษาจังหวัดเชียงราย ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 บุญสิงห์ได้รับแต่งตั้งให้เป็นกรรมการรับมอบดินแดนและเป็นการศึกษาธิการจังหวัดลานช้าง อีก 2 ปี ต่อมาย้ายไปเป็นศึกษาธิการจังหวัด สหรัษฎไทยเดิม หลังสงครามโลกสิ้นสุดลง บุญคำได้กลับมาเป็นศึกษาธิการจังหวัดเชียงใหม่

ผลงานที่สำคัญ คือ เทียบเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน (2498)

นายสำราญ ศิริพันธ์ (2445-2435)

เกิดเมื่อวันที่ 29 มีนาคม 2445 เป็นบุตรของนายเฒ่าและนางพราหมณ์ ศิริพันธ์ นายสำราญได้รับการศึกษาที่โรงเรียนวัดท่าโขลง จังหวัดสุพรรณบุรี ต่อมา พ.ศ. 24459 ได้ศึกษาต่อ ณ โรงเรียนประจำจังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งได้สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมปีที่ 3 แล้วเข้าศึกษาต่อยังโรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จพระยา จังหวัดธนบุรี พร้อมกับศึกษาวิชาภาษาอังกฤษ ณ โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย ในภาคค่ำ ต่อมา พ.ศ. 2465 ได้รับการศึกษา ณ โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม เป็นเวลา 3 ปี จึงสอบไล่ได้เป็นเนติบัณฑิต ชั้นที่ 2 พ.ศ. 2467

ประวัติการรับราชการ

นายสำราญรับราชการครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2468 เป็นอัยการ กรมอัยการ กระทรวงมหาดไทย ต่อมาได้รับการเลื่อนเป็นอัยการ จังหวัดสวรรคโลก เมื่อพ.ศ. 2469 ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง นายสำราญยังคงรับราชการเป็นผู้พิพากษา ณ ศาลจังหวัดพิจิตร และห้าปีต่อมาย้ายมาเป็นผู้พิพากษา ณ จังหวัดลพบุรี ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 นายสำราญได้รับราชการเป็นผู้พิพากษาหัวหน้าศาล ณ เมืองเชียงตุง

ผลงานที่สำคัญได้แก่ เรื่องเมืองเชียงตุง (2446-2448)

นายตรี อมาตยกุล (2450-)

เกิดเมื่อวันที่ 28 สิงหาคม พ.ศ. 2450 เป็นบุตรพระยาปฐวิธานพิเศษ (อาเลกซานเดอร์ อมาตยกุล) และคุณหญิงละมุน เริ่มเข้าศึกษาที่โรงเรียนขอนแก่นวิทยาคาร จังหวัดขอนแก่น เมื่อ พ.ศ. 2458 เข้าศึกษาที่โรงเรียนอัสสัมชัญ กรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2461-2466 และเข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. 2467

การรับราชการ พ.ศ. 2469 เริ่มเข้าทำงานครั้งแรกที่บริษัทสิริ ซึ่งพระยาอมาตยาบดีเป็นผู้จัดการ เริ่มเข้ารับราชการครั้งแรกที่พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร เมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2470 จนถึงปี พ.ศ. 2473 ได้ลาออกจากราชการและสมัครเป็นนักเรียนนายดาบ ในปี พ.ศ. 2474 ได้รับแต่งตั้งให้เป็นนายดาบ ตำแหน่งผู้บังคับหมวดในกรมทหารราบที่ 1 มหาดเล็กรักษาพระองค์ กองพันที่ 1 กองร้อยที่ 1 และได้ย้ายไปศึกษาวิชาทำแผนที่และถ่ายภาพพิมพ์รูปที่กรมทหารบก หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ได้กลับเข้าทำงานที่พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2476 เมื่อตั้งกรมศิลปากรขึ้นใหม่ พ.ศ. 2478 ได้เข้าทำงานในตำแหน่งช่างชั้น 1 ต่อมาเป็นหัวหน้าแผนกกลาง กองโบราณคดี และได้ย้ายไปเป็นหัวหน้าแผนกพิพิธภัณฑสถานหัวเมืองที่จังหวัดลพบุรี ในปี พ.ศ. 2484 ได้ย้ายมาดำรงตำแหน่งหัวหน้าแผนกสารบรรณ และรักษาการในตำแหน่งเลขานุการกรม พ.ศ. 2490 ดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ พ.ศ. 2509 ได้ลาออกจากราชการ

ผลงานที่สำคัญได้แก่ นิทานประวัติศาสตร์และโบราณคดี (2492), เรื่องเจดีย์ยุทธหัตถี (2498), นำเที่ยวเมืองสุโขทัย (2498) และ หนังสือชุดทัศนศาสตร์ไทย (2500)

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ (2460-2516)

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์เป็นชาวเชียงแสน จังหวัดเชียงรายโดยกำเนิด เขาเป็นบุตรของนายอินตา ศรีสวัสดิ์ เคยดำรงตำแหน่งปลัดอำเภอในหลายท้องที่ และเป็นเจ้าของโรงงานบ่มใบยาสูบพันธุ์เวอร์จิเนีย ที่จังหวัดเชียงราย และมีมารดาชื่อนางจันทร์หอมเป็นผู้ที่สืบเชื้อสายจากเจ้านายฝ่าย

เหนือ บุญช่วยเข้าศึกษาชั้นพื้นฐานที่โรงเรียนเชียงรายวิทยาคม, โรงเรียนบุญวาทย์วิทยาลัย (ลำปาง) และโรงเรียนพาณิชยการวัดแก้วแจ่มฟ้าล่าง (กรุงเทพ) หลังจากเขาได้ไปศึกษาวิชาเย็บผ้า และพิมพ์ผ้า ที่มหาวิทยาลัยฮาวายที่สหรัฐอเมริกา จังหวัดชิชิโอะกะ ประเทศญี่ปุ่น บุญช่วยเดินทางกลับประเทศไทย พ.ศ. 2485 ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2

หลังจากกลับมาประเทศไทยแล้ว บุญช่วยเปิดร้านค้าในตลาดเชียงราย และทำธุรกิจเครื่องปั้นดินเผา ต่อมาเขาลงสมัครรับเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร แต่ก็ไม่ได้รับเลือกในครั้งแรก ต่อมาช่วงพ.ศ. 2492 เขาลงสมัครรับเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอีกครั้งหนึ่ง ในครั้งนี้ บุญช่วยได้คะแนนสูงสุดในบรรดาผู้สมัครรับเลือกตั้งในจังหวัดเชียงราย เขาได้เป็นส.ส.ต่อเนื่องถึงสี่สมัยจนเมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ยึดอำนาจ พ.ศ. 2501 บทบาทของส.ส. ทั้งประเทศจึงสิ้นสุดลง

บุญช่วยมีผลงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางที่ได้ศึกษาตามกรอบความเป็นไทยทางเชื้อชาติ ได้แก่ “30 ชาติในเชียงราย” พ.ศ.2493 หลวงวิจิตรวาทการเขียนคำนำให้แก่บุญช่วยในฉบับพิมพ์ครั้งแรก ท่านให้ความเห็นว่าผลงานของบุญช่วยเป็นผลงานที่เรียบเรียงข้อมูลเกี่ยวกับชาติพันธุ์ต่างๆ ได้ครบถ้วน เพราะเป็นผลงานที่เกิดจากการใช้หลักการมานุษยวิทยา และการเดินทางไปสำรวจค้นคว้าด้วยตนเอง แม้แต่หอสมุดแห่งชาติเองก็ยังไม่มียุทธศาสตร์ชิ้นไหนจะรวบรวมข้อมูลตามหลักวิชาและประสบการณ์ในการเดินทางได้เหมือนดังผลงานของบุญช่วยเลย หลังจากนั้นบุญช่วยตีพิมพ์หนังสือเรื่อง “ไทยสิบสองปันนา เล่ม 1” พ.ศ.2497 และ “ไทยสิบสองปันนา เล่ม 2” พ.ศ. 2498 เป็นผลงานที่ศึกษาความเป็นไทยตามกรอบเชื้อชาติ

นอกจากนี้เขาตีพิมพ์ผลงานเรื่อง “ชาวเขาในไทย” พ.ศ. 2506 เป็นผลงานที่เรียบเรียงขึ้นเพื่อตอบสนองกับความต้องการของผู้ที่เคยอ่านหนังสือ “30 ชาติในเชียงราย” ผู้อ่านกลุ่มนี้ได้เกิดความสนใจข้อมูลเรื่องชนชาติอื่นๆ ที่อาศัยอยู่ทางภาคเหนือด้วยเช่นเดียวกัน บุญช่วยกล่าวว่ากลุ่มผู้อ่านหนังสือเรื่องดังกล่าวมีทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ โดยเฉพาะศาสตราจารย์ชาวต่างชาติที่ได้มีการแปลผลงานของเขาเป็นภาษาอังกฤษ ทำให้นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติที่รับรู้ผลงานของเขาเกิดความคิดที่จะออกเดินทางมาเที่ยวชมชาวเขาในภาคเหนือเป็นจำนวนมาก บุญช่วยจึงเรียบเรียงหนังสือเรื่อง “ชาวเขาในไทย” เพื่อที่จะเป็นข้อมูลให้แก่กลุ่มผู้สนใจที่จะเรียนรู้เรื่องชาวเขาทั้ง

ทางวิชาการและเพื่อการท่องเที่ยวด้วยเช่นกัน ต่อมาผลงานเรื่องนี้ได้รับรางวัลหนังสือประเภทสารคดีดีเด่นจากองค์การสหประชาชาติ พ.ศ. 2509 ต่อพระหัตถ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วย

ผลงานที่สำคัญได้แก่ 30 ชาตินิเวศนิยาย (2493), ไทยสิบสองปันนา (2497-2498), คนไทยในพม่า (2503), และ ชาวเขาในไทย (2506)

สังข์ พัทโนทัย (2457-2529)

สังข์ พัทโนทัย เกิดเมื่อวันที่ 4 พฤศจิกายน พ.ศ. 2458 เป็นบุตรคนที่ 4 ของนายเจริญ พัทโนทัยกับนาง หลวน พัทโนทัย สังข์เข้าศึกษาที่โรงเรียนฝึกหัดครู ณ วัดบวรนิเวศ และเรียนจบวิชาครูประถม พ.ศ. 2476 ต่อมาเข้ารับราชการครูที่วัดทรงธรรม ผังพระประแดง ต่อมาช่วงทศวรรษ 2480 สังข์เป็นผู้จัดการวิทยุรายการสนทนา นายมัน นายคงให้แก่จอมพล ป.พิบูลสงคราม เพื่อปลุกระดมและเรียกร้องดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงจากฝรั่งเศส ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง สังข์กลับมาช่วยงานจอมพลป. พิบูลสงครามอีกครั้งหนึ่งในฐานะคนสนิท เขารับผิดชอบงานสื่อต่างๆ เช่น งานหนังสือพิมพ์เป็นต้น ต่อมาในปี พ.ศ. 2496 เขาได้รับตำแหน่งกรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ นอกจากนี้เขายังเข้าร่วมแสวงบุญธรรมยาตราไปเที่ยวอาหม ที่แคว้นอัสสัม ประเทศอินเดีย ต่อมาเขาเรียบเรียงหนังสือเรื่อง “เยี่ยมไทยอาหม สายเลือดของเรา” พ.ศ.2497

ผลงานที่สำคัญได้แก่ เยี่ยมไทยอาหม สายเลือดของเรา (2497)

ภาคผนวก ค: งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางที่ใช้ศึกษาในแต่ละบท

1. งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางที่ใช้ศึกษาในบทที่ 2

บทที่สองเป็นการศึกษาความคิดของชนชั้นนำ ซึ่งเป็นกลุ่มเชื้อพระวงศ์และข้าราชการในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีความต้องการจะสืบค้นอดีตของตนเองโดยใช้การเดินทางไปยังหัวเมือง เพื่อที่จะทำให้ได้ข้อมูลเรื่องสถานที่สำคัญและตำนานต่างๆ จากคนในหัวเมือง ซึ่งจะช่วยให้ชนชั้นนำกลุ่มนี้สามารถเข้าใจอดีตของตนเอง ดังนั้นในบทนี้จะเลือกใช้งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางที่เน้นการเดินทางไปยังโบราณสถานในหัวเมือง ดังปรากฏในตารางนี้

ประเภทผลงาน	ชื่อผู้แต่ง	ชื่อเรื่อง	ปี พ.ศ.
นิราศ	สุนทรภู่	โคลงนิราศสุพรรณ	2374
	สุนทรภู่	นิราศวัดเจ้าฟ้า	2375
รายงานตรวจราชการ	สมเด็จพระยา ดำรงราชานุภาพ	เที่ยวมณฑลเพชร บูรณ์	2447
สารคดีท่องเที่ยว	พระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	เรื่องพระราชนิพนธ์ เสด็จประพาศต้นครั้งที่ สอง	2447
	พระบาทสมเด็จพระ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	เที่ยวเมืองพระร่วง	2450
	สมเด็จพระยา ดำรงราชานุภาพ	นิราศนครวัด	2467
		เที่ยวเมืองพะม่า	2478

2.งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางที่ใช้ศึกษาในบทที่ 3

บทที่ 3 จะทำการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดทางเศรษฐกิจของชนชั้นนำกับความเป็นไทยผ่านงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางระหว่างทศวรรษ 2460 ถึงทศวรรษ 2470 ซึ่งได้ปรากฏว่าช่วงที่ศึกษามีเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ส่งผลให้ชนชั้นนำอันประกอบด้วยกลุ่มเชื้อพระวงศ์และข้าราชการหมดในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์หมดบทบาทไป ต่อมาในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองก็ได้เกิดชนชั้นนำกลุ่มใหม่ในที่นี้หมายถึงกลุ่มข้าราชการในระบอบประชาธิปไตยขึ้นมาแทน แม้ว่าเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครองจะเป็นเหตุการณ์ที่กระทบต่อการเมืองไทยอย่างมาก หากแต่ในด้านเศรษฐกิจก็กลับพบว่าชนชั้นนำในยุคหลัง 2475 ยังคงดำเนินนโยบายเศรษฐกิจที่คล้ายคลึงกับยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่เห็นว่าการเป็นกิจกรรมที่ขับเคลื่อนเศรษฐกิจของไทยได้ บทนี้จึงจะเน้นศึกษางานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางที่ชนชั้นนำพรรณนาการประกอบกิจกรรมเป็นหลัก ได้แก่

ประเภทผลงาน	ชื่อผู้แต่ง	ชื่อเรื่อง	ปี พ.ศ.
นิราศ	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม พระ น ราช ธิ ป ระพันธ์วงศ์	นิราศนราธิปฯ เรียก ดูฎีการีกไปปักชำได้ พุทธศก 2471	2471
รายงานตรวจราชการ	Carl C. Zimmerman	Siam Rural Economic Survey 1930-1931	2474
	เจ้าพระยาวงษา นุ ประพัทธ์	รายงานของเจ้าพระยา วงษา นุ ประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวง คมนาคมที่ได้ออกไป ตรวจราชการมณฑล จันทบุรี	2458
	พระสารสาสน์พลขันธ์	รายงานการสำรวจ เศรษฐกิจของพระสาร สาสน์พลขันธ์	2477

สารคดีท่องเที่ยว	ไม่ปรากฏนาม	ตามเสด็จประพาส เมืองเหนือตอนทาง รถไฟ (ร.ศ.130)	2454
	กระทรวงคมนาคม	ที่รูกกแห่งการเปิดทาง รถไฟสายใต้ พ.ศ. 2459	2459
	Erik Seidenfaden	Guide to Phimai, The Beautiful Temple City By Major Erik Seidenfaden M.R.A.S. M.S.A.	2469

3. งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางที่ใช้ศึกษาในบทที่ 4

บทที่ 4 เน้นศึกษาแนวคิดเรื่องเชื้อชาติ อันเป็นแนวคิดที่ชนชั้นนำไทยได้รับมาจากชาวต่างชาติเป็นเหตุผลที่ทำให้บทนี้เลือกใช้งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชาวต่างชาติบางรายที่มีสายสัมพันธ์กับรัฐบาลไทย เพื่อเข้าใจการสืบทอดแนวคิดเรื่องเชื้อชาติมาสู่ชนชั้นนำไทย ควบคู่ไปกับการศึกษางานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำไทย และชนชั้นนำที่จะทำการศึกษาในบทนี้จะเป็นข้าราชการในระบอบประชาธิปไตย ผลงานนำมาศึกษาได้แก่

ประเภทผลงาน	ชื่อผู้แต่ง	ชื่อเรื่อง	ปี พ.ศ.
สารคดีท่องเที่ยว	วิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์	ชนชาติไทย	2471
	หลวงวิจิตรวาทการ	ไปพะม่า	2495
	บุญสิงห์ บุญคำ	เที่ยวเมืองเชียงตุง และแคว้นสาละวิน	2499

	ขุนรัตนเวชชสาขา	ประเพณีและความ เป็นอยู่บางประการ ของชาวจังหวัดล้าน ช้างของขุนรัตนเวช สาขา	2484
	ทอ. อินทวิรงค์	สถานการณ์ปัจจุบัน แห่งสหรัถไทยเดิม	2486
รายงานตรวจราชการ	คณะรับมอบดินแดน ปากกลาย	เรื่อ ง ก าร ร ับ ไ อ น ดินแดนที่คืนจากอินโด จีนฝรั่งเศส	2484
บันทึกความทรงจำ	จอมพลผิน ชุณหะวัณ	ชีวิตกับเหตุการณ์ของ จอมพลผิน ชุณหะวัณ	2516
	ลำราญ ศิริพันธุ์	เรื่องเมืองเชียงตุง	2535

4. งานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางที่ใช้ศึกษาในบทที่ 5

บทที่ 5 เป็นการศึกษาแนวคิดวัฒนธรรมกับการสร้างความเป็นไทย บทนี้จึงเลือกที่จะ
ศึกษางานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำที่รับราชการในสภาวัฒนธรรมเป็นหลัก ประกอบ
กับการศึกษางานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชนชั้นนำกลุ่มอื่นๆ ผลงานที่นำมาศึกษาได้แก่

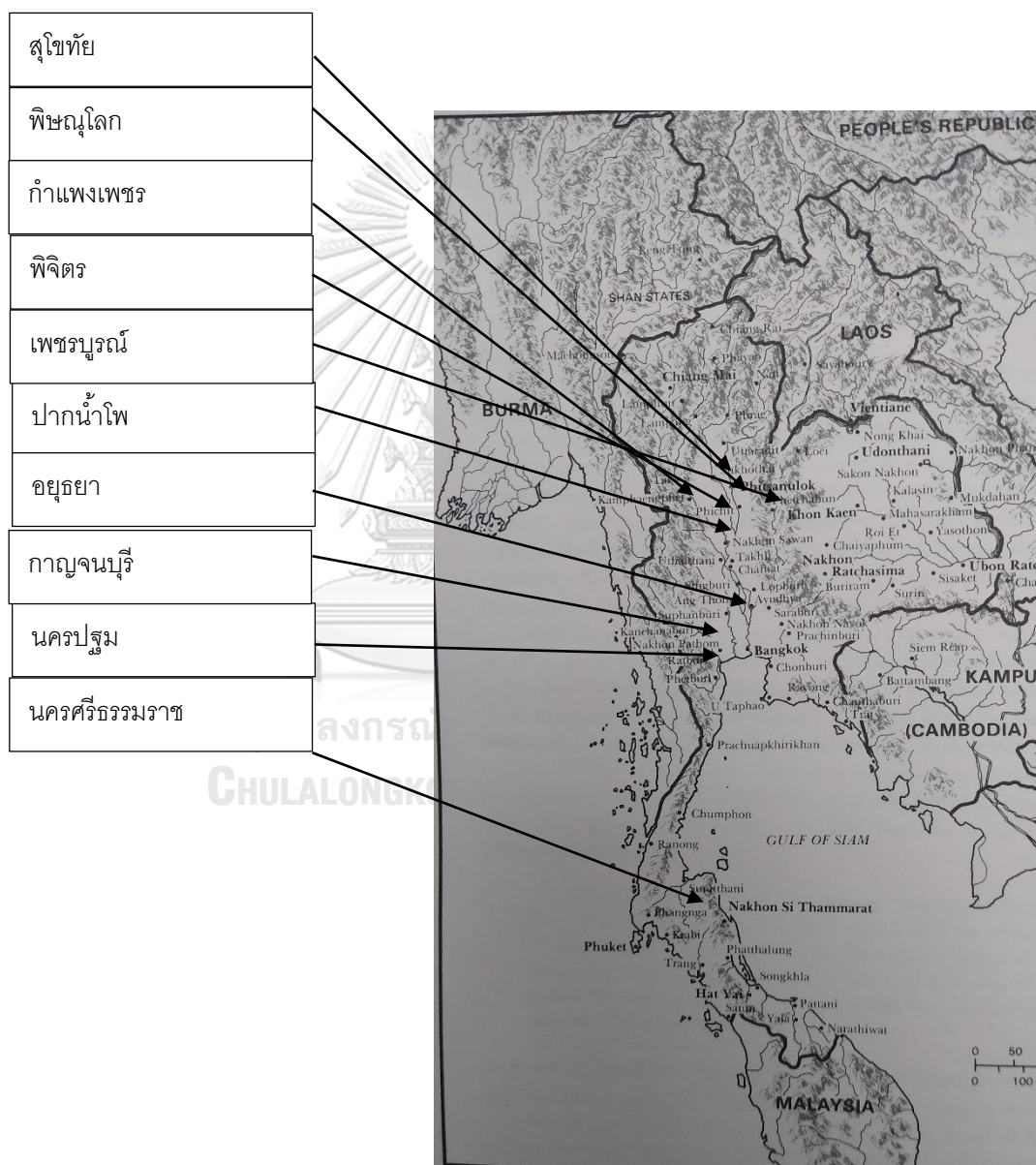
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ประเภทผลงาน	ชื่อผู้แต่ง	ชื่อเรื่อง	ปี พ.ศ.
รายงานตรวจราชการ	สภาวัฒนธรรม	รายงานการปฏิบัติ ราชการของนักสังคม สงเคราะห์ทางภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ	2498
สารคดีท่องเที่ยว	สารนาถ	เเย่ ย ม ไท ย อ า ห ม สายเลือดของเรา	2497
	พาหิราภร	ปากกาพาไป	2499

	อ นิรุท ธ์ พัน ธุ์ทิ พย์ แพทย์	ฝันถึงเวียงเหนือ	2500
	ตรี อมาตยกุล	น้ำเทียวเมืองสุโขทัย	2498
	ตรี อมาตยกุล	ทัศนาสารไทยจังหวัด นครปฐม	2499
	ตรี อมาตยกุล	ทัศนาสารไทย จังหวัด พระนครศรีอยุธยา	2499
	ตรี อมาตยกุล	ทัศนาสารไทยจังหวัด สระบุรี	2500
	ตรี อมาตยกุล	ทัศนาสารไทยจังหวัด ชลบุรี	2500

ภาคผนวก ง: แผนที่และภาพประกอบบทที่ 2

1. แผนที่ประเทศไทยแสดงชื่อเมืองที่ชนชั้นนำเดินทางไปในบทที่ 2

2. รูปภาพปราสาทเมืองสิงห์จากหนังสือ สมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข. เรื่องเที่ยวไพรโยค:
คราวสมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุขเสด็จประพาส เมื่อ พ.ศ. 2464 พระนคร: โรงพิมพ์
โสภณพิพรรฒธนากร, 2471.

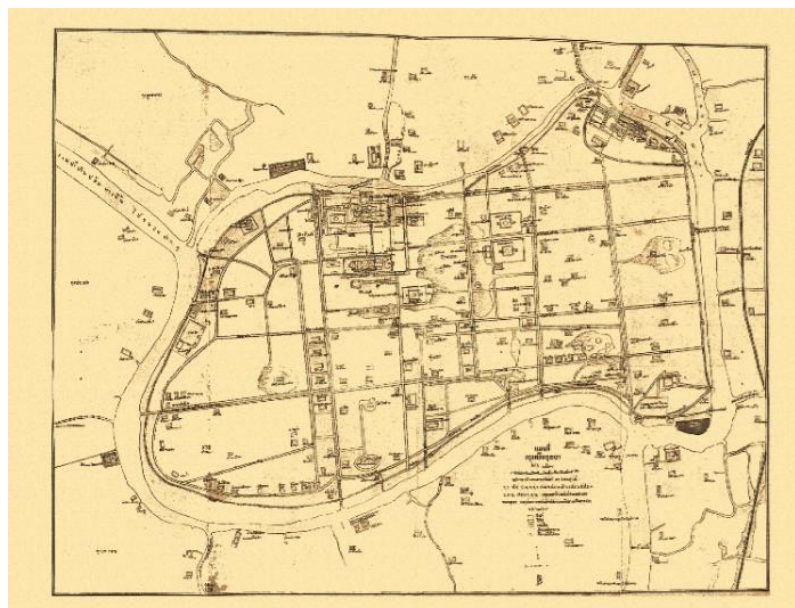

ปราสาทที่เมืองสิงห์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

3. รูปภาพและแผนที่ในหนังสือ พระยาโบราณราชธานินทร์. คำอธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา กับ
คำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ พระนคร: โรงพิมพ์อักษรศรีสมิต พ.ศ.2472

3.1 แผนที่อยุธยา

5. รูปภาพโบราณสถานในเมืองกำแพงเพชร

5.1 เจดีย์วังพระธาตุ กำแพงเพชรจาก สำนักหอสมุดแห่งชาติ, 60M/108 ภาพที่ตัดจากฟิล์ม
กระจกผนึกบนกระดาษแข็ง (ภาพเมาท์) ภาพจากฟิล์มกระจก

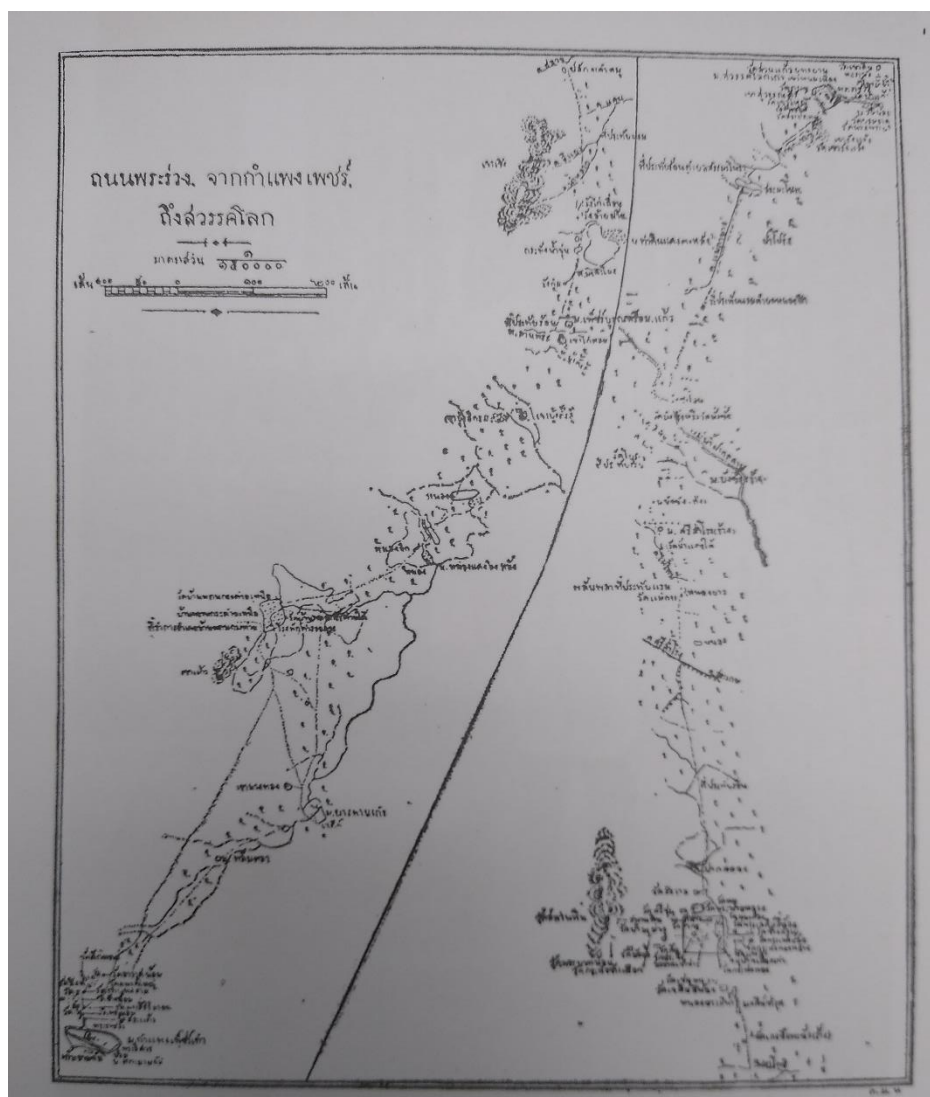

CHULALONGKORN UNIVERSITY

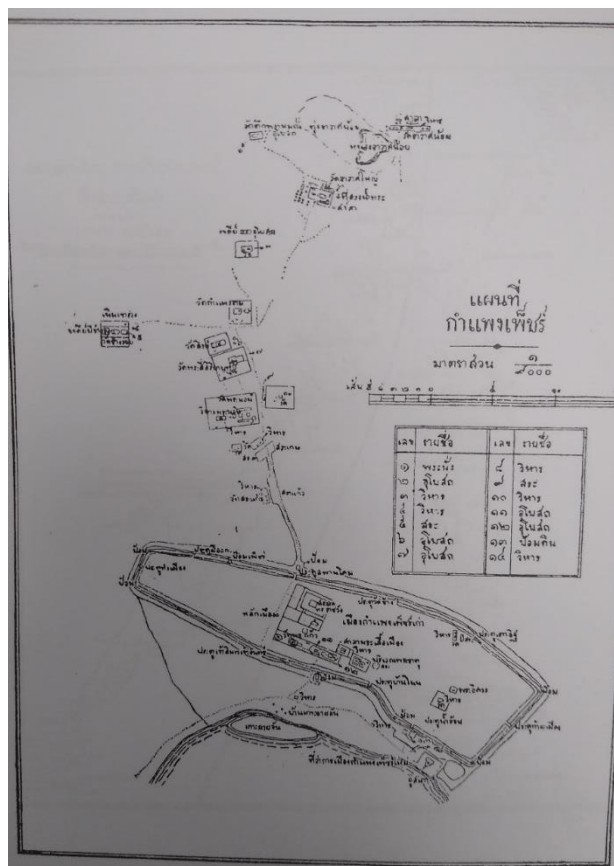
6 แผนที่และรูปภาพใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือเที่ยวเมืองพระร่วง พ.ศ.

2450

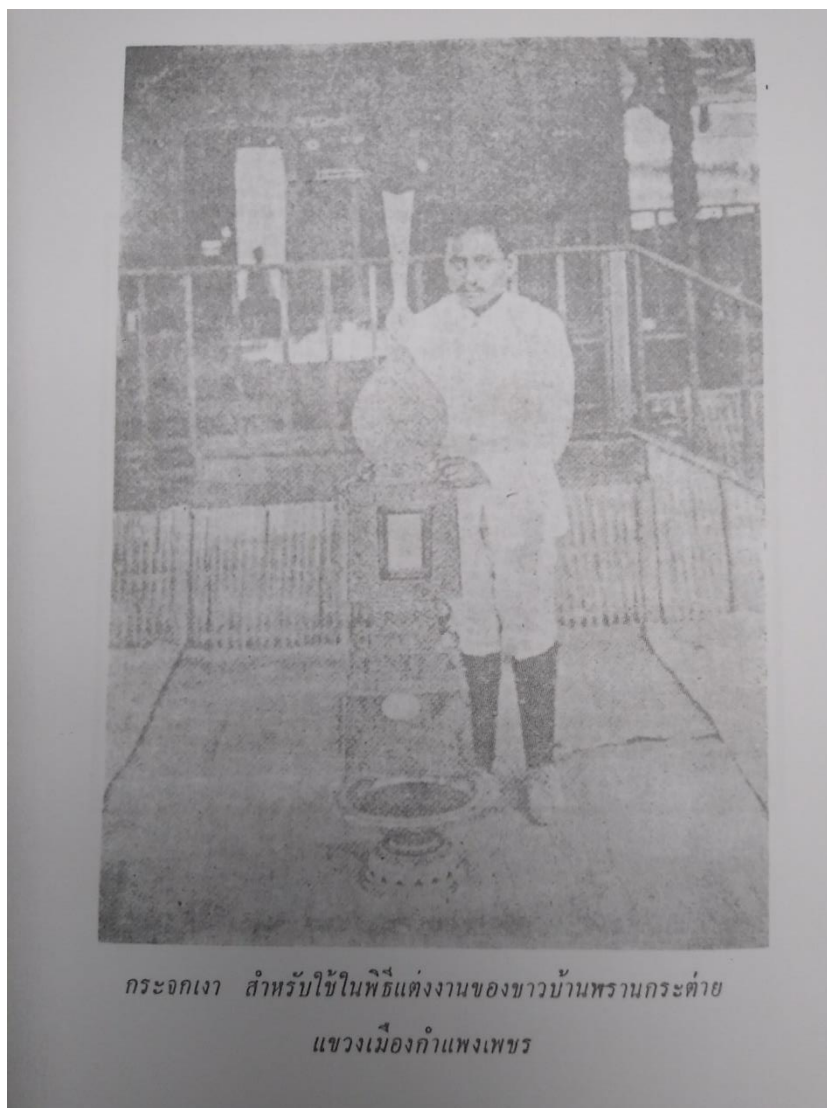
6.1. แผนที่ถนนพระร่วง

6.2 แผนที่เมืองกำแพงเพชร

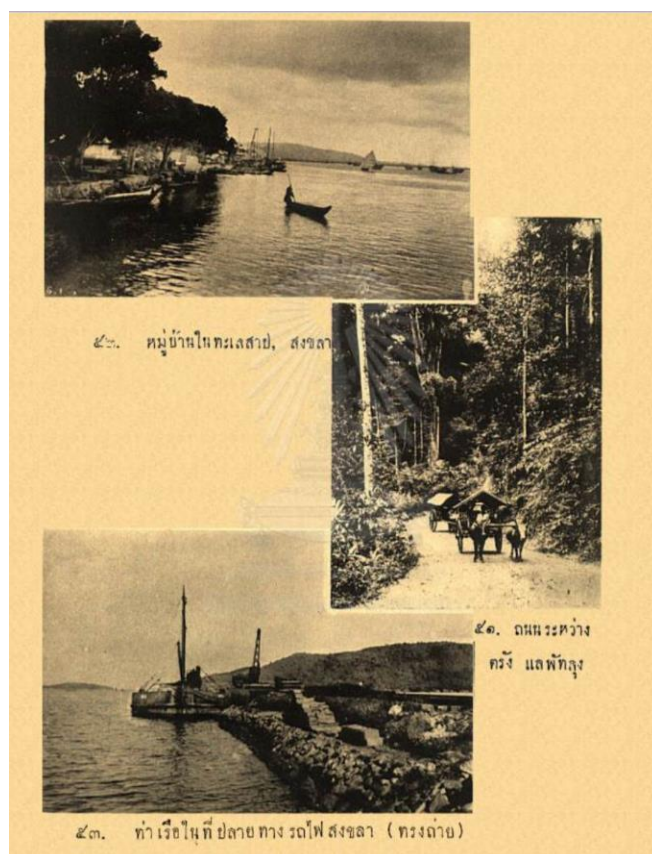

6.3 ภาพกระจกเจ้าสาว อ.พรานกระต่าย จ.กำแพงเพชร

2 ภาพหัวเมืองจากหนังสือ ที่รฤกแห่งการเปิดทางรถไฟหลวงสายใต้ ๒๔๕๙ พระนคร: กระทรวง
คมนาคม, 2459.

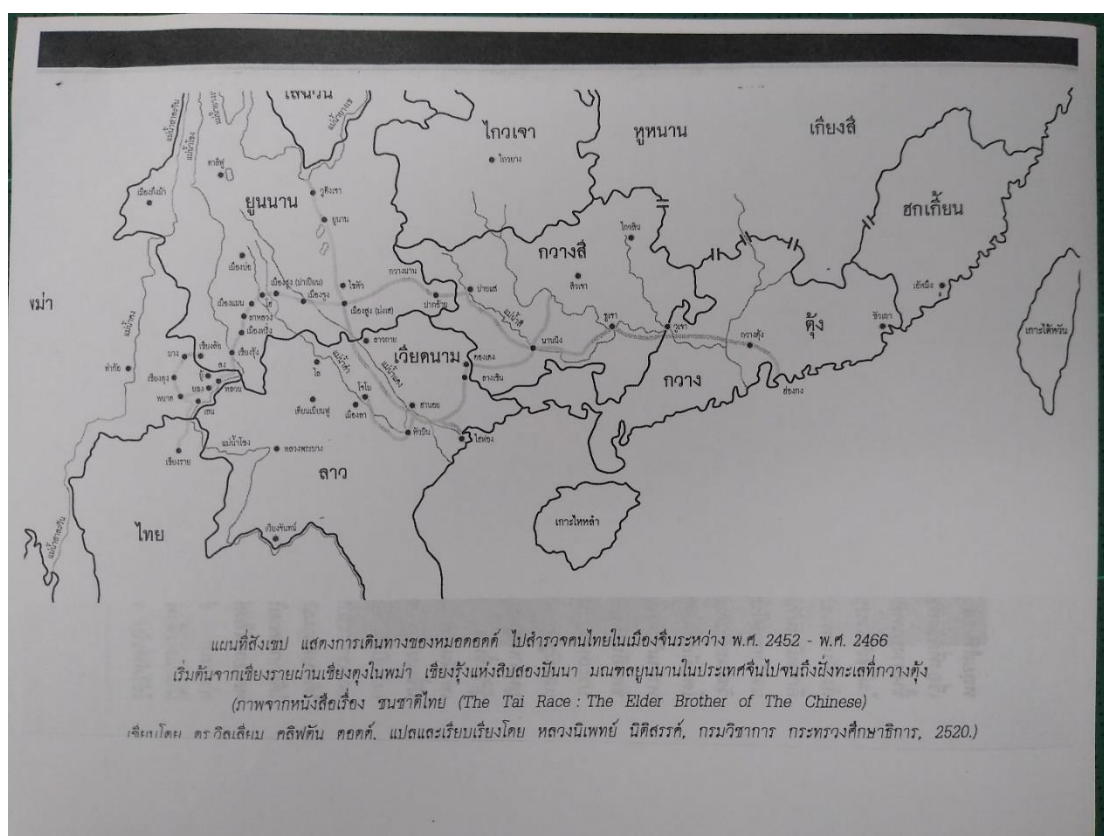
3. รูปภาพการทำนาแบบโบราณในหนังสือ ที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑสถานลุมพินี พระพุทธศักราช 2486.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

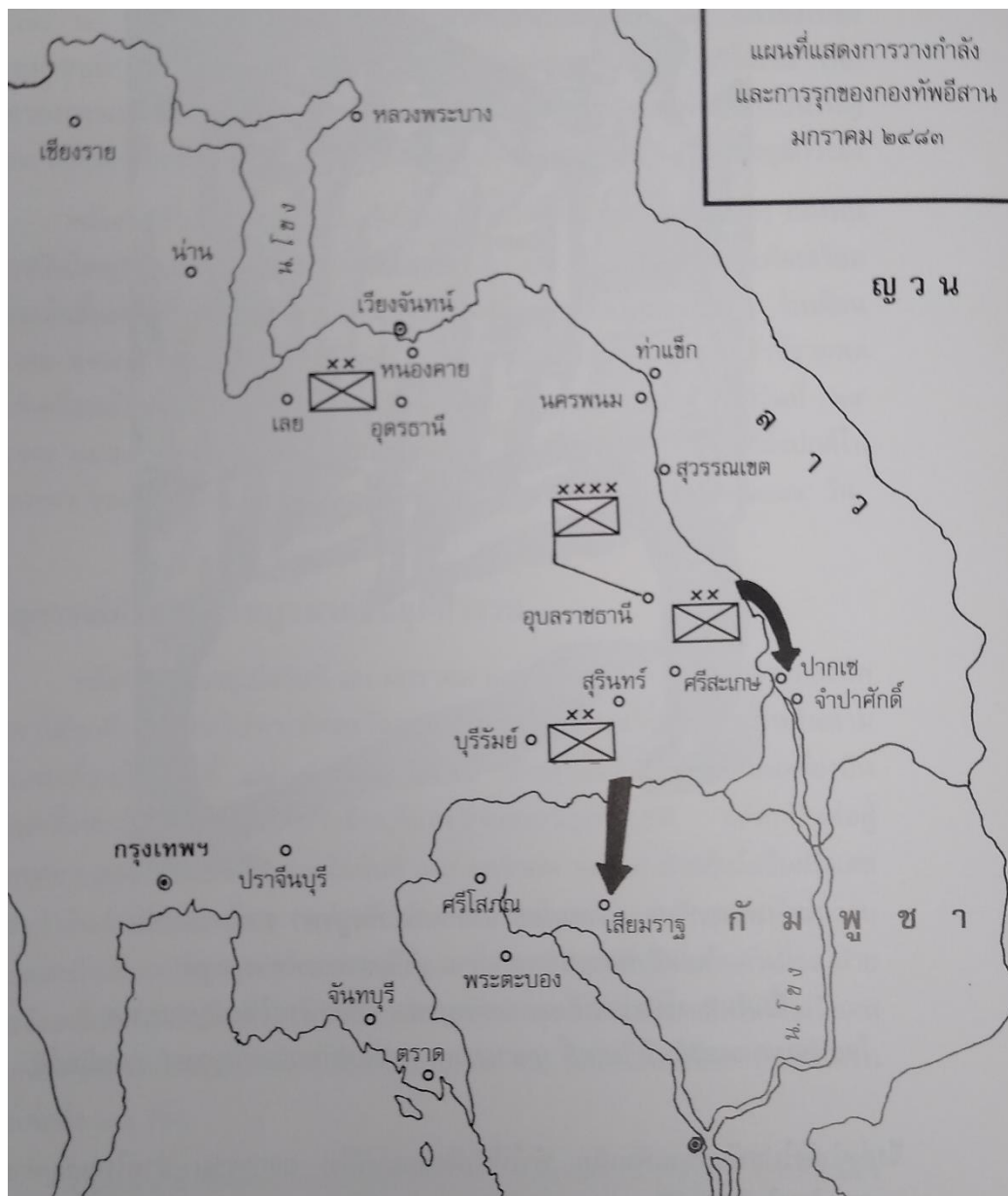
ภาคผนวก จ: แผนที่และภาพประกอบบทที่ 4

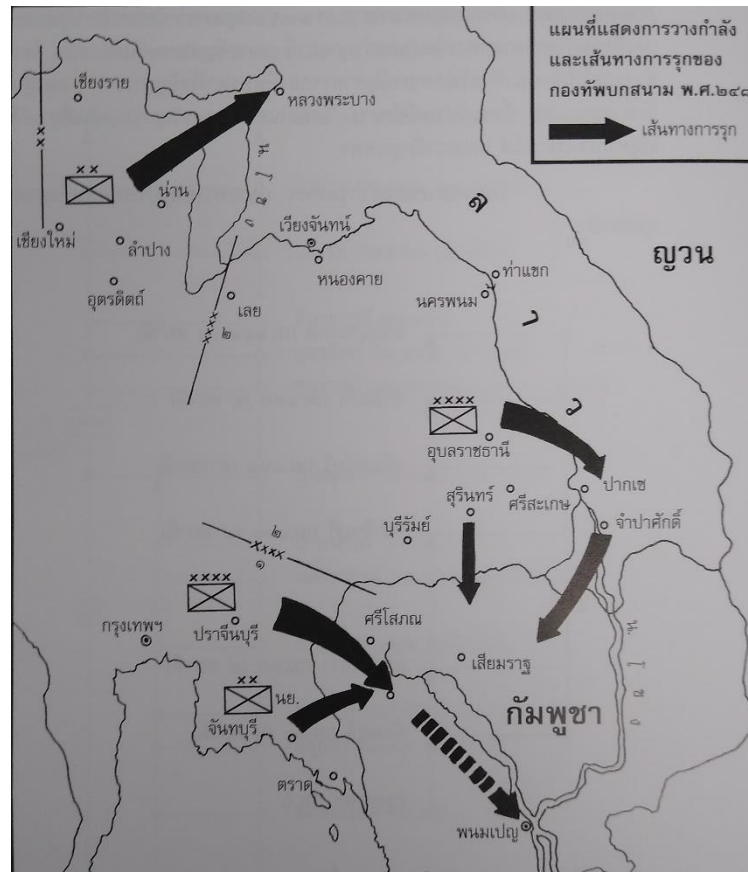
1 แผนที่แสดงการเดินทางของวิลเลียม คลิฟตัน คอคคัตต์ไปยังถิ่นฐานของชนชาติไทยจากหนังสือ
หลวงวิจิตรวาทการ. งานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2549.

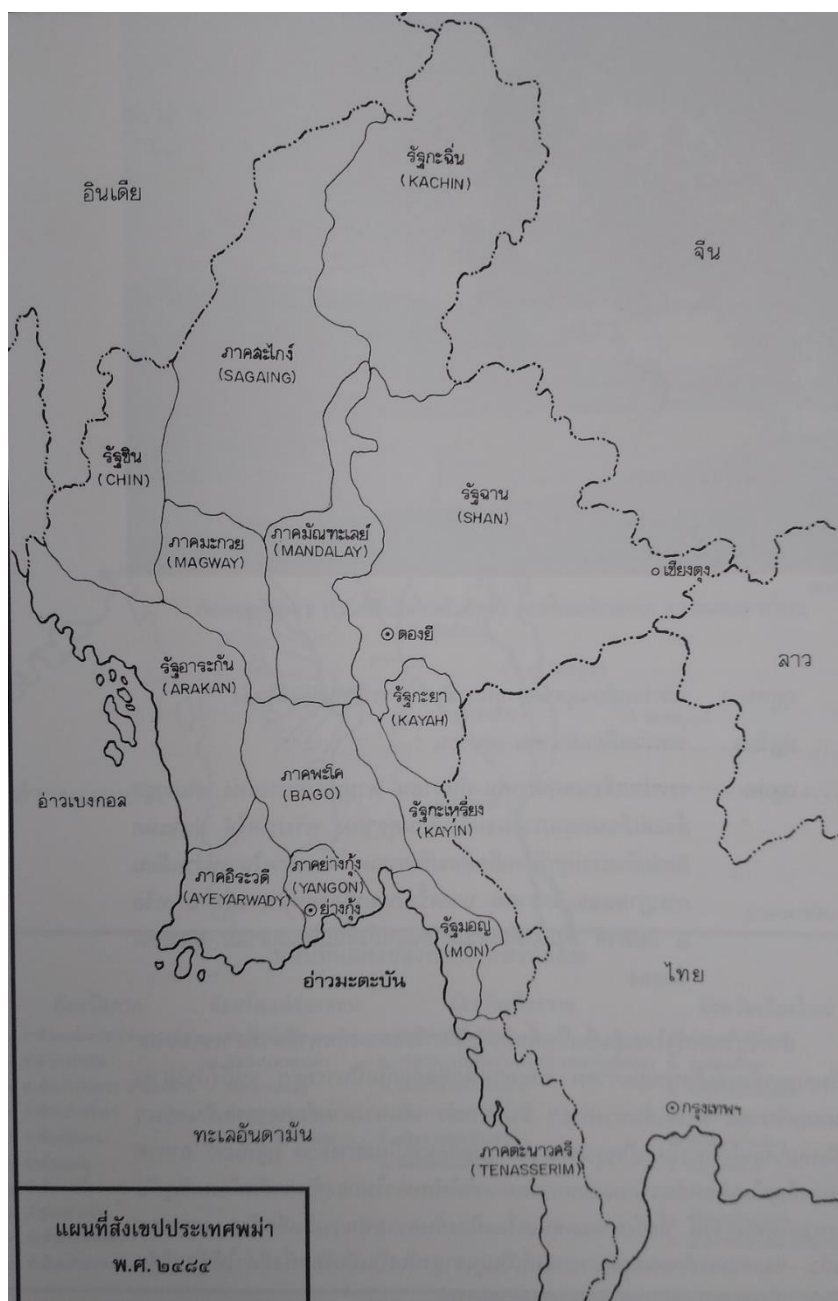
2. แผนที่แสดงการวางกำลังและการบุกอินโดจีนของทหารไทยในช่วงกรณีพิพาทอินโดจีนของฝรั่งเศส จากหนังสือ ประวัติการรบของทหารไทยกรณีพิพาทอินโดจีนของฝรั่งเศส

3. แผนที่จากหนังสือ กรมยุทธศึกษาทหารบก. ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเชียบูรพา กรุงเทพฯ : กรมยุทธศึกษาทหาร กองบัญชาการทหารสูงสุด, 2540.

3.1 แผนที่ประเทศพม่า ในสงครามมหาเอเชียบูรพา

4. ภาพการปฏิบัติการทางทหารของจอมพลผิน ชุณหะวัณในสงครามอินโดจีนและสงครามเชียงตุง
ทศวรรษ 2480 จากหนังสือ จอมพล ผิน ชุณหะวัณ. ชีวิตกับเหตุการณ์ของจอมพลผิน ชุณหะวัณ.
กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2552.

4.1 ภาพการปฏิบัติการทางทหารในสงครามอินโดจีนของจอมพลผิน ชุณหะวัณ

4.2 ภาพจอมพลผืนในพิธีรับเมืองเชียงตุงจากเจ้าบุญവാဒ် ณ เขมรัฐ

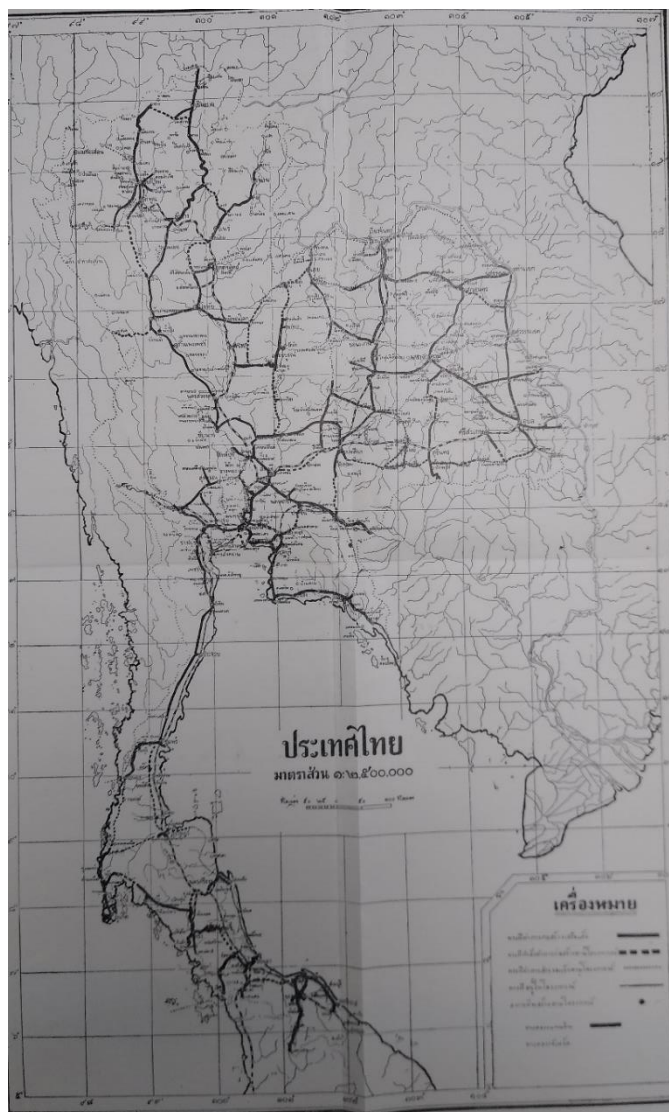

พลตรีผืน ขุนพะวัก ผู้บัญชาการกองพลที่ ๓ กองทัพพายัพ รับมอบแคว้นสหราชอาณาจักรไทยเดิมจาก
เจ้าบุญവാဒ် ณ เขมรัฐ หัวหน้าข้าราชการพื้นเมืองและหัวหน้าของชาวเมืองนครเชียงตุง
ที่นครเชียงตุง เมื่อวันที่ ๕ มิถุนายน ๒๕๐๕

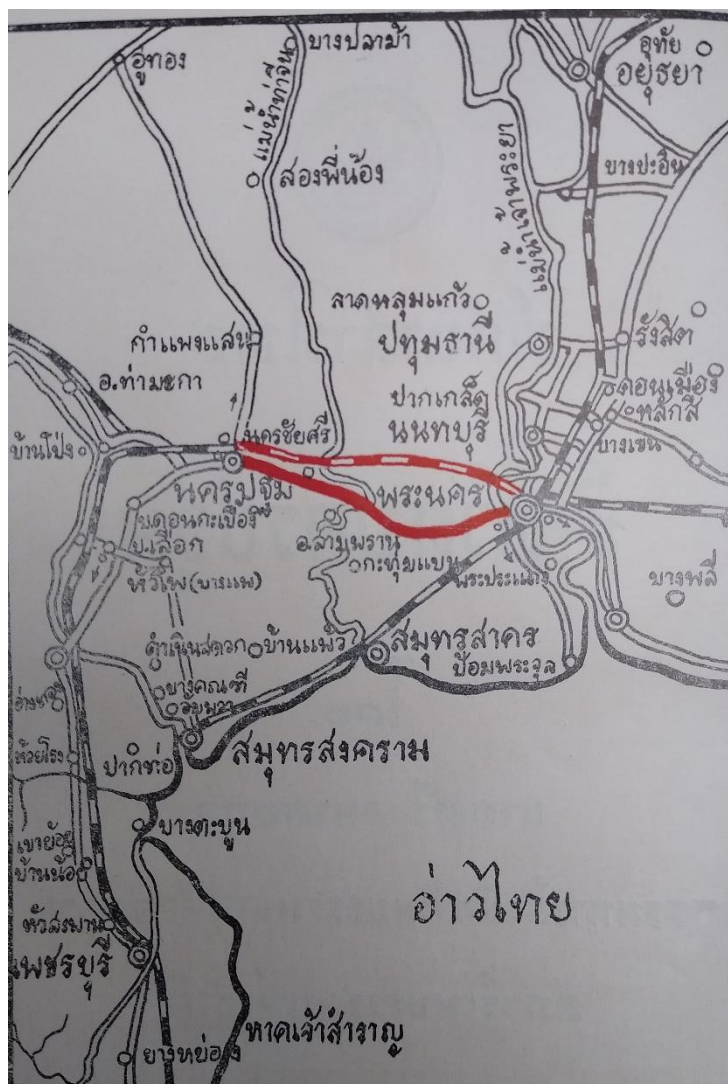

ภาคผนวก ช: แผนที่และภาพประกอบบทที่ 5

1 แผนที่และรูปในหนังสือชุดทัศนสารไทย

1.1. แผนที่ประเทศไทยและเส้นทางการเดินทางไปยังนครปฐม

2. รูปภาพในหนังสือ น้ำเที่ยวเมืองสุโขทัย

2.1. ถนนพระร่วง

2.2 วัดพระพายหลวง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล

นพปฎล กิจไพบูรณ์ทวี

วัน เดือน ปี เกิด

22 ตุลาคม 2527

สถานที่เกิด

นครศรีธรรมราช

วุฒิการศึกษา

สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาภูมิภาควิชาการศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ ปีการศึกษา 2549
สำเร็จการศึกษาระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปีการศึกษา 2553

ที่อยู่ปัจจุบัน

231/6 ม.1 ตำบลลิซัล อำเภอสิชล จังหวัดนครศรีธรรมราช

ผลงานตีพิมพ์

นพปฎล กิจไพบูรณ์ทวี. "การเขียนประวัติศาสตร์แห่งชาติอินโดนีเซีย ฉบับพิมพ์ ค.ศ. 1975." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553.
นพปฎล กิจไพบูรณ์ทวี. "สร้างชาติด้วยปากกา: การนิพนธ์ประวัติศาสตร์แห่งชาติอินโดนีเซียยุคหลังอาณานิคม." ชุมทางอินโดจีน: เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ปริทัศน์ 2, 2 (2556).
นพปฎล กิจไพบูรณ์ทวี. โครงการวิจัยย่อยเรื่อง ชาร์โตโน การ์โตดริโจ : การค้นหาแนวทางการเขียนประวัติศาสตร์แบบยึดอินโดนีเซียเป็นศูนย์กลางหลังยุคอาณานิคมและประวัติศาสตร์แห่งชาติอินโดนีเซีย [ร่างรายงานฉบับสมบูรณ์]. 2558. หน่วยวิจัยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, พิษณุโลก.
นพปฎล กิจไพบูรณ์ทวี. "สภาวัฒนธรรมแห่งชาติกับแนวคิดเรื่อง 'ความเป็นไทย' ในยุคสงครามเย็น ทศวรรษ 2490." วารสารประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ 45 (มกราคม - ธันวาคม 2563).
นพปฎล กิจไพบูรณ์ทวี. "จากพงศาวดารสู่ประวัติศาสตร์ประเทศไทย : การเดินทางและการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ของชนชั้นนำไทย ทศวรรษ 2370-2460." วารสารประวัติศาสตร์ ธรรมศาสตร์ 8 1 (มกราคม-มิถุนายน 2564).

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY